

OLASZ-SPANYOL KAPCSOLATOK A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ ÉVEIBEN

SZTE BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA
MODERNKORI TÖRTÉNETI PROGRAM
PHD ÉRTEKEZÉSEK

Katona Eszter

OLASZ-SPANYOL KAPCSOLATOK
A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ ÉVEIBEN

Szeged, 2007

SZTE BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR
Történettudományi Doktori Iskola
Modernkori Történeti Program
PhD értekezések

A könyv a Magyar Fejlesztési Bank támogatásával készült.

Szerkesztette:
ANDERLE ÁDÁM

Technikai szerkesztő:
JENEY ZSUZSANNA

© KATONA ESZTER

ISBN: 978-963-482-831-0

Felelős kiadó:
ANDERLE ÁDÁM

Szeged, 2007

Tartalomjegyzék

Bevezetés	7
1. Előzmények: az olasz-spanyol kapcsolatok a '30-as években	13
2. A Franco-kormány a nemzetközi erőterben (1939. április – 1939. szeptember)	21
3. A várakozó álláspont: 1939. szeptember - 1940. június	39
3.1. Az olasz intervenció és a spanyol nem hadviselő státusz bejelentése	51
4. A spanyol <i>nem hadviselő</i> státusz háttere	57
4.1. Hitler tervei és Spanyolország	63
4.2. Hendaye: Franco és Hitler találkozója	72
5. Az olasz-spanyol csúcstalálkozó: Bordighera	83
5.1. A spanyol belpolitika és a „morális hadviselés” teóriája	91
6. A „fordulat éve”: 1942	101
6.1. Katonák és monarchisták	105
6.2. 1942 feszült nyara és a Jordana-fordulat	114
6.3. A Fáklya-hadművelet és Spanyolország magatartása az észak-afrikai partraszállás után	126
7. Az olasz fasizmus bukása	133
7.1. Az olasz fasizmus bukásának spanyolországi visszhangja	141
7.2. Az olasz kapituláció és annak spanyolországi megítélése	153
8. Spanyol diplomáciai <i>tojástánc</i> : Badoglio, vagy Mussolini?	157
8.1. A hivatalos olasz képviselő Madridban: Paulucci di Calboli	165
8.2. Mussolini félhivatalos spanyolországi képviselője: Eugenio Morreale	172
8.3. Tiltakozás az <i>RSI</i> ügynökeinek illegális spanyolországi tevékenysége ellen Jordana külügyminisztersége alatt	175
8.4. A spanyol képviselő a monarchista Olaszországban	179
8.5. Spanyol képviselő a „ <i>disszidens</i> ” Olaszországban: Fernando Chantal	183

9. A kettős diplomácia manőverei és az Olasz Szociális Köztársaság agóniája.....	187
9.1. Jordana halála és Lequerica kinevezése.....	190
9.2. A milánói spanyol konzul szerepe Mussolini utolsó napjaiban.....	205
10. A béke kezdete: a diplomáciai kapcsolatok kritikus hónapjai.....	211
10.1. Tommaso Gallarati Scotti tevékenysége Madridban.....	213
10.2. A spanyol diplomácia Rómában: Sangróniz tevékenysége.....	221
10.3. „Miért kell nagykövet Franco fővárosába?”.....	231
Befejezés.....	239
Forrás-, és irodalomjegyzék.....	245

BEVEZETÉS

A két mediterrán ország közötti kapcsolatok története természetesen sokkal régebbre nyúlik vissza, mint a második világháború éveit. A történelem során sokszor fűzték össze szoros (dinasztikus, politikai, kulturális, gazdasági, stratégiai) szálak a két latin országot, szűkebb kutatásunk azonban csak az 1939-45-ös időszakkal foglalkozik.

Már sokan, sokféle aspektusból vizsgálták a második világháború éveit. Annak ellenére, hogy a könyv figyelme is ezekre az esztendőkre koncentrált, kutatásunk célja mégis az volt, hogy a második világháborúnak olyan, eddig viszonylag ismeretlen vonatkozását térképezzük fel, mely elsősorban Spanyolországra, Olaszországra, és a két ország közötti diplomáciai kapcsolatok bemutatására helyezi a hangsúlyt.

A témaválasztás elsődleges okát tehát abban határozhatjuk meg, hogy ez a terület szinte alig kutatott a második világháború szakirodalmán belül. Másik indítékunk pedig az a fajta egyensúlytalanság volt, melyet a kutatás során az Olaszországra és Spanyolországra vonatkozó – hazai és nemzetközi – szakirodalom arányaiban találtunk. Míg az előbbi ország esetében a második világháború vizsgálata nagy teret kap a kutatásokban, addig ebből az aspektusból Spanyolország a háttérben marad. Ez egyértelműen a két ország háborúval szembeni különböző magatartásának köszönhető. A történészek figyelme inkább a hadviselő hatalmak felé fordult, míg a „kis semlegesek” csak másodrangú szereplői maradtak mind a háborúnak, mind a történeti munkáknak. Spanyolország azonban, a második világháborút megelőző közvetlen történelmi-politikai öröksége (spanyol polgárháború), a hadban álló nagyhatalmakhoz fűződő összetett viszonyrendszere, valamint geostratégiai helyzete miatt is sokkal nagyobb figyelmet érdemel.

A szakirodalom aránytalanságának okát Mussolini és Franco rendszerének élettartamával is indokolhatjuk. Mussolini halála után (1945) a demokrácia útját választó Olaszországban nem számított tabunak a közvetlen múlttal való foglalkozás. Ugyan a levéltárak nem váltak azonnal hozzáférhetővé a kutatók számára, azonban legalább „beszélni” lehetett a múlttól és a politikáról. Ezzel szemben a világháborút túlélő spanyol rezsimben egészen Franco haláláig (1975) bizonyos témák tiltólistán szerepeltek, illetve a történeti munkák többsége erősen apologetikus hangvételű volt. Így spanyol részről a kutatások valójában csak az 1980-as években kezdtek megélni. Ezek a kutatások a Franco-rendszert megelőző hároméves polgárháborúra, a közel negyven évig fennálló diktatúra történeti bemutatására, a kontinuitás és az államforma problematikájára, valamint a demokratikus átmenet kérdésére koncentráltak, és érthetően, a második világháború témája, az abban tanúsított spanyol magatartás, és a háború alatti olasz-spanyol kapcsolatok vizsgálata elenyésző figyelmet kapott csak. Ez utóbbi kérdéskör – főleg a Franco-rezim külpolitikájával foglalkozó munkákban –, ha kikerülhetetlenül meg is jelenik, a történészek leginkább alfejezetekre redukálták

az általunk vizsgált korszak és téma bemutatását. Hasonlóan, Olaszország Mussolini alatti külpolitikáját bemutató szakirodalmak is a két ország közötti kapcsolatokon belül csak a spanyol polgárháborúba való olasz beavatkozás kérdését járták körül. A második világháború alatti kapcsolatok alig, vagy legfeljebb csak az 1941-es bordigherai Franco-Mussolini találkozó kapcsán, és csak minimális utalás szintjén vetődnek fel.

A két ország közötti, második világháború alatti kapcsolatokat elsőként mélyrehatóbban spanyol történészek kutatták a '80-as években, azóta azonban, köszönhetően a levéltári anyagok hozzáférhetőségének, ismereteink kiszélesedtek a témában. Ugyan kutatások azóta is folytak és folynak, azonban a két ország közötti viszonyrendszer vizsgálatában e munkák gyakori közös vonása, hogy a két diktátor alakján, Francón és Mussolinin keresztül igyekeznek bemutatni a korszak nagy kérdéseit, mely nem egyszer már a munkák címválasztásában is megjelenik. A könyv címében ezért is mellőztük a két diktátor nevének feltüntetését, mivel a második világháború, mint háttér, úgy véljük, prioritást érdemel a két ország kapcsolatszerének vizsgálatakor. Ez nem azt jelenti, hogy kétségbe vonnánk Mussolini és Franco vitathatatlan főszerepét az 1939-45-ös periódusban az olasz, valamint a spanyol politikai életben, azonban nem célunk a két diktátor biografikus megközelítése, vagy összevetése. A témát sokkal inkább diplomácia-, és politikatörténeti aspektusból kívánjuk bemutatni.

Másik jellemzője az eddigi historiográfiai munkáknak, hogy ezekben a *főszerep* a második világháborúé volt, és a két mediterrán ország csak egy-egy szereplője volt a konfliktusnak. Spanyolországot pedig, tekintve, hogy nem vált hadviselővé, inkább csak *statisztaként* említik ezek a művek. E könyvben ezen a nézőpontra szeretnénk változtatni, tehát a két ország kapcsolatszerére kívánunk fókuszálni, melyhez a második világháború mintegy „háttérként” szolgál.

A kutatás másik célja – és egyik újdonsága is – a két legfontosabb forráscsoport, a spanyol és az olasz külügyi levéltárak iratanyagainak a Magyar Országos Levéltár témánkhoz kapcsolódó forrásaival való összevetése, vagy helyesebben, kiegészítése. Ez utóbbi irattárban végzett kutatások ugyanis lehetővé tették, hogy egy távolabbi perspektívából is betekintést kapjunk a két mediterrán ország közti kapcsolatokba.

Ez a könyv arra a doktori disszertációra épül, melyet 2005. július 17-én védtem meg a Szegedi Tudományegyetem a Történettudományi Doktori Iskola Modernkor Programjának keretében, a Dr. J. Nagy László, Dr. Harsányi Iván, Dr. Szabó Tibor, Dr. Szilágyi Ágnes és Dr. Alessandro Rosselli professzorokból álló bizottság előtt.

Ahhoz, hogy eddig eljuthattam, mindenekelőtt Dr. Anderle Ádám professzor úrnak szeretném kifejezni köszönetemet, akinek szakmai és emberi támogatása mellett a külföldi kutatási lehetőségekért, és folyamatos biztatásáért is hálával tartozom.

Rajta kívül még szeretnék köszönetet mondani Dr. Harsányi Iván professzor úrnak is, aki ötleteivel szintén többször segített a kutatások elmélyítésében. A spanyol polgárháború alatti olasz-spanyol kapcsolatok kutatója, dr. Alessandro Rosselli is több, a kutatás témájával kapcsolatos tanulmányra hívta fel a figyelmemet, melyért szintén nagyon hálás vagyok.

Köszönettel tartozom még Dott. Francesco Guida és Dott. Renato Moro professzor uraknak is, akik szakmai segítségemre voltak római tartózkodásom alatt.

A római külügyi levéltár igazgatójának, Dott. Andrea Edoardo Visonénak külön köszönöm, hogy engedélyezte az irattár fondjainak tanulmányozását. A kutatóterem vezetője, Dr.ssa Stefania Ruggeri technikailag is sokat segített a kutatásban.

Madridi levéltári kutatásaim alatt sokat segített munkám gyorsításában Cristina González Martín, a külügyi levéltár igazgatónöje, valamint Pilar Casado Liso, a kutatóterem vezetője, akiknek szintén hálával tartozom.

Személyesen nem, de elektronikus levélváltás formájában kapcsolatba léptem a római Spanyol Nagykövetség titkárával, Luis Cuestával, akinek értékes információiért ezúton is szeretnék köszönetet mondani.

Források

Kutatásokat három levéltárban végeztünk. Elsődleges forrásunk volt az olasz külügyminisztérium levéltárának (*Archivio Storico(-Diplomatico) del Ministero degli Affari Esteri*, ennek rövidítése a továbbiakban ASMAE) második világháború alatti, az olasz-spanyol kapcsolatokkal foglalkozó iratgyűjteménye. Ez a forrásanyag a *Serie Affari Politici 1931-45* fond, *Spagna* címszó alatti iratsomókban (olasz elnevezése *busta*, rövidítése b.) lelhető fel. Az 1939-1945-re vonatkozó 52-67. számú csomókon kívül figyelmünk más anyagokra is (b. 68-94.) kiterjedt.

A spanyol forrásokat a madridi külügyi levéltár (*Archivo General del Ministerio de Asuntos Exteriores*, ennek rövidítése a továbbiakban AMAE) *Archivo Renovado* gyűjteményének második világháborúra vonatkozó fondjaiban kutattuk. A spanyol külügyminisztérium levéltárában található iratoknak nincs egyedi levéltári jelzete. A fond (*legajo*, röv.: *leg.*) „R” –jelzetén, és ezen belül az iratsomó-jelzeten (*expediente*, röv.: *exp.*) kívül az egyes iratok a keletkezésük idején rájuk vezetett ügyviteli adatok (ahol fennmaradt) szerint különböztethetők meg. Ez a dokumentáció mennyiségében kevesebb, mint az olasz források terjedelme, köszönhetően annak, hogy a spanyol külpolitika egyes korszakai (pl.: Ramón Serrano Suñer külügyminisztersége) a fennmaradt írásos dokumentumok tekintetében igen hiányosak.

Harmadik forrásunkat a Magyar Országos Levéltár (MOL) kutatásunkhoz kapcsolódó iratgyűjteménye (a Külügyminisztérium Politikai Osztályának általános és rezervált iratai, K63 és K64 fondok) képezte. A magyar iratok között vizsgáltunk olyan iratsomókat is, melyek nem kizárólag Olaszországgal, illetve Spanyolországgal foglalkoznak, mégis, az egyes iratok utalásaikkal értékes információt hordoznak e két ország második világháborúval szembeni magatartásáról.

Szintén az elsődleges források között kell megemlítenünk a már publikált dokumentumokat. Ezek között olasz részről a *Documenti Diplomatici Italiani* (ennek rövidítése: *DDI*) sorozat korszakra vonatkozó köteteit (*Serie VIII, IX, X.*) kell kiemelni.

A publikált spanyol források közül a *Bases documentales de la España Contemporánea* korszakra vonatkozó köteteit használtuk, valamint, kevésbé átfogó, de szintén értékes forrásanyag található a *Documentos Inéditos para la Historia del Generalísimo Franco* címmel kiadott dokumentumgyűjteményben is.

Az olasz és a spanyol publikált forrásokon kívül a második világháborúra vonatkozó dokumentumokat közlő magyar nyelvű gyűjteményeket is hasznosítottunk a kutatás során, valamint már interneten is elérhető, digitalizált formában megtalálható források is a segítségünkre voltak. Ez utóbbiak esetében azonban mindig megtettük (ahol lehetett) az elektronikus és a nyomtatott változat összevetését.

A kapcsolatok vizsgálatakor szintén fontos forrást jelentettek a korszak diplomáciai főszereplőinek (külügyminiszterek, nagykövetek) visszaemlékezései, naplói. E forráscsoport felhasználásakor azonban mindig szem előtt kell tartani azt, hogy bizonyos szubjektív elemek ne torzítsák el a történeti-történelmi valóságot.

Szintén fontos forrásanyagot jelenthet az adott korszak sajtóanyagainak az áttekintése, mely egyébként nem ritkán önálló kutatások témáját is képezheti. Éppen ezért ennek feldolgozására a jelen munkában nem vállalkoztunk, s az egyes újságcikkekre való hivatkozások mindig a szekunder irodalom utalásain alapulnak. A könyv utóbb említett hiányossága is mutatja, hogy a kutatások még nem tekinthetők lezártnak.

Az említett források pontos jegyzékét a könyv végén lévő részletes forrás-, és irodalomjegyzékben tüntetjük fel.

1. ELŐZMÉNYEK: AZ OLASZ-SPANYOL KAPCSOLATOK A '30-AS ÉVEKBEN

„Egy parlamentáris köztársaság létesítése ma olyan, mint petróleumlámpával világítani az elektromosság korszakában.”¹ Talán ez a mondat is lehetne a fejezet mottója, hisz tömören összefoglalja Mussolini spanyol köztársaságról alkotott véleményét. Annak ellenére, hogy az olasz diktátor nem írt Hitler *Mein Kampf*jához hasonló művet, mégis néhány írása betekintést enged a Duce univerzumába. Ilyen például az a tizenkét aforizmából álló gyűjtemény is, melyet 1931-ben írt a spanyol monarchia bukása, illetve az azt követő köztársaság kikiáltása kapcsán. Ezek az ideák képezik kétségtelenül a spanyolországi olasz külpolitika alapját a második köztársaság alatt és az azt követő időszakban. Annak ellenére, hogy a ránk maradt kézirat valóban fontos eseményekkel foglalkozik, a történészek eddig nem vették górcső alá ezeket az aforizmákat. Véleményünk szerint röviden utalni ezekre mindenképpen szükséges ahhoz, hogy szélesebb rálátást kapjunk a spanyolországi olasz intervenció okaira is.

Mussolini 1931-ig viszonylag csekély érdeklődést mutatott Spanyolország iránt, azonban az 1931. áprilisi változások mély benyomással voltak rá, és ezek hatása alatt – alig hat héttel a spanyol köztársaság proklamálása után – írta a fent említett aforizmákat, melyek stílusa, hevessége arról tanúskodik, hogy szinte ösztönösen és kapkodva vetette gondolatait papírra. Az aforizmaké mondanivalóját összegezve, jól kivehető, hogy Mussolini mennyire negatív képet alakított ki mind a monarchiáról, mind a köztársaságról. Mindkettőt anakronisztikusnak tartotta, a köztársaságot pedig egyenesen a francia forradalom plágiumának minősítette. Véleménye szerint, a köztársaság elkerülhetetlenül a kommunizmusba fogja rántani Spanyolországot. Másik ok, amiért Mussolini ellenségesen viseltetett az új spanyol államformával szemben talán az lehetett, hogy a spanyol köztársaság példázata volt annak, hogy milyen könnyen le lehet rombolni egy diktatúrát (Primo de Rivera), s emiatt érezhette a Duce fenyegetőnek saját rendszerére nézve is a spanyol demokráciát.

Felmerülhet a kérdés, hogy vajon Mussolini ezeket a gondolatokat a nyilvánosságnak szánta-e, vagy csak „saját használatra” vetette papírra? Stílusuk és sokszor demagóg tartalmuk utalhat arra, hogy Mussolini eredetileg egy beszédébe, vagy egy cikkbe tervezte beleszöni ezeket az aforizmákat, mégis később lemondott erről a szándékáról. Az azonban tény, hogy 1945-ben, utolsó menekülésekor is, a Duce magával vitte ezt a kéziratot, s ez jelzi, hogy milyen politikai fontossággal bírt számára ez az *ideárium*.

Az olasz politika 1931-es, határozottan köztársaság-ellenes hangját 1931-1936 között inkább egyfajta *kétarcú politika* váltotta fel. Egyrészt Olaszország elismerte

¹ Benito Mussolini: *Aforismi*. Idézi: Renzo De Felice: *Mussolini, il duce. I. Gli anni del consenso 1929-1936*, Torino, 1974. 824-825.

a spanyol legitim kormányt, másrészt azonban agresszív magatartást alakított ki, azzal a szándékkal, hogy elősegítse a köztársasági forma megdöntését. Róma félelme mögött három fő indítékot kell kiemelni. Egyrészt Mussolini tartott attól, hogy azzal, hogy Spanyolország visszatér a parlamentáris demokráciához, az ibériai ország könnyen az antifaszizmus központjává válhat. Másrészt, a Duce úgy vélte, hogy a spanyol változásokból csak a kommunizmus húzhat hasznot, illetve Spanyolország erős francia befolyás alá kerülhet a jövőben. Mindezekből természetesen Olaszországnak semmi haszna nem származott, sőt, csak kárára lett volna.

Mint ismeretes, a köztársaság kikiáltásával korántsem rendeződtek Spanyolország belső problémái. A baloldali kormányt támadó első konspirációra 1932-ben került sor, s ez a terv az olaszok támogatását is elnyerte. Áprilisban az olasz légügyi miniszternél, Italo Balbónál járt egyik spanyol összeesküvő, Juan Ansaldo ígéretet kapott, hogy az olaszok fegyverrel támogatni fogják a Sanjurjo tábornok által vezetett akciót. Azonban a támogatásból nem lett semmi, mivel a felkelés már csírájában elbukott. Manuel Azaña elnök hatékony fellépése pedig jelezte, hogy a köztársaság mégsem olyan gyenge, mint amilyennek gondolták.

A további olasz külpolitikai lépéseket a titkos spanyol-francia baloldali törekvésekről keringő hírek befolyásolták igen erősen. 1933 novemberében ugyan jobboldali kormány alakult Spanyolországban, azonban a kapcsolatok mégsem javultak a két ország között. Ennek oka az volt, hogy a Duce erős csalódást érzett, mivel a baloldal félreállításával nem következett be a köztársasági berendezkedés remélt bukása. Mussolinit szabályosan dühítette, hogy egy jobboldali kormány hogyan maradhat meg az alkotmányos keretek között, és miért nem lép a diktatúra útjára?

A következő közeledés a spanyol köztársaság ellen konspirálók és az olasz diplomácia között 1934 márciusában történt. Határozatlan lépésekre ugyan már az előző év őszén is sor került, amikor Ansaldo visszatért Rómába – oldalán a monarchista szélsőjobb vezérével, Calvo Sotelóval –, hogy kipuholja, érvényes-e még az 1932-ben felajánlott olasz segítség. Ezt követően, 1934 márciusában újabb spanyol delegáció érkezett az olasz fővárosba. Balbóval és Mussolinival folytatott tárgyalások eredményeként ez alkalommal valóban sor került egy titkos egyezmény aláírására, melyben Olaszország kötelezte magát, hogy anyagilag, katonailag és fegyverekkel támogatni fogja a spanyol lázadókat.² Az aláírt titkos egyezményben (1934. március 31.) a felek előírnyozták a földközi-tengeri *status quó*t garantáló barátsági és semlegességi paktum megkötését, valamint egy kereskedelmi egyezmény aláírását is.

² Raffaele Guariglia: *Ambasciata in Spagna e primi passi in diplomazia*, Nápoly, 1972. 375-378.

Olaszország pedig ígéretet tett, hogy amint nemzetközileg lehetővé válik, elismeri az új spanyol kormányt.³

Az 1934-es olasz-spanyol titkos megbeszélések kapcsán két kérdés is felvetődhet. Az egyik, hogy a Duce vajon miért nem az olasz fasizmushoz ideológiailag közelebb álló Falangét támogatta? Erre a válasz egyértelmű: ugyanis 1934-35-ben a spanyol Falangénak egyáltalán nem volt erős bázisa, és alig gyakorolt hatást a politikai életre. Ezzel szemben, a monarchista hagyományok sokkal mélyebb gyökeret eresztettek a spanyol politikában. A másik kérdés, hogy vajon Mussolini miért támogatta a monarchistákat, hisz – ahogy az *aforizmákból* kiderült – a monarchiával szemben is negatív véleményen volt. Jóllehet a spanyol monarchisták iránt a Duce alig érzett nagyobb vonzalmat, mint a köztársasági kormány iránt, az előbbieket mégis hasznára lehettek Mussolininak, míg az utóbbiak nem. Azért döntött végül a monarchisták – a *kisebbik rossz* – támogatása mellett, mert a francia befolyást akarta csökkenteni Spanyolországban és a Földközi-tenger nyugati medencéjében, elhárítva ezzel egy lehetséges spanyol-francia népfrontszövetség kialakulását, mely veszélyeztette volna saját mediterrán stratégiáját.⁴

Az 1934. március 31-én aláírt egyezmény azonban a gyakorlatig már nem jutott el. Mussolinit 1935-ben már sokkal inkább az etióp probléma foglalkoztatta. A spanyol felkeléssel szembeni olasz szkepticizmus bizonyos mértékben persze érthető is volt, hisz a spanyol összeesküvők már két éve ígérték a felkelés azonnali megindítását, de gyakorlatilag semmi nem történt 1932 áprilisa óta.

Az 1936. július 18-án kirobbant katonai felkelést és az azt követő hároméves spanyol polgárháború nemzetközi támogatottságát sok történész kutatta már. Éppen ezért a kérdés alapos vizsgálatára itt nem térünk ki, csak röviden szeretnénk bemutatni az olasz támogatás jelentőségét, mely fontos előzménye volt a későbbi olasz-spanyol kapcsolatok fejlődésének.

Róma – Luccardi, tangeri olasz katonai attasé jelentéséből⁵ – már 1936. június 6-án hírt kapott a küszöbön álló spanyol katonai felkelés lehetőségéről. Pár nappal később, június 14-én az 1934-es spanyol küldöttség egyik résztvevője, Antonio Goicoechea is kapcsolatba lépett az olaszokkal, értesítve őket a spanyol összeesküvők terveiről.⁶ A puccshoz kért anyagi támogatást azonban az olaszok

³ Massimo Mazzetti: *I contatti del governo italiano con i cospiratori militari spagnoli prima del luglio 1936*, In: *Storia Contemporanea*, 1979/6. szám, 1189.

⁴ J. F. Coverdale: *I fascisti italiani alla guerra di Spagna*, Bari, 1977. 46-47. Idézi: Massimo Mazzetti: i. m. 1184.

⁵ Morten Heiberg: *Emperadores del Mediterráneo. Franco, Mussolini y la guerra civil española*, Barcelona, 2003. 51.

⁶ Massimo Mazzetti: i. m. 1191-1194.

ekkor még egy határozott nemmel utasították el. Egy hónappal később már a tangeri olasz főkonzul, Pier Filippo De Rossi is tájékoztatta Rómát egy küszöbön álló tetuáni felkelés lehetőségéről Franco vezetésével.⁷

Mussolini július 27-én – a korábbi elutasító válasz ellenére – mégis a beavatkozás mellett döntött. Vajon mi változtatta meg egy hónap leforgása alatt a véleményét? Renzo De Felice Mussolini monográfiájában két nyomós indokot említ, melyek hozzájárultak a Duce döntéséhez.⁸ Az egyik, hogy Mussolini értesült arról, hogy a francia kormány fegyvereket ígért a spanyol köztársasági kormánynak.⁹ A spanyol szocialista vezető, Largo Caballero, a tábornoki felkelés leveréséhez kilátásba helyezett segítségért mintegy cserébe azt a kijelentést tette, hogy a rend helyreállítása után Spanyolországban szocialista kormány veszi majd át a hatalmat, és országa – a semlegességről lemondva – a demokratikus nagyhatalmak oldalán kíván helyet foglalni, felvéve a harcot az antidemokratikus kormányok ellen.¹⁰ Ez a nyilatkozat – Coverdale és Renzo de Felice véleménye szerint – erősen befolyásolhatta Mussolini július 27-i döntését. Azonban, miután katonai levéltárak dokumentumai felszínre kerültek, a kutatások¹¹ kiderítették, hogy Mussolini úgy, és akkor döntött a támogatás mellett, amikor már tisztában volt azzal, hogy Léon Blum végül is – részben Nagy-Britannia nyomására, részben a kormányon belüli ellentétekre és a francia ipar helyzetére hivatkozva – visszalépett a támogatástól. A francia kormány majd csak akkor változtatott döntésén, amikor világossá vált, hogy Mussolini támogatja Francót.

A másik ok, amit De Felice említ, az, hogy a felkelést irányító spanyol tábornokok, Mola és Franco, Mussolinin kívül Berlin segítségét is keresték. Jóllehet a katonai felkelés kitörésének pillanatában még nem volt kapcsolat Róma és Berlin között a spanyol kérdésben, Mussolininak mindenesetre tudomása volt Hitler álláspontjáról¹², s ez sokban hozzájárult a Duce döntéséhez.

Az első olasz segítség július 30-án érkezett meg Melillába kilenc olasz repülő formájában. A németek kezdeti támogatása jóval nagyobb volt: Hitler húsz Junkers 52-es és hat Heinkel 51-es típusú repülőgépet küldött, a dupláját annak, amit eredetileg Franco kért tőle. Az ezt követően érkező olasz-német segítségnek köszönhetően augusztus folyamán Franco 6.500 emberét, szeptember-októberben még további 14.000 katonát tudott átszállítani Észak-Afrikából a

⁷ *Documenti Diplomatici Italiani (DDI)*, VIII. sorozat, IV. kötet, Róma, 1993. 607. (Tanger, 1936. július 16., De Rossi Cianónak)

⁸ Renzo De Felice: *Mussolini il duce. II. Lo stato totalitario 1936-1940*, Torino, 1981. 366.

⁹ Hugh Thomas: *The Spanish Civil War*, London, 1965. 281. (Idézi: Gömöri Endre: *A „vezércsel”*. *Franco és Hitler: a hintapolitika iskolája*, Budapest, 1989. 25.)

¹⁰ J. F. Coverdale: *I fascisti...*, 70. Őt idézi: Renzo de Felice: *Mussolini...*, II. 366-367.

¹¹ Ismael Saz Campos: *Mussolini contra la II República: hostilidad, conspiraciones, intervención 1931-1936*, Valencia, 1986.

¹² *DDI*, VIII. sorozat, IV. kötet, 662.

félszigetre.¹³ Ennek a segítségnek a fontosságát néhány történész ugyan igyekszik alábecsülni¹⁴, azonban annyi bizonyos, hogy ha ez a támogatás nem lett volna, a lázadó tábornokoknak már a felkelés kezdeti szakaszában komoly problémát okozott volna az utánpótlás átszállításának a megoldása. Több történész – köztük S. Payne és H. Thomas is – éppen ezért úgy véli, hogy egyenesen az olaszok (és a németek) döntő beavatkozása változtatta a kezdeti katonai lázadást véres polgárháborúvá.

Mint ismeretes, a nyugati demokráciák a be nem avatkozás politikáját tartották helyes állásfoglalásnak a spanyol kérdésben, azonban ez a gyakorlatban nem valósult meg. A köztársasági tábor is kapott segítséget, ennek mértéke azonban sokkal kisebb volt, mint a nacionalista oldalé. Annak ellenére, hogy a szovjet propaganda hivatalosan a köztársaságot támogatta, a valós segítségnyújtás nem volt annyira jelentős, mint ahogy azt több történész is tartja. Amikor Sztálin beleegyezett a segítség növelésébe – látva a német-olasz intervenció erősödését – már késő volt.

A katonai felkelés első heteiben az olaszok hadifelszereléssel, repülőekkel és technikai szakemberekkel segítették a spanyol lázadókat, de reguláris alakulatok küldésére egyelőre még nem került sor. Azonban a szocialista Largo Caballero szeptember 4-i elnökké választásával Mussolini szinte megvalósulni látta rettegett aforizmáját: vagyis hogy a köztársaság megállíthatatlanul a kommunizmusba fogja sodorni Spanyolországot. Talán éppen ez győzte meg a Ducét arról, hogy elérkezett az idő a nagyobb erejű beavatkozásra, hisz a kommunizmus elleni harc mindig is jó ürügy volt arra, hogy az olasz befolyást kiterjessze a Földközi-tenger medencéjére. Franco bár nem kérte olasz reguláris seregek segítségét, októberben megindult az olasz „önkéntesek” – akik valójában a reguláris hadsereg tagjai voltak – szervezése. Bevetésükkel egyelőre még vártak, ugyanis Mussolini véleménye az volt, hogy a katonák álljanak készenlétben, azonban csak akkor induljanak meg a spanyol felkelés megsegítésére, ha a Szovjetunió is beveti haderejét a köztársasági kormány oldalán. Az olaszok abban bíztak, hogy viszonylag kis támogatással a felkelők gyorsan sikerre fogják vinni a lázadást. A gyors fordulat, melyre Mussolini és Ciano számított, és melyre alapozták politikai stratégiájukat, azonban nem következett be: a spanyol intervenció olyan lett az olasz külpolitikának, mint a „futóhomok”, melybe ha egyszer belelépnek, nehéz kijutni belőle.

Anélkül, hogy az olasz intervenció részletes elemzésébe bocsátkoznánk, érdemes kiemelni az olasz fasizmus és a spanyol nacionalista tábor háborús stratégiája közötti különbséget. Franco és Mussolini között e tekintetben jóformán soha nem volt egyetértés: az olasz diktátor gyorsan – minél kevesebb anyagi-, és emberáldozattal – akarta a győzelmet, Franco ellenben fokozatosan, méterről-

¹³ Morten Heiberg: i. m. 65-66.

¹⁴ Jesús María Salas Larrazábal: *Intervención extranjera en la guerra de España*, Madrid, 1974.

méterre haladva akarta meghódítani Spanyolországot.¹⁵ E mentalitásbeli különbség több konfliktust is előidézett a hadvezetési döntésekben.

A polgárháború alatti első nagyobb olasz-spanyol súrlódásra a guadalajarai ütközet (1937. március) kapcsán került sor.¹⁶ Ez a csata az olasz alakulat első nagy veresége volt, az olasz hadvezetés azonban vonakodott elismerni saját hibáját, és igyekezett a spanyolokra hárítani a felelősséget. Mint ahogy az a római magyar követ, Villani Frigyes jelentéséből is kitűnik, Ciano sem leplezte a spanyol hadi szellemmel szembeni megvetését. Mussolini vejének egyértelműen az volt a véleménye, hogy a spanyolok, ahol lehet, igyekeznek magukat távol tartani a harctól, „*melyben kizárólag idegen katonák vesznek részt*”.¹⁷ Az olaszok spanyol hadvezetéssel szembeni megvetése több későbbi jelentésből¹⁸ is kitűnik, illetve az is jellemző volt, hogy katonai sikerek esetén az olaszok hajlamosak voltak a dicsőséget kizárólag saját győzelmüknek beállítani. E kérkedő magatartás nem egyszer visszatetszést váltott ki nemcsak a spanyol katonákból, de a hadvezetéséből is.¹⁹

A guadalajarai ütközetnek diplomáciai kihatása is volt. Ekkor Olaszországot Roberto Cantalupo követ képviselte Spanyolországban, azonban nem sokkal az olasz kudarc után a diplomatát visszahívták Rómába. Érdekes megvizsgálni ennek visszhangját a magyar iratokban is. Wodianer 1937. május 1-jén írt jelentésében²⁰ beszámol arról, hogy a spanyolok Cantalupo leváltását egyértelműen a guadalajarai vereség következményeként, és a nagykövet engedetlenségeként értelmezték. Ez utóbbit azzal magyarázták, hogy Cantalupo nem volt hajlandó végrehajtani a Francótól kapott utasítást, mely szerint agyon kellett volna lövetnie a bukásért felelős olasz tábornokokat. Wodianer szerint azonban ezek a hírek megalapozatlanok, sőt „*gyerekes kitalációk*”. Valószínűbbnek tartja, hogy Cantalupónak Farinaccival²¹ lehetett összetűzése, s ennek eredményeként kerülhetett sor a diplomata menesztésére. A guadalajarai kudarc után azonban megszűnt az olaszok katonai önállósága, és presztízsiük is agyon visszaesett a spanyol katonák

¹⁵ Paul Preston: *Francisco Franco. La lunga vita del Caudillo*, Milánó, 1997. 243. Gianluca André: *L'intervento in Spagna e la politica estera fascista*, In: *Italia y la guerra civil española. Simposio celebrado en la Escuela Española de Historia y Arqueología de Roma*, Madrid, 1986. 18.

¹⁶ Paul Preston: i. m. 227-240.; Antony Beevor: *A spanyol polgárháború*, Budapest, 2002. 344-362. Morten Heiberg: i. m. 96-98.; Ormos Mária: *Mussolini*, II. kötet, Budapest, 2000. 420-421.

¹⁷ MOL, K63, 275. cs. 1937. 29/1. Róma, 1937. március 29., Villani Kányának (51/ pol.-1937.)

¹⁸ Uo. Róma, 1937. november 22., Szabó a m. kir. honvéd vezérkari főnökének (706/455.)

¹⁹ Uo. Lisszabon, 1937. szeptember 18., Wodianer Kányának (64/ pol.-1937.)

²⁰ Uo. Lisszabon, 1937. május 1., Wodianer Kányának.

²¹ Roberto Cantalupo: *Fu la Spagna. Ambasciata presso Franco, febbraio-aprile 1937*, Milánó, 1948.

körében. Guadalajara után az olasz haderők – Franco utasításainak alárendelve – már csak a spanyolokkal egyeztetve, közösen léphettek fel.

Összességében az olasz segítség mértéke – bár különböző források más adatokkal szolgálnak – elérte a 8,5 milliárd lírát, katonák tekintetében pedig az egy adott időpontban a Spanyolországban harcoló legtöbb olasz katona száma 50-80 ezer fő között mozgott.²² Ez a jelentős mértékű anyagi és katonai hozzájárulás maga után vonja a kérdést, hogy Olaszország vajon milyen katonai felkészültséggel lépett volna be a második világháborúba, ha azt nem előzte volna meg a spanyol polgárháborús beavatkozás? Több történész – közöttük Coverdale és Zanussi –, hogy segítséget találjon Olaszország második világháborús vereségére, úgy véli, hogy a Spanyolországban bevetett olasz hadierő amúgy is elavult volt, ezért úgysem vették volna hasznát a világháborúban. Mások azonban – köztük Heiberg – azt hangsúlyozzák, hogy Mussolini pirruszi győzelme Spanyolországban, katasztrofális következményekkel járt Olaszország mind katonai, mind gazdasági felkészültségére nézve. Véleményünk szerint azonban mindkét nézet erősen hipotetikus, tekintve, hogy Olaszország második világháborúban elszenvedett vereségének sokkal összetettebb volt a háttere, minthogy az leegyszerűsíthető volna a polgárháborús olasz intervenció anyagi veszteségeire.

Mussolininak a fegyveres beavatkozáson kívül más eszköze is volt Spanyolország olasz érdekektől való függőségének a fokozására. Ez a fasizálódás folyamatának sürgetése volt, mely már korábban megjelent a Duce arzenáljában. Ezt a befolyást Coverdale és Renzo de Felice ugyan nem tartja fő motívumnak az olasz intervenció indítékai között, azonban az ideológiai hasonlóságokról mégsem feledkezhetünk meg teljes mértékben. Az olasz fasizmus propagandája igen erőteljes volt már Primo de Rivera diktatúrája alatt is, s ugyanígy Mussolini, a fasiszta ideológiát kihasználva, igyekezett Francóra is nyomást gyakorolni. Arra vonatkozólag azonban nincsenek bizonyítékok, hogy az olasz beavatkozást valóban az motiválta volna, hogy Spanyolországban is egy fasiszta rezsim kialakulását segítsék elő. A fő indok sokkal inkább Franciaország spanyolországi befolyásának és térnyerésének a megakadályozása volt. Azon túl, hogy egy fasiszta spanyol rezsim politikai stabilitást jelentett volna Olaszország számára is a Földközi-tenger medencéjében, Mussolinit a fasizmus erőszakos spanyolországi terjesztésében még az is motiválhatta, hogy a fasizmus „exportja” erősítette volna saját imázsát. A legfontosabb indíték azonban kétségtelenül az volt, hogy a fasizálódás erőltetésével Mussolini abban bízott, hogy bizonyos mértékben majd ellenőrzés alatt tarthatja a spanyol bel-, és külpolitikát. Amikor 1938-ban Franco végső győzelme már egyre valószínűbb lett, az olaszok azon kezdtek gondolkozni, hogy a továbbiakban hogyan őrizték meg befolyásukat a spanyol politikában. Mussolininak és Francónak azonban hasonló imperialista ambíciói voltak a Földközi-tenger nyugati medencéjére

²² Morten Heiberg: i. m. 183.; Ormos Mária: *Mussolini*, II., 429.; Gömöri Endre: *A „vezércsel”...*, 49.

vonatkozólag, s ez a tény már ekkor megmutatkozott, akadályt gördítve a két ország közötti baráti viszony kialakítása elé.

Az olasz támogatás kompenzációjaként Franco és Mussolini között 1936. november 28-án született egy titkos egyezmény²³, melyben a spanyol tábornok egy sor politikai tartalmú a priori ígéretet tett az olaszok felé. Ebből a szempontból ez az egyezmény Spanyolország vak behódolását dokumentálja Olaszország előtt. A két szerződő fél mindenekelőtt katonai segítséget és barátságot esküdött egymásnak. A történészek igen eltérő véleményen vannak ennek az egyezménynek az értékelésében. A Róma-Berlin tengely és a spanyol polgárháború kapcsolatát vizsgáló Mario Toscano²⁴ például jelentéktelennek tartja az egyezményben vállalt spanyol kötelezettségeket – vagy pontosabban mondva *ígéreteket* – az olasz támogatás mértékéhez viszonyítva. Vele szemben Santarelli²⁵ úgy véli, hogy Olaszországnak ezzel a megállapodással sikerült *megvásárolnia* Spanyolországot. Hozzá kell azonban tennünk, hogy hosszú távon valóban csekély jelentősége volt az 1936. novemberi paktumnak, tekintve, hogy Francónak sikerült kijátszania az egyezmény teljesítését. Azonban arról se feledkezzünk meg, hogy a második világháború alatt Franco fontos *gesztusokat* tesz majd Olaszország (és Németország) felé, olyan engedményeket – s ezek első dokumentálása éppen az 1936. november 28-i egyezmény volt –, melyek nem éppen Spanyolország semlegességét domborították ki.

Franco 1936 júliusában Spanyolország geopolitikai súlyát és hűségét ajánlotta fel Olaszországnak az azonnali olasz támogatásért cserébe. A Duce élt is a lehetőséggel és beavatkozott a polgárháborúvá szélesedő felkelésbe. Jóllehet Mussolininak pontos elképzelései még nem voltak arról, hogy mit nyerhet a spanyol tábornokok támogatásával, mindenesetre azt remélte, hogy Olaszország lehetőségeit sikerül kibővítenie a Földközi-tenger medencéjében, korlátozva ezzel Franciaország mozgásterét. Hogy a Duce mennyire tudta csatlós országgá tenni Spanyolországot, és hogy hosszú távon milyen előnye származott az intervencióból Olaszországnak, az valójában csak a második világháború elkövetkezendő éveiben fog kiderülni. Mussolini szempontjából azonban másik fontos következménye is volt a spanyol polgárháborús intervenciónak: a Duce Hitlerrel való kapcsolata a spanyol ügy kapcsán vált egyre szorosabbá. A náci és a fasiszta diktátor közti „barátságot” az 1939. májusi acélpaktummal és a Róma-Berlin tengely kialakításával pecsételték meg.

²³ Morten Heiberg: i. m. 140-141.

²⁴ Mario Toscano: *L'Asse Roma-Berlino – il patto antikomintern – la guerra civile in Spagna*, In: *La politica estera italiana dal 1914 al 1943*, Torino, 1963. 207.

²⁵ Enzo Santarelli: *Storia del movimento e del regime fascista*, II. kötet, Róma, 1973. 264.

2. A FRANCO-KORMÁNY A NEMZETKÖZI ERŐTÉRBE (1939. ÁPRILIS – 1939. SZEPTEMBER)

Franco tábornok 1939. április 1-jén elhangzott rádióbeszédében bejelentette a spanyol háború végét. A polgárháború három éve alatt Spanyolország főszerepet játszott a nemzetközi politikai színpadon, tekintve, hogy a nagyhatalmak mindegyike valamilyen módon állást foglalt a spanyol kérdésben. Igaz azonban, hogy 1938-ban, Hitler agresszív magatartásának fokozódásával a figyelem centruma már kezdett elfordulni Spanyolországról más európai konfliktusgócok felé, s emiatt 1939-re Spanyolország már csak másodszerplővé vált az európai politikában.

Már a polgárháború során Franco kormánya több nagyhatalomtól is megkapta a *de facto*, majd a *de jure* elismerést. A sort éppen Olaszország és Németország nyitotta meg (1936. november 18.) nagykövetség küldésével, majd őket olyan jobboldali beállítottságú országok követték, mint Albánia, Ausztria, Japán, Magyarország, Mandzsukuo és Portugália. Az említett országok szintén felvették a diplomáciai kapcsolatokat az ideiglenes kormányként működő, 1936. október 1-jén létrehozott Államigazgatási Tanáccsal (*Junta Técnica de Estado*), melynek helyébe lépett 1938. január 31-től a Burgosban megalakult első szabályos kormány. Fokozatosan a másik oldalról, tehát a polgári demokratikus kormányok felől is történtek puhatolózó lépések Franco felé. Az angol kormány ugyan még a köztársasági kormány mellett tartotta fenn a nagykövetségét, de 1937 őszén már egy kereskedelmi képviselő személyében megjelent az első brit küldött a burgosi tanácsnál. Az angol lépést ügyvivők küldésével és *de facto* elismeréssel követte Románia, Görögország, Svájc, Csehszlovákia, Törökország, Hollandia, Norvégia, Dánia, Finnország, Észtország, Lengyelország és Svédország is. A hivatalos elismerés 1939-ben már a két nyugati nagyhatalom, Anglia és Franciaország esetében sem volt kérdéses: a brit és a francia kormány február 27-én ismerte el a burgosi kormányt. A polgárháború végleges befejezése előtt egy nappal érkezett meg Dánia, Finnország, Svédország és Norvégia *de jure* elismerése, majd április 1-jén, a háború tényleges lezárulásakor az Egyesült Államok is elismerte Franco kormányát. Washington lépését április első napjaiban követte több közép-, és dél-amerikai állam is. 1939 áprilisában tehát Franco a Szovjetunió, Kína, Mongólia és Mexikó kivételével a világ szinte minden országától megkapta a diplomáciai elismerést, s ez különösen fontos volt számára mind belső pozíciója megszilárdítása, mind külpolitikája kialakítása szempontjából.¹

Franco nemzetközi kapcsolatait két szempont szerint kell értékelnünk. Egyik oldalról mindenképp az ideológiailag hozzá közel álló rezsimekhez, Olaszországhoz és Németországhoz kellett közelednie, a másik oldalról azonban Francónak mindig szem előtt kellett tartania országa gazdasági helyzetét és érdekeltségeit, s emiatt nem engedhette, hogy Spanyolország viszonya

¹ Harsányi Iván: *A Franco-diktatúra születése*, Budapest, 1988. 80-93.

elmérgesedjen Angliával, az Egyesült Államokkal, vagy Franciaországgal. Arra kellett tehát törekednie, hogy mindkét oldal felé „megfeleljen”, de olyan kompromisszumot ne vállaljon egyik fél felé sem, mely sértheti a másik oldalt. Ennek ugyanis rendszerére nézve súlyos következményei lehettek volna. E stratégia jegyében született meg a döntés az antikomintern paktumhoz való csatlakozásról. Német részről már 1939 januárjától igen erős nyomást gyakoroltak Francóra, hogy országa csatlakozzon a „*kommunista bomlasztó munka elleni védekezésre*”² létrejött szövetséghez, azonban a spanyol államfő, tekintve, hogy brit, amerikai és francia részről még nem ismerték el kormányát, az egyensúlypolitika jegyében nem szánta, nem szánhatta rá magát ilyen horderejű lépésre. A semlegesség mellett kardoskodó Jordana külügyminiszter igyekezett mindent megtenni, hogy megakadályozza Spanyolország csatlakozását ehhez a paktumhoz, vagy legalább, ha a csatlakozásra mégis sor kerülne, a hírt lehetőleg a szerződő felek kezeljék diszkrétan a polgárháború végéig. A csatlakozásról ugyan megszületett a határozat (február 20.), azonban a spanyol fél kikötése volt, hogy a háború végéig ne hozzák nyilvánosságra a hírt.³ Végül, a brit és a francia *de jure* elismerése után, március 27-én került sor az antikomintern paktumhoz való hivatalos spanyol csatlakozásra Burgosban, Gómez-Jordana külügyminiszter, Eberhard von Stohrer német nagykövet, Viola di Campalto olasz nagykövet, valamint Makoto Yano japán nagykövet aláírásával.⁴ A spanyol minisztertanács április 6-án döntött a csatlakozás nyilvánosságra hozataláról, jöllehet a hír diplomáciai körökben már jóval korábban elterjedt. A bejelentéskor Jordana külügyminiszter igyekezett hangsúlyozni, hogy a paktum Spanyolország kommunizmus elleni harcát fejezi ki, és nem jelent országa számára semminemű kötelezettséget a tengelyhatalmak oldalán. Kétségtelen, hogy a szerződést ilyen szemszögből is lehet értékelni, azonban az is sokat elárult a spanyol magatartásról, hogy az antikomintern paktumhoz való csatlakozás után, május 8-án Spanyolország bejelentette kilépését a liberális, polgári baloldallal azonosított Népszövetségből is. Ennek ellenére Franco fasiszta nagyhatalmakkal kötött megállapodása csak arra kötelezte a spanyol felet, hogy folyamatos konzultációt tartson fenn a paktumban résztvevő többi országgal. A demokratikus országok, leginkább a szomszédos Franciaország, azonban attól tartottak, hogy titkos szerződések aláírására is sor kerülhet a fasiszta hatalmak és Spanyolország között.⁵ Ilyen szerződés ugyan nem született meg, de a gyanú nem volt alaptalan, hisz Franco tengelyhatalmak felé tett lépéseinek szintén fontos állomása volt az 1939.

² Halmsy Dénes: *Nemzetközi szerződések 1918-1945*, Budapest, 1983. 408.

³ Paul Preston: i. m. 324.

⁴ Uo. 325.

⁵ Javier Tusell: *Franco, España y la II Guerra Mundial. Entre el Eje y la neutralidad*, Madrid, 1995. 24.

március 21-én aláírt német-spanyol barátsági egyezmény⁶, melynek ratifikálását a németek már 1938 tavasza óta sürgették.⁷

Ez az egyezmény, tekintve, hogy az antikomintern paktum csak egy kommunizmus elleni elvnyilatkozat volt, pontosította a két aláíró fél által vállalt kölcsönös kötelezettségeket. A szerződés pontjainak elemzéséből azonban kiderül, hogy Franco és Jordana igen óvatos volt, s nem kötelezték el teljes mértékben és feltételek nélkül Spanyolországot.⁸ A szerződő felek megállapodtak abban, hogy minden nemzetközi kérdésben előzetes konzultációt fognak folytatni, valamint, hogy szoros kapcsolatot tartanak fenn leginkább a kommunista internacionálé elleni védekezés céljából. A dokumentum harmadik cikkelye rögzítette, hogy abban az esetben, ha valamelyik szerződő országot veszély fenyegetné, a másik fél a veszélyeztetett félnek diplomáciai úton történő megsegítésére kötelezi el magát a veszély elhárításának érdekében. A negyedik pont kimondta, hogy mindkét ország keresni fogja az együttműködést Olaszországgal is. Az ötödik bekezdés előírta, hogy a szerződő felek megígérik, hogy kölcsönösen tájékoztatják egymást minden olyan egyezményről, vagy szerződésről, melyek közös érdekeket érintenek, és melyeket a jövőben kötnek majd más államokkal. A következő cikkely azt is rögzítette, hogy bármelyik szerződő fél háborúba keveredése esetén, a másik szerződő fél nem tehet olyan lépéseket, mely a szerződő partner kárára, vagy a vele háborúban álló ellenségének a hasznára volna. Az egyezmény előírta a spanyol és a német hadsereg közötti barátság és bajtársiasság előmozdítását, a két nemzet közötti kulturális kapcsolatok erősítését, valamint a német-spanyol gazdasági együttműködés fokozását is. Ugyan a német-spanyol egyezményt csak novemberben ratifikálták, Franco kikötötte, félve az angol-francia reakcióktól, hogy a szerződést – az antikomintern paktumhoz való csatlakozáshoz hasonlóan – titokban kell tartani.

Hogy a tengelyhatalmak irányába tett *gesztusokat* ellensúlyozza, Franco Portugália felé is tett lépéseket, és Salazarral március 17-én egy barátsági és meg nem támadási egyezményt kötött (*Pacto Ibérico*, Ibériai Paktum), melynek kibővítésével majd 1942-ben születik meg az Ibériai Blokk (*Bloque Ibérico*). Az 1939-es megegyezés tartalmazott katonai kötelezettségvállalásokat is arra az esetre, ha a félszigetet külső támadás veszélye fenyegetné. Ezt az egyezményt taktikai okokból már hamarabb nyilvánosságra hozták, hisz elsődleges célja ezzel a spanyol államfőnek – és külügyminiszterének – az volt, hogy csökkentsék az antikomintern paktumhoz való csatlakozás kedvezőtlen hatását.

⁶ Halmosy Dénes: i. m. 419-420.

⁷ Manuel Ros Agudo: *La guerra secreta de Franco (1939-1945)*, Barcelona, 2002. 28-31.; Harsányi Iván: *A Franco-diktatúra születése*, 95.

⁸ Luis Suárez Fernández: *Franco: Crónica de un tiempo. España, Franco y la Segunda Guerra Mundial. Desde 1939 hasta 1945*, Madrid, 1997. 657. Harsányi Iván: *A Franco-diktatúra születése*, 95-96.

Azzal, hogy a Nagy-Britanniával szorosabb viszonyban álló Portugália felé is tett egy gesztust Franco, igyekezett a tengelyhatalmak irányába billenő mérleget újra egyensúlyba hozni. Spanyolország tengelyhatalmak iránt érzett egyre nyilvánvalóbb hálája és szimpátiája ellenére a portugál nagykövetnek, Teutonio Pereirának határozottan az volt a véleménye, hogy Franco a polgárháború végével nem a tengelyhatalmakkal, hanem Portugáliával fog közös politikát folytatni. Ez ugyan nem jelenti azt, hogy a spanyol tábornok hálátlan lesz az őt segítő Olaszországgal és Németországgal szemben, azonban majd nem köt velük olyan megállapodást, mely korlátozná őt döntési szabadságában. A hála ezért – a portugál diplomata véleménye szerint – inkább ideologikus téren, és nem szoros politikai együttműködésben valósul majd meg a jövőben, hisz Salazar „*nem túl rideg gubernamentalis rendszere*” jobban megfelel a spanyol nép karakterének, mint az olasz fasizmus, vagy a német nemzeti-szocializmus. Pereira szerint Franco nem véletlenül aposztrofálta 1939. február 27-i beszédében az őt segítő hatalmakat az alábbi módon: „*A portugál testvér, a szeretett Olaszország és a baráti Németország.*” A portugál diplomata szerint a jelzők és a sorrend egy egész külpolitikai programot sugalltak.⁹

Természetesen Franco külpolitikai lépéseit nem szemlélhetjük légtüres térben. A könyv célja ugyan nem az, hogy elemezze a második világháború okait, vagy bemutassa a későbbi hadviselő felek közötti erőviszonyokat, azonban – hogy Spanyolország magatartását is megértsük – néhány mondat erejéig utalnunk kell az 1939 áprilisában már érezhetően feszült nemzetközi helyzetre. Hitler 1938-tól fokozódó, és egyre agresszívabb fellépésével a nyugati demokráciák nem tudtak szembeszállni. A német diktátornak már 1937-ben készen volt a *Lebensraum* erőszakos megteremtésére irányuló háborús terve, mely első célként Ausztria Németországhoz csatolását, valamint Csehszlovákia szétzúzását jelölte ki. Az első lépést 1938 márciusában tette meg Hitler, az *Anschluss* végrehajtásával. Ezzel Németország elérte Csehszlovákia bekerítését, és közvetlen szomszédságba kerülhetett Magyarországgal és Jugoszláviával. A következő lépés a csehszlovák válság volt, melyet a – Mussolini javaslatára összehívott – müncheni konferencia (1938. szeptember 29-30.) sem tudott megoldani. Gyakorlatilag ezzel a konferenciával a közép-európai országok előtt – látva Csehszlovákia példáját – világossá vált, hogy Németországgal szemben a nyugati hatalmaktól támogatást nem remélhetnek. 1939 tavaszán már német csapatok vonultak be Prágába, de ekkor Hitler már Danzigot és a hozzá vezető folyosó átadását is követelte Lengyelországtól.

A német Führer expanziós politikájával párhuzamosan Mussolini is hasonló lépéseket tett. Olaszország 1939. április 7-én megtámadta és megszállta Albániát. 1939. május 22-én az acélpaktum megkötése a tengelyhatalmak agresszív politikájának a fokozódását és a második világháború nyílt előkészítését jelentette. Ez a dokumentum jogi formába öntötte a két ország

⁹ MOL, K63, 225. cs. 26/32. San Sebastián, 1939. március 16., Wodianer Csákynek.

között – már korábban is meglévő – együttműködést, s a jövőre nézve kölcsönös katonai segítségnyújtást írt elő a két szerződő félnek. Olaszország felkészületlensége folytán azonban, Mussolini még legalább négy-öt éves felkészülési időt szánt országának, és nem számított arra, hogy Hitler, előzetes konzultációk nélkül, már szeptemberben kirobbantja a konfliktust.

Francónak ilyen feszült nemzetközi helyzetben és egy hároméves polgárháborúval a háta mögött kellett manővereznie. A spanyol konfliktusban kialakult olasz és német kapcsolatok erősítése végett 1939 nyarán több hivatalos látogatásra is sor került a Francót támogató két ország vezetői és a spanyol politikai élet kiemelkedő személyiségei között.

Spanyolország Németországgal és Olaszországgal való kapcsolata azonban igen különbözően alakult. Ennek több oka is volt – sokan a két nemzet mentalitásbeli különbségeit szokták hangsúlyozni –, azonban amit a legfontosabb kiemelni, azt a polgárháborús segítségnyújtás kérdéskörében kell keresnünk. Hitler 1936 júliusában azért döntött Franco támogatása mellett, mert a saját érdekei szerint akarta alakítani a földközi-tengeri egyensúlyt. Ha viszont nem segítette volna a spanyol nacionalista oldalt, elképzelhető lett volna, hogy a tábornokok vezette felkelés veresége esetén, egy francia-spanyol blokk alakult volna ki. Ez, a német politika számára mindenképp veszélyes lett volna, hisz egy ilyen szövetség ellenséges magatartást mutatott volna Németországgal szemben, tágítva a Szovjetunió politikai érdekszféráját. Hitler tehát nem habozott, segített mind anyagilag, mind katonailag. Azonban az a tény, hogy a polgárháború végével a Führer azonnal benyújtotta a számlát a spanyoloknak – és nemcsak gazdasági, de politikai értelemben is –, már jól jelezte, Hitler érzéketlenségét a spanyolokkal szemben.

Az olasz-spanyol kapcsolat azonban más volt, mint a spanyol-német viszony. Jóllehet az olaszok is vissza akarták kapni a polgárháború alatt a spanyoloknak juttatott kölcsönt, azonban ennek bejelentését mégsem olyan kategorikusan tették, mint a németek. A visszafizetésről folyó elhúzódó tárgyalások eredményeként – melyre egy későbbi fejezetben részleteiben is kitérünk – pedig igen nagy engedményt tettek a spanyolok felé mind a kölcsön összegének megállapításában, mind a törlesztés időtartamának rögzítésében.

1939 nyári hónapjaiban egyfajta rivalizálás kezdett kialakulni Németország és Olaszország között a spanyolországi befolyást illetően. Franco azonban biztosította az olaszokat, hogy ők mindig előnyt élveznek a németekkel szemben. Ennek a magatartásnak tanújelét is adták a spanyolok, amikor Göring – aki a polgárháborúban nyújtott német segítség legfontosabb támogatója volt – május második hetében látogatást tett Spanyolországban. A náci politikus remélte, hogy meghívják a madridi díszszemlére, azonban Francónak ez nem állt szándékában. Hiszen, ha a német légierő parancsnoka előkelő helyet foglalt

volna el az ünnepi emelvényen, azzal Franco elismerte volna a német segítség kiemelt szerepét az elért győzelemben. Így a spanyol államfő, ahogy Göring tervezett útjáról hírt kapott, azonnal udvarias, de elutasító választ adott a németeknek, azzal indokolva döntését, hogy egy vezető német politikus madridi jelenléte sértené Franco másik szövetségését.¹⁰ Franco ezzel párhuzamosan igyekezett az olaszok gyanúját is eloszlatni: biztosította őket arról, hogy Göringet csak a helyi vezetőség fogja fogadni, és a sajtó sem fog nagy jelentőséget tulajdonítani a hírnek.¹¹

1939 áprilisa és szeptembere között az olasz-spanyol kapcsolatoknak két fontos momentuma volt. Az egyik Serrano Suñer olaszországi látogatása 1939. június 5-14., majd ezt követően Galeazzo Ciano olasz külügyminiszter spanyolországi vizitje július 10-17. között. Nem véletlen, hogy spanyol részről Serrano Suñer látogatott el Olaszországba – aki ekkor még *csak* a belügyminiszteri tárcát birtokolta –, és nem a külügyminiszter, Gómez-Jordana. Az út előkészítéséből nemcsak a külügyminisztert, de a római spanyol követet, Pedro García Condét is kihagyták. Ez utóbbi diplomatát az olaszok különösen nem szívtelték monarchista beállítódása miatt. Cianónak García Condéról egyenesen az volt a véleménye, hogy „*don Juannal flörtöl és mosolygó ajakkal fordul az Angol felé.*”¹² Ciano nem is titkolta, hogy el akarta érni Suñernél a spanyol követ leváltását.

Serrano Suñer már a polgárháború alatt is az olasz-spanyol barátság legfőbb előmozdítója volt¹³, és az olasz sajtó nem véletlenül emlegette *Olaszország embereként (l'uomo d'Italia)*. Ciano és Mussolini is meg voltak győződve arról, hogy Suñer a tengely legelkötelezettebb embere Franco kormányában. Ekkor a spanyol belügyminiszter valóban a spanyol politikai közélet második legfontosabb emberének számított Franco után. Szerepe jóval túlmutatott egy egyszerű miniszter hatáskörén, és igyekezett Jordanát háttérbe szorítani, nem titkolva jövőbeli ambícióit. Az olaszok tisztában voltak Suñer hatalmával, és azt remélték tőle, hogy fasisztabarát magatartásával a spanyol politikában erősíteni fogja a francia-, és angolelles hangokat.¹⁴ Ciano abban is bízott, hogy ha a semlegesség mellett állást foglaló Jordanát kihagyják a tárgyalásokból, az olasz-spanyol barátságból könnyen formálhatnak a jövőben egy szorosabb, talán katonai szövetséget is.

¹⁰ Luis Suárez Fernández: i. m. 80.

¹¹ Javier Tusell, Genoveva García Queipo de Llano: *Franco y Mussolini. La política española durante la segunda guerra mundial*, Barcelona, 1985. 30.

¹² Galeazzo Ciano: *Ciano gróf naplója*, Budapest, 1999. 86.

¹³ *DDI*, VIII. sorozat, XII. kötet, Róma, 1952. 17-18. (24. dok.) San Sebastián, 1939. május 25., Viola di Campalto Cianónak.

¹⁴ Luis Suárez Fernández: i. m. 82.; Samuel Hoare: *Embajador ante Franco en misión especial*, Madrid, 1977. 59.

Az út előkészítése már májusban elkezdődött, amikor Serrano Suñer kérte az olasz követet, Viola di Campaltót, hogy hívják meg Olaszországba arra az időpontra, amikor az olasz légiósok visszatérnek hazájukba. Az olasz külügyminiszter, Ciano örömmel fogadta az ötletet¹⁵, és május 30-án hivatalosan is bejelentették a spanyol küldöttség útját.

A spanyol delegációt és a hazatérő olasz légiósokat Ciano gróf július 5-én fogadta Nápolyban. Az első találkozásról így írt naplójában az olasz külügyminiszter: „*Serrano Suñer hosszú ideig szorongatja kezemet és a hála szavait ismétli meg azért, amit Olaszország tett és ahogy azt tette. Megölelem Gambarát; általa képletesen magamhoz szorítom mindazokat, akik visszatértek, de minden egyest azok közül is, akik Spanyolországban maradtak; olyan barátság képviselői és olyan feladat végrehajtói, mely ragyogó eredményeket fog produkálni.*”¹⁶ Ciano feljegyzéséből is érezhetjük, hogy az olaszok ekkor még bíztak abban, hogy lehetséges lesz komolyabb együttműködésre bírni a spanyolokat. Ciano az első benyomás alapján karcsú, beteges, de lelkiismeretes, becsületes, és lelkesedéssel teli embernek ítélte meg a spanyol politikust. Serrano Suñer intelligenciája mellett azonban még kiemelte a spanyol politikus tapasztalatlanságát és jelleme végletességét: „*Végletesen gyűlöl és szeret*”¹⁷ – írja Ciano.

A nápolyi fogadás után Serrano Suñer többször találkozott és tárgyalt Cianoval, Mussolinival, majd látogatást tett a pápánál és a spanyol köztársaság kikiáltásával Rómába menekült XIII. Alfonznál is. Az olasz külügyminiszterrel és Mussolinival folytatott megbeszéléseken a spanyol bel-, és külpolitika alakulását, a monarchia restaurálásnak ügyét, és a németekkel való kapcsolat kérdését vitatták meg.

Suñer Mussolinival és Cianoval folytatott tárgyalásaikor hangsúlyozta, hogy Spanyolország nincs felkészülve egy általános háborúra, de két, vagy három év elegendő lenne az ország katonai felkészítésére. Ugyanakkor arról is biztosította az olaszokat, hogy Spanyolország a jövőben a tengely oldalán fog állni. Suñer kifejtette a semlegességgel kapcsolatos véleményét is: „*Egy semleges Spanyolország sorsa a jövőben mindenesetre a szegénység és a megaláztatás lenne.*”¹⁸ A spanyol külpolitika irányvonala is világosan kirajzolódott már az olasz politikusok előtt, amikor Serrano Suñer közölte, hogy Franco Gibraltár problémáját is szeretné végre megoldani: „*Mindaddig, amíg brit zászló leng Gibraltáron, Spanyolország nem lehet teljesen szabad és szuverén nemzet.*” Spanyolorzágnak azonban nemcsak az angolokkal, de a „*becstelen és gyalázatos Franciaországgal*” is volt elszámolnivalója. Ez utóbbinak az oka pedig nem volt más mint Marokkó.¹⁹

¹⁵ DDI, VIII. sorozat, XII. kötet, 15.

¹⁶ Galeazzo Ciano: i. m. 88.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Uo. 89.

¹⁹ Uo.

A spanyolok római látogatása nem volt mentes színpadias jelenetekről sem. Serrano Suñer június 7-én a Palazzo Veneziában rendezett banketten hangzatos szavakkal mondott köszönetet a Ducénak és az olasz népnek a spanyol nemzetnek adott segítségükért. Mussolini hasonlóan ünnepélyes szavakkal viszonzta Suñer beszédét, kiemelve, hogy a spanyol lövészárkokban kiontott közös vér pecsételte meg a két nemzet közötti örök barátságot és szolidaritást.²⁰

Az olasz-spanyol barátság és azonosulás olyan erősnek tűnt, hogy a római német követ méltatlankodva utalt arra, hogy Suñer beszédében még csak meg sem említette a németektől kapott segítséget. Ciano azonban igyekezett lecsillapítani Mackensen indulatát, diplomáciai tapasztalatlansággal indokolva a spanyol politikus mulasztását. Ugyanakkor biztosította arról is a náci diplomatát, hogy Spanyolországban Serrano Suñer az a személy, akiben a tengely maximálisan megbízhat.

Mussolini már az első Suñerrel folytatott beszélgetésen élénk érdeklődést mutatott Franco politikai tervei iránt. Kíváncsi volt, hogy a továbbiakban is meg akarja-e tartani az államfői és a kormányfői hatalmat egy személyben, vagy ezek megosztása mellett dönt-e? Mussolininak az volt a véleménye, hogy Franco akkor cselekedne helyesen, ha csak az államfői szerepre és a hadsereg vezetésére koncentrálna. Suñer azonban úgy vélte, hogy a polgárháború utáni helyzetben nem volna jó, ha Franco lemondana a kormányfői posztról.²¹

Suñer Mussolinival folytatott megbeszélésén szóba került a monarchia kérdése is. A spanyol belügyminiszter véleménye az volt, hogy nem kell elvetni a monarchia restaurálásának ügyét, azonban arra talán csak „*húsz év múlva lehet szüksége Spanyolországának*”, és csak akkor, „*ha a Bourbonok jól viselkednek*”. A Duce is erélyes hangnemben szólalt fel a monarchia államformája ellen, melyet az „*opportunizmus és az intrika központjának*”²² minősített. Mussolini kérdésére, hogy van-e Spanyolországban Franco-ellenes monarchista ellenzék, Suñer azt válaszolta, hogy ha van is, kicsi és szervezetlen.

A monarchia kérdésének tárgyalása kapcsán merült fel Alfredo Kindelánnak, a spanyol légió tábormokának a neve, aki szintén a spanyol küldöttséggel érkezett az olasz fővárosba. Serrano Suñer arra kérte Cianót, hogy az olasz hatóságok tartsák megfigyelés alatt Kindelánt, ugyanis attól tartott, hogy a tábormok részt vesz egy monarchista konspiráció megszervezésében. A gyanú ugyan nem volt alaptalan, azonban komolyabb monarchista akcióra majd csak 1942-ben kerül sor.²³

²⁰ Ramón Serrano Suñer: *Entre Hendaya y Gibraltar*, Barcelona, 1973. 133-136.

²¹ Serrano Suñer: i. m. 178.

²² Galeazzo Ciano: i. m. 89.

²³ Javier Tusell, Genoveva García Queipo de Llano: i. m. 34.; Galeazzo Ciano: i. m. 92.; Ricardo de la Cierva: *Historia del franquismo. Orígenes y configuración (1939-1945)*, Barcelona, 1976. 136.

Szintén a monarchia kérdése kapcsán támadt konfliktus Suñer és a római spanyol követ García Conde között, aki iránt – mint korábban utaltunk rá – az olaszok is ellenszenvvel viszonyultak. Suñer egyenesen „*hülyének nevezte*”²⁴ a monarchiához makacsul ragaszkodó és állítólag a spanyol királlyal konspiráló követet.²⁵ A monarchista Conde eltávolításának kérdésében tehát Ciano és Suñer is egyetértett. Serrano Suñer lekicsinylően beszélt Gómez-Jordanáról is, és nem titkolta olasz barátai előtt a külügyi tárca megszerzésére irányuló törekvését sem.²⁶ Ezen aspirációjában a spanyol belügyminiszter számított Mussolini és Ciano támogatására is, bízva abban, hogy ők majd nyomást tudnak gyakorolni Francóra ennek érdekében. A Duce azonban azt javasolta neki, hogy pozíciója sokkal erősebb lenne, ha megtartaná belügyminiszteri posztját, – mely az igazi hatalom forrása –, és azzal párhuzamosan a külügyek irányítását is átvénné. Mussolini ígéretet tett arra is, hogy Suñer ügyében személyesen fog közrejárni Francónál. Érthető tehát, hogy Serrano Suñer nem véletlenül sürgette a spanyol államfő olaszországi látogatásának az előkészítését sem.

A monarchia mellett a vallás kérdése is szóba került az olasz és a spanyol politikusok között, főleg a németekkel való kapcsolat szemszögéből. Serrano kifejtette a Ducénak, hogy Spanyolország lételeme a katolicizmus, és ezért is érzik közelebbinek Olaszországot magukhoz, nem pedig Németországot. A nácik katolikusellenes túlkapásai ugyanis rémülettel töltötték el a katolikus spanyolokat.

Suñer hazatérte után az olasz sajtó jó pár napig szinte csak az olasz-spanyol kapcsolatokról, és Franco közelgő olaszországi látogatásának híreről írt. Érdekes kiemelni, hogy amint az újságok Franco tervezett útjáról kezdtek cikkezni, Hitler azt a parancsot adta a madridi német nagykövetnek, hogy hívja meg Francót Jordanával együtt Németországba. Azonban ez a terv is, mint tudjuk, a római látogatáshoz hasonlóan, meghiúsult.²⁷ Az olasz sajtó hangvételéből erős szimpátia sugárzott Spanyolország iránt és a földközi-tengeri spanyol aspirációk (Gibraltár, Észak-Afrika) kapcsán. A baráti hangú cikkek azt a nézetet sugallták, hogy a két nemzet sorsa – jóllehet írásos megállapodás még nem született erről – közös lesz a jövőben is. Ugyanígy a spanyol sajtóban is kiemelt helyet foglaltak el Serrano Suñer olaszországi látogatásáról és a két nemzet közötti barátságról beszámoló cikkek.²⁸

Az olaszországi látogatás pozitív tapasztalatai még jobban megnövelték Suñer Olaszország iránt érzett rokonszenvét. Számára Németország egy dogmatikusan száraz, határt, mértéket és ellentmondást nem ismerő nagyhatalom volt. A nácikkal soha nem találta meg a megfelelő hangot, ellenben

²⁴ Galeazzo Ciano: i. m. 90.

²⁵ Francisco Gómez-Jordana Souza: *Milicia y diplomacia. Los diarios del Conde de Jordana, 1936-1944*, Burgos, 2002. 31.

²⁶ Javier Tusell, Genoveva García Queipo de Llano: i. m. 21-22., 39-40., 44.

²⁷ Luis Suárez Fernández: i. m. 84.

²⁸ ASMAE, *Serie Affari Politici 1931-1945*, Spagna, b. 58.

Olaszországban mindig megértés, bizalom és szívéllyesség fogadta. Suñer megítélése szerint – mint ahogy a visszaemlékezéseiből is kitűnik – az olasz rezsim hajlékonyabb, változatosabb és toleránsabb volt. Emellett Suñer szellemi és kulturális hasonlóságot is érzett és vallott Olaszországgal. Összességében elmondható tehát, hogy Serrano Suñer olaszországi útja során tartós barátság kezdett formálódni közte és Ciano között, valamint egy hallgatólagos olasz-spanyol egyezség is megszületett, mely a későbbiekben nagy hatással lesz mind a spanyol bel-, mind a külpolitikára.

Serrano Suñer olaszországi útja tehát nem volt elegendő arra, hogy a szövetség *de facto* is létrejöjjön a két ország között, ezért júliusban Ciano látogatott el Spanyolországba. Az olasz külügyminiszter megérkezése előtti hangulatról, és a spanyol külpolitika irányvonaláról képet alkothatunk a magyar követ egyik jelentéséből is. Andorka Rudolf a spanyolországi német nagykövettel folytatott beszélgetéséből azt a következtetést vonta le, hogy Németország nem fogja keresni Spanyolország katonai szövetségét, mivel az ország gazdasági és katonai helyzete nem tenne lehetővé egy háborús részvételt. Von Stohrer – ahogy azt Jordanának is kifejtette – azt hangsúlyozta a magyar diplomata előtt is, hogy Németországnak – a spanyol nyersanyagokon túl – inkább a *látszat* a fontos, vagyis hogy Franciaország állandó kétségben maradjon a spanyol magatartás felől. Ezzel a taktikával a francia hadsereg kénytelen lesz egyes erőit a Pireneusoknál lekötöni, s így Hitler hasznot húzhatna a spanyol magatartásból. A német követ nem tartotta valószínűnek, hogy Ciano látogatásakor katonai célú megbeszélésekre is sor kerülne. Andorka azonban, más forrásokra hivatkozva, felhívja a figyelmet arra is, hogy Mussolini és Primo de Rivera között már létrejött egy titkos egyezmény, melyben a spanyol kormány „*egy középtengeri háborús konfliktus esetén Olaszország rendelkezésére bocsátotta volna egyes kikötőit*”. Andorka meg nem nevezett hírforrásból tudni vélte, hogy az olasz kormány egy hasonló szerződésre akarta rábírní a spanyolokat. E hírek szerint Olaszország a Baleári szigeteken kívül még Tarragona kikötőjét is meg akarta szerezni, valamint el akarta érni a spanyol kormánytól, hogy a polgárháború alatt kiépült spanyol repülőtereket olasz gépek is használhassák. Ha az olaszok terve sikerülne, akkor az azt jelentené, hogy „*Spanyolország messze túlmegy a jóindulatú semlegességen is, s tényleg a hadviselő felek sorába áll.*” Andorka felhívja a figyelmet még Franciaország magatartására is: a francia kormány addig nem akarja rendezni a francia területen található spanyol arany ügyét, ameddig a spanyol magatartás nem tisztázódik. Ez pedig komoly fegyver lehet „*a lerongyolódott Spanyolországgal szemben*”.

Andorka értesülései szerint azonban Spanyolország nem kívánta feladni cselekvési szabadságát és semlegességét, még az olaszok kívánságai ellenére sem. A követ konklúziója tehát az volt, hogy Ciano nem fog kézzelfogható

eredményekkel hazatérni Spanyolországból, valamint nem hitte, hogy Spanyolországot ki lehetne mozdítani várakozó álláspontjából.²⁹

Szintén az olasz külügyminiszter megérkezése előtt, július 5-én Franco személyesen fogadta a spanyolországi olasz követet, Viola di Campaltót. A Caudillo kifejezte háláját, hogy a Duce és Ciano olyan szívélyes fogadtatásban részesítette Suñert olaszországi tartózkodása során, és örömeinek adott hangot amiatt, hogy hamarosan ő is fogadhatja Cianót. Az olasz nagykövet óvatosan utalt arra, hogy a külügyminiszter látogatása talán konkrét alapot – azaz írásos megegyezést – adhat a két ország közötti kapcsolatoknak mind katonai, mind politikai téren. Franco figyelmen kívül hagyva a célzást, és hangsúlyozta Campaltónak, hogy országának egy nyugodt békeidőszakra van mindenekelőtt szüksége a belső stabilitás és a hatalmi ambíciók eléréséhez nélkülözhetetlen gazdasági függetlenség megteremtéséhez. Azt sem titkolta, hogy az aktuális helyzetben országa nem tudna bekapcsolódni egy európai háborúba, azonban a spanyol semlegesség messzemenően a baráti országok, vagyis a tengelyhatalmak irányába mutatott, jóindulatú semlegesség formáját ölténé. A nagykövet utalt arra, hogy háború esetén a pusztán spanyol jelenlétnek is nagy súlya lesz a Pireneusoknál, éppen elég fenyegető ahhoz, hogy Franciaország ne lehessen nyugodt Spanyolországot illetően. Franco biztosította az olasz diplomatát, hogy Franciaország valóban nem fogja magát biztonságban érezni déli szomszédja felől. Valószínűleg ennek eléréséhez nem is volt szükség nagyobb haderő mozgósítására, mivel ekkor már történtek, illetve folyamatban voltak védelmi erősítések a pireneusi határszakaszon. Egyébként Németországnak is ez volt a célja: Stohrer Jordanával folytatott beszélgetése során kifejtette, hogy Hitlernek a fontos az volt, hogy a spanyol magatartás *enigma* maradjon mind az angolok, mind a franciák előtt. Vagyis hogy a spanyol kormány ne játsszon nyílt lapokkal. Franco későbbi hintapolitikájának előzményeit tehát már a második világháború előtt felfedezhetjük: 1939 nyarán mind az olasz, mind a német érdekek ilyen típusú politizálást vártak tőle. Azonban Franco olyan tökélyre fejlesztette ezt a taktikát, hogy ennek hasznát sokkal inkább ő aratta le, nem pedig a tengelyhatalmak.

Campalto Cianónak írt jelentéséből az is kiderült, hogy a spanyol államfő *„jóllehet a békét támogatja és reménykedik, hogy háború esetén fenn tudja tartani a tengely iránti jóindulatú semlegességet, Franco eltökéltnek látszik abban, hogy fenn kell tartani egy teljes egészében mozgósítható haderőt. Ez nem csak azt teszi lehetővé, hogy egy esetleges francia-angol erőszak ne érje váratlanul [az országot], de azt is, hogy éreztesse Spanyolország súlyát az eseményekben, és lehetőség szerint hasznát is húzzon, ha a körülmények engedik.*

²⁹ MOL, K63, 279. cs. 29/1. San Sebastián, 1939. július 4., Andorka Csákynek (57/pol.-1939.)

*Tehát a spanyol semlegességen nem az 1914-es elszigeteltséget és spekulációt kell érteni, hanem egy éber semlegességet.*³⁰

Galeazzo Ciano július 10-én érkezett Barcelonába, ahol Serrano Suñer és Jordana fogadta. Ez utóbbi azonban mindvégig mellékszereplő maradt a látogatás alatt. A spanyol külügyminisztert a programok előkészítése során is mellőzték – ugyanúgy, ahogy Suñer olaszországi útja esetében is történt –, ezzel is kinyilvánítva, hogy az igazi politikai hatalom a belügyminiszteré, valamint, hogy az olasz-spanyol kapcsolat többet jelent, mint egy pusztán külpolitikai kérdés. Annak ellenére, hogy Jordana nem sok időt tölthetett Cianoval, mégis kialakított egy képet magának Mussolini vejről: „*nagyképű, kicsit giccses, de azért rokonszenves*” embernek titulálta.³¹

Ciano Barcelona után több városba (Santander, San Sebastián, Madrid, Toledo, Sevilla, Málaga) is ellátogatott, azonban egyhetes tartózkodás után, július 17-én hazaindult, így nem lehetett jelen a nemzeti felkelésre emlékező ünnepségeken, mint ahogy azt eredetileg Suñer tervezte és szeretne volna.

Ciano spanyolországi tartózkodásának legfontosabb találkozására San Sebastiánban került sor, ahol Francóval megvitatták a spanyol és a nemzetközi helyzetet. Ciano Mussolini levelét adta át a Caudillónak, melyben a Duce a külpolitikára vonatkozó együttműködést vázolta fel, de nyilvánvalóak voltak a spanyol belpolitikára vonatkozó tanácsai is.³² Mussolini azt javasolta a Caudillónak, hogy ne számítson semmire se Franciaországtól, se Nagy-Britanniától, tekintve, hogy e két ország ellensége a spanyol politikának. Figyelmeztette még arra is, hogy a monarchia komoly veszélyt jelenthet Franco rendszerére nézve, s ezért arra bízta, hogy a hatalmát ne ossza meg senkivel. Hogy országon belüli pozícióját erősítse, mindenképp forduljon a néphez, mely minden nemzet legfontosabb ereje – hangzott Mussolini atyai tónusú jótanácsa. A Duce hangneme igen jól kifejezte a két ország közötti kapcsolat akkori jellegzetességét. Az olasz-spanyol kapcsolatokban, különösen a polgárháború vége és a második világháború kirobbanása közötti időszakában, jól érezhető volt az olasz fél részéről ez, a talán *atyáskodónak* nevezhető hangvétel, melyet Mussolini mindig igyekezett éreztetni Francóval szemben. A Duce tapasztalt diktátorként próbálta terelgetni a *statisztából* főszereplővé vált Francót.

A spanyol államfő gyakorlatilag ugyanazt ismételte el Cianoval is, amit már az olasz nagykövetnek a július 5-i beszélgetésen elmondott: Spanyolország a Róma-Berlin tengelyt kívánja követni. Ahhoz azonban, hogy országa valóban a tengely hatékony szövetségesévé tudjon válni, minimum öt év békeidőszakra van szükség, mely során megteremténék a gazdasági és katonai stabilitást. Ha tehát valóban kitörne a háború, Spanyolország semlegesnek deklarálná magát,

³⁰ *DDI*, VIII. sorozat, XII. kötet, 362. (480. dok.) Burgos, 1939. július 5., Viola di Campalto Cianoval.

³¹ Francisco Gómez-Jordana Souza: i. m. 124.

³² *DDI*, VIII. sorozat, XII. kötet, 368. Róma, 1939. július 6., Mussolini Francóval.

azonban szimpátiája mindenképp a tengely irányába nyilvánulna meg. Franco azzal is tisztában volt, hogy abban az esetben, ha a demokráciák győznének, rendszere nem tudna fennmaradni a jövőben.

Az olasz sajtó alapvető fontosságúnak ítélte meg Ciano spanyolországi látogatását. Az újságírók igyekeztek nem túl nagy jelentőséget tulajdonítani annak a ténynek, hogy valójában ez alkalommal sem jött létre írásos megegyezés a két ország között. Inkább azt hangsúlyozták, hogy két nemzet közötti kapcsolat nem egy dokumentum miatt válik szorossá, hanem először a lelkekben köttetik meg a barátság. A spirituális azonosság pedig már meg van Olaszország és Spanyolország között, és ha majd elérkezik az ideje, azt írásban is rögzíteni fogják – hangzott a hivatalos verzió. Néhány olasz újságíró azonban határozottabb véleménynek is hangot adott. A felröppent hírek azt kezdték el terjeszteni, hogy néhány hónapon belül Spanyolország is az acélpaktum tagja lesz. Sőt, a *La Stampa* napilap azt közölte, hogy Spanyolország ezentúl nem ír alá kereskedelmi egyezményt anélkül, hogy azt előtte ne egyeztetné Olaszországgal. A *Relazioni Internazionali* lap pedig kijelentette, hogy Olaszország és Spanyolország közti szövetség oka a két ország közös történelmi ellensége: Franciaország.

A nemzetközi médiumokban is fontos hírként jelent meg Ciano spanyolországi látogatása. A berlini információk megegyeztek az olasz sajtó közléseivel abban, hogy Ciano útjának igen nagy jelentőséget tulajdonítottak az olasz-spanyol kapcsolatok jövőbeli erősödése szempontjából. A londoni és párizsi olasz tudósítók ugyanakkor arról számoltak be, hogy mekkora bizalmatlanság övezte mindkét fővárosban Ciano spanyolországi tárgyalásait, azonban mind a brit, mind a francia politikusok igyekeztek aggodalmukat leplezni, nem tulajdonítva nagyobb jelentőséget az olasz külügyminiszter útjának. Csak néhány szélsőséges francia lap értékelte a San Sebastián-i tárgyalásokat úgy, mint annak megnyilvánulását, hogy Spanyolország a jövőben a Róma-Berlin tengellyel összhangban kívánja alakítani politikáját. A londoni tudósítók távirataiból az a benyomás alakult ki, hogy a brit hivatalos körök tartózkodó magatartást mutattak, habár néhány napilap kommentárjában a fasiszta diplomácia újabb győzelmeként értelmezte Franco és Ciano találkozóját.³³

Amikor Ciano elhagyta Spanyolországot, Jordana táviratban tájékoztatta a nagyköveteket, hogy az olasz külügyminiszter spanyolországi látogatása nem jelenti azt, hogy az ország – még akkor sem, ha az újságok mást állítanak – kompromisszumokat vállalt volna Olaszország oldalán. Az út csak a baráti kapcsolat megerősítésére szolgált, és Spanyolország magatartása semmiben sem változik a jövőben.³⁴

³³ AMAE, R.1469. Exp. 32. Róma, 1939. július 17., Manuel de Travesedo y Silvela Jordanának.

³⁴ Jordana 1939. július 20-i táviratát idézi: Javier Tusell, Genoveva García Queipo de Llano: i. m. 39.

Hazatérte után Ciano összefoglalta spanyolországi benyomásait Mussolininak is. Véleménye szerint Franco inkább még csak a hadsereg vezére volt, és nem egy egész államé. Még összefogott politikai tervek készítésére sem ítélte képesnek Ciano a spanyol államfőt, és úgy gondolta, hogy Francónak még sokat kell, és sokat is fog tanulni Mussolinitól. Franco Róma-Berlin tengely melletti elkötelezettségében Ciano szerint érezhető volt Spanyolország gyűlölete Franciaország és Anglia irányába, s ez Olaszország számára igen fontos tényező volt. Spanyolország katonai helyzete azonban legalább öt évig nem tette lehetővé, hogy Franco egy közelgő konfliktusban részt vehessen a tengely oldalán. Ciano saját szemével tapasztalhatta, hogy a spanyol katonai felkészületlenség nemcsak kifogás, hanem realitás volt.

Erről a tényről nemcsak az olasz külügyminiszter győződhetett meg, de nem sokkal utána a Spanyolországba érkező Wilhelm Canaris, a német katonai titkosszolgálat vezetője is. A tábornagy tapasztalhatta az országot sújtó gazdasági nehézségeket, mely helyzet miatt Franco nem volt – és a közeljövőben nem is lesz – abban a helyzetben, hogy háborút viseljen.³⁵

Franco azonban azt is tisztán látta, hogy háború esetén csak rövid ideig tudná megtartani szigorú semlegességét. Ha a totalitárius hatalmak győznek, akkor az általuk újrendezett Európa nem lesz Spanyolország előnyére. Ellenkező esetben, tehát a demokráciák győzelme esetén viszont a spanyol rezsim nem maradhatna fenn. Ezért Franco készen állt a fegyverkezésre: a pireneusi határvonal megerősítését, a légierő olasz segítséggel történő fejlesztését tűzte ki célul, valamint elfogadta azt a javaslatot is, hogy olasz mérnökök segítségével építsenek fel négy páncélos hadihajót. Ciano hazatérte után alig néhány nappal, az olasz hajóépítkezések vezető mérnöke, Rotundi tábornok már készen is állt a spanyolországi útra, hogy ott az olasz tervek alapján megkezdődjenek az építkezések.³⁶ Ciano jelentésében hangsúlyozta, hogy bármilyenek is legyenek a körülmények, Spanyolország ugyan semleges marad, de ez az olaszok számára kedvező semlegesség lesz.

Ciano tájékoztatta Mussolinit a spanyol belpolitikai helyzetről is. Véleménye szerint a monarchisták csak kevesen vannak, a Falange teljesen elutasítja a restauráció gondolatát, és maga Franco is elavult államformának tartja a monarchiát, mely iránt csak néhány idősebb tábornok – közöttük Jordana is – érez nosztalgiát. Ciano összességében úgy vélte, hogy Franco presztízse és tekintélye az egész országban erős, annak ellenére, hogy a megtorlások még mindennaposak voltak. Mussolini veje egyébként maga is szemtanúja lehetett több kivégzésnek. Beszámolójában Serrano Suñer fontos szerepét is kiemeli Ciano. Véleménye szerint az olasz politikát egyértelműen rá kell alapozni, és éppen emiatt, a Ducénak támogatnia kell Suñer külügyminiszterségre irányuló ambícióját is. Ezt valószínűleg nem lesz nehéz elérni, mivel Franco hallgat

³⁵ Paul Preston: i. m. 336.

³⁶ Javier Tusell, Genoveva García Queipo de Llano: i. m. 40.

Mussolini szavára, s az ő véleményét mértékadónak fogja tekinteni. Ciano úgy ítélte meg, hogy Franco jövőbeli római látogatása nagy hatással lesz a spanyol politikára. A Caudillo tervezett olaszországi útja mellett Franco kifejezte Ciano előtt azirányú vágyát is, hogy minél hamarabb szeretné Madrid is vendégül látni az olasz Ducét.³⁷

Ciano spanyolországi látogatása az olasz politika spanyolországi pozícióit volt hivatott erősíteni. Ennek ellenére, mint láttuk, formálisan nem jött létre se politikai, se katonai egyezmény a két ország között. A kapcsolatok további erősítéséhez azonban még tervbe volt véve Franco olaszországi vizitje.

Serrano Suñer és Ciano útja egyaránt szolgált Franco közelgő olaszországi látogatásának az előkészítésére is. A spanyol államfő egyelőre azonban a belső helyzet normalizálásával és stabilizálásával volt elfoglalva, és amíg ezt nem sikerült elérni, addig nem akarta elhagyni Spanyolországot.³⁸ A belső stabilizációs terv első lépése volt az 1939. augusztusi kormányátalakítás. Az előző kabinet – mely még a polgárháború alatt, 1938. január 30-án jött létre – megalakulása óta sok minden változott nemcsak a spanyol belpolitikában, de a nemzetközi viszonyokban is. Francónak ezt szem előtt tartva kellett tehát döntenie az új miniszterek kiválasztásakor.

Az új kabinet legfontosabb vonása – mint ahogy az várható volt – , hogy Serrano Suñer politikai szerepvállalása tovább erősödött a kormányon belül. Megtartotta korábbi belügyminiszteri posztját, azonban a Falange politikai juntájának az élén is ő állt, így kezében olyan nagy hatalom koncentrálódott, hogy Francóval együtt valóban ketten váltak a spanyol politika irányítóivá. E hatalmi duóban a kortársak nem kis iróniával Sancho Panza és Don Quijote alakját vélték felfedezni. Annak ellenére, hogy Franco önállóan igyekezett döntést hozni, nem kétséges, hogy sógora minden politikai kérdésben fontos tanácsadója volt. Mivel Francót államfői karrierje elején a külföldi közvélemény inkább katonának tartotta, mintsem politikusnak, ezért politikai kérdésekben szüksége is volt arra a segítségre, amit Suñer jelentett neki. Suñer dominanciáját az is mutatja, hogy az új kormányból „kisöpörték” az összes olyan minisztert, aki nem értett egyet a belügyminiszterrel. E hatalmi harc áldozata lett – mint az Suñer aspirációi miatt várható is volt – Jordana is.

A második fontos változás az új kormányban tehát a külügyminisztérium vezetésében történt. A semlegességi politikát képviselő Jordanát menesztették, és helyére a katona-miniszter, Juan Beigbeder tábornokot nevezték ki, aki a második világháború alatti spanyol politika egyik legösszetettebb személyisége

³⁷ Galeazzo Ciano: *L'Europa verso la catastrofe*, Milánó, 1948. 439-446.

³⁸ ASMAE, *Serie Affari Politici 1931-45*. Spagna, b.58. San Sebastián, 1939. július 26., Viola di Campalto Cianónak.

volt. Németbarát politikusként, úgy tűnt, a külügyi posztra a tengely érdekeinek megfelelő ember került.

Érdeemes megvizsgálni a kérdést, hogy vajon Francónak mi lehetett a szándéka Beigbeder külügyminiszterré való kinevezésével egy külpolitikailag igen feszült időpontban. Két lehetséges választ adhatunk a problémára. Az egyik lehetőség szerint valószínű, hogy Franco és Suñer Jordanát félreállítva át akarta venni a külügyek tényleges irányítását, s ebben egy tengelybarát miniszter inkább tűnt megfelelőnek, mint semleges elődje. A másik magyarázat az lehet, hogy az afrikanista múltjáról és ambícióiról ismert Beigbeder személyével Franco azt az üzenetet akarta közvetíteni a külföld felé, hogy Spanyolország nem mond le területi aspirációiról, sőt, éppen ellenkezőleg. Ennek a politikának pedig Beigbeder igen meggyőző képviselője lehetett.³⁹

Tehát 1939 augusztusában Jordana leváltása az afrikanista Beigbederrel igen világosan tudtára adta a demokráciáknak, hogy a spanyol külpolitika milyen irányba tart. Spanyolország területi követeléseit azonban csak akkor tudta volna érvényesíteni, ha a tengelyhatalmaknak sikerül meggyengíteni, vagy legyőzni a nyugati demokráciákat.

Másik fontos változás volt Juan Yagüe Blanco kinevezése a légügyi tárca élére. Beigbederhez hasonlóan ő is a Falange régi kékingesei (*camisa vieja*) közé tartozott, aki népszerűségnek örvendett mind katonai, mind falangista körökben. A polgárháború után hazakísérve hazájába a Condor-légiót még két hónapot töltött el Németországban, ahol a náciizmus, a német hadsereg, és leginkább a *Luftwaffe* csodálójává vált. Tehetsége ellenére vitathatatlan, hogy a légügyi tárca élére a közvélemény Kindelán tábornok kinevezését várta, aki a nemzeti légierő vezetőjeként már a polgárháborúban bizonyította szakmai rátermettségét a feladatra. Azonban Franco részéről eldöntött tény volt Kindelán *kiiktatása* a hatalomból, tekintve hogy a tábornok ugyan elfogadta Franco vezető szerepét, azonban azt csak a polgárháború idejére ismerte el. Így nem is titkolta csalódottságát, amikor Franco nem váltotta valóra a monarchia restaurálását. Kindelán Baleári-szigetekre való száműzése ellenére is végig kitartott monarchista véleménye mellett, és Franco egyik legélesebb kritikusrává vált.⁴⁰

Tehát míg Franco Serrano Suñer pozíciójának erősítésével az olasz kapcsolatokat szilárdította, Yagüe tábornok kinevezésével egyértelműen Berlin felé is nyitni próbált. Ezt természetesen Hitler sem hagyta figyelmen kívül: az augusztus 22-i Obersalzburgban rendezett konferencián kijelentette, hogy Németország egyetlen biztos szövetségese Mussolini mellett Franco.⁴¹

Beigbeder és Yagüe mellett több katona is bekerült a kormányba, tegyük hozzá, nem mindig katonai funkcióval. Az egyértelmű volt, hogy a hadügyminiszteri tárcát katona töltse be José Enrique Varela személyében,

³⁹ Massimiliano Guderzo: i. m. 26.

⁴⁰ Paul Preston: i. m. 338-340.

⁴¹ Uo.

valamint, hogy a légügyhöz hasonlóan a tengerészeti élére (Salvador Moreno Fernández) is katoná került. De Franco az ipari és kereskedelmi minisztérium élére (Luis Alarcón de la Lastra) és a Mozgalom főtitkári székébe (Agustín Muñoz Grandes) is a hadsereg soraiból választott embereket. A katonák mellett pedig fiatal falangista politikusok jelentek meg az új kormányban, meghatározva annak politika irányát. Azonban, hogy a koalíció látszata mégis megmaradjon, négy olyan politikus is szerepelt a miniszteri listákon, akik nem tartoztak sem a katonai kaszthoz, sem a falangistákhoz. A Falange súlyát erősítette a kormányon belül az a tény is, hogy Rafael Sánchez Mazas és Pedro Gamero del Castillo személyében Suñer két olyan tárca nélküli miniszterrel is rendelkezett, akik sokat köszönhetek neki.

A kormányátalakítás legnagyobb nyertese – a tengelyhatalmak elégedettségére – kétség kívül Serrano Suñer volt, a legnagyobb vesztes pedig riválisa, Gómez-Jordana. Az olaszokat 1939 augusztusában nem is annyira az új spanyol kabinet érdekelte, hanem sokkal inkább a spanyol politika általános iránya. Arra azonban, hogy ez az irány mindenképpen előnyös és kedvező lesz Olaszországnak, a FET y JONS új statútuma és Serrano Suñer jelentett garanciát. A spanyol belügyminiszter két okból is fontos tényező volt Olaszország számára: egyrészt olaszbarát politikát folytatott, másrészt, mivel a spanyol sajtó az ő ellenőrzése és befolyása alatt állt, Mussolini és Ciano azt remélték, hogy rajta keresztül a közvéleményben is sikerülni fog erősíteni a spanyol nép olaszok iránti rokonszenvét. Összességében tehát elmondható, hogy a kormányátalakítás az olaszok számára előnyösnek bizonyult. Franco és Serrano Suñer helyzetének határozott erősödésével, fiatal falangista elemek kormányon belüli megjelenésével, és a régi miniszterek – akik nem sokat tettek az olasz-spanyol kapcsolatok előmozdításáért – eltávolításával az olaszok mozgásteret is megnövekedett a spanyol politikában.

Az augusztusi kormányváltástól kezdve – minthogy távoztak a kabinetből a Mussolini melletti elköteleződést ellenző konzervatív elemek – az olasz-spanyol kapcsolatok egyre bensőségesebbé váltak. 1939 nyarán azonban diplomáciai téren is történt egy fontos változás a két ország közötti relációkban. A korábbi olasz nagykövet, Viola di Campalto helyét Gastone Gambara foglalta el. Személyében a spanyol polgárháborút megjárt tábornok került diplomata pozícióba, és ez sok mindent elárult az olasz külpolitika szándékairól. Erről a Rómában lévő magyar követségi tanácsos és ideiglenes ügyvivő, Nagy László is beszámolt felettesének, kiemelve, hogy a váratlan személycserével az olasz politika azt a látszatot akarta kelteni a nyugati demokráciák előtt, mintha Olaszország és Spanyolország között valamiféle katonai természetű megegyezés állna fenn.⁴² Pedig valójában erről nem volt szó. Gambara kinevezése is inkább azt a *látszatpolitikát* szolgálta, melyre korábban Hitler stratégiája kapcsán már utaltunk.

⁴² MOL, K63, 217. cs. 23/1. Róma, 1939. augusztus 19., Nagy Csákynek (173/pol.-1939.)

Franco augusztusban hozott döntései a külföld felé egyértelműen Spanyolország tengelyszimpátiáját tükrözték. A kormányátalakítás, a gibraltári⁴³ és a pireneusi határszakaszokon való haderő fokozása egyértelművé tette a spanyol külpolitika irányát. Augusztusban azonban a nemzetközi politikában történt egy váratlan fordulat: 1939. augusztus 23-án Németország és a Szovjetunió megneemtámadási szerződést írt alá. Az antikomintern paktum alapítója, a spanyol polgárháborúban a „vörös *Spanyolország*” ellen fegyvert fogó náci Németország, feladva ideológiai elveit a kommunista Szovjetunióval lépett szövetségre. A hír – melyről Franco előzetesen augusztus 19-én értesült⁴⁴ – érthető módon nagy meglepődést okozott a spanyol politikában, s ezzel a spanyol-német kapcsolatok egy új – a spanyol oldalról bizalmatlanabb – szakaszba léptek.

A német-szovjet szövetség nemcsak a spanyoloknak, de az olaszoknak is vészjósló jel volt. A Hitlerrel vállalt szövetségben Mussolini és Franco egyaránt ígéretet kapott a Führertől arra vonatkozólag, hogy előzetes konzultációkat folytatnak olyan nemzetközi kérdésekben és szövetségek kialakításában, melyek a másik felet is érintik. Hitler a szovjetekkel aláírt paktummal tehát szövetségesei megkérdezése nélkül cselekedett. Ennek természetes következményeként brit politikai körök abban bíztak, hogy a náci-szovjet paktum okozta csalódás következtében Spanyolország semlegessége fog felerősödni, s remélhetőleg ugyanez várható Olaszország esetében is.

Franco azonban már a német-szovjet paktum előtt Cianón keresztül értesült arról, hogy Németország és Lengyelország közötti ellentét annyira elmérgesedett, hogy a konfliktus kirobbanása már valószínűleg elkerülhetetlen és rövid időn belül bekövetkezik.⁴⁵ Mussolini veje afelől is biztosította a Caudillót, hogy végig kapcsolatban fog vele maradni, és értesíti az események alakulásáról. A bizonytalan helyzetben Franco mindenesetre hasznosnak látta a pireneusi és a gibraltári határszakasz katonai védelmét fokozni, melyet a franciák és az angolok éberrel figyeltek.⁴⁶ Ilyen feszült nemzetközi helyzetben egyértelműnek tűnt, hogy Franco szeptember végére, vagy október elejére tervezett olaszországi látogatása elmarad.

⁴³ *DDI*, VIII. sorozat, XII. kötet, 607. San Sebastián, 1939. augusztus 9., Gambará Cianónak.

⁴⁴ *AMAE*, R.1083. Exp. 10. Berlin, 1939. augusztus 19.

⁴⁵ *DDI*, VIII. sorozat, XIII. kötet, Róma, 1953. 50. Róma, 1939. augusztus 17., Ciano Roncallinak.

⁴⁶ Uo. 276-277. San Sebastián, 1939. augusztus 30., Roncalli Cianónak.

3. A VÁRAKOZÓ ÁLLÁSPONT: 1939. SZEPTEMBER - 1940. JÚNIUS

Még egy hónap sem telt el az új spanyol kabinet megalakulása óta, amikor 1939. szeptember 1-jén Németország megtámadta Lengyelországot, és ezzel kezdetét vette a második világháború. Alig pár órával a német agresszió megindítása után Beigbeder tájékoztatta a madridi német követet, Stohrert Spanyolország semleges magatartásáról, jóllehet ennek hivatalos deklarálására csak három nappal később került sor. A német diplomata azonban megjegyezte, hogy Spanyolország nem maradhat semleges egy olyan háborúban, melyben a német győzelemtől függhet a spanyolok nemzeti jövője és hatalmi ambícióik teljesülése. A spanyol külügyminiszter válaszában kifejtette, hogy Spanyolország lehetőségeihez mérten, maximálisan segíteni kívánja Németországot. Serrano Suñer ehhez még azt is hozzáfűzte, hogy a polgárháború minden erőfeszítése a semmibe veszne, abban az esetben, ha az angolok és a franciák győznének.¹ Ezekből a gondolatokból kitűnik tehát – mint az várható is volt –, hogy Spanyolország semlegessége inkább a tengelyhatalmak felé mutatott jóindulatú, semmint szigorú semlegesség lesz.

Az augusztusban megkötött német-szovjet paktum okozta döbbenet után a spanyol politika valamelyest tartózkodóbb lett a németekkel szemben, ugyanakkor ez az esemény elősegítette az olasz-spanyol kapcsolatok szorosabbá fűzését is.² Franco és Mussolini között azonban már 1939 augusztusában észrevehetünk bizonyos rivalizálást, mely a későbbiekben is meghatározó tényező lesz a két diktátor kapcsolatában. Az első – ugyan leplezett – konfrontációra akkor került sor, amikor augusztus 29-én a francia külügyminiszter Francót kérte fel a közvetítő szerepének felvállalására.³ Bonnet arra kérte a spanyol államfőt, hogy próbáljon meg legalább tíz nap haladékot kérni, amíg az érintett országok tárgyalásos úton megoldást találnának az ellentétek rendezésére. Franco azonban a francia felkérésről tájékoztatta a Ducét, s ezzel saját maga tette megvalósíthatatlanná a ráruházott feladatot. Valójában Mussolini soha nem fogadta volna el azt, hogy rajta kívül valaki más vállalja fel a közvetítő szerepét a nagyhatalmak között. A Duce augusztus 31-én határozottan elutasította a francia javaslatot, azonban döntésében a féltékenység is fontos szerepet játszott. Franco, hogy ne váltsa ki a Duce haragját, igyekezett gyorsan meggyőzni Mussolinit, hogy egyáltalán nem állt szándékában átvenni olasz *kollégája* szerepét, éppen ellenkezőleg, a vele való együttműködést akarta erősíteni.⁴

¹ Massimiliano Guderzo: i. m. 31.

² MOL, K63, 194. cs. 21/27. San Sebastián, 1939. szeptember 11. (72/pol.-1939.); K63, 194. cs. 21/32. San Sebastián, 1939. szeptember 28. (79/pol.-1939.)

³ *DDI*, VIII. sorozat, XIII. kötet, 128. dok.; *DDI*, VIII. sorozat, XIII. kötet, 138. dok.

⁴ *DDI*, VIII. sorozat, XIII. kötet, 641. dok., Burgos, 1939. szeptember 3., Franco Condénak.

Az első sikertelen kísérlet után Franco szeptember 3-án ismét próbálkozott: rádióbeszédben – melyet másnap az újságok is közöltek – felhívást intézett a hadviselő hatalmakhoz: „Azzal a hatalommal, mellyel a három évig tartó felszabadító háborúnk szenvedése ruházott fel, azokhoz a nemzetekhez fordulok most, akiken olyan katasztrófa megindítása múlik, melyhez hasonló még nem volt a történelemben. Azért fordulok hozzájuk, hogy akadályozzák meg azt a szenvedést és tragédiát, melyben a spanyol népnek már része volt [...]. Nagy felelősség kiterjeszteni a konfliktust a tengerekre és olyan területekre, melyek távol esnek a háború jelenlegi központjától, hacsak erre nincsen nyomós érv. A háború kiterjesztése, anélkül, hogy az a hadviselő felek hasznára válhatna, mély és legyőzhetetlen zavart okozna a világgazdaságnak, meghatározhatatlan veszteségeket a gazdagságnak, és megbénítaná a kereskedelmet, súlyos kihatással a szegények életszínvonalára. Minél jobban kiterjed a háború, annál több csíráját hintjük el jövőbeni háborúknak is. Ilyen helyzetben a nemzetek kormányzóinak ítélőképességéhez és felelősségérzetéhez szólok, hogy mindenki a jelenlegi konfliktus lokalizálására törekedjen”.⁵ Franco ezzel a beszédével ugyan békeközvetítő szerepben akarta magát feltüntetni, azonban látnunk kell, hogy a háború lokalizálására való felszólítása csak Németország javára vált, hisz Hitler ezáltal minden nehézség nélkül tudta Lengyelországot likvidálni.

A spanyol semlegességről – melyről az olasz nagykövetet és a római spanyol követen keresztül Mussolinit és Cianót is értesítették⁶ – szeptember 4-én született meg a hivatalos döntés. A Nemzeti Hivatalos Lap másnapi száma az alábbi közleményben adta a világ tudtára a spanyol álláspontot: „Miután hivatalossá vált, hogy sajnálatos módon hadiállapot áll fenn egyrészt Lengyelország, Nagy-Britannia és Franciaország, másrészt Németország között, a jelenlegi dekrétummal a legszigorúbb semlegességet rendelem el minden spanyol állampolgárnak a hatályban lévő törvények, valamint a nemzetközi közjog alapelvei szerint.”⁷

Mussolini elfogadta a spanyol álláspontot, bízva abban, hogy Spanyolország a konfliktus végéig képes lesz megőrizni semlegességét. A Duce elismételte Francónak azt a kijelentését, mely szerint Olaszország semmilyen katonai kezdeményezést nem fog tenni a konfliktusban, azonban már azt is előre jelezte, hogy az események előrehaladtával adódhat olyan helyzet, melyben ezt a kijelentését megváltoztatja. Ezért, minden eshetőségre készülve, Olaszország katonai készségét kívánta a Duce fokozni és kihasználni az alkalmat arra is, hogy Spanyolországtól a katonai felkészüléshez szükséges nyersanyagokat

⁵ DDI, VIII. sorozat, XIII. kötet, 388. (642. dok.)

⁶ DDI, IX. sorozat, I. kötet, Róma, 1954. 27. (47. dok.) Róma, 1939. szeptember 5., García Conde Cianónak.

⁷ Boletín Oficial de Estado, 1939. szeptember 5. (Idézi: Luis Suárez Fernández, i. m. 111.)

kérjen.⁸ Ez utóbbi ügyben az olasz követ, Gambará azonnal tárgyalásokat kezdett Beigbederrel. Ennek eredményeként a spanyol külügyminiszter beleegyezett 60.000 tonna vasszállítmány küldésébe, melyből 20.000 tonna már szeptemberben indulásra készen állt. A kért további fémhulladék-, réz-, benzin-, és nyersgumi-szállítmányok kérdése egyelőre még spanyol részről nehézségekbe ütközött, de a kérést fenntartották az olaszok.⁹ Mussolini szeptember 6-i leveléből tehát nemcsak az olasz álláspont derült ki, hanem a jövőt is előrevetítette.

A világháború kitörése miatt Franco szeptemberre, vagy októberre bejelentett olaszországi látogatása meghiúsulni látszott.¹⁰ A Caudillo ritkán volt hajlandó átlépni Spanyolország határait, így a tervezett római vizit is mutatta, hogy az olasz kapcsolat milyen prioritással rendelkezett a spanyol külpolitikában. Azonban a nemzetközi helyzet alakulása miatt a Caudillo útjára végül nem került sor, és a két latin diktátor személyesen egészen 1941. februárig, a bordigherai megbeszélésig nem is találkozott egymással.

Annak ellenére, hogy Spanyolország semlegesnek deklarálta magát, valójában belpolitikai körökben a semlegesség különböző árnyalatai voltak jelen. Azon kevesek között, akik a *szigorú semlegesség* pártján álltak, helyezkedett el az augusztusban leváltott külügyminiszter Gómezs Jordana, aki naplójában így fogalmazta meg országa iránt érzett aggodalmát: „*Isten segítse meg Spanyolországot és óvja meg attól, hogy belekeveredjen ebbe a konfliktusba, mert ez katasztrófa lenne számunkra.*”¹¹ Jordana álláspontját többségében osztotta a tradicionalista, konzervatív, monarchista és katolikus jobboldal, ahol főleg idősebb katonákat és arisztokratákat találhatunk. Velük szemben a *másfajta* semlegességet, amit nevezhetnénk talán *éber* semlegességnek, képviselték a fiatalabb katonák, a fasizálódott politikusok és a falangisták, akik szerették volna, hogy Spanyolország a megfelelő pillanatban hasznot húzzon a tengelyhez fűződő barátságából. Ez utóbbi körhöz tartozott Beigbeder, Serrano Suñer és maga Franco is, akik – ugyan különböző mértékben, de mindannyian – a tengelyhatalmak irányában fejezték ki jóindulatukat. Beigbeder és Franco óvatosabban, Suñer határozottabban állt ki ezen álláspont mellett, de meg voltak győződve arról, hogy Spanyolország megalázó helyzetbe kerülne, ha túrná a britek és a franciák hatalmának az

⁸ *DDI*, IX. sorozat, I. kötet, 37. (63. dok.) Róma, 1939. szeptember 6., Mussolini Francónak.

⁹ Uo. 219. (357. dok.) Madrid, 1939. szeptember 21., Gambará Cianónak; 265. (441. dok.) Madrid, 1939. szeptember 26., Gambará Cianónak; 370. (601. dok.) Róma, 1939. október 4., Ciano Gambarának; *DDI*, IX. sorozat, II. kötet, Róma, 1957. 41. (58. dok.) Róma, 1939. október 31., Ciano Gambarának.

¹⁰ *DDI*, IX. sorozat, I. kötet, 64. (99. dok.) Róma, 1939. szeptember 8., Ciano Gambarának; 72. (114. dok.) Róma, 1939. szeptember 9., Ciano Gambarának; 176. (283. dok.) Madrid, 1939. szeptember 17., Gambará Cianónak.

¹¹ Francisco Gómezs Jordana Souza: i. m. 130.

erősödését.¹² Így a szeptember 4-én deklarált *szigorú semlegesség* valójában, mint a későbbi hónapokban is látni fogjuk, nem azt jelentette, hogy Spanyolország részrehajlás nélkül figyelte volna az európai konfliktust. Mindkét hadviselő fél számára azonban kérdés volt, hogy a spanyol semlegesség meddig fog tartani, és milyen áron tartható fenn.

A világháború kitörése ugyanúgy kellemetlen hír volt Olaszországnak, mint Spanyolorzágnak. Egyik ország sem volt felkészülve se gazdaságilag, se katonailag – a polgárháborúban kivértett Spanyolország pedig lelkileg sem – egy hosszú háborúra. Mussolini méltatlankodását az is fokozta, hogy Hitler úgy indította meg a Lengyelország elleni támadást, hogy vele nem folytatott előzetes konzultációt, pedig erre az acélpaktumban kötelezte magát a Führer. Ez a tény, hasonlóan az antikomintern paktumot semmibe vevő német-szovjet egyezmény által okozott spanyol csalódottsághoz, szintén az olasz-spanyol kapcsolatok erősödését idézte elő.

Olaszország hivatalos álláspontja a konfliktussal szemben a *nem hadviselő* státusz volt, mely magatartást egyébként a második világháború alatt több ország is vonzónak tartott. Ez a semlegesség egyik változata volt, mely azonban nagyobb mozgásteret tett lehetővé Mussolininak. Annak ellenére, hogy 1928-ban Olaszország is csatlakozott a 62 ország által elfogadott Kellogg-Briand-paktumhoz, mely kimondta a háború elvetését és a konfliktus békés megoldásának az elvét, Mussolini nem éppen pacifista külpolitikájáról volt híres. A Berlin-Róma tengely erősödése és az acélpaktum is az olasz agresszív külpolitika előjelei voltak. 1939 szeptemberében tehát Olaszország esetében is az volt a kérdés, hogy a *nem hadviselő* státuszt meddig fogja tartani, és hogy ez az álláspont valóban a hadviselés prelúdiuma lesz-e.

A háború első tíz hónapja alatt a két mediterrán ország által képviselt magatartás háttérében közös motívumként kell megemlíteni mindkét ország gazdasági és katonai felkészületlenségét. Spanyolország esetében a hároméves polgárháború annyira kimerítette az országot, hogy a spanyolok valóban nem vállalkozhattak egy újabb háborúra. Olaszországban ugyan nem dúlt polgárháború, azonban Mussolini agresszív külpolitikájának köszönhetően az államkincstár kimerült, a hadsereg pedig felkészületlen állapotban volt. Ezt mérlegelve Mussolini 1939-ben még el akarta kerülni a háborút, azonban a német sikerek nyomában alig várta, hogy az olasz *nem hadviselő* státusz megszűnjön, és Olaszország elfoglalja a neki járó helyet a történelemben. Mussolini életrajzírói többször kiemelik, hogy a Duce személyisége eleve determinálta Olaszország jövőbeni sorsát, és sejtetni engedte, hogy az olasz *nem hadviselés* nem a semlegesség egyik árnyalata, hanem az intervenció előkészítése lesz. Mussolini nem tűrhette sokáig, hogy nélküle írják a történelmet és ő passzívan figyelje, míg mások a világ sorsáról döntenek. Hitlerrel vállalt kompromisszumában bízva, azonban azt remélte, hogy a háborúra 1942-43 előtt nem kell számítani, s így Olaszországnak még elegendő ideje lesz a felkészülésre. Ez a reménye 1939. szeptember 1-jén összeomlott.

¹² Ramón Serrano Suñer: i. m. 133-135., 142-143.

A spanyol semlegesség és az olasz nem hadviselés hónapjaiban Róma és Madrid között egyre jobban elmélyültek a kapcsolatok. Az olasz tervek között 1939 szeptemberében még szerepelt egy olyan blokk kialakítása, melyben a semleges dunai Balkán-államok és Spanyolország – vagyis azok a nemzetek, melyekre Mussolininak a legerősebb volt a befolyása – tömörült volna Olaszország oldalán, ez azonban a Duce határozatlansága miatt nem jött létre. A terv megghiúsulása után Ciano abban bízott, hogy egy szorosabb szövetséget legalább az ibériai állammal sikerül kialakítani, és García Condéval folytatott novemberi beszélgetése során kérte a spanyol diplomatát hogy közölje Francóval: ő híve a két ország közötti szorosabb szövetség kialakításának.¹³ Spanyol részről Beigbeder külügyminiszter is osztotta Ciano véleményét, és a német-szovjet paktum okozta negatív hatás ellenpontjaként azt javasolta Francónak, hogy Berlin-Róma mintájára az olasz-spanyol barátság erősítésére létre kellene hozni a Madrid-Róma tengelyt is. Jóllehet ez hivatalos formában nem jött létre, a spanyol politika igyekezett magát Rómához hangszerelni, legalábbis addig, amíg Olaszország nem hadviselő státusza nem változott.¹⁴

A két latin nemzet közötti barátság az elkövetkező hónapok során többször megnyilvánult formális – talán teátrálisnak is nevezhető – eseményekben is. Az olasz küldöttségek mindig jelen voltak fontos spanyol eseményeken, ünnepi megemlékezéseken, és az olasz politika irányítói egy alkalmat sem szalasztottak el a polgárháborúban kialakult olasz-spanyol testvériség felemlegetésére. A második kiadásban megjelenő, a Caudillo beszédeit olasz fordításban összegyűjtő kötet elé maga az olasz külügyminiszter írt bevezetőt, melyben hangzatos szavakkal ecsetelte, hogy a két ország sorsa már elválaszthatatlan egymástól, és hogy Mussolini mindig segítségére lesz Francónak a fasiszmus építésében. Természetesen ennek visszhangját a spanyol sajtóban is megtalálhatjuk.¹⁵ Ciano a Fasiszta Nagytanács előtt az olasz külpolitikáról tartott december 16-i beszédében ugyancsak megragadta az alkalmat, hogy kifejezze a spanyolok iránti rokonszenvét. A spanyol követ arról számolt be, hogy az olasz külügyminiszter felszólalásának nagyobbik részét a spanyol polgárháborús olasz intervenció jogosságának bemutatása tette ki. A résztvevő politikusok többször

¹³ Javier Tusell, Genoveva García Queipo de Llano: i. m. 54.

¹⁴ MOL, K63, 194. cs. 21/32. San Sebastián, 1939. október 5., Andorka Csákynek (82/pol.-1939.); Madrid, 1939. december 1., Andorka Csákynek (102/pol.-1939.)

¹⁵ ASMAE, *Serie Affari Politici 1931-45*, Spagna, b. 58. 1939. november 19. "El prólogo del Conde de Ciano al libro de los discursos del Caudillo" c. cikk a *La Almudaina* c. újságban; "Ciano prologa una traducción de los discursos del Caudillo" c. cikk a *Baleares* c. napilaban.

is tapsviharban törtek ki, és természetesen a spanyol sajtó sem hagyta észrevétel nélkül Ciano spanyolbarát diskurzusát.¹⁶

Az olasz-spanyol barátság szorosabbra fűzésének fontos eseménye volt Luigi Federzoni spanyolországi látogatása 1940 februárjában.¹⁷ Az olasz fasizmus egyik legkiemelkedőbb értelmiségi személyisége a madridi olasz kultúrintézet megnyitása alkalmából érkezett a spanyol fővárosba. Federzoni és Beigbeder ünnepi beszédeikben a két nemzet egymásra találásáról és a közös civilizáció megerősítéséről beszéltek. A fasiszta diplomatát az a megtiszteltetés is érte, hogy meghívást kapott a Nemzeti Tanács, a spanyol belpolitika legfontosabb szervének ülésére, ahova általában külföldi vendégek nem kaptak bebocsátást.¹⁸ Federzoni helyzete azonban egészen más volt, és ez is kifejezi, hogy az olaszok milyen otthonosan mozogtak a spanyol belpolitika berkeiben is. Az augusztusi kormányválság után megalakult új kabinetben Serrano Suñer szerepe egyre erősödött és már a külügyi posztra való aspirációit sem leplezte. A tengelybarát politikusnak azonban nem sok híve volt az országon belül, ellenben az olaszok lelkesen támogatták törekvéseiben,¹⁹ de Franco egyelőre még – a katonák, leginkább Varela és Yagüe Suñer-ellenessége miatt – nem szánta rá magát Beigbeder elmozdítására. Suñer nemcsak Olaszország nagy barátja volt, de törekedett arra is, hogy a spanyol államnak az olasz fasizmus példáját követve, alapvetően falangista alapot adjon.²⁰ Ennek magvalósítása azonban sok nehézségbe – aggasztó gazdasági helyzet, a belső egység hiánya, a falangisták és a tradicionalisták közti incidensek, a monarchisták restaurációs törekvései, hogy csak néhányat említsünk – ütközött, de az olaszok ígéretes karriert jósoltak még Suñernek. A spanyol belügyminiszter megígérte Gambarának, hogy igyekszik úrrá lenni a helyzeten, abban bízva, hogy kordában tudja tartani a katonák és az egyház hatalmát. Ez utóbbi szerepe és a spanyol állam túlságosan klerikális jellege különösen aggasztotta az olasz fasisztákat.

Franco harmadik közvetítő szándékú fellépésére októberben került sor. A Lengyelországban elért német katonai sikerek után a spanyol államfő hangot adott egyrészt a „szovjet veszély” miatt érzett nyugtalanságának, másrészt – mint egy katolikus ország képviselője – kifejezte aggodalmát a katolikus Lengyelország jövője iránt. Ezen okoktól vezérelve október 3-án Franco azzal bízta meg berlini követét, Antonio Magazt, hogy ajánlja fel Hitlernek békeközvetítésre irányuló szolgálatait. A Caudillo terve két feltételt tartalmazott: egyrészt olyan kiegyezésre

¹⁶ *DDI*, IX. sorozat, II. kötet, 489. (636. dok.) Madrid, 1939. december 17., Gambaráé Cianoéknak.

¹⁷ *ASMAE, Serie Affari Politici 1931-45*, Spagna, b.63.; Gennaro Carotenuto: *La carta spagnola. Mussolini e la Spagna durante la seconda guerra mondiale (1939-1943)*, In: *Spagna Contemporanea*, 1999/15. 80.

¹⁸ Javier Tusell, Genoveva García Queipo de Llano: i. m. 56-62.

¹⁹ Andorka Rudolf: *A madridi követségtől Mauthausenig. Andorka Rudolf naplója*, Budapest, 1978. 168., 1939. október 18-i bejegyzés.

²⁰ *DDI*, IX. sorozat, II. kötet, 76. (108. dok.) Madrid, 1939. november 4., Gambaráé Cianoéknak.

akart jutni, mely hosszabb időre biztosította volna a békét, másrészt egy lengyel maradékállam fennmaradását akarta elérni. Hitlernek azonban egyáltalán nem állt szándékában fejet hajtani egy harmadrangú ország képviselőjének terve előtt, mint ahogy távlati céljairól sem akart lemondani. Így Franco javaslata Berlinben süket fülekre talált.²¹

Franco semlegességét, mint korábban utaltunk rá, gazdasági indokok is motiválták. Ideológiai szimpátiáitól függetlenül az éhező Spanyolország gazdaságilag rá volt kényszerítve a nyugati demokráciák jóindulatára. Ezzel az angolszászok és a franciák tisztában voltak, és a háború során nem egyszer éppen a gazdasági segítséget használták fel politikai és stratégiai eszközként arra, hogy Spanyolországot visszatartsák a tengely oldalán való túlzott elköteleződéstől.²² 1940 januárjában megszületett egy francia-spanyol kereskedelmi egyezmény, márciusban pedig egy hasonló spanyol-angol megállapodás²³ aláírására került sor. Jóllehet Hitler érdekeivel ezek a szerződések nem voltak összhangban, a németek mégsem tettek semmit ezek megakadályozására. A háborút viselő Németország nem volt olyan helyzetben, hogy gazdaságilag segíthesse Spanyolországot, így a spanyol gazdaság valóban kényszerhelyzetben volt. A németek számára két dolog volt fontos Spanyolországot illetően: minél hamarabb visszakapják a polgárháborús spanyol tartozást, valamint, hogy biztosítsák maguknak a spanyol nyersanyagokat, úgy, hogy cserébe ne kelljen adniuk semmit.²⁴

A németekkel ellentétben Olaszország sokkal nagylelkűbbnek mutatkozott gazdasági téren is Spanyolországgal szemben, és a jó olasz-spanyol kapcsolatokat az sem igazán zavarta, hogy a spanyolok halogató magatartásának köszönhetően a polgárháborús adósság visszafizetéséről folyó tárgyalások egyre jobban elhúzódtak. Az olaszok „önzetlenségét” az a tény is mutatta, hogy 1939. november-december folyamán 50.000 tonna búzát küldtek az éhező spanyol nép megsegítésére, annak ellenére, hogy az olasz gabonatermés sem volt túl bőséges.²⁵

A nemzetközi helyzet szeptemberi megváltozásával azonban újra feléledtek a holtpontra jutott tárgyalások. Beigbeder ugyan kifejezte szándékát, hogy a spanyolok szeretnék rendezni az adósságukat²⁶, ennek ellenére a spanyol halogató magatartás még hónapokig tartotta magát, összefonódva az olasz-

²¹ Harsányi Iván: *A Franco-diktatúra születése*, 303.; Luis Suárez Fernández: i. m. 120.; Gömöri Endre: *A „vezércsel”...*, 51.

²² MOL, K63, 194. cs. 21/32. Madrid, 1939. december 1. (102/pol.-1939.)

²³ Gömöri Endre: *A „vezércsel”...*, 52.

²⁴ Javier Tusell: i. m. 56.

²⁵ *DDI*, IX. sorozat, III. kötet, Róma, 1959. 243. (286. dok.) Róma, 1940. február 10., Ciano Gambarának; 382. (446. dok.) Madrid, 1940. március 3., Gambará Cianoéknak; IV. kötet, Róma, 1960. 350. (416. dok.) Madrid, 1940. május 14., Zoppi Cianoéknak; 582. (769. dok.) Róma, 1940. június 6., Giannini Zoppinak.

²⁶ *DDI*, IX. sorozat. I. kötet, 222. (363. dok.) Madrid, 1939. szeptember 21., Gambará Cianoéknak.

spanyol kereskedelmi egyezmény megszületése körüli huzavonákkal.²⁷ Pedig egy nyolc és fél milliárd lírára rúgó tartozás igen nagy jelentőséggel bírt az olasz pénzügyekben, különösképpen akkor, amikor Mussolini tervei között már megjelent a későbbi intervenció szándéka.

Az adósság törlesztésére a spanyolok első javaslata 1939 végén született meg: ebben ötmilliárd líra visszafizetését vállalták fel 25 év alatt, 1945 januárjától kezdve az első részletet, mely 80 millió líra értékű lett volna. A spanyol javaslat tehát nemcsak az adósság volumenét csökkentette le jelentősen, de jól kitolta a határidőket, valamint a kamatfizetéstől is eltekintett.²⁸ Nem meglepő tehát, hogy az olasz követ rögtön kifejezte nemtetszését az ajánlattal kapcsolatban, hisz ez az alternatíva nagyon előnytelen lett volna Olaszországnak, és kijelentette, hogy a javaslatot nem fogja továbbítani Rómának.

Azonban az olaszok türelme is véges volt és 1940 tavaszán már Ciano is – akit már dühített, hogy a spanyolok mindenre nemet mondanak – igen ingerülten lépett fel az adósság rendezésének ügyében, kijelentve, hogy a spanyolok nem a két ország közötti szoros barátság szellemében járnak el.²⁹ Április 5-én Gambará személyesen kérte Francót, hogy tegyen intézkedéseket a tárgyalások felgyorsítására. Az olasz nagykövet beszámolójából az is kiderült, hogy a Caudillo nem volt megfelelően tájékoztatva a megbeszélések körüli bonyodalmakról, és azt hitte – Larráz pénzügyminiszter tájékoztatásának köszönhetően –, hogy az ellentétek a minimumra

²⁷ *DDI*, IX. sorozat, I. kötet, 252. (418. dok.) Róma, 1939. szeptember 24., Ciano Gambarának; 408. (656. dok.) Róma, 1939. október 8., Ciano Gambarának; 442. (708. dok.) Madrid, 1939. október 11., Gambará Ciano-nak; II. kötet, 20. (27. dok.) Róma, 1939. október 27., Ciano Gambarának; 28. (38. dok.) Madrid, 1939. október 28., Gambará Ciano-nak; 41. (58. dok.) Róma, 1939. október 31., Ciano Gambarának; 147. (190. dok.) Róma, 1939. november 12., Ciano Gambarának; 249. (295. dok.) Róma, 1939. november 22., Riccardi Ciano-nak; 336. (469. dok.) Madrid, 1939. december 5., Gambará Ciano-nak; 376. (488. dok.) Róma, 1939. december 6., Ciano Gambarának; 397. (519. dok.) Róma, 1939. december 8., Ciano Gambarának; 519. (675. dok.) Madrid, 1939. december 21., Gambará Ciano-nak; 576. (745. dok.) Madrid, 1939. december 28., Gambará Ciano-nak; 579. (750. dok.) Madrid, 1939. december 29., Gambará Ciano-nak; III. kötet, 190. (229. dok.) Madrid, 1940. január 30., Gambará Ciano-nak; 253. (298. dok.) Róma, 1940. február 13., Ciano Gambarának; 310. (365. dok.) Róma, 1940. február 23., Ciano Gambarának; 498. (573. dok.) Madrid, 1940. március 17., Gambará Ciano-nak; 508. (580. dok.) Madrid, 1940. március 19., Gambará Ciano-nak; 560. (653. dok.) Róma, 1940. március 30., Ciano Gambarának; 563. (656. dok.) Madrid, 1940. március 30. Gambará Ciano-nak; IV. kötet, 15. (23. dok.) Róma, 1940. április 10., Giannini Gambarának; 62. (84. dok.) Madrid, 1940. április 15., Gambará Ciano-nak; 64. (87. dok.) Madrid, 1940. április 15., Gambará Ciano-nak; 127. (156. dok.) Róma, 1940. április 21., Ciano Gambarának; 169. (202. dok.) Madrid, 1940. április 26., Gambará Ciano-nak; 197. (236. dok.) Madrid, 1940. április 29., Gambará Ciano-nak; 261. (326. dok.) Madrid, 1940. május 8., Gambará Ciano-nak.

²⁸ AMAE, R.1912. Exp. 4. 1939. december 13., Beigbeder Gambarának.

²⁹ *DDI*, IX. sorozat, III. kötet, 524. (601. dok.) Róma, 1940. március 21., Ciano Gambarának.

csökkentek, és az egyezmény hamarosan megszületik.³⁰ Az adósság visszafizetésére vonatkozó végleges megállapodás – elválasztva a kereskedelmi egyezmény ügyétől – csak április végén került elfogadásra: ebben az eredeti spanyol javaslat lényegi részét megőrizték (ötmilliárd líra visszafizetése 25 év alatt), azonban a törlesztés kezdetét 1942. december 31-re módosították, illetve kamatfizetésre is kötelezték a spanyol kormányt. A megállapodás tehát jelentős engedményeket tett a spanyolok felé, így nem meglepő, hogy az olasz közvélemény igen rossz szájjal fogadta a hírt. Ciano szerint azonban ezzel az egyezménnyel Olaszország újabb tanújelét adta nagylelkűségének és Spanyolország iránt érzett barátságának.

A spanyol kormányhoz hasonlóan a háborúval kapcsolatos kérdésekben az olasz kabinetben belül sem volt összhang. Azonban, míg a spanyol politikusok között a semlegesség különböző árnyalatai voltak jelen, addig az olasz fasiszták között a nem hadviselés és a hadba lépés kérdésében mutatkoztak ellentétek. Maga a külügyminiszter, Ciano a semlegesség fenntartása mellett állt ki, valamint a katonai vezérkar – többek között Badoglio tábornagy is –, szem előtt tartva a hadsereg felkészületlenségét³¹, irreálisnak tartotta, hogy Olaszország hadba lépjen. Hasonlóan az olasz nép és a király is a békét akarta.³²

A be nem avatkozás híveinek bizalma Ciano grófban összpontosult, akinek befolyása az októberi kormányváltással némileg erősödött is.³³ Ennek ellenére mégis Mussolini akarata kerekedett felül veje „pacifizmusán”: a német sikerek láttán a Duce egyre elszántabban sürgette Olaszország hadba lépését. Tette mindezt úgy, hogy tisztában volt azzal, hogy országa mind gazdaságilag, mind katonailag képtelen volt egy hosszú háborúra. Mussolini azonban rövid hadviselésben, és gyors sikerben reménykedett, abban bízva, hogy kis anyagi-, és véráldozattal ott ülhet majd a békekonferencián, ahol Európa jövőjéről fognak dönteni.

Az olasz belpolitikában támadt ellentétek mellé társult még a nemzetközi tényező is. Ellentétes előjellel ugyan, de mindkét szembenálló fél igyekezett nyomást gyakorolni Olaszországra, hogy a maga oldalára vonja, vagy legalábbis semlegesítse. Anglia gazdasági téren próbált hatni, kereskedelmi blokáddal fenyegetve meg az olaszokat. Ezzel párhuzamosan ígéretet tett az olasz szénszükséglet biztosítására is. Természetesen a németek reakciója sem maradt el, melynek következményeként az angol-olasz tárgyalások megfeneklettek. Az angolok a Németországból tengeren érkező szénszállítmány blokádját jelentették be, azonban ekkor a német diplomácia működésbe lendült, és közölte, hogy a szén (1,5 millió tonnát havonta) kész elszállítani szárazföldi útvonalon is. Ezt az ajánlatot egy német-olasz gazdasági szerződéssel pecsételték meg. A fasiszta

³⁰ Uo. 613. (708. dok.) Madrid, 1940. április 5., Gambaro Cianónak.

³¹ Galeazzo Ciano: *Ciano gróf naplója*, 147. (1939. november 8.); 156. (1939. december 10.); 163. (1939. december 31.); 167. (1940. január 10.); 168. (1940. január 11.); 187. (1940. március 9.); 213. (1940. május 14.); 219. (1940. május 29.)

³² Uo. 214. (1940. május 16.)

³³ Andorka Rudolf: i. m. 169. (1939. november 1-jei bejegyzés)

rezsím ezzel már gazdaságilag térdre kényszerült Németország előtt, s ez rövidesen katonai-politikai téren is bekövetkezett. Olaszország háború felé sodródását az Egyesült Államokból ebből a célból európai körútra érkező Sumner Welles sem tudta megakadályozni.³⁴

Mussolini számára márciusban már eldöntött tény volt az olasz hadba lépés, azonban az időpont megválasztását fenntartotta magának.³⁵ Ilyen előzmények után, 1940. március 18-án került sor Hitler és Mussolini tárgyalására a Brenner-hágónál.³⁶ A két diktátor között ez volt az ötödik találkozó. Az 1938. szeptember 29-i müncheni konferencia³⁷ óta, amikor a Duce még a „világbéke megmentője” szerepben lépett fel, nem is látták egymást. A brenneri találkozó nagyobbik részében Hitler monologizált, meggyőző, de leereszkedő stílusban apellált a Duce büszkeségére. Közölte vele, hogy amennyiben Olaszország csak mellékszereplő akar maradni a Földközi-tengeren, úgy nem kell semmit lépnie. De ha nagy hatalmi szerepet kíván betölteni a jövőben, a Ducénak tudnia kell, hogy mindig ott lesz Nagy-Britannia és Franciaország, akik folyton keresztezni fogják az olasz törekvéseket. A döntés azonban Mussolinin múlik, és Hitler nem akarja erőltetni, hogy olyat tegyen, ami az olasz nép érdekei ellen volna. Mussolini megszegyenített, „szegény rokonként” csak azt válaszolta, hogy egyetért abban, hogy Olaszországnak hadba kell lépnie, kérdés csak az, hogy ez mikor történjen meg. Erről való döntés jogát a Duce magának tartotta fenn.³⁸ A találkozón tehát egy elvi megállapodás már megszületett az olasz intervencióról, azonban annak időpontját és helyét még nem konkretizálták. E tekintetben Mussolini vezérelve az volt, hogy Olaszországnak nem szabad hosszú háborúba keverednie, de még időben kell a csataterre érkeznie ahhoz, hogy érvényesíthesse követeléseit.³⁹

A találkozó után Ciano igyekezett mindent megtenni, hogy a brit (Sir Percy Loraine) és a francia (François-Poncet) követet meggyőzze arról, hogy az olasz külpolitikában – a Duce brenneri kijelentései ellenére – nem fog jelentős változás bekövetkezni.⁴⁰ A külügyminiszter törekvései ellenére Mussolini március 31-én megfogalmazott egy titkos politikai és stratégiai jegyzetet⁴¹, melyben magyarázatot találhatunk az olasz intervenció mögött rejlő indítékokra. Ebben a dokumentumban a Duce kifejti, hogy amennyiben a háború folytatódik, *„abszurditás volna bárkinek is azt gondolni, hogy Olaszország kimaradhat a konfliktusból. Olaszország nem Európa félreeső csücskében van, mint*

³⁴ Kis Aladár: *Olaszország története 1748-1968*, Budapest, 1975. 227-228.

³⁵ Galeazzo Ciano: *Ciano gróf naplója*, 188. (1940. március 11.)

³⁶ Santi Corvaja: *Hitler és Mussolini. A titkos találkozók*, Pécs, 2001. 137-165.

³⁷ Uo. 112-126.

³⁸ Uo. 143-144.

³⁹ Ormos Mária: *Mussolini*, II., 464.

⁴⁰ Santi Corvaja: i. m. 147.

⁴¹ *DDI*, IX. sorozat, III. kötet, 578. Magyar fordításban lásd: Santi Corvaja: i. m. 153-157.

*Spanyolország, vagy messze a háborús övezetektől, mint Japán, vagy mint az Egyesült Államok. Olaszország [...] nem kerülheti el, hogy fegyvert fogjon.*⁴² Az utóbbi kijelentésből egyébként az is világosan látszik, hogy a Duce milyen fontosságot tulajdonított és milyen szerepet szánt Franco Spanyolországának Európa jövőjét illetően.

A háborús tervek között Mussolini felvázolta a német háborúval folyó *párhuzamos háború* stratégiáját⁴³, mellyel Olaszország elérheti célját. Ennek lényege: *„szabad tengereket és kijáratot az óceánra. Olaszország nem lesz addig független nemzet, míg nem számol le Korzikával, Máltával, Gibraltárral és Szuezzel. Ezek az ország börtönfalai és rácsai.*”⁴⁴ A semlegesség csak megalázó helyzetbe hozná az olasz nemzetet és az ország egy jelentéktelen, *„tizedakkora nagyságú Svájcá”* redukálná.⁴⁵

Az olasz álláspontban a döntő fordulat tehát 1940 márciusában, a brenneri találkozó után született meg. A háború felé menetelő Olaszország erős befolyással volt a spanyol politika kevésbé semlegességpárti tagjaira. A Serrano Suñer irányítása alatt álló sajtó egyre nyíltabban Gibraltárra és Észak-Afrikára utaló imperialista frázisokat skandált, és ez a tisztikar aggodalmát – és így a falangisták és a katonák közötti ellentéteket is – csak fokozta. A tisztiek többsége, köztük Alfredo Kindelán is, attól tartott, hogy a Falange imperialista törekvései könnyen a háborúba sodorhatják Spanyolországot a tengely oldalán. A hadügyminiszter, Varela – aki osztotta Kindelán aggodalmát – 1940 elején beszámolót kért a főkapitányságoktól a spanyol haderők állapotáról. A hadügyminiszter ezek alapján is meggyőződhetett arról, hogy a hadsereg felkészületlen egy háborúra, valamint, hogy a határvédelem sem volt megfelelő. 1940 májusában Franco Carlos Martínez de Campos tábornoktól kapott beszámoló alapján hasonlóan negatív képet alkothatott a spanyol katonai felkészültség állapotáról. A tábornok a repülőket és a motorizált egységek hiányát emelte ki első helyen, hangsúlyozva, hogy Spanyolország képtelen lenne egy háborús intervencióra.⁴⁶

A márciusi Hitler-Mussolini találkozó után felélénkültek a levélváltások a Duce és Franco között. Az olasz diktátor már nem titkolta szándékát, és terveiről igyekezett tájékoztatni a spanyol államfőt is. Leveleiben nem egyszer utalást tett arra vonatkozólag, hogy, ha Olaszország státusza a jövőben változna – és ez már szinte biztos volt – Francónak is lépnie kell. *„Meggyőződésem, hogy a háború egyre keményebb lesz és, hogy a semlegesek helyzete egyre nehezebbé fog válni. A szövetségeseink, hogy Németország körül egyre szorosabbra vonják a blokádot,*

⁴² Santi Corvaja: i. m. 155.

⁴³ Galeazzo Ciano: *Ciano gróf naplója*, 185. (1940. március 4.); 188. (1940. március 11.)

⁴⁴ Santi Corvaja: i. m. 155.

⁴⁵ Uo. 156.

⁴⁶ Paul Preston: i. m. 349.; Javier Tusell: i. m. 96-97.; Javier Tusell, Genoveva García Queipo de Llano: i. m. 97-99., idézik Martínez Campos tábornok jelentését: 98.

igyekeznek megfojtani azokat a semlegeseket, melyeknek közös határuk van Németországgal” – írta két hónappal az olasz hadba lépés előtt. Mussolini ebben a levélben már egyértelműen a spanyolok tudtára adta, hogy Olaszország helyzetét illetően mi várható, azonban az időpontot a Duce maga akarta megválasztani, és lehetőség szerint, minél jobban késleltetni az intervenció pillanatát.⁴⁷ Franco azonban ekkor még csak óvatosan reagált: közölte Gambarával, hogy Spanyolországnak – a kritikus belső helyzetet hozva fel indokként – az a szándéka, hogy kívül maradjon a konfliktuson, azonban a spanyol nép sorsa elválaszthatatlan Olaszországtól.⁴⁸

A Caudillo óvatossága még az április végén küldött üzenetéből is jól kivehető. Mussolini április 8-i levelében megfogalmazott érvekkel szemben Franco ellenérveket igyekezett felsorakoztatni, és meggyőzni az olasz diktátort az intervenció késleltetéséről. Franco – aki ekkor még a francia hadsereg nagy csodálójá volt – úgy gondolta, hogy a háború hosszú és nehéz lesz, de nem hitt abban, hogy Anglia és Franciaország nehezíteni akarná a semlegesek helyzetét. A levél további részében kiemelte a spanyol gazdaság és a katonai felkészültség katasztrofális helyzetét, azonban a stratégiailag fontos helyek védelmének biztosítása – minden eshetőségre számítva – prioritásként szerepelt a spanyol tervek között.⁴⁹ Jóllehet biztosította az olaszokat a spanyol szolidaritásról, Ciano egyértelműnek vette az üzenetet: „...*a sebeit nyaldosó Spanyolország feltétlen és elkerülhetetlen semlegességét szögezi le benne*” – írja naplójában.⁵⁰

Francó májusban ismét közvetítőként léphetett volna fel a világpolitika színpadán. Ez alkalommal az összeomlás szélén álló Franciaország kormánya kérte fel, hogy járjon közbe Mussolininál az olasz hadba lépés megakadályozása érdekében. A Reynaud-kormány által javasolt tárca nélküli miniszter, Jean Ybarnegaray (aki egyébként baszk származású volt) fogadását azonban Franco – természetesen Mussolini kérésére, akit előzetesen tájékoztatott a francia ajánlatról – elutasította, arra hivatkozva, hogy egy francia képviselő madridi látogatása veszélybe sodorná a spanyol semlegességet.⁵¹ A Duce értékelte is a spanyol államfő felé tett gesztusát.

Francó az olaszok iránt érzett szolidaritás kinyilvánításával párhuzamosan azonban olyan kijelentéseket is tett, mellyel igyekezett „udvarolni” – Portugálián keresztül – a szövetségesek irányába is. A Caudillo a portugál nagykövetnek, Teotonio Pereirának kifejezte szilárd meggyőződését, mely szerint Olaszország

⁴⁷ DDI, IX. sorozat, III. kötet, 623-624. (726. dok.) Róma, 1940. április 8., Mussolini Francónak.

⁴⁸ DDI, IX. sorozat, IV. kötet, 52. (71. dok.) Madrid, 1940. április 13., Gambará Ciano-nak.

⁴⁹ Uo. 210-211. (260. dok.) Madrid, 1940. április 30., Franco Mussolininak.

⁵⁰ Galeazzo Ciano: *Ciano gróf naplója*, 207. (1940. május 3-i bejegyzés)

⁵¹ Javier Tusell, Genoveva García Queipo de Llano: i. m. 72.; Paul Preston: i. m. 357.; DDI, IX. sorozat, IV. kötet, 170., 399-401.

nem fog hadba lépni – jöllehet ekkor már tudta ennek ellenkezőjét –. Beigbeder pedig az USA nagykövettel, Weddellel közölte, hogy Spanyolország kész semlegességét megvédelmezni akár fegyverrel is.⁵² Az „udvarlás” azonban kölcsönös volt, hisz Spanyolország stratégiai jelentősége miatt mindkét hadviselő fél számára felértékelődött. A németeknek azért, hogy együttműködésre bírják, az angoloknak azért, hogy a semlegesség mellett tartsák Spanyolországot. Április folyamán a britek a franciákkal együtt többször kísérletet is tettek arra, hogy a spanyol magatartást lekössék az olaszok hadba lépése esetén is.⁵³

A spanyolok változatlan magatartásáról azonban az angolok mégsem voltak teljesen meggyőződve. Ez motiválta az új nagykövet Samuel Hoare kinevezését is, aki 1940. június 1-jén azzal a küldetéssel érkezett Madridba, hogy Spanyolországot visszatartsa a háborútól. Az összeomlás szélén álló Franciaország miatt a szövetségesek számára kulcsfontosságú volt, hogy megakadályozzák Franco belépését Hitler és Mussolini oldalán. Ha ez bekövetkezett volna, Gibraltár és az atlanti-parti kikötők elvesztése súlyos csapást jelentett volna Nagy-Britanniának. Hoare tisztában volt feladata súlyával, mely mindenek előtt abban állt, hogy időt nyerjen.

Az angol nagykövetet ellenséges, náci propagandától hangos környezet fogadta Madridban. Hoare a németek spanyolországi pozícióit nagyon erősnek ítélte meg, amit az is mutat, hogy véleménye szerint tíz spanyolból kilenc úgy vélte 1940 júniusában, hogy Németország három héten belül megnyeri a háborút. A brit diplomata azt is megállapíthatta, hogy Mussolini valóban nagy hatással volt a spanyol külpolitikára és a világháborúval szemben kialakított spanyol pozícióra, azonban Franco és tanácsadói tudták, hogy az ország helyzete nem alkalmas egy újabb háború vállalására. Hoare hivatalba lépése utáni napokban arra a következtetésre jutott, hogy Franco egyelőre nem lép hadba, de olyan stratégiát fog kialakítani, mely lehetővé teszi, hogy – ha az események úgy alakulnának – Spanyolország érvényesíteni tudja érdekeit.⁵⁴

3.1. Az olasz intervenció és a spanyol *nem hadviselő* státusz bejelentése

1940 nyarán a vezérkar tájékoztatása alapján az olasz hadsereg felkészültsége még csak negyven százalékos volt, tehát nem állt készen a háborúra.⁵⁵ Ennek ellenére május 30-án megszületett a végleges döntés, mely az olasz intervenció időpontját június 5-re tűzte ki, fenntartva azonban Hitlernek a jogot a módosításra. A Führer élt is ezzel a lehetőséggel, és kérte az olasz kormányt,

⁵² Paul Preston: i. m. 353.

⁵³ *DDI*, IX. sorozat, IV. kötet, 170. (203. dok.) Madrid, 1940. április 26., Gambara Cianónak.

⁵⁴ Samuel Hoare: i. m. 26-38.

⁵⁵ Ormos Mária: *Mussolini*, II., 464.

hogy néhány nappal később történjen meg a beavatkozás. Hitler terveiben ugyanis a francia repülőterek elleni támadás szerepelt ekkor, amit, egy rossz időpontban megindított olasz akció, könnyen megghiúsíthatott volna, ha a francia légierőt még a német támadás előtt átcsoportosítják.⁵⁶ Badoglio tábornok még június 1-jén bátortalan kísérletet tett, hogy a Ducét meggyőzze az intervenció legalább egy hónappal történő későbbre halasztásáról⁵⁷, azonban Mussolini nem hagyta magát megingatni ebben a kérdésben.

Az olasz eseményekkel párhuzamosan Spanyolországban is megélnékültek a tengelybarát hangok, és egyre támadóbbá vált a sajtó hangvétele is a szövetségesekkel szemben.⁵⁸ Májusban Franco a minisztertanács előtt még csak igen óvatos kijelentéseket tett, melyben hangsúlyozta, hogy Spanyolország abszolút mértékben semleges, de függetlenségét kész megvédelmezi bármi áron. A körülmények – folytatta a Caudillo – azonban alakulhatnak úgy, hogy Spanyolország erkölcsi és anyagi szolidaritást vállaljon azokkal az országokkal, amelyek a polgárháborús győzelmet segítették. Gibraltár vonatkozásában pedig leszögezte: Gibraltár spanyol terület. Ugyan Franco mértéktartással beszélt, mégis világosan kifejezte a spanyol álláspontot: Spanyolország tart attól, hogy belekeveredjen a háborúba, azonban reménykedik is, hogy a tengelyhatalmak győzelme esetén a spanyol nemzet előnyökhöz juthat.

A náci-fasiszta propaganda spanyol közvéleményre gyakorolt hatásaként június elején utcai tüntetésekre is sor került több spanyol nagyvárosban, melyeket már egyáltalán nem minősíthetünk az *óvatos* jelzővel. Madridban a Brit Nagykövetség épületét vette körül a „*Gibraltárt Spanyolországának!*” felkiáltásokat skandáló tömeg. A barcelonai olasz konzul hasonló atrocitásokról tett jelentést Cianónak. A katalán fővárosban „*Le a szövetségesekkel!*” kiáltások hangoztak el, a falangisták pedig az olasz és a német himnuszt énekelték.⁵⁹ Ilyen, és ehhez hasonló demonstrációk megakadályozására a spanyol kormány nem tett semmit – írta az angol nagykövet.⁶⁰ Az olaszok azonban rokonszenvvel figyelték a spanyol követelések erősödését, és Ciano kifejezte szolidaritását Suñernek a Gibraltárért folytatott kampányban.⁶¹ Madridban már egyenesen olyan hírek is felröppentek, hogy Hoare valójában azért érkezett Madridba, hogy felajánlja Francónak Gibraltár átengedését a spanyol semlegességért cserében.⁶²

⁵⁶ Galeazzo Ciano: *Ciano gróf naplója*, 219-220. (1940. május 30., június 1.)

⁵⁷ *DDI*, IX. sorozat, IV. kötet, 536. (694. dok.) Róma, 1940. június 1., Badoglio Mussolininak.

⁵⁸ *DDI*, IX. sorozat, IV. kötet, 523. (684. dok.) Madrid, 1940. június 1., Zoppi Cianónak); 547. (717. dok.) Madrid, 1940. június 3., Zoppi Cianónak.

⁵⁹ Uo. 545. (713. dok.) Barcelona, 1940. június 3., Berri Cianónak.

⁶⁰ Samuel Hoare: i. m. 31. (Hoare Lord Halifaxnak 1940. június 3-án írt leveléből).

⁶¹ *DDI*, IX. sorozat, IV. kötet, 557. (727. dok.) Róma, 1940. június 3., Ciano Suñernek.

⁶² *DDI*, IX. sorozat, V. kötet, Róma, 1965. 33. Madrid, 1940. június 17., Zoppi Cianónak.

A hadba lépés előtti napokban az olasz diplomatákat pedig már az foglalkoztatta, hogy vajon Spanyolország magatartása hogyan változik majd Olaszország hadviselővé válása után.⁶³ Július 7-én a madridi olasz követségi tanácsos részletes jelentésben számolt be Cianónak, összefoglalva az addigi spanyol álláspont indokait, illetve előre jelezve a lehetséges és várható változásokat. Néhány gondolatot érdemes kiemelni e levélből:

„Mint ismeretes, a háború kezdetén a Caudillo Spanyolország semlegességét nyilvánította ki. E döntést meghatározta, hogy ez az ország egyik hadviselő fél felé sincs elkötelezve, az ország jól ismert gazdasági és belpolitikai helyzete, hiányos katonai felkészültsége, valamint annak reménye, hogy a konfliktus lokalizálva lesz. A Caudillo által hozott döntést azonban leginkább az befolyásolta, hogy Olaszország nem hadviselő pozícióra helyezkedett, s emiatt pillanatnyilag kizártnak tartották, hogy a háború kiterjedhet a Földközi-tenger medencéjére is. [...]

Ilyen helyzetben, a spanyol semlegesség megfelelt a belső rend elengedhetetlen követelményének, az ország érdekének, s ezt az egész nemzet, mely alig lábalt ki egy hosszú és nagy pusztítást okozó polgárháborúból, elfogadta.

Azonban a rezsimek közötti hasonlóság, a demokratikus hatalmak iránt érzett gyűlölet és a tengelyhatalmak, különösen Olaszország iránt érzett rokonszenv (Németországgal szemben halvány félelem és bizalmatlanság a jellemző), valamint azon benyomás miatt, hogy a spanyol nemzeti visszakövetelések csak a két legnagyobb gyarmatosító hatalom legyőzésével válhatnak valósággá, az első pillanattól kezdve a spanyol semlegesség inkább a tengely, mintsem a szövetségesek irányába mutatta jóindulatát.

Figyelmesebbek [...] azonban tudják, hogy Olaszország hadba lépése befolyással lesz Spanyolország háborúval szembeni későbbi magatartására. [...] A világháború Földközi-tengerre való kiterjedésével automatikusan olyan kérdések merülnek fel, melyek létfontosságúak Spanyolország számára, és melyek iránt nem maradhat közömbös [...]. Érdemesnek tűnik megvizsgálni tehát, hogy Spanyolország mennyire tartja lehetségesnek, hogy a háború kiterjedjen a Földközi-tengerre, valamint annak lehetőségét, hogy Spanyolország aktívan részt vegyen számára is fontos nemzetközi kérdések megoldásában.

Általában a Falange, és leginkább annak is a legnacionalistább elemei fordulnak az Olaszország és Németország oldalán történő hadba lépés felé, egyrészt ideológiai okok miatt, másrészt, mert [...] úgy vélik, hogy a spanyol irredenta és gyarmatosító követeléseket csak a tengelyhatalmakhoz csatlakozva és a szövetségesek legyőzésével lehet megvalósítani. Magas rangú vezetők és a fegyveres erők tisztjei is többségükben hasonló véleményüknek adnak hangot. Ők azonban tudatában vannak annak, hogy a katonai felkészültség hiányos, és hogy a katonai kezdeményezés vállalása lehetetlen. A magasabb társadalmi osztályok között az arisztokrácia – az ipari-, és bankarisztokrácia – javíthatatlanul angolbarát maradt, míg a polgárság

⁶³ DDI, IX. sorozat, IV. kötet, 592. (790. dok.) Madrid, 1940. június 7., Zoppi Cianónak.

körében elterjedt a meggyőződés, hogy ha a háború kiterjed a Földközi-tenger medencéjére, Spanyolország előbb, vagy utóbb bele fog keveredni a konfliktusba Olaszország oldalán. A polgárháborúba belefáradt dolgozó tömeg [...] még politikailag fejletlen ahhoz, hogy összetett nemzetközi problémákat megértsen, és leginkább csak a békére vágyik. A szövetséges propaganda e tömegre [...] próbál hatni, remélve, hogy olyan belső politikai helyzetet tud kialakítani, mely alkalmas pillanatban hatással lesz a kormány döntéseire. Természetesen a Caudillo tisztában van ezzel az összetett helyzettel, melyet ugyan irányít, de nem ural. Ő is tudatában van, hogy, ahogy a konfliktus egyre jobban kiterjed és közeledik Spanyolország felé, spanyol érdekeket is bevonva, úgy csökken a lehetősége, hogy az országot távol és kívülről tartsa a háborúból. Másrésztől, jól ismeri Spanyolország körülményeit, tökéletesen látja a sok nehézséget, melyek megakadályozzák a háború vállalását. [...]

A Caudillo, amíg tudja követni fogja eddigi vezérelvét, még akkor is, ha Olaszország majd megváltoztatja a nem hadviselő pozícióját. Folytatja az ország felkészítését lehetőségeihez (melyek jelenleg igen csekélyek) mérten, felkészülve arra az esetre, ha Spanyolországnak bele kellene folynia a konfliktusba. [...] Eközben a kormány újságcikkeken és tömegdemonstrációkon keresztül felszínen tartja mind belföldön, mind külföldön Spanyolország Gibraltárra és – jelenleg bátortalanabban – Marokkóra vonatkozó követeléseit.⁶⁴

Mussolini számára júniusban gyakorlatilag már elveszítette jelentőségét az a kérdés, hogy az olasz hadsereg mennyire van felkészülve a háborúra. Olaszországnak ekkor már egy legyőzött Franciaországot kellett megtámadnia, ezért a Duce gyors és sikeres kalandban bízott. Mussolini június 10-én a Palazzo Venezia erkélyéről úgy jelentette be Olaszország hadba lépését, hogy a háború vitelére vonatkozólag operatív tervvel nem is rendelkezett. Érdekes kiemelni Ciano június 10-i naplóbejegyzését, mely szó szerint megegyezik a volt – és 1942-ben majd újra kinevezett – spanyol külügyminiszter, Jordana szeptember 3-i feljegyzésével, csak természetesen a saját országára vonatkoztatva: „*Isten segítsen meg Olaszországot!*”⁶⁵ – írta az aggodó külügyminiszter. A döntő lépésről Mussolini egy nappal korábban tájékoztatta a spanyol államfőt, ezzel is kifejezve, hogy számára Spanyolország magatartása egyáltalán nem közömbös. Az üzenetben – Gibraltár említésével – nyíltan apellált a spanyolok büszkeségére: „*Amikor ezt a levelet olvassa, Olaszország már hadviselő fél lesz Németország oldalán. Politikája irányvonalával összeegyeztetve morális és gazdasági szolidaritást kérek Öntől. A háború eredményeként, a mediterrán*

⁶⁴ *DDI*, IX. sorozat, IV. kötet, 597-600. (800. dok.) Madrid, 1940. június 7., Zoppi Ciano-nak.

⁶⁵ Galeazzo Ciano: *Ciano gróf naplója*, 224.

*társég újrarendezésekor, Gibraltár Spanyolország birtokává fog válni [...]*⁶⁶ – közölte Mussolini a spanyol államfővel.

Az üzenetet Giménez Arnau kézbesítette Francónak, de nem ez volt az egyetlen levél, amit át kellett adnia. Arnau Ciano kézzel írt üzenetét is vitte Serrano Suñernek⁶⁷, mely már nemcsak általánosságokat és a spanyol szolidaritás biztosítását óhajtotta, hanem konkrét kérést is tartalmazott. Az olasz külügyminiszter arra kért engedélyt spanyol kollégájától, hogy az olasz légierő néhány bombázó repülőgépe leszállhasson és üzemanyagpótlást kapjon spanyol repülőtereken. Az említett olasz légi egység vezetője a spanyolok által a polgárháborúból jól ismert Ettore Muti lett volna. Ciano hangsúlyozta, hogy a kérés csak kivételes, és csak egyszeri alkalomra vonatkozik. Az akció a legnagyobb titokban történne, azonban ha mégis kitudódna, akkor az olasz hadvezetés minden felelősséget magára vállal.

Ciano és Serrano Suñer között zajló titkos levelezés kétségtelenül izgalmasabb, mint a két államfő közötti hivatalos levélváltás, mégis először Franco Mussolininak írt válaszát kell megvizsgálnunk. A Caudillo biztosította a Ducét Spanyolország erkölcsi, illetve az ország erejéhez mérten, gazdasági jellegű szolidaritásáról, valamint megköszönte az olaszok jóindulatát a Gibraltárra vonatkozó spanyol aspirációk tekintetében. Azonban a levél leglényegesebb mondata kétségtelenül az alábbi volt: „...amikor az Ön nemzete belépett a háborúba, úgy döntöttem, hogy változtatunk a korábbi terminusokon, olyan értelemben, hogy a jelenlegi semlegességi deklarációt a nem hadviselő pozícióra cseréljük.”⁶⁸ A döntés hátterében azonban Ciano Francónak írt feljegyzése is megtalálható, melyben az olasz külügyminiszter arra buzdította a spanyol államfőt, hogy kövesse Mussolini példáját azzal, hogy a semlegességről áttér a nem hadviselő státuszra.

Franco válaszával együtt Giménez Arnau Serrano Suñer levelét is kézbesítette Rómának. A spanyol külügyminiszter, miután a kérdést hosszasan megvitatta Francóval, üzenetében beleegyezést adott az olasz kérésre. Suñer biztosította az olaszokat a spanyol segítségről, felajánlva a spanyol repülőterek használatát, ha kell nem is egyszer – mint ahogy Ciano kérte –, hanem ahányszor az olaszoknak csak szükséges.⁶⁹ Láthatjuk tehát, hogy Franco és Suñer a valódi semlegesség ismerveit igen tágan értelmezve nemcsak, hogy késznek mutatkoztak a segítségre, de saját maguktól még többet is felajánlottak, mint amit az olaszok eredetileg kértek. Arra azonban nincs bizonyíték, hogy Arnau tudta-e teljesíteni küldetését, és hogy az említett levél eljutott-e a címzettnek.

⁶⁶ DDI, IX. sorozat, IV. kötet, 620. (827. dok.) Róma, 1940. június 9., Mussolini Francónak.

⁶⁷ Javier Tusell: *Franco no fue neutral*, In: *Historia 16*, 1988. 141. szám, 12-14.

⁶⁸ DDI, IX. sorozat, IV. kötet, 630. (847. dok.) Madrid, 1940. június 10., Franco Mussolininak.

⁶⁹ 1940. június 10., Serrano levele Ciano-nak, idézi: Morten Heiberg: i. m. 216.

Tusell valószínűnek tartja, hogy nem, mivel június 11-én brit gépek bombázták Torinót, és ezért az olaszok figyelmét ez kötötte le, így nem koncentrálhattak arra az akcióra – feltehetőleg a Gibraltár elleni támadásra –, melyhez a spanyolok támogatását kérték.⁷⁰

A spanyol magatartás megváltozásáról elsőként tehát Mussolinit értesítette Franco, még a nem hadviselő státusz hivatalos bejelentése előtt. Az olasz diplomácia azonban igyekezett nyomást gyakorolni a spanyol kormányra, hogy az új magatartást hivatalosan is deklarálják, ezzel is kifejezve Spanyolország olaszokkal vállalt szolidaritását.⁷¹ Ennek hatására július 13-án valóban nyilvánosságra hozták a spanyol nem hadviselő státuszról hozott döntést.⁷² Franco az olasz ügyvivő, Zoppi előtt kifejezte sajnálkozását, hogy a spanyol katonai helyzet nem tesz lehetővé egy aktívabb szerepvállalást, de kijelentette, hogy minden eshetőségre felkészülve, felgyorsítja a hadsereg felkészítését.⁷³ A nem hadviselő magatartás közzétételét a spanyol falangista sajtó örömmel ünnepelte, bejelentve, hogy Spanyolország végre elfoglalhatja az őt megillető helyet azon hatalmak oldalán, melyek a polgárháborúban a *nemzeti ügy* segítségére voltak.⁷⁴

⁷⁰ Javier Tusell: *Franco no fue neutral*, 12-14.

⁷¹ *DDI*, IX. sorozat, V. kötet, 6. (8. dok) Róma, 1940. június 12., Anfuso Zoppinak.

⁷² Uo. 14. (15. dok.) Madrid, 1940. június 13., Zoppi Cianónak.

⁷³ Uo. 23-25. (26. dok.) Madrid, 1940. június 15., Zoppi Cianónak.

⁷⁴ Az *Arriba* és az *ABC* 1940. június 13-i cikkei. Idézi: Paul Preston: i. m. 359.

4. A SPANYOL NEM HADVISELŐ STÁTUSZ HÁTTERE

1940 júniusáig Franco belső pozíciójának megszilárdításához a lehető legelőnyösebben tudta kihasználni nemzetközi kapcsolatait. Taktikája azonban visszafelé is működött: a nagyhatalmak előtt az ország belső gyengeségét használta fel a spanyol semlegesség indokaként. Franciaország összeomlásával és a német hadsereg Pireneusoknál való megjelenésével azonban a nemzetközi szintér veszélyesebb lett.

Az Olaszország hadba lépésekor megváltozott spanyol pozíciót kétféleképpen lehet értelmezni. Egyrésztől Spanyolország kifejezte szolidaritását az olaszoknak, de a hadba lépésre nem vállalkozhatott. Másrésztől azonban területi igényeiről sem akart lemondani, és remélte, hogy a tengely győzelme után, tárgyalásos úton érvényt tud szerezni követeléseinek, anélkül, hogy a konfliktusban valóban részt vett volna.¹ Ez a kettősség nemzetközi szinten is érezhető volt, hisz mindkét hadviselő fél ellentétes előjellel értékelte a spanyol nem hadviselő státuszt. A tengely számára a spanyol szolidaritás fontos megnyilvánulása volt ez, azonban a szövetségesek számára sokkal nagyobb horderejű lépésnek tűnt. Az angolok és a franciák attól tartottak, hogy Olaszország példájához hasonlóan, Spanyolország számára is a nem hadviselés valójában a hadba lépés *előszobája* lesz. Hogy Franco eloszlassa az angolok gyanúját, először a portugálokat használta fel eszközként: tájékoztatta a portugál követet, Pereirát, hogy a spanyol semlegesség változatlan marad a jövőben, majd közölte a brit követtel, Hoare-ral is, hogy a nem hadviselő státuszra való áttérés nem jelenti azt, hogy változások történének a spanyol semlegességben.² Francóval összhangban Beigbeder külügyminiszter is olyan jelegű kijelentéseket tett, melyekkel a spanyol lépés horderejét a minimumra igyekezett csökkenteni.

A spanyol államfő semlegességet hangsúlyozó kijelentései ellenére azonban a spanyol magatartásban bekövetkező első változások már júniusban kezdtek jelentkezni. Ugyanazon a napon, amikor Párizst megszállta a Wehrmacht, spanyol csapatok vonultak be Tangerbe. A Gibraltári-szoros nyugati bejáratánál lévő marokkói várost egy 1923-ban aláírt nemzetközi statútum irányította, mely kimondta, hogy a zóna nemzetközi ellenőrzés alá tartozik. Érthető módon a spanyol lépés nagy meglepetést okozott. A Franco-kormány azonban azzal indokolta döntését, hogy Olaszország hadba lépésével az egyedüli hatalom – Tanger nemzetközi statútuma szerint – csak Spanyolország lehet, lévén nem hadviselő, mely biztosíthatja a város ellenőrzését.

A francóista történészek a tangeri lépésnek sokkal inkább a nemzetközi oldalát és jelentőségét domborítják ki, azt hangsúlyozva, hogy Spanyolország nyugodt maradt, és nem támadta hátra francia szomszédját. Két évvel később,

¹ DDI, IX. sorozat, V. kötet, 597-600.

² Samuel Hoare: i. m. 49.

amikor a háborús erőviszonyok már a szövetségesek javára billentek át, Franco maga is úgy indokolta az amerikai követ, Hayes előtt a spanyol *passzivitást*, hogy egyetlen spanyol hidalgo sem lett volna képes még egy dőfést adni a megalázott franciáknak.³ Spanyolország tehát nem lépett be a háborúba, és Sancho González véleménye szerint Tanger megszállását sem tekinthetjük agresszív lépésnek. A spanyol kormány csak azt akarta elkerülni, hogy a zónában jelen lévő nemzetközi (és egymással háborúban álló) hatalmak között konfliktus robbanjon ki.⁴ A hivatalos közlemény az alábbi volt: „*Tanger városának és az övezet semlegességének a biztosítása céljából a spanyol kormány úgy döntött, hogy ideiglenesen magára vállalja a nemzetközi zóna biztonsági, rendőri és felügyeleti szolgálatait. Ennek érdekében ma reggel kalifátusi erők hatoltak be a zónába. A meglévő szolgáltatások fennmaradnak és zavartalanul folytatódnak.*”⁵

A spanyolokat azonban nemcsak a nemzetközi jog tiszteletben tartása készítette a tangeri akcióra. A spanyol történelemnek mindig is sarkalatos pontja volt Gibraltár, Marokkó és bizonyos észak-afrikai területek – melyek közé Tanger is tartozott – ügye. Az *afrikanista tábornokok* számára, és ne feledjük, közülük tartozott maga Franco és Beigbeder is, Spanyolország afrikai aspirációinak az érvényesítése a külpolitika legfontosabb kérdése volt. Ilyen összefüggésben a tangeri lépés – a nemzetközi jog álarca mögé bújva ugyan – egyértelműen előrevetítette a spanyol külpolitika szándékait. Június 14-én valóban úgy tűnt, hogy Spanyolország nem is találhatott volna alkalmasabb pillanatot észak-afrikai terveéhez, hisz akkor a térdre kényszerített Franciaország nem volt abban a helyzetben, hogy megvédelmezhesse gyarmatait. Spanyolország előtt tehát olyan lehetőség nyílt Francia Marokkóban, melyre évtizedek óta nem volt példa.

Megszakítva a kronológiát, ha visszatekintünk az Olaszország hadba lépését megelőző hetekre és a német-spanyol diplomáciai levelezésre, jól kivehető, hogy a német katonai sikerek láttán a spanyol imperialista ambíciók is egyre erősödtek. Ekkor már Franciaország összeomlása nagyon közelinek tűnt, és Franco úgy gondolta, hogy nem vállal túl nagy kockázatot, ha szimpátiáját nagyobb nyomatékkal közvetíti Berlin felé is. Ezzel a szándékkal küldte a Caudillo Juan Vigón tábornokot Hitlerhez egy megleghangú – pontosabban behízselő – levéllel. Ebben Franco gratulált a Führernek és kifejezte a német sikerek iránt érzett csodálatát, valamint sajnálkozását, hogy országa gazdasági és katonai nehézségei nem teszik lehetővé a hivatalos semlegesség megváltoztatását. A panaszok mellett azonban hangot adott vágyának is, hogy osztozzon a tengelyhatalmak vállalkozásában, felajánlva segítségét.⁶ E levél kapcsán fontos kiemelni, hogy

³ Ricardo de la Cierva: *Hendaya. Punto final*, Barcelona, 1981. 67.

⁴ Sancho González: *Índice de la neutralidad española*, Madrid, 1959. 124-125.

⁵ Sancho González: i. m. 488.; Ricardo de la Cierva: *Hendaya...*, 66-67.

⁶ Paul Preston: i. m. 356-357.; Massimiliano Guderzo: i. m. 66.

Spanyolország hadba lépésre való első felajánlkozása nem német, vagy olasz nyomásra történt tehát, hanem Franco saját kezdeményezéséből. Az üzenet és Vigón látogatásának célja az volt, hogy biztosítsa Spanyolországnak azt a minimális részvételt – vagy talán helyesebb hozzájárulásnak nevezni –, melynek köszönhetően a spanyolokat remélhetően nem fogják kihagyni a háborút lezáró békekonferenciákból.

Ezt az álláspontot képviselve érkezett Vigón Belgiumba, ahol június 16-án, tehát már a tangeri spanyol akció után, találkozott Hitlerrel és Ribbentroppal. A spanyol tábornok Franco üzenetét tolmácsolva kifejtette országa szolidaritását a tengely ügyével, azonban aggodalmának is hangot adott, amikor egy portugáliai, vagy marokkói angol – és az Egyesült Államok hadba lépése esetén amerikai – partraszállás lehetőségét vázolta fel. Ezért, a spanyol készültség fokozására, fegyvereket kért Vigón a németektől. A Führer ügyesen kikerülte a kérésre a választ, azonban arról biztosította a tábornokot, hogy ha az angolszász partraszállásra vonatkozó jóslata esetleg bekövetkezne, Németország minden eszközzel segíteni fogja Spanyolországot. Gibraltár ügyének kapcsán a spanyol küldött kijelentette, hogy Spanyolország célja végleg visszakapni a *Sziklát*.⁷

Az észak-afrikai spanyol aspirációk konkrét megfogalmazására két nappal később került sor. Kormányja meghatalmazásával a római spanyol követ Ciano titkárnak, Anfusónak egy feljegyzést adott át, mely tartalmazta az afrikai francia gyarmatok újraelosztására, valamint Gibraltár visszaszerzésére vonatkozó spanyol követeléseket. A dokumentum kitér arra is, hogy ha Anglia folytatja a harcot, Spanyolország kész belépni a világháborúba, de időt kér, hogy a hadsereget és a közvéleményt felkészítse.⁸

Másnap, június 19-én a spanyol diplomácia az egy nappal korábbi római akcióhoz hasonló lépést tett a német kormány felé is. A berlini spanyol követ, Magaz egy memorandumot nyújtott át Ernst von Weizsäcker államtitkárnak, mely gyakorlatilag megegyezett az olaszokkal már közölt követelésekkel. A nem túl szerény igényeket az alábbi pontokban összegezhetjük: 1.) Marokkó egészét spanyol protektorátus alá vonni; 2.) Orán és környékének leszakítása az algériai francia gyarmatról; 3.) a saharai spanyol területek kiterjesztése a 20. szélességi fokig; 4) Gibraltár. Cserébe Franco először kínálta fel konkrétan a németeknek országa hadba lépését, abban az esetben, ha Nagy-Britannia, francia szövetségese összeomlása után is folytatni kívánná a harcot. Még mielőtt azonban Franco valamiféle elhamarkodott ígéretet tett volna, azonnal közölte a németekkel az intervenció feltételeit is: német támogatás hadifelszerelésben, a német légiereő segítségével a Gibraltár elleni támadásban, valamint a német

⁷ Javier Tusell: *Franco, España...*, 86-87.; Javier Tusell, Genoveva García Queipo de Llano: i. m. 84-85. Luis Suárez Fernández: i. m. 201-202.; Massimiliano Guderzo: i. m. 69.

⁸ *DDI*, IX. sorozat, V. kötet, 41. (54. dok.) 1940. június 18., Anfuso Cianónak.

tengeralattjárók támogatása a Kanári-szigetek védelmének a megerősítésében.⁹ Ezek a követelések jól példázzák Franco Janus-arcú politikáját: egyik kijelentésével közelebb húzódott a tengelyhez, azonban feltételeivel és igényeivel sokkal inkább az *egy lépés előre két lépés hátra* stratégiát követte.

Párizs eleste után a franciák fegyverszünetet kértek a németektől. Miután június 16-án Reynaud miniszterelnök lemondott, a Spanyolországból visszahívott francia követ, Pétain marsall alakított kormányt, melynek külügyminisztere, Paul Baudoin, Lequerica nagyköveten keresztül a spanyol kormányt kérte fel a közvetítő szerep felvállalására. A francia megadási kérelmet Beigbeder külügyminiszter adta át Madridban Stohrer német nagykövetnek. Olaszország felé a francia kormány a Vatikánt kérte fel a közvetítésre.

A gyors siker és a hirtelen béke láttán Mussolinit erősen ambivalens érzések kerítették hatalmába. Egyrészt örült a franciák térdre kényszerítésének, mivel a gyors győzelemben bízva, a hadba lépés előtt valóban nem született meg egy átgondolt stratégia a háború vitelére vonatkozólag. Másrészt azonban aggasztotta is a tény, hogy gyakorlatilag egy hét hadban állás után, Olaszország tényleges katonai részvétele nélkül történt meg Franciaország összeomlása. Így tartott attól, hogy Hitler fogja kimondani a végső szót, úgy, hogy abból országának nem sok előnye származna.¹⁰ A Ducénak nem is kellett csalódnia Hitlerben: a június 18-i müncheni megbeszélésük igazolta Mussolini aggodalmát.¹¹ Egyértelmű volt, hogy a franciák elleni háborút Hitler nyerte meg, és hogy az olasz diktátornak csak a másodhegedűs szerep jutott. Mussolinit az is dühítette, hogy a német-francia tárgyalások eredménye túl mérsékelt volt, és így ő sem állhatott elő az irreálisan magas olasz követelésekkel. A francia-olasz tárgyalások eredményeként gyakorlatilag Franciaország megtarthatta mindazt, amiért Mussolini megindította a háborút: a flottát, a gyarmatokat, a katonai bázisokat, Nizzát, Savoyát, Korzikát, Tunéziát, Dzsibutit. A békeszerződés csak egy, az olasz csapatok tartózkodási helyétől számított, 50 kilométeres demilitarizált sáv létesítésére kötelezte a franciákat. Hasonlóan a líbiai-algériai határ mentén, Francia-Szomália partvidékén, és a földközi-tengeri francia hadikikötőkben (Toulon, Bizerta, Orán) is demilitarizált zónát kellett kialakítania Franciaországnak.¹² Ugyan az egyezmény június 24-i aláírásával az olasz-francia háború véget ért, azonban a hadiállapot továbbra is fennállt Olaszország és Nagy-Britannia között.

⁹ José María de Areilza, Fernando María Castiella: *Reivindicaciones de España*, Madrid, 1941. 130-160.

¹⁰ Galeazzo Ciano: *Ciano gróf naplója*, 225. (1940. június 17.)

¹¹ Santi Corvaja: i. m. 166-173.

¹² Kis Aladár: *Olaszország története...*, 230.

Kétségtelen, hogy a Caudillo maga irányította a spanyol külpolitikát és külügyminisztereinek szerepe igen korlátozott volt a kezdeményezést illetően, mégis szükségesnek látszik, hogy a korszak két spanyol külügyminiszterével kiemelten foglalkozzunk.¹³

Az 1939. augusztus 9-én alakult kabinetben Franco – megválva a semleges és angolbarát politikusként ismert Jordana gróftól – Juan Beigbedert nevezte ki a külügyi tárca élére. Az új külügyminisztert sokan a spanyol politika második világháború alatti legmegfejtetlenebb személyiségének tartották, és ennek a véleménynek volt is némi alapja. Beigbeder karrierje hirtelen ívelt a magasba – mivel kinevezése előtt nem volt túl ismert a politikai életben –, azonban éppen ilyen gyorsan tűnt el a süllyesztőben 1940 szeptemberében.

A tábormokból lett politikus Juan Beigbeder Atienza 1888-ban született, tehát alig volt idősebb Francónál. A két katona között talán a legszembetűnőbb különbséget Beigbeder sokkal kozmopolitább életútjában ragadhatjuk meg. Beigbeder 1926 és 1934 között katonai attaséként több országban is tapasztalatokat szerezhett, megtanulva a spanyol hadsereget tágabb perspektívában és objektívabban szemlélni. 1937-ben Marokkóban lett főbiztos, és a polgárháború végéig töltötte be ezt a tisztséget. Francóhoz hasonlóan ő is mélyen kötődött Afrikához, és az 1939. augusztusi miniszteri kinevezése után hitelesen képviselte az évszázados észak-afrikai spanyol törekvéseket. Annak ellenére, hogy az életrajzírók többsége az afrikanista motívumot említi a legfontosabb közös nevezőként Franco és Beigbeder kapcsolatában, mégsem lehet ilyen leegyszerűsítve egyenlőségjelet tenni kettőjük múltja és gondolkodása közé. Beigbeder sokkal intellektuálisabb katona volt, sokszor bírálta a spanyol hadsereg elmaradottságát és műveletlenségét. Afrikához való kötődésük is különböző, amit Tusell az alábbi, szemléletes hasonlattal jellemez: míg Franco gyarmatosító katona volt, addig Beigbeder sokkal inkább tekinthető egy Marokkó iránt igazi szenvedélyt érző, romantikus utazónak.¹⁴ Éppen ezért, miután a politika színpadáról végleg visszavonult, Beigbeder már azt a nézetet képviselte, hogy Marokkónak függetlennek kell maradnia, mert az afrikai ország csak úgy őrizheti meg egyéniségét.

Beigbeder külügyminiszterként jó kapcsolatot tartott fenn a diplomáciai testület tagjaival, nagyobb konfliktusa senkivel sem volt. Francót minden lépéséről részletesen tájékoztatta, jóllehet nem olyan akkurátusan, mint elődje, Jordana, de sokkal pontosabban, mint utódja Serrano Suñer. Francóval szemben mindig tiszteletet érzett, leveleit „*Mi Caudillo*” (Caudillóm) megszólítással kezdte, és „*respeto y lealtad*” (tisztelet és hűség) búcsúzással zárta. Minisztersége utolsó hónapjaiban azonban már többször érezhette magát megalázott helyzetben, tekintve, hogy a külügyek irányítása akkor már sokkal

¹³ Javier Tusell: *Los cuatro ministros de asuntos exteriores de Franco durante la segunda guerra mundial*, In: *Espacio, Tiempo y Forma, V., Historia Contemporánea*, 1994/7. 323-348.

¹⁴ Samuel Hoare: i. m. 51.

inkább utódja, Serrano Suñer kezében volt, mintsem az övében. Talán ez a keserűség táplálta későbbi Franco-ellenes magatartását, és ez járult hozzá azokhoz az alaptalan ítéletekhez is, melyek az afrikanista külügyminisztert kizárólag angolbarát politikusként akarják bemutatni. Minisztersége alatt Beigbeder németbarát volt, és a tengelyorientációt favorizálta, azonban *süllyesztőbe kerülése* után változtatott korábbi magatartásán, és éppen ezért angolbarát politikusként maradt fenn a köztudatban. Személyisége azonban ennél sokkal összetettebb volt.

Serrano Suñer – mint említettük – már az 1939 augusztusában menesztett Jordanának is riválisa volt a külügyekben.¹⁵ A külügyi tárca iránti törekvése azonban nem csökkent a későbbi hónapokban sem. Suñer mindig Olaszország nagy barátja volt, és Mussolini fasizmusában vélte megtalálni azt a modellt, melyet a spanyol politikának is követnie kellett volna. Suñer azonban két dolgot figyelmen kívül hagyott. Egyrészt, hogy Olaszországban a fasizmusnak sikerült erős politikai mozgalommá válnia, ezzel szemben a Falange jóval kevésbé tudott gyökeret eresztetni a spanyol nép körében, és így nem alakulhatott ki erős bázisa sem. Másik szempont, amit Serrano Suñer elfelejtett mérlegelni, hogy Olaszországban a fasizmus élén Mussolini állt, ezzel szemben Spanyolországban Franco nem állt a falangista mozgalom élére. Franco katona volt, és a politika életben is sokkal erősebb volt a hadsereg tekintélye, mint a falangizmus híveié.¹⁶

A német katonai sikerekkel párhuzamosan Serrano Suñer tengelybarátsága is fokozódott, aki Beigbeder posztjának az elfoglalásával szerette volna minél erőteljesebben érvényesíteni Spanyolország tengelyszimpátiáját. Serrano Suñer külügyekben betöltött fontosságát az a tény is mutatta, hogy 1940 szeptemberében, tehát még Beigbeder külügyminiszteri mandátuma alatt, ő látogatott el Németországba, és folytatott megbeszélést a német külügyminiszterrel, Ribbentroppal. Suñer hamarosan meg is valósította álmát: 1940. október 16-án Franco kinevezte külügyminiszternek.

Serrano Suñer a politikai életben favorizált helyzetét tehetségén kívül annak is köszönhette, hogy rokoni kapcsolatban állt a Caudillóval. Ennek ellenére a spanyol politikusok nagyobbik része többször került konfliktusba vele, és saját minisztériumán belül is sokkal több ellensége volt, mint barátja. Kortársainak a véleménye többször ellentmondásos volt Suñerről, azonban abban megegyeztek, hogy a falangista politikus nem tudott az emberekkel bánni. A nagykövetekkel – főleg a brit-, az amerikai-, és a francia diplomatákkal – ellenségesen, nem egyszer

¹⁵ Serrano Suñer külügyminiszterségéről: Javier Tusell: *Franco, España...*, 152-157.; Javier Tusell: *Los cuatro ministros...*, 328-337.; Antonio Marquina Barrio: *La etapa de Ramón Serrano Suñer en el Ministerio de Asuntos Exteriores*, In: *Espacio, Tiempo y Forma, V., Historia Contemporánea*, 1989/2. 145-167.; Serrano Suñer és Franco közötti kapcsolatról: Ramón Garriga Alemany: *Franco-Serrano Suñer. Un drama político*, Barcelona, 1986.

¹⁶ Javier Tusell: *Franco, España...*, 152.

agresszívan viselkedett. Egybehangzó véleménye volt a diplomáciai testületeknek arról is, hogy Suñer sokszor volt távol hivatalától és munkavégzése is nagyon rapszodikus volt, melynek egyik oldalról az volt a magyarázata, hogy egyszerre több feladatot is el kellett látnia. Külügyminisztersége mellett pár hónapig még a belügyeket is kézben tartotta, a Falange ügyeit és a sajtót is ellenőriznie kellett, de a hivatalos dolgain túl sok időt szentelt vadászszenvedélyének is. Sokszor elhalasztott hivatalos látogatásokat vagy látogatók fogadását, és előfordult, hogy négy-öt napig nem is látták a Santa Cruz palota épületében. Mivel Serrano Suñer csak ritkán juttatta el a nagykövetek jelentéseit az államfőhöz, sógorának minisztersége alatt Franco sokkal kevésbé volt tájékoztatva a külügyminisztérium ügyeiről, mint Beigbeder idején. Rendezetlen munkamorálja miatt a minisztersége alatti dokumentáció nagy része, távozása után az ő kezében maradt, (vagy elveszett), így a történészeknek nehéz objektív képet alkotni Suñerről. A pontos véleményalkotást az is nehezíti, hogy Serrano Suñer visszaemlékezéseiben¹⁷ sokszor torzítva mutatja be a múltat.

Fontos azonban kiemelni, hogy ő a háború végéig kitartott véleménye mellett, és tengelyszimpátiáját nem akarta – bár nem is nagyon tudta volna – leplezni. A faszálódott spanyol politikusok nagy részével szemben soha nem tagadta meg a fasizmus iránti rajongását. Jóllehet Serrano Suñer külügyminiszterként nem volt a tökéletesség és az átgondoltság mintaképe, és intervenciók lelkesedése is ismert volt, az 1939-1942 közötti tengelyorientált spanyol külpolitikát mégsem vizsgálhatjuk úgy, mintha azért kizárólag Suñer lett volna a felelős – habár ezt a francóista történészek igyekeznek így beállítani. Velük szemben más történészek – közöttük Preston is – azt emelik ki, hogy Serrano Suñer jelentőségét ugyan nem tagadhatjuk a spanyol külpolitikában az említett esztendőkből, azonban azt sem állíthatjuk, hogy Franco csak passzívan nézte volna sógora ügyködését.

4.1. Hitler tervei és Spanyolország

1940 nyarán Hitler számára világossá vált, hogy Nagy-Britannia legyőzése nem lesz olyan egyszerű feladat, mint korábban remélte. Ezért, eredeti tervei módosításával, az Anglia elleni stratégiában képbe került Spanyolország is. Franco június 3-án írt leveléből Hitler ismerte a Caudillo háborúval szembeni magatartását, tehát tudta, hogy a hajlandóság meg van a spanyol politikai vezetésben a hadba lépésre. A Führer azonban azzal is tisztában volt, hogy Franco nem fogja ingyen adni a segítséget.

¹⁷ Fontosabb írásai: Ramón Serrano Suñer: *Entre Hendaya y Gibraltar*, Barcelona, 1973.; *Memorias. Entre el silencio y la propaganda. La historia como fue*, Barcelona, 1978.; *Política de España 1936-1975*, Madrid, 1995.

Spanyolország gazdasági, katonai állapotának felmérésére és egy esetleges Gibraltár elleni támadás feltérképezésére érkezett az országba Wilhelm Canaris tengernagy 1940 júniusában. Francóval, Beigbederrel és Vigóonnal folytatott megbeszélésein tájékoztatta a spanyol vezetőséget, hogy Németország pillanatnyilag nem érdekelt a spanyol intervencióban, azonban bizonyos mértékű együttműködést szeretnének kérni Spanyolországtól. A kérés az alábbi volt: engedélyezzék a német hadseregnek a spanyol területen való áthaladást, abban az esetben, ha Nagy-Britannia megszállná Portugáliát, vagy, ha Portugália hadba lépne a szövetségesek oldalán. A németek terve szerint a Spanyolországon átvonuló német erők a továbbiakban Gibraltár elfoglalását is megvalósíthatták volna. Franco azonban nagyon elővigyázatosnak mutatkozott: jól tudta, hogy ha a németek kérésébe beleegyeznek, Spanyolország Németország csatlósává vált volna.¹⁸

A tengelyszimpátia fokozódását valamint Spanyolország erőteljes imperialista ambícióit Franco július 18-i, a nemzeti felkelés negyedik évfordulóján tartott ünnepi beszéde is sugallta: kétmillió fegyverben álló fiatalról, nemzeti egységről, birodalomról, Gibraltárról, és Afrikáról beszélt a Caudillo. Az újságok vezércikkei is a spanyol követeléseket visszhangozták, és a tengelybarátság egyre leplezetlenebb formában jelent meg.¹⁹ Franco az angolok előtt ugyan hangsúlyozta, hogy a semlegesség nem fog változni a jövőben, mégis már kormánykörökben sem beszéltek a szigorú semlegességről. A nem hadviselő státusszal már az *éber semlegesség* járt együtt.

A magas spanyol igények dacára Canaris július végén visszatért Spanyolországba, hogy feltérképezze a Gibraltár elleni támadás lehetőségeit. Canaris beszámolója azonban igen negatív képet festett a spanyol helyzetről és lehetőségekről, és nem titkolta véleményét sem, mely szerint Spanyolország csak akkor lépne be a háborúba, ha Nagy-Britannia összeomlása már valóban percek kérdése volna.

Hitler számára augusztusban még inkább felértékelődött Spanyolország szerepe, a gibraltári akcióhoz azonban elengedhetetlen volt a spanyol intervenció. Ekkor Németországnak már határozott érdeke volt Franco meggyőzése: Ribbentrop külügyminiszter táviratban az alábbi információt küldte Stohrer madridi nagykövetnek: „*Amit jelenleg el akarunk érni, az Spanyolország gyors hadba lépése.*”²⁰ Augusztus elején a magyar követ is a tengelyhatalmak felől érkező nyomás fokozatos erősödéséről számolt be. Spanyolország hadba

¹⁸ DDI, IX. sorozat, V. kötet, 185-186. Madrid, 1940. július 6., Zoppi Cianónak. A Canarisszal folytatott tárgyalások összefoglalását lásd: *Documentos Inéditos para la Historia del Generalísimo Franco*, (DIHGF) II/1., Madrid, 1992. 238-239. 1940. június 30., Beigbeder Francónak.

¹⁹ Samuel Hoare: i. m. 49.; Max Gallo: *Storia della Spagna franchista*, Bari, 1972. 133.; Paul Preston: i. m. 369-370.; *Arriba*, 1940. július 18.

²⁰ Paul Preston: i. m. 371.; Javier Tusell, Genoveva García Queipo de Llano: i. m. 93.; Ricardo de la Cierva: *Hendaya...*, 96.

lépésének kérdésében Andorka jól látta, hogy a kormányon belül két csoport véleménye körvonalazódott. Az egyik oldalon említi Francót, Beigbedert, Varela hadügyminisztert és a hadsereg vezető köreit, akik általában a hadba lépés ellen voltak. A követ három okot említi e tábor véleménye indokaként: 1.) még nem látják Németország győzelmét véglegesnek; 2.) hosszú háborút várnak; 3.) Spanyolország pillanatnyilag képtelen a hadviselésre. Velük szemben áll azonban egy másik, Andorka minősítése szerint „*hangos csoport*”, mely a belügyminiszter, Serrano Suñer vezetése alatt áll, és mely az azonnali intervenciót akarja elérni. A magyar diplomata megítélése pontos volt, amikor úgy látta, hogy Spanyolország csak akkor lépne háborúba, ha Anglia összeomlása valóban a küszöbön állna. Olasz-spanyol vonatkozásban a követ kiemeli még, hogy az olasz fegyveres erők passzivitása miatt az olaszok katonai presztízse igen visszaesett augusztus folyamán.²¹

Németország számára a spanyol intervenció legfontosabb előnye a Gibraltári-szoros ellenőrzésének megszerzése lett volna. Azonban a hátrányokat mérlegelve, várható volt, hogy a *Szikla* elleni akcióra válaszképp az angolok megszállták volna az egyik Kanári-szigetet, Tangert, a Baleári-szigetek egyikét, vagy esetleg partra szálltak volna Portugáliában. Emellett Spanyolország gazdasági és katonai állapota sem volt alkalmas egy hosszabb háborúra, ezért mindenképpen a legjobb időpontot kellett megválasztani, hogy elkerüljék az idő előtti spanyol intervenciót, mely a kockázatot mérlegelve, a tengely ügyének inkább árthatott, mintsem javára vált volna.

Von Stohrer német nagykövet szeptember elején az egyik legmagasabb német katonai érdemrenddel tüntette ki Francót, mellyel Hitler kifejezte háláját a spanyol államfő előtt a tangeri fellépés és a hadba lépés felajánlása miatt. Az aranykereszttel járó megtiszteltetésben, valamint Stohrer beszédében azonban benne volt a Führer igénye is: már várta, hogy a spanyolok mikor teljesítik ígéreteiket. Ilyen előzmények után került sor Franco sógorának berlini látogatására, melyet nemzetközi szinten azzal hoztak párhuzamba, hogy Hitler Anglia elleni háborújában Spanyolorzágnak is szerepet szán, s aktív közreműködésre akarja rávenni a spanyolokat Gibraltár ellen.²² Az angolok és a franciák egyértelműnek látták, hogy Serrano Suñer németországi útja egyet jelenthet Spanyolország aktívabb szerepvállalásával a világháborúban, és a spanyol konzervatív körök is attól tartottak, hogy a nagy befolyással rendelkező belügyminisztert a németek „*túlságosan leveszik lábáról és esetleg olyan irányba terelik, ami nem felel meg Spanyolország speciális érdekeinek.*”²³

²¹ MOL, K63, 279. cs. 29/1. Madrid, 1940. augusztus 6., Andorka számjeltávirata.

²² MOL, K63, 198. cs. 21/32. Berlin, 1940. szeptember 18., Sztójay Csákynek (213/pol.-1940.); K63, 197. cs. 21/27. Róma, 1940. szeptember 20., Villani Csákynek (174/pol.-1940.)

²³ MOL, K63, 198. cs. 21/32. Madrid, 1940. szeptember 8., Andorka Csákynek (80/pol.-1940.)

A spanyol nem hadviselő pozíció bejelentése után a külügyeket gyakorlatilag már Serrano Suñer irányította. Beigbedert minisztersége utolsó hónapjaiban már teljesen félreállították, szerepét fokozatosan átvette Franco sógora. Ahogy korábban említettük, Suñer utazott tárgyalni a németekkel és az olaszokkal is, és megnyilatkozásai mind azt sugallták, hogy a spanyol semlegesség egyre éberek, vagyis hogy Spanyolország érdeklődése fokozottan nőtt a második világháború iránt.

Suñer külpolitikai szerepvállalása azonban nem állt összhangban országon belüli népszerűtlenségével. Hogy Franco sógorának ambivalens helyzetét megértsük, egy rövid kitérő erejéig érdemes bepillantani a spanyol belpolitika kulisszái mögé is. Világosan érezhető volt, hogy ahogy nőtt Suñer hatalma, annál jobban erősödött az iránta érzett ellenszenv is, leginkább a spanyol katonai körökben, de a Falangén belül is sok ellenzője akadt. Suñer befolyásos pozíciója miatt sok katona attól tartott, hogy – Kindelánhoz, Yagüéhoz és Muñoz Grandeshez hasonlóan – hamarosan sor kerül a hatalomból való kiiktatásukra. Serrano Suñer egyeduralma miatt az elégedetlenség odáig jutott, hogy 1940 márciusában Kindelán – akinek Suñerrel szembeni ellenszenvéről korábban már tettünk említést – a hadsereg vezérkari ülésén egy indítványt olvasott fel, melyet a jelenlévők többsége támogatott. A javaslat kifejtette, hogy a belső ellentétek miatt a kormány lehetőségei kezdenek kimerülni, az ország gyakorlatilag kormányozhatatlanná vált, és hogy az egyedüli egységes és erős eszköz a hadsereg maradt. A szöveg ugyan nem volt ellenséges tónusú sem Suñerrel, sem a Falangéval szemben, mégis világosan kifejezte azt a törekvést, hogy a rezsim bázisát a katonai elem kell hogy alkossa, és utalt egy lehetséges katonai kormány megalakítására is. A hadügyminiszteren, Varelán keresztül a javaslat természetesen Francóhoz is eljutott.²⁴ A Suñer-ellenesség fokozódása ellenére Franco sógorának a karrierje töretlenül ívelt felfelé.

Visszatérve a nemzetközi konfliktus alakulásához, Spanyolország helyzete 1940 nyári hónapjaiban nagyon hasonlított Olaszország hadviselés előtti magatartásához. Ugyanúgy, ahogy 1940 júniusában Franciaország közeli összeomlása mozdította ki Olaszországot az addig fenntartott nem hadviselő állásponttól, mintha Spanyolország is egy hasonló eseményre, Nagy-Britannia összeomlására várt volna, hogy hadviselésre cserélje a júniusban bejelentett nem hadviselő státuszt.

Franco Mussolininak írt augusztusi levelében már világosan körvonalazódik Spanyolország megváltozott álláspontja a konfliktussal szemben. A Caudillo ugyan nem mondja ki konkrétan a hadba lépés szándékát, de egyértelműen sugallja, hogy a megfelelő pillanat Spanyolország számára hamarosan elérkezhet: a francia összeomlás után megszűnt a nyomás a pireneusi határon, „horizontunk kitágult, lehetővé vált, hogy hatékonyan cselekedjünk, ha majd az ellátási nehézségeinket megoldottuk” – írta Franco az olasz diktátornak. Utal a

²⁴ Javier Tusell: *Franco, España ...*, 93-98.

spanyol területi igényekre, kifejezve reményét, hogy hamarosan Spanyolország is részt tud majd vállalni a konfliktusban „*a közös ellenség ellen*”. A felkészülés javítása érdekében Németországtól már kértek segítséget (élelmiszer, hadifelszerelés), és Olaszországtól is hasonló támogatást remélt Franco.²⁵ A Caudillo hangneméből érezhető, hogy Franco igen nagy jelentőséget tulajdonított Mussolininak a spanyol célok keresztülvitelében. Úgy érezte, hogy a Duce a közvetítő szerepét töltheti majd be közte és Hitler között, és hogy ez számára igen előnyös lehet, tekintve, hogy Mussolini mindig is sokkal nagyvonalúbb volt vele szemben, mint a Führer. Franco reményei azonban, mint később látni fogjuk, nem teljesülhettek, hisz Olaszország és Spanyolország földközi-tengeri érdekei sok szempontból ütköztek, így – 1941 után – a Duce már nem bajtársként, hanem vetélytársként tekintett Francóra.²⁶

Azonban 1940 nyarán a két latin diktátor közötti kapcsolatot látszólag még nem árnyékolta be a rivalizálás. Mussolini válaszelevelében nem mutatott nagy meglepődést a megváltozott spanyol magatartás miatt: „*A háború kezdete óta úgy véltem, hogy az Ön Spanyolországa, vagyis a falangista forradalom Spanyolországa nem maradhat semleges a háború végéig: a semlegességről a megfelelő pillanatban át fog térni a nem hadviselő pozícióra, majd végül az intervencióra. Ha ez nem történne meg, Spanyolország elhatárolná magát az európai történelemtől, és leginkább a jövő történelmétől, melyet a tengely két győztes hatalma fog meghatározni [...]*” – írta a Duce. Mussolini azzal is tisztában volt, hogy Spanyolország gazdasági és katonai felkészültsége még sok kívánni valót hagy maga után, azonban a Duce úgy ítélte meg, hogy Spanyolország belső gazdasági helyzete nem romlana akkor sem, ha a nem hadviselésről áttérnének a hadba lépésre. Ilyen egyértelmű utalások után azonban Mussolini azt is kijelentette, hogy egyáltalán nem áll szándékában sürgetni spanyol kollégáját a döntéshozásban, de bízott abban, „*hogy [Franco] nem fogja veszni hagyni ezt az alkalmat, hogy megadja Spanyolországnak az afrikai életterét.*” Természetesen Olaszország támogatta a spanyolok ezen aspirációit.²⁷

Mussolini már biztosra vette, hogy Franciaország után Nagy-Britanniát is hamarosan legyőzik, érveivel azonban Francót nem tudta maradéktalanul meggyőzni. Erről az augusztusban kinevezett új olasz követ, Francesco Lequio²⁸ is beszámolt Cianónak, miután bemutatkozó látogatáson fogadta őt a spanyol

²⁵ DDI, IX. sorozat, V. kötet, 403-405. (422. dok.) Madrid, 1940. augusztus 15., Franco Mussolininak.

²⁶ MOL, K63, 198. cs. 21/32. 1940. szeptember 26., Andorka számjeltávirata.

²⁷ DDI, IX. sorozat, V. kötet, 478-479. (492. dok.) Róma, 1940. augusztus 25., Mussolini Francónak.

²⁸ DDI, IX. sorozat, V. kötet, 363. (375. dok.); Francisco Gómez-Jordana Souza: i. m. 139.; MOL, K63, 218. cs. 23/1. Róma, 1940. szeptember 13., Villani Csákyinak (169/pol.-1940.)

államfő. Lequio véleménye szerint Franco egyértelműen ellenséges tónusban nyilatkozott neki Angliáról és az Egyesült Államokról, azonban – jóllehet szilárdan hitt a tengelyhatalmak végső győzelmében – kételkedését is kifejezte Anglia legyőzése tekintetében. Franco kétségbe vonta, hogy Nagy-Britanniát is olyan gyorsan térdre lehetne kényszeríteni, mint Franciaországot. A Caudillo a nagykövettel folytatott beszélgetést kihasználta arra is, hogy elismételje az észak-afrikai spanyol igényeket.²⁹

Ilyen előzmények után került sor Serrano Suñer berlini látogatására és Spanyolország tengely oldalán történő intervenciójának – Franco június 3-án kelt és Vigón tábornokkal „kézbesített” levele utáni – másodszeri felajánlására.³⁰ Az előzmények ismeretében úgy tűnt, Suñer útja valóban sorsdöntő lehet Spanyolország esetleges hadba lépése szempontjából. Franco sógora szeptember 16-án tárgyalt a német külügyminiszterrel, majd másnap Hitlerrel is találkozott. Suñer az első, Ribbentroppal folytatott háromórás megbeszélésen javaslatot tett a németeknek: Spanyolország hadba lép bizonyos gazdasági (búza, kőolaj), katonai (nehéztüzérség Gibraltár védelmére) és területi (Marokkó, Orán és környéke) feltételek teljesítése után. Úgy tűnt, Ribbentrop kész elfogadni a spanyolok hadba lépési szándékát, de ellentételezésként javaslatot tett katonai és kereskedelmi szempontból fontos enklávék (kanári-szigeteki bázisok, Agadir és Mogador kikötői, spanyol guineai területek) Németországnak történő átengedésére. Suñer határozottan elutasította a Kanári-szigeteket érintő német követeléseket azzal az indokkal, hogy az arról való lemondás Spanyolország nemzeti büszkeségének és szuverenitásának az elvesztését jelentené.

A másnapi Hitler–Serrano Suñer találkozón a spanyol politikus még határozottabban állt elő a spanyol igényekkel. Ekkor az észak-afrikai spanyol *Lebensraum* követelése mellett Suñer már a Pireneusokon túli, Francia-Katalóniának nevezett területeket is Spanyolország számára igényelte, mely ötletet azonban a németek egyenesen ostobaságnak tartottak. A spanyol politikus kifejezte attól való félelmét is, hogy az angolok esetleg partraszállásra készülnek Észak-Afrikában. Hitler egyetértett abban, hogy mindenképpen meg kell akadályozni az Atlanti-óceán portugál és spanyol szigeteinek az angolszászok kezébe kerülését, azonban azzal nyugtatta meg Suñert, hogy a háborút gyakorlatilag már megnyerték.

²⁹ DDI, IX. sorozat, V. kötet, 521. (532. dok.) Madrid, 1940. szeptember 2., Lequio Cianónak.

³⁰ Víctor Morales Lezcano: *Historia de la no-beligerancia española durante la segunda guerra mundial*, Las Palmas, 1980. 39-41.; Javier Tusell: *Franco, España...*, 131-146.; Javier Tusell, Genoveva García Queipo de Llano: i. m. 103-107.; Paul Preston: i. m. 374-385.; Gömöri Endre: *A „vezércsel”...*, 58-59.; Ricardo de la Cierva: *Hendaya...*, 103-120.; Luis Suárez Fernández: i. m. 240-245.; Ramón Garriga Alemany: i. m. 76-82.; Serrano Suñer: *Entre Hendaya...*, „Út Berlinbe” c. fejezet.

Eközben, ha közvetett formában is, de a spanyol államfő is részt vett a berlini megbeszéléseken. Hitler szeptember 18-án levélben fordult Francóhoz, melyben a német diktátor arról akarta meggyőzni a spanyol államfőt, hogy Gibraltár elfoglalásával megtörne a britek ellenállása, és Anglia rövid időn belül feladná a harcot. Franco előtt is megismételte annak fontosságát, hogy az angolok ne tudjanak behajózni egyik atlanti szigetsoporton se, valamint tőle is kérte, hogy Las Palmas kikötőjét tengeri hadműveletek indítására használhassák a németek. Hitler ez alkalommal sem felejtett el utalást tenni Spanyolország jövőjére vonatkozólag, figyelmeztetve Francót, hogy a háború kimenetele országa jövőjét évszázadokra meghatározhatja.³¹

Franco szeptember 22-én kelt válaszlevelében egyetértett Hitlerrel Gibraltár elfoglalásának fontosságában, azonban ennek – véleménye szerint – csak akkor lenne igazi eredménye, ha azzal egy időben a Szuezi-csatorna lezárására is sor kerülne, lebénítva így a brit hadiflotta mozgását. A Caudillo, tartva az angolok kanári-szigeteki megjelenésétől, további felszerelésbeli támogatást kért Hitlertől, valamint az ellátásbeli szükségletek sürgető kérdését is elismételte a Führer előtt. A Kanári-szigetek egyikének átengedéséről még csak említést sem tett Franco, és a két marokkói támaszpont követelését is elutasította.³² A spanyol diktátor csak abba egyezett bele, hogy a kérdések megtárgyalása végett találkozzon Hitlerrel.

A két diktátor levélváltásával egy időben Ribbentrop Rómába utazott. Rövid látogatásának céljai között első helyen szerepelt a német-olasz-spanyol kapcsolat további erősítése, valamint a spanyol álláspont megvitatása Mussolinival. Felmerült annak a gondolata is, hogy Franco hadba lépése után meg kellene kísérelni Salazart is átállítani a tengely oldalára.³³

A bécsi magyar miniszteri tanácsos jelentésében összegezte a német külügyminiszter spanyol pozícióról kialakult véleményét. E szerint Spanyolország belépne a Berlin-Róma tengelybe egy bizonyos idő múlva, s aktívan is részt venne a háborúban. Ezt elsősorban Gibraltárra és Francia Marokkó spanyol megszállására értette Ribbentrop. A német miniszter arra is utalt, hogy esetleg várható egy hármass találkozó Hitler, Mussolini és Franco között³⁴ – melyre azonban, mint ismeretes, soha nem került sor. A német politikai vezetés – ahogy Sztójay Döme berlini követ több jelentéséből is kiderül –, 1940 szeptemberében Spanyolország hadba lépésének lehetőségét közelinek ítélte meg.³⁵

³¹ Hitler levelének teljes szövege: *Documents on German...*, D sorozat, 11. kötet, 106-108. Idézi: D. S. Detwiler: *Hitler, Franco und Gibraltar. Die Frage des spanischen Eintritts in den zweiten Weltkrieg*, Wiesbaden, 1962. 107.; Gömöri Endre: *A „vezércsel”...*, 59.

³² Gömöri Endre: *A „vezércsel”...*, 60.

³³ *DDI*, IX. sorozat, V. kötet., 598. (617. dok.) 1940. szeptember 19., Mussolini és Ribbentrop közötti megbeszélés jegyzőkönyve.

³⁴ MOL, K63, 197. cs. 21/27. Bécs, 1940. szeptember 23., Kartal Csákynek (80/pol.- 1940.)

³⁵ MOL, K64, 85. cs. 23. Berlin, 1940. szeptember 25., Sztójay Csákynek (218/pol.- 1940.)

A német külügyminiszter Berlinbe való visszatérése után, szeptember 24-én Serrano Suñer újabb megbeszélést folytatott Ribbentroppal. Ekkor megszületett egy spanyol-német jegyzőkönyvtervezet, melyben az alábbi pontokban jutottak megegyezésre: 1.) Spanyolország részt kíván venni a háborúban; 2.) az eredetileg benyújtott spanyol gazdasági és katonai követelések teljesítése; 3.) az afrikai spanyol területi aspirációk elismerése; 4.) egy olasz-spanyol-német háromoldalú megegyezés előkészítése, mely lehetővé tenné a Földközi-tenger medencéjének a védelmét, egy mághrebi De Gaulle-ista lázadás, vagy az atlanti partnál történő angol-amerikai offenzíva lehetőségével szemben. A Kanári-szigetekre és Spanyol Guineára vonatkozó német követeléseket a spanyol fél azonban határozottan elutasította. Az angol-francia társaságok által feltárt spanyol bányákra (Río Tinto, Peñarroya) vonatkozó német követelések kérdésében egyelőre szintén nem hoztak döntést. A másnapi második Hitler-Suñer találkozón érdemi határozat már nem született semmiben. A spanyolok tehát nem egyeztek bele abba, hogy bármilyen spanyol felségterületet a németeknek engedjenek át. Ugyan Franco Hitlernek írt levelében tett egy olyan kijelentést, hogy a németek számíthatnak a spanyol kikötőkre Spanyolország hadba lépése esetén – melynek időpontjáról még nem született döntés –, azonban más dolog *számítani* valamire, mint *átengedni* valamit.³⁶

A berlini tárgyalások után visszaúton Suñer megállt Rómában, ahol Cianónak összefoglalta a németekről alkotott benyomásait. Jóllehet Franco jobb keze mindig is a tengely elkötelezett embere volt, szimpátiája egyértelműen az olaszok irányában volt erősebb. A németekkel igazából soha sem találta meg a megfelelő hangot, de az ellenszenvet kölcsönösnek érezhette: „*Suñer küldetése nem volt sikeres, és maga az ember sem tetszett, mint ahogy nem is tetszhetett a németeknek*” –, jegyzi meg Ciano naplójában.³⁷ Serrano Suñer elpanaszolta az olasz külügyminiszternek, hogy a németek a tapintat legkisebb jelét sem mutatták Spanyolország felé. Ciano ugyan igazat adott a spanyol belügyminiszternek abban, hogy Ribbentrop valóban nem az udvariasság mintaképe, azonban ez alkalommal egy dolog mégis a németek mellett szólt: a spanyolok éveken át rengeteget kértek, de semmit sem viszonzottak.³⁸

Suñer kijelentette ugyan Mussolini előtt is, hogy országa kész hadba lépni Nagy-Britannia ellen, azonban ez csak azután következhet be, ha a spanyol szükségleteket (búza, üzemanyag, fegyverek, légierő) a németek kielégítették. A rossz termés és a gazdasági problémák okozta nehézségeket csak tovább fokozták a belpolitikai viszályok. Azonban Suñer úgy gondolta, hogy a hadba lépés *gyógyír* lehet ez utóbbi gondokra, hisz Marokkó és Gibraltár ügye az egész ország érdeke, így a hadviselés elősegítheti az egész nemzet, és minden politikai erő összefogását.

³⁶ Gömöri Endre: *A „vezércsel” ...*, 60.

³⁷ Galeazzo Ciano: *Ciano gróf naplója*, 250. (1940. szeptember 28.)

³⁸ Uo. 1940. október 1.

Mussolini, Francóhoz írt augusztusi leveléhez hasonlóan, Suñer előtt is kifejezte, hogy mindig meggyőződése volt, hogy Spanyolország nem maradhat végig távol a konfliktustól. Már csak az intervenció időpontját kellene rögzíteni. A kérdés az, hogy vajon Anglia lesz-e a kezdeményező, vagy Spanyolországnek kell ezt felvállalnia? A Duce a második megoldást tartotta előnyösebbnek, és egyetértett Serrano Suñerrel abban is, hogy a tengely – főleg Németország – segítségével meg kell gyorsítani Spanyolország katonai felkészülését. Suñer még felvetette egy Franco-Mussolini találkozó lehetőségét is, melyet az olasz diktátor elfogadott, azonban egyelőre időpontot még nem rögzítettek.³⁹

Spanyolország miatt érzett csalódottságát és pesszimizmusát a német diktátor nem titkolta Mussolini előtt sem, akivel október 4-én találkozott egy rövid megbeszélésre a Brenner-hágónál.⁴⁰ A Suñerrel folytatott szeptemberi találkozás csak fokozta Hitler pesszimizmusát, mert a spanyolok szerint elképesztő követelésekkel álltak elő, melyek teljesítése sokkal többbe került volna valós értéküknél, ezért a mérlegelésnél meg kellett vizsgálni a spanyol hadba lépés negatív oldalát is. Mussolini jól tudta, hogy a spanyolok által az intervencióért cserébe kért ár olyan magas volt, hogy amiatt Olaszországnak is nagy áldozatokat kellett volna hoznia mind gazdasági, mind koloniális téren.⁴¹

Serrano Suñernek tehát már 1940 szeptembere előtt is nagy hatalma volt a spanyol politikában, azonban német-, és olaszországi útvjáról hazatérve jól érezkelhető volt, hogy a *cuñadísimo* nemzetközi szinten is fontos szerepet tölt be. Ahogy Beigbeder megérezte politikai szerepének hanyatlását, egyre jobban kezdett eltávolodni Francótól. Suñer iránt táplált ellenszenvé pedig abban is megnyilvánult, hogy igyekezett szorosabb viszonyt kialakítani Samuel Hoare brit nagykövettel. Ez a kapcsolat járult hozzá ahhoz, hogy a történészek többsége angolbarát beállítódású politikusként említi Beigbedert. A külügyminiszter afrikanista tábornokként mindig fontosnak tartotta a spanyol észak-afrikai aspirációk képviselését, és szerette volna, ha Spanyolország valóban érvényt tudott volna szerezni követeléseinek, azonban nem mindenáron. Szeptember 24-én nyilvánosan is kijelentette, hogy Spanyolország nem lép hadba, amíg ő a külügyminiszter.⁴² Ilyen szempontból tehát az egykori afrikanista tábornoktárs valóban nem szolgálta már Franco, de főleg nem Serrano Suñer érdekeit és a tengelyorientált politikát. Október 15-én a Caudillo még egy baráti beszélgetésen fogadta Beigbedert, aki két nap múlva értesült váratlan leváltásáról.

³⁹ *DDI*, IX. sorozat, V. kötet, 639. (660. dok.) 1940. október 1., Mussolini és Serrano Suñer közti római megbeszélés jegyzőkönyve.

⁴⁰ *DDI*, IX. sorozat, V. kötet, 655. (677. dok.) 1940. október 4., Mussolini és Hitler közti brenneri megbeszélés jegyzőkönyve. A találkozót elemzi: Santi Corvaja: i. m. 185-193.

⁴¹ MOL, K63, 197. cs. 21/27. Milánó, 1940. október 10., Abele Csákyknak (22/pol.-1940.).

⁴² Manuel Espadas Burgos: i. m. 111.

Suñer régi ambíciója október 17-én valóra vált.⁴³ Igaz, hogy a külügyeket gyakorlatilag már ez előtt is ő vezette, 1940 őszétől azonban hivatalosan is ő irányíthatta a külügyi tárcát. Kinevezése inkább a spanyol belpolitikában váltott ki nagyobb megrendülést, mintsem nemzetközi szinten. A tengelyhatalmak, kiváltképp Olaszország, lelkesen fogadta Suñer külügyminiszteri kinevezését, habár Mussolini némileg tartott attól, hogy Franco sógorának *pozícióba* kerülésével Spanyolország hadba lépése már csak rövid idő kérdése. A Duce ugyan akarta Spanyolország részvételét a konfliktusban – mint ahogy erről Francónak írt több leveléből is megbizonyosodhattunk –, azonban remélte, hogy a spanyol intervencióra csak akkor kerül majd sor, amikor abból neki is előnye származhat. Spanyolországot mindig is saját ütőlapjának tekintette Mussolini, és nem akarta, hogy olyan pillanatban játssza ki, amikor abból ő nem profitálhat.

Az új miniszteri kinevezés nagyobb riadalmat váltott ki az angolszász nagykövetek körében, akikhez Suñer olyan arrogánsan fordult, hogy egyértelművé vált, a *cuñadísimo* nem akar barátokat szerezni a két szövetséges nagykövet személyében. Hoare-ral közölte, hogy Nagy-Britannia összeomlását már igen közelinek tartja, Weddellnek pedig kifejtette, hogy Spanyolország fenntartja morális és politikai szolidaritását a tengelyhatalmakkal. Érdemes kiemelni azonban, hogy Suñer nemcsak a szövetséges nagykövetekkel, de a semleges országok képviselőivel is sokszor ellenségesen viselkedett.⁴⁴

Beigbeder eltávolítása mellett a spanyol kabinetben még egy fontos változásra is sor került, amikor Franco úgy döntött, hogy leváltja Luis Alarcón de la Lastra ipari-, és kereskedelmi minisztert is. A szövetségesek iránti jóindulatát nem titkoló politikus helyére a hithű falangista és tengelypárti Demetrio Carceller Segura került. Ilyen külpolitikai kihatással bíró belpolitikai változás után került sor az első – és egyben utolsó – személyes találkozóra a spanyol Caudillo és a német Führer között.

4.2. Hendaye: Franco és Hitler találkozója

Hitler tervei között 1940 nyarán a háború további folytatására három lehetőség is felmerült. Az első alternatíva az angliai invázió (*Seelöwe* – Oroszlánfőka), a második a Szovjetunió elleni agresszió (*Barbarossa*), a harmadik pedig a Gibraltár elleni (*Félix*) villámhadjárat terve volt. Ez utóbbiban Spanyolországnak jutott volna fontos szerep, hisz Spanyolország hozzájárulása és hadba léptetése nélkül az akció kivitelezése lehetetlen lett volna. Spanyolország követelései azonban nem álltak arányban azzal a segítséggel, melyet a tengely számára az ibériai ország nyújtani tudott. Serrano Suñer berlini tárgyalásai nyomán a németek világosan látták a spanyol álláspontot, ezért a Franco-Hitler találkozó gyakorlatilag új eredményekkel

⁴³ Francisco Gómez-Jordana Souza: i. m. 141.

⁴⁴ Javier Tusell: *Los cuatro ministros...*, 332.; Javier Tusell: *Franco, España...*, 154.

nem szolgált Spanyolország konfliktussal szembeni magatartását illetően. Mégis, a történészek igen nagy jelentőséget tulajdonítanak ennek a találkozóknak, leginkább azért, mert míg a berlini tárgyalásokon nem került sor semmiféle írásos megegyezésre a tárgyaló felek között, addig a Hendaye-i megbeszélésen dokumentum is – jóllehet nem sok konkrétumot tartalmazott – született Spanyolország további szerepvállalásának kérdésében.

A találkozóról sokáig több anekdota és legenda élt a köztudatban, azonban ma már elegendő dokumentum áll a történészek rendelkezésére a viszonylag tárgyilagos képalkotáshoz. A tárgyalások bemutatása előtt érdemes kiemelni két fontos előzményt. Tény, hogy a találkozót mindenekelőtt Hitler akarta, tekintve, hogy Serrano Suñer berlini tárgyalásai során nem sikerült semmiben sem megállapodnia a spanyolokkal. A Führer egyedüli célja Spanyolország azonnali hadba léptetése volt annak érdekében, hogy a Gibraltar ellen tervezett akciót meg tudja valósítani. Másik közvetlen előzményként meg kell említeni, hogy Hitler a Hendaye-i találkozó előtti napon megbeszélést folytatott Pierre Lavallal, a vichyi kormány miniszterelnök-helyettesével is. A Führer kifejtette szándékát a francia politikusnak, mely szerint Németország célja, hogy Franciaországot együttműködésre bírja Anglia legyőzésében és az új európai rend kialakításában. Emiatt kész volt a francia követelések mérlegelésére és, következésképp, nagyon tartózkodónak mutatkozott a spanyolok észak-afrikai aspirációi kapcsán. Mivel Hitler bízott még a franciák kollaborálásában, nem kockáztathatott azzal, hogy beleegyezzen olyan spanyol igényekbe, melyek Franciaországot sértették volna. Egyébként ezt Franco és Serrano is világosan látta, így már nem nagy illúziókkal érkeztek Hendaye-ba. Hitler megállapodott Lavallal abban is, hogy október 24-én találkozni fog Pétain marsallal.⁴⁵

A Hendaye-i találkozóhoz fűződő anekdoták egyike a spanyol fél késése. A források eltérő információkkal szolgálnak e kérdésben: Serrano Suñer szerint a késés nem volt szándékos és mindössze néhány percről volt csak szó. Vele szemben a német feljegyzések azonban egy óras várakozást említenek. Franco 1972-ben Ricardo de la Ciervának adott interjújában úgy nyilatkozott, hogy a késés oka egy óra hibája volt, és nem taktikai okok miatt történt. Már a várakozás ideje alatt Hitler olyan megjegyzést tett Ribbentropnak melyből egyértelmű volt, hogy a találkozó eredménytelen lesz, hacsak a spanyolok nem lesznek hajlandók alább adni korábbi igényeikből.⁴⁶

A spanyol delegáció a késés miatti bocsánatkéréssel kezdte a találkozót. A megbeszélésekre az *Erika* vasúti vagonban került sor. A két diktátor mellett természetesen jelen voltak külügyminisztereik, Ribbentrop és Serrano Suñer, valamint a tolmácsok, Gross és de las Torres báró. A szokásos udvariassági bevezető után, melyben Franco kifejezte hálóját Hitlernek a spanyol polgárháborúban nyújtott segítségért, a Führer rátért a háború pillanatnyi állásának az elemzésére. Hitler nagyon magabiztosan, már Európa urának érezte magát, és

⁴⁵ Ricardo de la Cierva: *Hendaya...*, 131.

⁴⁶ Uo. 132-134.

kijelentette, hogy a háború katonailag már eldőlt.⁴⁷ Franciaországgal szembeni törekvéseit is kifejtette Franco előtt, melynek lényege a franciák együttműködésre bírása és a De Gaulle-ista mozgalom észak-afrikai kiterjedésének a megakadályozása volt. Hitlernek ez a tézise érzékenyen – bár nem váratlanul – érintette a spanyol felet, tekintve, hogy a spanyol aspirációk éppen a franciák észak-afrikai érdekeltségeire vonatkoztak. Hitler szerint, ha Franco megegyezésre jutott volna Pétainnel, akkor igaz, hogy a spanyolok területi nyereségei nem lettek volna olyan nagyok, azonban kisebb kockázattal és hamarabb be lehetett volna fejezni a háborút.

Hitler monológiájának második pontja Spanyolország hadba lépésének a kérdését vetette fel. A Führer célja az volt, hogy Spanyolországot szorosabb szövetségbe vonja magával, beléptetve Francót a háromhatalmi paktumba. Ennek következményeként Németország kérésére – Gibraltár elfoglalásának céljából – Spanyolország hadba lépne 1941 januárjában. Hitler egyetértett a spanyol területi követelések (Marokkó, Algéria) jogosságával, azonban – miután kifejtette Franciaország együttműködésének fontosságát – értésére adta Francónak, hogy olyan területeket, amiket még meg sem hódított, nem adhat a spanyoloknak.

Franco válaszában ismételtén felsorolta azokat a spanyol kritériumokat, amiket a németek csak *litániaként* emlegettek. Ennek első pontja Spanyolország ellátási nehézségeinek megoldását (100.000 tonna búza), és modern fegyverek (leginkább a partvidék és a szigetcsoportok védelmét ellátó nehéztűzérés számára) küldését igényelte. A spanyol államfő a továbbiakban Hitler érveivel szembeni ellenvetéseit sorolta fel. Az első kifogása az volt, hogy Spanyolország becsületével és büszkeségével nem összeegyeztethető, hogy Gibraltárt – Hitler eredeti tervei szerint – a német hadsereg foglalja el. Franco kijelentette, hogy az afrikai brit gyarmatbirodalom inváziójának terve kudarcra van ítélve a sivatag homokjában. Emellett Franco hangsúlyozta – annak ellenére, hogy Hitler már Európa urának érezte magát –, hogy Angliát még nem győzték le, mert Németország nem tudta megszerezni a britek feletti légifölényt. Franco meglátása az volt, hogy az angolok az Egyesült Államok segítségével még folytatni fogják a harcot.

A háromórás, eredményre nem vezető tárgyalás után Hitler utasította Ribbentropot, hogy adja át a spanyolnak a német javaslatot tartalmazó dokumentumot. Távozóban a spanyol tolmács hallotta, amint a Führer morogva állapította meg, hogy „Ezekkel nincs értelme vitatkozni”.⁴⁸ Franco szintén negatív véleményt alakított ki a németekről: „Elviselhetetlen emberek. Úgy akarnak minket belerángatni a háborúba, hogy nem adnának cserébe semmit. Nem bízhatunk meg bennük...”⁴⁹ – mondta sógorának a találkozó után. Serrano Suñer a németek által előkészített dokumentum megismerése után ugyancsak

⁴⁷Ramón Serrano Suñer: *Política...*, 38.; Luis Suárez Fernández: i. m. 251.

⁴⁸Paul Preston: *Francisco Franco...*, 397.; Ricardo de la Cierva: *Hendaya...*, 142.

⁴⁹Paul Preston: *Francisco Franco...*, 398.; Ricardo de la Cierva: *Hendaya...*, 143.

felháborodását fejezte ki amiatt, hogy Hitler úgy akarja elérni Spanyolország belépését a háborúba, hogy gyakorlatilag garanciát nem hajlandó adni a kompenzációkra. Miután Franco ismerte Hitler céljait Franciaországgal, Hendaye-ban már csak egyet akart elérni: megőrizni országa semlegességét.

A megbeszélés után a spanyol delegáció a San Sebastián-i Ayete palotába vonult vissza, ahol Franco és sógora megfogalmazott egy dokumentumot. Ez az irat tartalmazta a spanyol feltételeket és a konkrét területi követeléseket, vagyis a spanyol *litánia* sokadik elisméltése volt csak. Hajnalban megjelent a berlini spanyol követ, Espinosa de los Monteros azzal a kéréssel, hogy a spanyol vezetők írják alá az előző este átadott német iratot. Erre azonban nem került sor, hanem Franco válaszképp átadta a diplomatának az ő javaslatukat, vagyis a jegyzőkönyv spanyol változatát az alábbi megjegyzéssel: „*Ma még mi vagyunk az üllő, de holnap mi leszünk a kalapács.*”⁵⁰ A spanyol verzió kimondta, hogy Spanyolország kész csatlakozni a háromhatalmi egyezményhez azzal a feltétellel, hogy az titokban marad, és csak akkor hozzák majd nyilvánosságra, ha azzal a spanyol fél is egyetért. A hadba lépéssel kapcsolatban pedig leszögezték, hogy arra csak akkor kerülhet sor, ha Spanyolország garanciát kap követelései teljesítésére.

Természetesen nem a spanyol verzió lett a hivatalosan elfogadott jegyzőkönyv. Az aláírásra került titkos akta végül az alábbi pontokat fogalmazta meg:

„1.) A német birodalom Führerje és a spanyol állam vezetője, a Duce és a Führer, valamint a három ország külügyminisztereinek Rómában és Berlinben lezajlott beszélgetését követően, részletesen tisztázta a három ország kölcsönös helyzetét, valamint a háború irányítására és az általános politikára vonatkozó kérdéseket.

2.) Spanyolország kinyilvánítja, hogy kész csatlakozni az 1940. szeptember 27-én Olaszország, Németország és Japán közt aláírt Háromhatalmi Egyezményhez, valamint, hogy ebből a célból Spanyolország aláírja a bekövetkező csatlakozásra vonatkozó jegyzőkönyvet, mely csatlakozás dátumáról a négy hatalom közös megegyezéssel fog dönteni.

3.) Jelen jegyzőkönyvvel Spanyolország kinyilvánítja csatlakozását a német-olasz szövetségi és barátsági szerződéshez, és a vonatkozó, 1939. május 22-én aláírt, titkos, kiegészítő jegyzőkönyvhöz.

4.) Spanyolország, teljesítve szövetségi köteleseit, be fog lépni a jelen háborúba a tengelyhatalmak oldalán Anglia ellen, miután az előbbieket a felkészüléséhez szükséges katonai segítséget megadták számára. Az időpontról a három hatalom közös megegyezéssel fog határozni az eldöntésre váró háborús előkészületekre való tekintettel. Németország gazdasági segítséget fog Spanyolorzágnak adni élelmiszer-, és nyersanyagszállítmányok formájában, hogy fedezze a spanyol nép szükségleteit, illetve a háború követelményeit.

⁵⁰ Ricardo de la Cierva: *Hendaya...*, 146.

5.) *Gibraltár Spanyolországhoz történő visszacsatolásán túl, a tengelyhatalmak kinyilvánítják, hogy – az Afrikára vonatkozó általános rendelkezéseknek megfelelően, melyet Anglia legyőzése utáni béketárgyalásokon fognak pontosítani – Spanyolország területeket fog kapni Afrikában olyan mértékben, ahogy Franciaországot kártéríteni lehet egyenértékű afrikai területek átadásával, úgy, hogy Németország és Olaszország Franciaországgal szembeni követelései se sérüljenek.*

6.) *Jelen jegyzőkönyv szigorúan titkos marad és a szerződő felek vállalják, hogy ehhez tartják magukat mindaddig, amíg meg nem állapodnak a jegyzőkönyv nyilvánosságra hozataláról.*⁵¹

A jegyzőkönyv tehát kimondta, hogy Spanyolország kész csatlakozni a háromhatalmi egyezményhez és az acélpaktumhoz, valamint, hogy belép a háborúba, ha a tengelyhatalmaktól megkapja a szükséges katonai és gazdasági támogatást. Ezek a pontok komoly kijelentések voltak, azonban – mivel konkrét időpontot egyik sem írt elő – a gyakorlatban nem kötelezték még Francót semmire. A francóista történészek éppen erre helyezik a hangsúlyt, amikor a Caudillo legendás *prudentiáját* ecsetelik, mellyel ügyes taktikusként sikerült országát távol tartani a konfliktustól. Látnunk kell azonban, hogy a protokoll döntéseit, valamint Franco későbbi kompromisszumait sokkal inkább a körülmények határozták meg, semmint Franco elővigyázatossága. Ma már olyan fontos dokumentumok állnak a történészek rendelkezésére, melyek az óvatos Franco-mítoszt igencsak megkérdőjelezik.

A spanyolokat a jegyzőkönyv pontjai közül különösen az nyugtalanította, mely kimondta ugyan, hogy Gibraltár Spanyolországé lesz, azonban az afrikai területi igényekre – melyek Franciaország érdekeit sértették – a németek nem adtak semmiféle biztosítékot.

A Hendaye-i találkozó után Hitler azonban még nem tekintette lezártnak a spanyolok meggyőzését. A német diktátornak az volt a nem túl pozitív véleménye Francóról, hogy csak „*ügyes kombinációk révén került hatalomra*”. Nem tartotta se jó politikusnak, se jó szervezőnek.⁵²

A spanyol külügyminiszter a Hendaye-i találkozót dupla kudarcnak aposztrofálta: sem Franco, sem Hitler nem érte el azt, amit akart. A találkozó után ugyan nem telt még el sok idő, azonban Olaszország szempontjából fontos változások történtek a háború menetében. Mussolini október 28-án megindította a Görögország elleni támadást, mely azonban nem a Duce által remélt eredményeket hozta. Az előkészítetlen olasz akció – melyet Mussolini csak három nappal annak megindítása előtt közölt Hitlerrel – és az azt követő katonai kudarc – melyből csak a német segítség tudta megmenteni Olaszországot –, fontos tényező lehetett

⁵¹ DDI, IX. sorozat, V. kötet, 748. (780. dok.) Hendaye, 1940. október 23., Titkos olasz-német-spanyol jegyzőkönyv.

⁵² DDI, IX. sorozat, V. kötet, 711. (807. dok.) Firenze, 1940. október 28., Mussolini és Hitler közötti megbeszélés jegyzőkönyve.

Franco későbbi hadba lépést elutasító döntésében.⁵³ Ilyen változások után került sor az ekkor már külügyminiszter Serrano Suñer második németországi útjára november 18-20. között.

Suñer kormánya katonai minisztereinek (Franco, Varela, Vigón, Salvador Moreno) döntésével érkezett Berchtesgadenbe, Hitler főhadiszállására. Ennek értelmében a spanyol miniszter kijelentette, hogy Spanyolország nem tud hadba lépni. Hitler ezért, tanulva a Hendaye-i frusztrációból, határozottabb tónusra váltott: a 230 német hadosztályból 186 azonnal támadásba képes lendülni a Pireneusoknál – fenyegette meg Suñert. A Führer számára a gibraltári akció már eldöntött terv volt, melyet késlekedést nem tűrve 1941 januárjára tűzött ki, akár önkéntesen hadba lépnek a spanyolok, akár erőszakkal kell őket rávennie. A sarokba szorított spanyol külügyminiszter a szokásos érveket kezdte felsorolni a belépés elutasításának indokaként. A gibraltári terv csak akkor volna sikeres, jelentette ki, ha a szoros elfoglalásával egyidőben a Szuezi-csatornát is lezárják. Másik érv Spanyolország katasztrofális gazdasági helyzete volt. A spanyol közvélemény érthető módon a háború ellen volt, hisz egy éhező nép nehezen viselhet hadat sikerrel bárki ellen. Éppen az ellátásbeli gondok miatt Spanyolországnak óvatosnak kellett lennie az angolokkal és az amerikaiakkal szemben, akik éppen a gabona-, és olajszállítványokkal tudták sakkban tartani a spanyol kormányt.⁵⁴

A spanyol-német – ahogy Gömöri nevezi – *kötélhúzás* tehát ismét eredménytelen volt. Andorka értesülései szerint Franco a találkozó után elégedetten jegyezte meg, hogy egy újabb nehéz helyzetből mentette meg országát.⁵⁵ A magyar követ felhívja a figyelmet arra az egyre erősebbé váló érdekellentétre is, mely Olaszország és Spanyolország észak-afrikai aspirációi kapcsán jöttek felszínre, és mely egyre fokozódott Franciaország összeomlása óta. Ekkor tehát a két mediterrán állam érdekei már erősen ütköztek, és kérdéses volt, hogy megegyezésre jutnak-e a háború végéig.

A spanyolok elutasításán felháborodó Hitler Cianóval is közölte eltökélt szándékát: Spanyolországon keresztülhaladva elfoglalja Gibraltárt, majd Észak-Afrikát. A Führer igyekezett azt sugallni Cianónak, hogy Mussolini talán hatékonyan tudná érvényesíteni befolyását a spanyol diktátor meggyőzése érdekében.⁵⁶ Mussolini megértette a célzást, és el is fogadta a közvetítő szerepet, bízva abban, hogy a megfelelő pillanatban sikerül majd kijátszania a spanyol ütőlapot.⁵⁷

⁵³ Ormos Mária, Harsányi Iván: *Mussolini-Franco*, Budapest, 2001. 270.

⁵⁴ MOL, K63, 15. cs. 2/32. Madrid, 1940. november 9., Andorka Csákynek (101/pol.-1940.)

⁵⁵ MOL, K63, 279. cs. 29/1. Madrid, 1940. november 10., Andorka Csákynek (103/pol.-1940.)

⁵⁶ *DDI*, IX. sorozat, VI. kötet, Róma, 1986. 126. (123. dok.) Salzburg, 1940. november 18., Ciano Mussolininak.

⁵⁷ *DDI*, IX. sorozat, VI. kötet, 157-158. (146. dok.) Róma, 1940. november 22., Mussolini Hitlernek.

Hitlerhez hasonlóan Ribbentrop szintén ultimátumszerűen fogalmazott, amikor közölte Suñerrel, hogy Spanyolországnak karácsonyig hadba kell lépnie. A külügyminiszter csak annyit válaszolt, hogy tájékoztatja Francót a németek szándékáról.

Ugyan Hitler számára a mediterrán térség csak mellékes jelentőséggel bírt, ez alól azonban kivételt jelentett Gibraltár. A *Szikla* és a szoros birtoklása stratégiai szempontból a háború fontos momentumát képezte: meghódításával a Földközi-tenger medencéjében sikerült volna megbénítani a szövetséges flotta mozgását. A terv már 1940 nyarán foglalkoztatta Hitlert, a hadiparancs konkrét aláírására novemberben került sor, majd a Führer – annak ellenére, hogy a spanyolokkal folytatott tárgyalások eredménytelenek voltak – december 5-én rögzítette a Félix-hadművelet dátumát. Az alábbiakban – jóllehet a terv végül is nem valósult meg – röviden bemutatjuk a német elgondolás lényegét.

A terv célja az Ibériai-félsziget világháborúba történő bevonása volt a tengelyhatalmak oldalán, valamint az angol flotta kiűzése a Földközi-tenger nyugati medencéjéből. Ehhez három feltételnek kellett teljesülnie: 1.) Gibraltár elfoglalása és a szoros lezárása; 2.) harci egységek fenntartása Portugália azonnali megszállására abban az esetben, ha Nagy-Britannia megsértené a portugál semlegességet, vagy maga Portugália változtatna addigi pozícióján; 3.) Gibraltár meghódítása után egy vagy két páncélos hadosztály átszállítása Spanyol Marokkóba, a szoros és az észak-afrikai zóna biztosításának céljából.

A parancsnokság struktúráját is előírta a tervezet. E szerint a szárazföldi haderők (parancsnoka: Walter von Reichenau) feladata lett volna a Gibraltár elleni támadás, majd az ezt követő észak-afrikai intézkedések végrehajtása, Portugália esetleges megszállása, a menet-, és vasúti mozgások koordinálása, valamint fontos logisztikai (szállítás, ellátás) kérdések elrendezése.

A hadiflottának – mely parancsnokának a nevét a dokumentum nem rögzítette – német tengeralattjárók alkalmazását, a spanyol kikötők kiegészítő védelmét, a szoros biztosítását, a német egységek Spanyol Marokkóba való átszállítását, valamint a Spanyolországban lévő egységek tengeri úton történő ellátását írta elő a német hadiparancs.

A légiőrő (parancsnoka: von Richthofen) az angol hadiflotta és a kikötő támadását, a *Szikla* elleni akció előkészítését és támogatását, a távolsági felderítést, valamint a spanyolországi egységek ellenséges légitámadásokkal szembeni védelmét kapta meg feladatként.

A tervezet harmadik pontja a spanyolokkal szembeni magatartást rögzítette. A parancs kiemelte hogy az egész akció alatt szem előtt kell tartani annak tényét, hogy egy hároméves polgárháborút átélt, belső gazdasági és politikai nehézségekkel küzdő tengelyszövetséges ország területén kell folytatni a hadműveleteket. Éppen ezért csak kivételes esetben lehet számítani spanyol tartalékokra. A spanyolok feladatát a német egységek megérkezése előtt a gibraltári tábor biztosításában, valamint a félszigeti területek védelmében és a szövetségesek félszigeti partraszállásának a megakadályozásában jelölte meg a

terv. Ha a spanyolok mégis felkínálnák segítségüket Gibraltár elfoglalásához, azt el kell fogadni – hangzott az utasítás. Spanyol katonai főparancsnoknak a terv névlegesen a spanyol államfőt, Francót jelölte meg.

A negyedik pont részletezi a támadás különböző fázisait, melyet teljes egészében a Wehrmacht főparancsnoksága határoz meg. A támadás megindítását 1941. január 10-ére tűzte ki a Führer. Az akció első három szakasza az előkészítési munkákat rögzítette, a negyedik fázis írta elő a Gibraltár elleni konkrét támadást (melyet 25 nappal a spanyol határ átlépése után kellett volna megindítani), az ötödik szakasz adta parancsba a szoros lezárását és a német egységek Spanyol Marokkóba szállítását. A befejező fázis az Ibériai-félszigeten bevetett német egységek visszavonását mondta ki. Hitler a főparancsnokok jelentését december 16-ára kérte benyújtani.⁵⁸

E rövid összefoglalásból is jól látszik két tény. Az egyik, hogy Hitlernek részletekig kidolgozott terve volt Gibraltárra, s ez mutatja a Führer eltökéltségét. A másik jellegzetessége a tervnek, hogy a spanyoloknak nagyon minimális szerepet szánt, és azokon a pontokon, ahol szóba kerül a spanyol segítség, határozottan lenéző véleményt sugall a spanyol katonai képességekről és lehetőségekről, degradálva ezzel a spanyolok hozzájárulásának jelentőségét. Hitler azonban egy fontos dolgot kihagyott a számításból: a spanyolok beleegyezését az akcióba.

Hitler ez alkalommal már határozottabban kérte Mussolini közreműködését a spanyolok meggyőzésében.⁵⁹ Ezt követően a németek ultimátumát Franco december 7-én kapta meg Canaris tengernagytól.⁶⁰ A spanyol államfő az unalomig ismételt érvekkel – országa nincs felkészülve, Németország alig segített az ellátási problémák megoldásában, a spanyolok éheznek, a spanyol út-, és vasúthálózat állapota nem megfelelő, Németország nem adott garanciát a spanyol területi igények kielégítésére... stb. – utasította el Hitler tervét. Canaris kérdésre, hogy ha Franco a január 10-i dátumot nem tartja megfelelőnek, elképzelhető-e, hogy egy későbbi időpontban beleegyeznek a spanyol államfő, Franco kitérő választ adott. Az ország lehetőségeihez mérten ígéretet tett a készülség fokozására, azonban konkrét időpont meghatározásával nem kötelezte el országát semmire. Franco választát Canaris még aznap tolmácsolta Berlinnek. Spanyolország jóváhagyása nélkül a Führer tehát december 10-én kénytelen volt lemondani a Félix hadműveletről.

⁵⁸ A teljes Félix-tervet lásd: Ricardo de la Cierva: *Hendaya...*, 176-180.

⁵⁹ *DDI*, IX. sorozat, VI. kötet, 236-238. (244. dok.) Berlin, 1940. december 5., Hitler Mussolininak.

⁶⁰ Ricardo de la Cierva: *Hendaya...*, 180-182.

A spanyol örökösödési háborúban elvesztett Gibraltár a 18. század óta fájó pontja volt a spanyol politikának. Miután Spanyolország az utrechti békében a brit korona javára kénytelen volt lemondani a mediterrán stratégia szempontjából igen fontos szerepet játszó területéről, többször is történt kísérlet Gibraltár visszafoglalására, azonban ezek mindig kudarcba fulladtak. A szoros stratégiai jelentősége a Szezi-csatorna 1869-es megnyitásával még tovább nőtt, hiszen a keleti területek, a kelet-afrikai és a dél-, dél-kelet ázsiai brit gyarmatok felé irányuló kereskedelem ezen a szoroson is áthaladt.

A stratégiai szempontok mellett azonban a spanyol nemzeti büszkeség is visszakövetelte Gibraltárt.⁶¹ Az afrikanista múlttal rendelkező Franco politikájában így érthető, hogy prioritásként szerepelt a *Szikla* és a szoros visszaszerzése.

Francót már a polgárháború befejezése után komolyan foglalkoztatta Gibraltár ügye.⁶² A legnagyobb titokban, 1939 augusztusában elrendelte a brit fenntartás alatt lévő *Szikla*

légifelvételekkel történő tanulmányozását. Franco meggyőződése volt, hogy egy intenzív nehéztüzérségi támadással, valamint egy tengeri blokáddal szemben a britek tehetetlenek lennének. Egy ilyen akcióterv részét képezte tehát a zóna fotometrius feltérképezése is. Franco egyébként az olaszok előtt sem tartotta titokban szándékát, hisz már augusztus 9-én Nulli ezredes előtt kifejtette a terv lényegi részét.⁶³

A spanyol akció kivitelezéséhez nélkülözhetetlen, a szoros lezárására irányuló tervet egyébként a Nemzetvédelmi Junta 1939. október 31-i ülésén is megvitatták és elfogadták. Az említett fotótanulmány mellett pedig Franco létrehozott egy bizottságot is (*Comisión de Fortificación de la Frontera Sur*), melynek feladatkörét három pontban határozta meg. Egyrészt a bizottság feladata volt, hogy a Gibraltár körüli spanyol védelmi vonalat megerősítse, mintegy felkészülésképp egy esetleges angol támadásra; másrészt a zóna tüzérségi erejének a fokozása, mely lehetővé teszi a *Szikla* megtámadását; harmadrészt pedig egy sikeres támadás után e bizottság felelőssége lett volna a szoros lezárása is. A bizottság élére Franco Isasi-Isasmendi ezredest nevezte ki,

⁶¹ A gibraltári kérdés és a spanyol nacionalizmus témakörben lásd: Isidro Sepúlveda Muñoz: *Instrumentalización nacionalista del irredentismo español: Gibraltar y el nacionalismo español*, In: *Spagna Contemporanea*, 1996. 9. szám, 79-100.

⁶² Ez előtt is, már 1935-ben született Franco parancsára egy olyan jelentés, mely a gibraltári zóna védelméről és a helyőrség állapotáról tájékoztatta a spanyol katonai vezérkart. (Archivo Histórico Militar, Madrid, 16/3. 1935. december, Gibraltárról szóló jelentés) Idézi: Manuel Ros Agudo: i. m. 55., 345.; valamint: Manuel Ros Agudo: *Preparativos secretos de Franco para atacar Gibraltar (1939-1941)*, In: *Cuadernos de Historia Contemporánea*, 2001. 23. szám, 301.

⁶³ *DDI*, VIII. sorozat, XII. kötet, 607. (813. dok.) 1939. augusztus 9., Gambará Cianónak.

a munkával pedig négy további alezredest és egy őrnagyot bízott meg. A tisztek 1939 augusztusa és 1940 februárja között négy átfogó jelentést készítettek a kérdésben, melyek után megindult a zóna megerősítése és tűzéri felszerelése. A nagy anyagi és emberi erő ráfordításával járó munkálatok 1941 végére fejeződtek be, azonban az angolok előtt igyekeztek azt a látszatot kelteni, hogy a készülődés kizárólag védelmi jelleggel történt.

A valóságban azonban a spanyol munkálatok offenzív jelleggel folytak, s a „*C-hadművelet*” fedőnevet viselő, a *Szikla* megtámadási akcióját tartalmazó terv 1940 októberére született meg és lett bemutatva a spanyol államfőnek. A három fázisban tervezett akciót kizárólag saját erővel akarta kivitelezni a spanyol hadvezetés, s még csak utalás sem történt a német intervencióra. Csak abban az esetben került volna sor a német légierő segítségének az igénybevételére, ha a brit hadiflotta is támadásba lendült volna a szoros védelmében, valamint, ha az angolok Portugáliában történő partraszállása esetén *komplikációk* léptek volna fel.⁶⁴ Canarisszal egyébként Franco 1940 decemberében közölte is, hogy ha sor kerülne a gibraltári akcióra, az kizárólag spanyol haderővel lenne kivitelezhető. Amikor a Félix-terv 1941-ben a németek részéről már lekerült a napirendről, Franco még mindig azt hangoztatta, hogy Gibraltár elfoglalása kizárólag spanyol akció lehet, és a spanyolok büszkesége soha nem fogja megengedni, hogy a *Szikla* a németek kezére kerüljön.

Összességében elmondható tehát, hogy spanyol részről 1940 végére már minden aprólékosan elő volt készítve egy Gibraltár elleni spanyol támadáshoz. A háború alakulása miatt azonban 1941 végére már nyilvánvaló volt, hogy a háború még hosszú és bonyolult lesz. Emiatt, az addigi gibraltári spanyol offenzív tervek fokozatosan átalakultak, és sokkal inkább már egy defenzív stratégia részévé váltak, felkészülve egy esetleges angolszász támadásra.⁶⁵

Dokumentumok támasztják alá tehát, hogy Franco már a világháború kitörése előtti hónapokban komolyan foglalkozott Gibraltár elfoglalásának a gondolatával, pedig a németek csak több mint egy év múlva, 1940 őszén álltak elő gibraltári terveikkel. Az akcióban való kizárólagos spanyol részvétel is mutatta, hogy Francónak igen is voltak agresszív szándékai a britekkel szemben, és korántsem volt olyan semleges a spanyol álláspont, mint azt a Franco-hagiográfia sokáig állította.

⁶⁴ *DIHGF*, II/1. 371-374. (89. dok.) 1940. október, a spanyol vezérkar „*C-hadművelet*”-re vonatkozó tervei.

⁶⁵ Lásd még a témában: Massimiliano Guderzo: *Adelante con juicio: la Spagna e gli aspetti internazionali della questione di Gibilterra (1939-1941)*, In: *Storia delle Relazioni Internazionali*, 1993. 1 szám, 37-69.

5. AZ OLASZ-SPANYOL CSÚCSTALÁLKOZÓ: BORDIGHERA

Hitler Mussolininak küldött évről évre levelében kijelentette, hogy Franco élete legnagyobb hibáját követte el, amikor nem léptette országát hadba a tengelyhatalmak oldalán. A német államfő kifejezte sajnálatát Franco döntése miatt, mellyel nem viszonzta a németek polgárháborús segítségét. Egyenesen hálátlansággal vádolta a Caudillót, de még reménykedett, hogy Franco talán ráébred hibás döntésére, és a helyes utat fogja választani.¹ A spanyolok azonban éppen a németekre hártották a felelősséget, amikor Serrano Suñer közölte az olasz követtel, Lequericával, hogy: „...*ha Spanyolország megkapta volna Németországtól a mindennapi fennmaradáshoz, nem pedig a felhalmozáshoz szükséges búzát, akkor Spanyolország már háborút viselne Németország oldalán. Sajnos ez nem történt meg, így a spanyol kormánynak Anglia és az Egyesült Államok kicsinyes zsarolásaival kell megküzdenie...*”²

A Félix-terv elnapolása ellenére Hitler még nem mondott le teljesen a gibraltári akció megvalósításáról. Felszólította madridi nagykövetét, hogy erélyesebb hangot alkalmazzon a spanyol államfővel szemben. Von Stohrer a Führer utasítását teljesítve szinte fenyegetően jelentette ki Francónak, hogy Hitler és Mussolini segítsége nélkül nem is létezne sem a nemzeti Spanyolország, sem a Caudillo. Francónak ezért hálásnak kellene lennie, azonban állandó ingadozását és döntésképtelenségét a németek nem éppen a hála jeleként értelmezik. A németek fenyegetésére – mely szerint a német hadsereg készen áll a spanyolországi átvonulásra – Vigón tábornok közvetítette a választ: ha a németek megkísérelnék az áthaladást, a spanyol hadsereg – minden hivatalos németbarátság ellenére – ellenállást tanúsítana, és nem engednék megsérteni Spanyolország földjét.³ Tehát Hitler nemcsak hogy, nem számíthatott a spanyolok támogatására, de még egy lehetséges spanyol ellenállással is számolnia kellett abban az esetben, ha valóban a spanyol kormány beleegyezése nélkül döntött volna a Gibraltár elleni hadművelet megindításáról.

Hitler másik eszköze a spanyolok megnyerésére az olasz közvetítés lehetett volna. Ezen indokkal január 19-én Berghofban találkozott Mussolinival és Cianóval, ahol ismételten kérte az olasz diktátor személyes közbenjárását Francónál. Az olasz külügyminiszter erről így emlékezik meg naplójában: „*Ránk bízta a nehéz feladatot, hogy hazahozzuk a spanyol Tékozló Fiút. Itt meg kell jegyeznem, hogy véleményem szerint, ha Spanyolország kiesik, úgy ebben*

¹ *Documents on German...*, D sorozat, 11. kötet, 990-994. 1940. december 31., Hitler Mussolininak; idézi: Paul Preston: *Francisco Franco...*, 390.

² *DDI*, IX. sorozat, VI. kötet, 424-425. (433. dok.) Madrid, 1941. január 10., Lequio Cianónak.

³ *MOL*, K63, 201. cs. 21/32. Madrid, 1941. január 5., Andorka Csákynek (5/pol.-1941.)

*nagyrészt a németek a hibásak, és magukra vessenek faragatlan bánásmódjuk miatt... ”.*⁴

A Duce elvben beleegyezett a kérésbe, a találkozó dátumáról egyelőre azonban még nem hoztak döntést.⁵ A meghívást három nappal később Ciano tolmácsolta Serrano Suñeren keresztül a Caudillónak, kiemelve, hogy a két vezér találkozója fontos hatással lesz a jövőre nézve.⁶ A spanyol külügyminiszter elfogadta a találkozó javaslatát,⁷ azonban néhány megjegyzéssel bizonyos feltételeket is szabott az olaszok előtt. Franco nyugodtságára és megfontoltságára hivatkozva Suñer az idő rövideje miatt nem tartotta valószínűnek, hogy a Caudillo készen állna az útra. Franco jó katolikusként nem látogathat el úgy Olaszországba, hogy ne találkozna a pápával – hangzott a második kifogás. Az aktuális feszült spanyol-vatikáni viszonyban azonban ennek lehetőségére nem látott sok esélyt a spanyol miniszter. Suñer azt javasolta, hogy ha a találkozóra mégis sor kerülne, akkor az egy olasz vizeken állomásozó hajón kerüljön megrendezésre.

A Suñerrel folytatott megbeszélés során Lequiónak az a benyomása alakult ki, hogy a külügyminiszter nem kételkedik a tengely győzelmében és szeretné, ha országa is osztozhatna majd abban a dicsőségben, azonban a spanyol hadba lépés elutasításának számos érvét (gazdasági, katonai, pszichológiai) sorolta fel. Suñer konklúziója azonban a miniszter változatlan tengelyszimpátiáját érzékeltette: *„Spanyolország csak akkor fog hadba lépni, ha biztos lehet abban, hogy a háború már nem lesz hosszú. Ez nem a félelem miatt, hanem azért, mert nincsenek meg a szükséges eszközei. Még egy rövid háborúhoz is nélkülözhetetlen a megfelelő felkészültség. Spanyolország azonban hadba fog lépni, ezt biztosra veheti. Hogy hány hónap múlva, azt nem tudom megmondani. A körülményektől, a lehetőségeinktől, valamint a nekünk adott segítségtől függ ez. Amikor majd az országnak lesz elegendő búzája és fegyvere, a falangista kormány fel fogja készíteni a közvéleményt a háborúra, és Spanyolország végre képes lesz hozzájárulni a közös üggyhöz.”*⁸ Annak ellenére, hogy a miniszterek többsége nem tartotta megfelelőnek a pillanatot, hogy a spanyol államfő elhagyja az országot, Franco elfogadta a meghívást, de a pontos dátumot még mindig nem tűzték ki.⁹

Február elején Hitler levélben arról panaszkodott Mussolininak, hogy Franco határozatlansága miatt elszalasztotta a lehetőséget, hogy Gibraltár megszerzésével lezárja a mediterrán térség nyugati bejáratát. Ekkor a Führer újra

⁴ Galeazzo Ciano: *Ciano gróf naplója*, 281. (1941. január 21.)

⁵ *DDI*, IX. sorozat, VI. kötet, 471-472. (470. dok.) Berghof, 1941. január 19., Ribbentrop-Ciano megbeszélés jegyzőkönyve.

⁶ Uo. 485. (477. dok.) Róma, 1941. január 22., Ciano Suñernek.

⁷ Uo. 504. (498. dok.) Madrid, 1941. január 26., Lequio Cianónak.

⁸ Uo. 506. (501. dok.) Madrid, 1941. január 27., Lequio Cianónak.

⁹ Uo. 518. (508. dok.) Madrid, 1941. január 29., Lequio Cianónak.

kérte Mussolinit, hogy próbálja a spanyol diktátorra határozott nyomást gyakorolni.¹⁰ A Duce ismét rábólintott Hitler kérésére, azonban ő maga – ahogy III. Viktor Emánuel királynak írt leveléből¹¹ is kiderül – nem sok reményt fűzött a találkozóhoz. Úgy gondolta, hogy Franco neki is ugyanazt fogja mondani, mint Hitlernek, és a spanyolokat ő sem tudja rávenni majd a háborúba való belépésre.

Időközben megszületett a spanyolok konkrét igényeit tartalmazó memorandum¹² is, melyet Berlinben egyszerűen irreálisnak tartottak. A németek véleménye szerint ez a dokumentum is bizonyítéka volt annak, hogy a spanyolok nem szándékoztak belépni a háborúba. Igényeik olyan magasak voltak, hogy tudták, azokat Németország nem fogja – nem is tudta volna, de nem is akarta – teljesíteni.

Serrano Suñer és Ciano a polgárháború befejeztével, már 1939 nyarán azon fáradozott, hogy Franco olaszországi látogatásával végre találkozhasson személyesen is egymással a két latin diktátor. Erre azonban, mint tudjuk, a világháború kitörése miatta nem került sor. 1941 elején azonban, amikor a spanyol és az olasz államfő találkozójának terve újra felmerült, a nemzetközi helyzet és a két államférfi szerepe is más volt már, mint 1939 őszén. A Duce nem nagy reményekkel érkezett a tárgyalásra, és sokkal inkább az olasz haderők háborús nehézségei kötötték le gondolatait, semmint a spanyolok hadba lépésről való meggyőzése. A feladatra csak Hitler nyomása miatt vállalkozott, valójában az olasz diktátor számára a spanyolok visszatartása sokkal előnyösebbnek tűnt, hisz Franco országának belépésével vetélytársra talált volna a Duce a földközi-tengeri hegemonia kialakításakor.

A február 12-13-i találkozó színhelyéül az olasz-francia határon található Bordighera tengerparti városkára esett a választás. A megbeszélést¹³ a meghívó fél, Mussolini nyitotta meg. A szokásos udvariassági fordulatok után a Duce utalt arra, hogy a kettőjük közötti találkozót Hitler kezdeményezte a január 19-én Berghofban folytatott megbeszélések alkalmával. Az olasz diktátor részletesen ismertette Francóval a háború menetét, és Olaszország általános helyzetét, hangsúlyozva, hogy az afrikai olasz sikertelenségeknek nincs nagy jelentősége a háború kimenetelének szempontjából. A Duce kifejezte szilárd meggyőződését a tengely győzelmében és osztotta a Caudillo nézetét abban, hogy Spanyolország nem maradhat ki a konfliktusból, de úgy vélte, hogy a részvétel módja és ideje magától Spanyolországtól függ. A háborúba lépés

¹⁰ Uo. 542-546. (540. dok.) Madrid, 1941. február 5., Lequio Cianónak.

¹¹ Uo. 556. dok. Róma, 1941. február 9. Mussolini III. Viktor Emánuelnek.

¹² *Documents on German...*, D sorozat, 12. kötet, 51-53.; idézi: Paul Preston: *Francisco Franco...*, 421.

¹³ A bordigherai jegyzőkönyv teljes szövegét lásd: *DDI*, IX. sorozat, VI. kötet, 568-576. (568. dok.)

komoly döntés, és nem lehet mások sürgetésére meghozni. A Duce tehát nem gyakorolt határozott nyomást Francóra, pedig Hitler éppen ezzel a küldetéssel bízta meg. Mussolini azonban nem felejtette el emlékeztetni spanyol kollégáját arra sem, hogy ha valamilyen „*elfogadhatatlan abszurdum folytán a demokráciák kerülnének ki győztesen, az első nemzet, melyre lesújtának, Spanyolország lenne. Spanyolország afrikai problémáira nem kaphatna többé kedvező megoldást; sőt Anglia megpróbálná kikezdeni a spanyol egységet, hogy megakadályozza Spanyolorzágnak az önálló politika folytatását.*” Azonban – hangsúlyozta – a döntés Francón múlik.

Ezután következtek a spanyolok. Az olasz küldöttség vezetője, Luca Pietromarchi véleménye szerint Franco „*bőbeszédű, előadásában összeszedetlen volt, elveszett a lényegtelen részletekben, és hosszú katonai jellegű elkalandozásokat tett.*”¹⁴ Vele szemben Serrano Suñer világosan és rendezetten beszélt. A Caudillo először kifejezte Mussolini előtt háláját a polgárháborúban kapott segítségért, majd ő is országa helyzetének bemutatásával folytatta. A világháború kitörésekor Spanyolország nem vállalkozhatott egy újabb háborúra, mivel akkor a spanyol politika elsődleges szempontja a belső béke és a rend konszolidálása volt. 1940-ben azonban Spanyolország jó termést várt, így a nyár során felajánlotta a háborúhoz való csatlakozását a tengelyhatalmak oldalán, melyet szeptemberben is elismételt. Spanyolország nem titkolta, hogy a háborúban való részvételének legfontosabb kérdése Gibraltár és Marokkó volt. Úgy tűnt azonban, hogy a németek nem tulajdonítottak nagy jelentőséget a spanyol intervenciónak és gazdasági engedmények (bányák, bankvállalatok ... stb.) kérdését vetették fel, mely a spanyolokra egyáltalán nem tett jó benyomást. Spanyolország azonban semmit sem kér ingyen, küzdeni akar, hogy megszerezze magának a politikai és gazdasági függetlenséget. Spanyolország csak úgy lenne képes hadba lépni, ha előtte megoldanák élelmezési és hadfelszerelésbeli hiányosságait. A németek gibraltári tervét azért utasította el határozottan, mert az nem volt összeegyeztethető a spanyol nemzeti büszkeséggel: „*...a gibraltári vállalkozás spanyol vállalkozás, nem pedig német. A spanyolok sohasem fogják megengedni, hogy más seregek helyettesítsék a sajátjukat.*” Spanyolország aktuális ellátásbeli helyzetét igen drámaian – de a valóságnak megfelelően – festette le Franco: a tartományok közül mindössze nyolcnak volt három hónapra elegendő búzája, a többi régióban szinte teljes volt a hiány a kenyérgabonából.

Franco után Serrano Suñer emelkedett szólásra. Főnökéhez hasonlóan – de sokkal összeszedettebben – két pontban ragadta meg Spanyolország intervenciójának kérdését: 1.) élelmezési gondok; 2.) a nemzeti területi aspirációk megvalósítása. Ezek egyikére sem kaptak a németektől konkrét választ Hundaye-ban, így Spanyolország nem kockáztathat. Annak azonban nincs alapja, hogy az olasz katonai sikertelenségek, vagy az Anglia elleni invázió elhalasztása lenne az

¹⁴ Javier Tusell, Genoveva García Queipo de Llano: i. m. 120.

indoka a spanyol hezitálásnak. Spanyolország továbbra is szilárdul hisz a tengely győzelmében, és a spanyol nép be akar lépni a háborúba, de garanciákat akarnak a búzasegély küldésére, valamint Spanyolország gyarmati szándékainak elismerésére – ismertette Suñer a spanyol álláspontot. A németek azonban nem válaszoltak a februárban átadott, a spanyol *litániát* részletező – és a németek véleménye szerint abszurd – memorandumra sem.

A tárgyalások délutáni szakaszában Mussolini feltette a kérdést: ha Spanyolország élelmezésbeli gondjai rendeződnének, és ígéretet kapna területi aspirációinak a teljesülésére, belépne-e a háborúba? Franco szokásához híven ekkor sem mondott se igent, se nemet. *„Spanyolország hadba lépése inkább függ Németországtól, mintsem magától Spanyolországtól. Németország minél hamarabb a segítségére lesz, Spanyolország annál hamarabb tud hasznára válni a világ fasiszta ügyének”* – hangzott a Caudillo kitérő válasza. Ezután Mussolini még egy kísérletet tett: ha Németország teljesíti a februári memorandumban felsorolt spanyol kéréseket, akkor készen állna-e Spanyolország a belépésre? Erre Franco már igennel válaszolt. Azonban ez az *igen* gyakorlatilag a *nemmel* volt egyenértékű, tekintve, hogy a Caudillo tudta, Németország nem fogja teljesíteni Spanyolország irreálisan magas követeléseit.

A találkozó után Mussolini az alábbi hét pontban foglalta össze Hitlernek bordigherai benyomásait:

- 1.) Franco változatlanul hisz a tengely győzelmében.
- 2.) Franco tisztában van vele, hogy együtt kell működnie a tengelyhatalmakkal a győzelem érdekében.
- 3.) Spanyolország jelenlegi helyzetében azonban Franco nem vállalkozhat erre az együttműködésre.
- 4.) Spanyolország hadba lépése két feltételtől függ. Egyik a gazdasági és katonai segítségnyújtás, a másik a Hendaye-i jegyzőkönyv 5. cikkelyének a pontosítása olyan értelemben, hogy az garantálja Spanyolország jogát Gibraltáron kívül Francia Marokkóra is.
- 5.) Gibraltár elleni támadást csak spanyol haderőkkel képzei el Franco, és csak szükség esetén venne igénybe német segítséget.
- 6.) Franco Nagy-Britanniával és az Egyesült Államokkal kötött szerződésai kizárólag gazdasági természetűek, és nem kötelezik Spanyolországot politikailag semmire.
- 7.) Franco átadta a Ducénak is a spanyol vezérkar által összeállított – és a németek által már ismert – memorandumot, mely tartalmazza a konkrét spanyol igényeket.¹⁵

Hitler azonban Mussolinitól nem a spanyolok magatartásának a magyarázatát várta, hanem azt, hogy győzze meg Francót az azonnali hadba lépésről. A Duce

¹⁵ *DDI*, IX. sorozat, VI. kötet, 582-583. (577. dok.) Róma, 1941. február 14., Mussolini Cosmellinek. Javier Tusell, Genoveva García Queipo de Llano: i. m. 121.; *DDI*, IX. sorozat, VI. kötet, 585. (581. dok.) Róma, 1941. február 14., Anfuso Cosmellinek.

azonban nem tudta – de nem is akarta – teljesíteni küldetését. Mussolini ironikusan jegyezte meg a korábban említett Pietromarchinak: hogyan lehet egy olyan országot háborúba lépésre bírni, melynek csak egy napra elegendő kenyere van?¹⁶

A találkozóra vonatkozó híreket a spanyol sajtó nem túlságosan részletezte, a lapok inkább csak azt hangsúlyozták, hogy Bordigherában még szorosabbra fonódott az olasz-spanyol barátság és testvériség.¹⁷ Franco Mussoliniról – legalábbis a madridi olasz diplomácia meglátása szerint – határozottan pozitív véleményt alakított ki, „*igazi latin géniusznak*” nevezve a Ducét.¹⁸

A római spanyol ügyvivő február 17-én számolt be Bordighera olasz sajtóban tapasztalható visszhangjáról. A napilapok közölték azt a hivatalos közleményt, mely szerint az olasz és a spanyol kormány azonos nézőpontot képvisel az európai problémákban, illetve a mindkét országot foglalkoztató kérdésekben. Az újságírók kiemelték azt a baráti légkört, melyben a tárgyalások zajlottak, valamint azt a lelkes ünneplést, ahogy az olasz nép az illusztris vendégeket fogadta. Néhány vezércikk utalt arra is, hogy a találkozó újabb jele volt annak, hogy Spanyolország szoros szövetségben áll a tengelyhatalmakkal, valamint elképzelhetetlennek tartották azt a feltételezést, hogy Nagy-Britanniának valaha is sikerülne hatáskörébe vonnia a spanyolokat. A két latin országot leginkább a Földközi-tenger medencéjére vonatkozó kérdések foglalkoztatták. Spanyolország létérdeke annak „*a sebnek a begyógyítása, amit Anglia okozott neki Gibraltár elfoglalásával*”. Az ügyvivő fontosnak tartotta még megemlíteni, hogy szinte minden kommentár utalt a fasizmus, a nemzetiszocializmus és a falangizmus közti hasonlóságokra, levonva a végső konklúziót, mely szerint „*a három országnak közös az ellensége*”.¹⁹

Berlint azonban egyáltalán nem érdekelte, hogy Bordighera a latin szolidaritás újabb megnyilvánulása volt. A németek számára sokkal inkább annak volt jelentősége, hogy Mussolininak sem sikerült kierőszakolnia Francóból egy határozott lépést. A németek ekkori Spanyolországgal szembeni magatartásáról adott összefoglalót a madridi olasz nagykövet is Cianónak írt jelentésében. Ebben Lequio az alábbi pontokban összegezte benyomásait:

- 1.) A németek nem kételkednek abban, hogy Franco és Serrano Suñer hisz a tengely győzelmében, azonban úgy vélik, hogy a spanyolok taktikából, valamint lassú mentalitásuk miatt késleltetik a döntést. Mire döntenek, már lehet, hogy nem is lesz jelentősége a spanyol hadba lépésnek.

¹⁶ Javier Tusell, Genoveva García Queipo de Llano: i. m. 122.; Paul Preston: *Francisco Franco...*, 423.

¹⁷ *Arriba*, 1941. február 13., 15. Idézi: Paul Preston: Uo.; *Correo de Mallorca*, 1941. február 14. (ASMAE, *Serie Affari Politici 1931-45*, Spagna, b. 60.)

¹⁸ *DDI*, IX. sorozat, VI. kötet, 604. Madrid, 1941. február 18., Lequio Cianónak.

¹⁹ AMAE, R.1462. Exp. 32. Róma, 1941. február 17., Eduardo Groizard Serrano Suñernek.

- 2.) A spanyolok ragaszkodnak ahhoz, hogy ha háború lesz Spanyolországban, akkor az spanyol háború legyen és ne német. Azonban Spanyolország egyedül nem hogy nyerni sem tudna, de a belépést sem szabadna megkockáztatnia.
- 3.) A spanyolok biztosítékot akarnak arra vonatkozólag, hogy megkapják egész Francia Marokkót. Berlin azonban erre a követelésre sohasem fog garanciát adni. Németországnak nem áll érdekében kijátszani a franciákat, nem akarja, hogy – ha Spanyolország hadba lép – ellenség legyen a hátában, valamint Észak-Afrikában sem szeretné nehezíteni a helyzetet azzal, hogy egy ellenséges francia hadsereggel kelljen szembenéznie.
- 4.) A spanyolok panaszkodnak, hogy Németország keményen bánik velük. De ennek meg van az oka. Mivel a spanyolok túl gögősek, ezért a németek véleménye, hogy „*úgy kell bánni Spanyolországgal, ahogy azt megérdemli, szükség esetén erőszakkal.*”
- 5.) A spanyolok benyújtották az igényeiket, azonban ezeket a németek túlzottnak találják. Ezért a válaszuk, hogy Spanyolország előbb lépjen be, majd azután megkapja a kért segítséget is.
- 6.) A spanyolok az angolszászok iránti ellenszenvük ellenére az atlanti kereskedelmet preferálják (onnan jön a gabona, illetve a nyersanyagok) és nem a földközi-medencét.²⁰

A nagykövet konklúziója az volt, hogy Németország nem fogja ölbe tett kézzel várni Franco döntését, hanem át fog *gázolni* az országon, még ha arra nem is kap engedélyt. Abban az esetben, ha a spanyolok fegyvert ragadnának az országukon áthaladó német hadsereggel szemben, Németország az erőszak alkalmazását sem utasítaná el. A tömeges mészárlás mellett a náci élelmiszer osztogatásával is meg tudnák nyerni a kiéhezett spanyol népet – hangzott az olasz vélemény.

A bordigherai találkozó után tehát egyértelmű lett, hogy Spanyolország nem akar részt venni a háborúban, ezért Ribbentrop arra utasította a madridi német nagykövetet, hogy további lépéseket ne tegyen a spanyol hadba lépés sürgetésének ügyében.²¹ A külügyminiszterhez hasonlóan Hitler is pesszimizmusának adott hangot Spanyolország magatartását illetően: „*Spanyolország nem akar belépni a háborúba, és nem is fog. Ez igazán kár, mivel ez pillanatnyilag lehetlenné teszi azt a legegyszerűbb hipotézist is, hogy Angliára a földközi-tengeri pozícióin keresztül sújtsunk le.*”²² A Führer szerint Franco kijelentése, mely szerint a gibraltári akciót kizárólag spanyol csapatokkal

²⁰ DDI, IX. sorozat, VI. kötet, 634-636. (639. dok.) Madrid, 1941. február 26., Lequio Cianónak.

²¹ *Documents on German...*, D sorozat, 12. kötet, 131-132. Idézi: Paul Preston: *Francisco Franco...*, 423.

²² DDI, IX. sorozat, VI. kötet, 652-654. (661. dok.) Obersalzberg, 1941. február 28., Hitler Mussolininak.

kellene kivitelezni, azt mutatja, hogy a spanyol államfő egyáltalán nem volt tisztában országa haderejével.

Bordighera után – ahol ismét nem sikerült döntésre kényszeríteni Francót – úgy tűnt, a viharfelhők elvonultak Spanyolország fölül. Eddig csak a spanyolok halogató magatartása miatt felháborodó Hitler véleményét emeltük ki, azonban fontos megemlíteni az angolok nézőpontját is. A Hendaye-i tárgyalásokhoz hasonlóan a britek rettegve várták a bordigherai találkozó eredményeit is. Attól tartottak, hogy Franco Mussolini hatására meg fogja tenni a nem hadviselő státuszról a hadba lépésre való áttérést. Azonban a tárgyalások után megnyugodhattak: a spanyol szükségletek sokkal nagyobbak voltak, mintsem hogy Franco engedjen a nyomásnak. Hoare mellett az amerikai nagykövet is meg volt győződve arról, hogy Spanyolországgal szemben a legjobb fegyverük továbbra is az élelmiszerellátás biztosítása, vagy annak megvonása lehet. Pusztán gazdasági állapota miatt Spanyolország tehát egy kettős helyzetben találta magát. Egyrésztől Németország segítséget ígért a spanyoloknak abban az esetben, ha belépnek a háborúba a tengely oldalán, másrésztől azonban a szövetségesek éppen a semlegesség megtartása fejében ígértek búzát és egyéb gazdasági jellegű támogatásokat Spanyolországnak.²³ Végül is Franco a hintapolitikát választotta: úgy manőverezett a két oldal között, hogy egyik irányba sem vállalt konkrét kötelezettségeket. A *különleges misszióval* Madridba érkező Hoare szerint a spanyol *kísértés* hónapjaiban az időnyerés volt a legfontosabb kérdés a szövetségesek számára. A brit taktikának pedig éppen megfelelő volt Franco hintapolitikája. 1944-ben Churchill a brit alsóház előtt mondott beszédében meg is jegyezte, hogy Franco kezében volt a Földközi-tenger medencéjének kulcsa, mellyel a brit katonai tervet teljesen megghiúsíthatta volna többször is a háború során.²⁴ A bordigherai találkozó alkalmával tehát világossá vált a szövetségesek számára is Spanyolország jövőbeli magatartása. A britek *hálájuk* jeléül újabb jelentős gazdasági segítségben részesítették a nélkülöző spanyolokat.²⁵

²³ MOL, K63, 85. cs. 10/32. Madrid, 1940. december 4., Andorka számjeltávirata (62. sz.)

²⁴ Agustín del Río Cisneros: *Política internacional de España. El caso español en la ONU y en el mundo*, Madrid, 1946. 145-151.; magyarul idézi: Harsányi Iván: *A Franco-diktatúra első, 1943-1944-es válsága a korabeli dokumentumok tükrében*, In: *Világtörténet*, 1994. ősztéli szám, 78-80.

²⁵ *DIHGF*, II/2. 121.; Luis Suárez Fernández: 306., 702-703.

5.1. A spanyol belpolitika és a „morális hadviselés” teóriája

A bordigherai csúcstalálkozó után alig két héttel egy Rómából érkező gyász hír rendítette meg a spanyol közéletet, annak is leginkább a monarchista frakcióját. Február 28-án elhunyt a második köztársaság kikiáltása (1931) óta száműzetésben élő XIII. Alfonz. Az 55 éves spanyol uralkodó halála előtt egy hónappal üzenetben fordult a Caudillóhoz és az egész spanyol nemzethez. Ebben Alfonz összefoglalta hazájával szembeni magatartását, valamint száműzetésének tíz évét is, mely idő alatt népe iránti szeretete és kötelességérzete semmit sem változott. Üzenetében hangsúlyozta, hogy 1931-ben ő ugyan elhagyta országát anélkül azonban, hogy lemondott volna azokról „*a szent jogokról, melyek őrzőjévé és letéteményesévé a történelem*” tette őt. Elérkezett azonban a pillanat, amikor kötelességének érezte, hogy újra és utoljára népéhez forduljon, felajánlva hazájának jogairól való lemondását fia, Don Juan herceg javára, aki „*személyében fogja megtestesíteni a monarchia intézményét, és aki, majd amikor Spanyolország alkalmasnak ítéli meg, minden spanyol királya lesz*”.²⁶ Az üzenet tehát a spanyol államfőnek íródott, azonban tartalmát tekintve minden spanyolhoz szólt, de kétségtelen, hogy a monarchisták számára bírt a legnagyobb jelentőséggel.

Az exkirály halála után, 1941 tavaszán újabb kormányválság kezdett érelődni Spanyolországban. Katonai körök egyre élesebben bírálták Serrano Suñert és a Falangét, mivel a két tábor érdekei nem estek egybe. Míg Suñer és a falangisták a tengelybarát politikát képviselték, és továbbra is a hadviselés pártján álltak, addig a katonák többsége inkább a szövetségesek irányába közeledett volna, és határozottan a háborúból való kimaradás mellett tört lándzsát. Miután Vigón arról tájékoztatta Francót, hogy a katonai tárcák miniszterei együttesen fogják benyújtani lemondásukat, ha nem történik valami Serrano Suñer hatalmának a korlátozásában, Francónak döntenie kellett. A Caudillót mindaddig nem zavarta sógora különösen nagy – a külügyeken túl a belügyminisztériumra, a sajtóra, a propagandára és a Falange vezetésére is kiterjedő – hatalma, amíg úgy érezte, hogy Suñer az ő hű szolgálója marad.

Suñer az őt ért támadások ellenére igen határozott tengelybarát kijelentéseket tett április-május folyamán, egyben kifejezve az irányú törekvését, hogy a Falange kezében lehessen az abszolút hatalom. Az ilyen jellegű megnyilatkozásai természetesen csak tovább szították a katonák ellenszenvét, azonban Mussolini és Ciano lelkesedésüket fejezték ki a *cuñadísimo* propagandája kapcsán. Az olasz külügyminiszter gratulált Suñer beszédéhez, azonban arra is utalt, hogy nemcsak beszélni kell, hanem cselekedni is: „*A szavakat és a pelyheket elfújja a szél*” – írja

²⁶ ASMAE, *Serie Affari Politici 1931-45*, Spagna, b. 62. Madrid, 1941. február 16., Lequio Cianónak (XIII. Alfonz 1941. január 15-én kelt üzenete)

nagyon költőien naplójában.²⁷ Ennek hatására Suñer azt javasolta Francónak, hogy növelje a falangisták létszámát a kormányban. Egy új miniszteri posztra, a munkaügyi tárca élére pedig javaslatot is tett egy fiatal és harcos falangista, José Antonio Girón de Velasco személyében. A Falange körüli problémák azonban nem hagytak alább: május elején Miguel Primo de Rivera benyújtotta Francónak a lemondását a Falangében vállalt tisztségéről, azzal indokolva döntését, hogy a falangista szervezetek nem rendelkeznek elegendő súllyal.²⁸

Mint utaltunk rá, Serrano Suñer külügyminiszteri kinevezése után is megtartotta befolyásos szerepét a belügyminisztériumban. Erre azért lehetett módja minden különösebb nehézség nélkül, mivel távozásakor a tárca élére nem neveztek ki új minisztert, az ügyek intézését titkára, José Lorente Sanz vette át. Ezzel, ha hivatalosan nem is tarthatta meg mindkét tárcát, a gyakorlatban még nyolc hónapig mindkét minisztériumot irányíthatta, megfogadva Mussolini korábbi tanácsát. Franco azonban 1941 májusában úgy döntött, hogy megnyirbálja valamelyest sógora hatalmát. Ennek érdekében az első lépést május 5-én tette meg Valentín Galarza Morante kinevezésével az üresen maradt belügyminiszteri székbe, anélkül, hogy erről tájékoztatta volna előre a kormányt. Elméletileg Franco ezzel a lépésével nem közvetlenül támadta meg Suñer hatalmát, hisz ő akkor már nem volt belügyminiszter. Nem arról volt szó tehát, hogy Franco leváltotta volna sógorát, de közvetett módon mégis mélyen sértette Serrano Suñer érdekeit és befolyását, tekintve, hogy mindenki tudta, milyen hatalommal bírt a *cuñadísimo* továbbra is a belügyekben. Franco lépésének volt még egy fontos oldala. Az új miniszter kinevezésével nemcsak sógora szerepét csökkentette, de az, hogy a posztra Galarzával egy monarchista katonatiszt, és nem egy falangista került, már sokat elárult Franco álláspontjáról.

Serrano Suñert azonban másik irányból is támadás érte májusban, amikor Franco úgy döntött, hogy sógorát leváltja a miniszterelnökség államtitkári posztjáról. Helyére Luis Carrero Blancót nevezte ki, akit jogosan tekinthetünk a májusi kormányválság egyik legnagyobb nyertesének. A fiatal tengerésztiszt ettől kezdve fokozatosan haladt előre a ranglétrán, Franco igazi bizalmi emberévé válva.

Számos egyéb intézkedés is a falangisták kormányon belüli helyzetét gyengítette. Galarza hivatalba lépésekor azonnal eltávolította Suñer volt titkárát és bizalmasát, Lorente Sanzt, helyére Antonio Iturmendit helyezve, aki – Galarzához hasonlóan – a monarchisták között fontos személyiségnek számított. Katonai tisztségekben is jelentős változások történtek: Kindelánt Katalónia főkormányzójává nevezték ki, míg Orgazt főbiztosi tisztségbe helyezték Marokkóba. Ezek a változások igen jó benyomással voltak a Brit Nagykövetségre két okból is. Egyrészt megállapíthatták, hogy az újonnan kinevezett tisztségeket főleg monarchista katonatisztek töltötték be, akik érthető módon sokkal

²⁷ Galeazzo Ciano: *Ciano gróf naplója*, 288. (1941. május 5.)

²⁸ *DIHGF*, II./2. 141-144. 1941. május 1., Miguel Primo de Rivera Francónak.

hasznosabbnak bizonyultak az angolok szempontjából, mint a leváltott falangisták. A másik ok, ami a britekben reménykeltő lehetett, hogy bíztak abban, hogy Franco megújult tekintélyével le fogja fékezni a Falange németbarát szektorát, s ezzel Spanyolország végleg megmenekül a hadba lépés veszélyétől.

A válság idején röppent fel először Serrano Suñer külügyminiszteri leváltásának a híre is. Az olasz nagykövet arról számolt be felettesének május közepén, hogy Suñer levélben kérte Francótól felmentését a külügyi tárca éléről. Lequio jelentése szerint Suñer meggyőződése volt, hogy a belpolitikai válság kialakulásáért a brit propaganda és Hoare nagykövet a felelős, aki „*azért játszott a monarchista kártyával, hogy fokozza az országban a viszályt és a harcokat.*” Egyébként Suñer Hoare iránt érzett ellenszenvének és vádjainak az *Arriba* hasábjain is hangot adott.²⁹

Az olasz diplomata Miguel Primo de Riverával folytatott beszélgetése után még jobban betekintést kapott a spanyol válságba. Primo de Rivera úgy vélte, hogy a Falange teljesen irányt vesztett, nincs meg az összetartás és a fegyelem a párton belül. Ezért, ahogy korábban utaltunk rá, levélben kérte Francótól a leváltását. A falangista politikus szerint a krízist egyértelműen Galarza belügyminiszteri kinevezése váltotta ki, mivel vele nem szimpatizált se a hadsereg, se a Falange. Miguel Primo de Rivera az olasz nagykövet előtt hangot adott hadba lépést pártoló véleményének is. Ha Spanyolország a nyár folyamán nem lép be a háborúba, olyan alkalmat szalasztana el, mely a történelemben csak ritkán adatik meg – hangzott az érvelés.³⁰

Május végére Francónak ugyan sikerült viszonylag stabilizálni a helyzetet, ennek ellenére ez csak átmeneti megoldásnak bizonyult. A Caudillo májusi intézkedései fontos következményekkel jártak tehát Serrano Suñer pozíciójának – helyesebben pozícióinak – a meggyengítésében, jóllehet egyelőre még a külügyminiszteri tárcát változatlanul ő birtokolta. A *cuñadísimo* politikai mélyrepülése tehát megkezdődött, Suñer azonban még nem tekintette lejátszottnak a játszmát.

Németország számára a gibraltári akció egyelőre megvalósíthatatlannak bizonyult, így 1941 májusában Hitlert, lemondva a Félix hadműveletről, már a keleti hadjárat terve foglalkoztatta. A Barbarossa-tervről május végén a madridi német nagykövetet is tájékoztatta Berlin. Spanyolország passzivitása miatti német csalódásnak Ribbentrop újra hangot adott a Brenner-hágónál, ahol június 2-án találkozott Mussolinival és Cianóval. A német külügyminiszter véleménye az volt, hogy a spanyol vezetés késleltette a tengely hadműveleteit, és ugyan Németország fent kívánja tartani a barátságot Spanyolországgal, azonban

²⁹ *DDI*, IX. sorozat, VII. kötet, Róma, 1987. 103. (109. dok.) Madrid, 1941. május 15., Lequio Cianónak.

³⁰ *DDI*, IX. sorozat, VII. kötet, 107. (115. dok.) Madrid, 1941. május 15., Lequio Cianónak.

egyáltalán nem bízhatnak a spanyol együttműködésben.³¹ Érdemes kiemelni, hogy a német miniszter semmiféle információt nem adott ekkor az olasz partnernek a háború menetét illetően. A húsz nap múlva meginduló keleti offenzíváról nemcsak hogy említést sem tett Ribbentrop Mussolininak, de a hírt egyenesen cáfolta. A találkozó után az olaszokban tehát az a kép alakulhatott ki, hogy a németeknek pillanatnyilag nem voltak konkrét stratégiai tervei.³²

A találkóról az olasz diplomácia természetesen tájékoztatta Madridot is. A tény, hogy Ciano Suñernek, nem pedig Francónak számolt be a németekkel folytatott tárgyalásokról, jól mutatja, hogy a fasiszta vezetők még a májusi krízis után is Suñernek tulajdonítottak főszerepet a spanyol külpolitikában. Ciano június 3-án kelt levelében egy kegyes hazugsággal indít, amikor arról számol be Suñernek, hogy a németek érdeklődéssel beszéltek Spanyolországról a brenneri találkozón, és hogy a tengely nagy jelentőséget tulajdonít az ibériai ország barátságának. Ciano igen bizakodóan írt a földközi-tengeri helyzetről is. Ilyen körülmények között Spanyolország vajon közömbös tud-e maradni? – teszi fel a kérdést Mussolini veje. Spanyolország őszinte barátjaként Ciano úgy véli, hogy nem. Ő megérti Spanyolország eddigi késlekedésének az okát, azonban elérkezett az idő, amikor dönteni kell, ha a jövőben méltó helyet akar szerezni Spanyolország. Még ha azonnal nem is történik meg a spanyol hadba lépés, Spanyolorzágnak mindenképp határozott tanújelét kell adnia, hogy a tengelyhatalmak ügye mellett foglal állást, vagyis hogy célszerű volna Spanyolország háromhatalmi paktumhoz való csatlakozását nyilvánosságra hozni. Ciano hangsúlyozta, hogy a csatlakozás még nem jelentené automatikusan a hadba lépést, jóllehet közelebb vinné Spanyolországot a konfliktushoz. Ciano befejezésként meghívta spanyol kollégáját egy olaszországi látogatásra, hogy személyesen is konzultálhassanak ezekről a fontos kérdésekről.³³ A Duce még néhány kézzel írt sort is csatolt a levélhez, melyben osztotta veje véleményét, kiemelve, hogy a háromhatalmi egyezményhez való spanyol csatlakozás nyilvánosságra hozatala mindenképp szükséges, ha Spanyolország részt kíván venni az új európai rend kialakításában.³⁴

Serrano Suñer válaszában – Francóval folytatott megbeszélés után – azt ismételte csak el, amit már eddig is tudtunk: Spanyolország Hendaye óta valójában – jóllehet nem hozták nyilvánosságra – csatlakozott a háromhatalmi paktumhoz, és megígérte hadba lépését a tengely oldalán, egyedül az időpontról

³¹ *DDI*, IX. sorozat, VII. kötet, 194. (200. dok.) Brenner-hágó, 1941. június 2., Mussolini-Ciano- Ribbentrop találkozó; Galeazzo Ciano: *L'Europa hacia la catástrofe*, Barcelona, 1949. 353-354., Ciano levele Serrano Suñernek.

³² Galeazzo Ciano: *Ciano gróf naplója*, 299. (1941. június 2.)

³³ *DDI*, IX. sorozat, VII. kötet, 207-208. (205. dok.) Róma, 1941. június 3., Ciano Serrano Suñernek; Galeazzo Ciano: *Ciano gróf naplója*, 300. (1941. június 3.); Galeazzo Ciano: *L'Europa hacia...*, 354.

³⁴ Galeazzo Ciano: *L'Europa hacia...*, 354.

nem született döntés. Ha azonban a Duce azt akarja, hogy ez a tény napvilágra kerüljön, akkor Franco készen áll mérlegelni ennek lehetőségét. Az olaszok ugyan csak azt sürgették, hogy Spanyolország paktumhoz való csatlakozása kerüljön nyilvánosságra, Serrano azonban kijelentette azt is, hogy „*a mi szándékunk, hogy katonailag is aktívan részt vegyünk, mihelyt lehetséges*”. A háromhatalmi egyezményhez való csatlakozás ismertetésének kérdésében azonban óvatosan – kérdések formájában – aggályainak is hangot ad. Indoka pedig az volt, hogy az eredményesség szempontjából nem lenne-e romboló hatású a spanyol csatlakozás felfedése, mivel azzal Spanyolország hadba lépése már nem lenne meglepetés. Megfogalmazódik benne az a kérdés is, hogy országa hadba lépése milyen hatással volna az Egyesült Államokra? Meggyorsítaná-e az amerikaiak hadba lépést, vagy éppen ellenkezőleg?³⁵

Érdekes kiemelni, hogy a spanyol hadba lépés kérdésében ez volt az első olyan levél, mely nem tartalmazta a németek és az olaszok előtt is már unalomig ismételt *litániát*. A spanyol miniszter ugyan tett utalást országa ellátásbeli gondjaira és az észak-afrikai spanyol aspirációkra, mégsem ezek a pontok alkotják a levél lényegi mondandóját, és nem ezek körül csoportosulnak a szokásos ellenérvek. Látszólag tehát 1941 júniusában Spanyolország megint közelebb került a hadba lépés lehetőségéhez.

Ciano június 15-én Velencében ismét találkozott Ribbentroppal és beszámolt neki Serrano említett leveléről. A németek véleménye azonban ugyanolyan szkeptikus maradt arra vonatkozólag, hogy Spanyolország valóban csatlakozna-e nyíltan is a háromhatalmi paktumhoz. Ribbentrop úgy vélte, hogy Spanyolország hajthatatlan, ugyanazokat az érveket hajtogatja csak a hadba lépésük elnapolására, mint fél évvel korábban.³⁶ A német vezetés egyébként itt értesítette először Olaszországot keleti terveiről.

Dokumentumok támasztják alá, hogy a spanyolok a velencei olasz-német találkozó előtt két nappal már Stockholmból és Helsinkiből olyan információkat kaptak, melyek szerint Németország a Szovjetunió megtámadására készül.³⁷ Az értesülések igaznak bizonyultak: június 22-én Hitler megindította a Barbarossatervet. A hírt Serrano Suñer nagy örömmel és lelkesedéssel fogadta már a támadás megindulásának napján, kifejezve, hogy a Szovjetunió és a kommunizmus nemcsak Spanyolország, hanem az egész keresztény Európa ellensége. Francónak és Suñernek azonban volt egy másik oka is az örömrre: a keleti front megnyitásával Németország figyelme elfordult Spanyolországról, és a pireneusi határon állomásozó német egységek felől egyelőre csökkent a fenyegetettség érzése. Von Stohrer nagykövetet a spanyol külügyminiszter arról is tájékoztatta, hogy

³⁵ DDI, IX. sorozat, VII. kötet, 226. (233. dok.) Madrid, 1941. június 9., Serrano Suñer Ciano-nak.

³⁶ DDI, IX. sorozat, VII. kötet, 250-252. (260. dok.) Velence, 1941. június 15., Ciano-Ribbentrop találkozó jegyzőkönyve; Galeazzo Ciano: *L'Europa hacia...*, 355-357.

³⁷ DIHGF, II/2., 167.

Francónak és neki szándékában áll önkénteseket toborozni a szovjet frontra. Az önkéntesek küldése azonban nem jelenti azt, hogy Spanyolország hadviselő féllé válna a második világháborúban.³⁸ Valóban megindult a spanyol hadosztály felállítása, mely a Falange kék ingjének színéről a *Kék Hadosztály* nevet kapta.

A spanyol önkéntes alakulat szovjet frontra küldését Mussolini nem fogadta kitörő lelkesedéssel. Attól tartva, hogy Franco esetleg az ő közvetítése nélkül kerülne túl közel Hitlerhez, szerette volna megakadályozni a spanyol hadosztály bevetését. Ciano is nemtetszésének adott hangot, amikor megállapította, hogy a spanyol-német megállapodás az olaszok tudta nélkül történt.³⁹ A Duce azonban azt akarta elérni Hitlernél, hogy a német diktátor ne tulajdonítson különösen nagy jelentőséget a spanyol részvételnek. Véleménye szerint Spanyolország nem fog többet tenni ennél a gesztusértékű lépésnél, hiába gyakorolnának nyomást a spanyol kormányra.⁴⁰

A spanyol politika az önkéntesek küldésével kockázatos lépésre szánta el magát, azonban Stohrer kérésére, hogy Spanyolország üzenjen hadat a Szovjetuniónak, Serrano Suñer elutasító választ adott. A konkrét hadba lépésre tehát ez alkalommal sem került sor. Suñer jól tudta, hogy egy ilyen döntés maga után vonná a szövetségesek tengeri blokádját, mely Spanyolországot gazdaságilag teljesen ellehetetlenítette volna. Ezért a spanyol miniszter hangsúlyozta, hogy a *Kék Hadosztály* részvétele a tengely Szovjetunió elleni harcában pusztán *erkölcsi hadviselés*, mellyel Spanyolország a kommunizmus elleni harc – és ez ellen vívták a nacionalisták a polgárháborút is – mellett fejezi ki szolidaritását.

Franco érvei is hasonlóak voltak az angol nagykövet, Hoare előtt. A Caudillo kifejtette a brit diplomatának, hogy a keleti hadjárat megindulásával már nem egy háború folyik, hanem kettő. Az első háborút, melyben Spanyolország semleges – pontosabban nem hadviselő – kíván maradni, a szövetségesek a tengelyhatalmakkal, és mindenekelőtt Németországgal vívják. A második háború – mely Franco elmélete szerint független az Európát vérbeborító konfliktustól – azonban a Szovjetunió és a kommunizmus ellen folyó keresztes hadjárat, s ebben Spanyolország nem maradhat közömbös. Önkéntesek küldésével tehát Spanyolország részt kíván vállalni a kommunizmus elleni harcban, anélkül, hogy ezzel hadba lépne a szövetségesek ellen. Innen ered tehát a két háború teóriája, mely a *Kék Hadosztály* ideológiai indokát alapozta meg.⁴¹

³⁸ *DDI*, IX. sorozat, VII. kötet, 288. (301. dok.) Madrid, 1941. június 23., Lequio Cianónak.

³⁹ Galeazzo Ciano: *Ciano gróf naplója*, 307. (1941. június 25.)

⁴⁰ *DDI*, IX. sorozat, VII. kötet, 390. (420. dok.) Róma, 1941. július 24., Mussolini Hitlernek. *DDI*, IX. sorozat, VII. kötet, 506. (511. dok.) 1941. augusztus 26., Hitler-Mussolini találkozó jegyzőkönyve.

⁴¹ Luis Suárez Fernández: i. m. 327.; Manuel Espadas Burgos: i. m. 122-124.; Massimiliano Guderzo: *Madrid...*, 187.; Paul Preston: *Francisco Franco...*, 439.; Ormos Mária, Harsányi Iván: i. m. 270.

A Szovjetunió elleni harc és a spanyol hadosztály megalakulása lehetőséget adott arra, hogy Spanyolország szorosabbra vonja kapcsolatait Németországgal, anélkül azonban, hogy konkrét kompromisszumot vállalt volna Franco a tengely oldalán. A *Kék Hadosztály* keleti frontra küldése más előnyökkel is szolgálhatott: egyrészt késleltette a Félix-terv újraélesztését a németek részéről, másrészt a németek úgy értékelték a spanyolok részvételét a szovjet fronton, mintha Spanyolország egy újabb lépést tett volna a hadba lépés felé. A keleti hadszíntéren való részvételből pedig az az előnye is származott a spanyol vezetésnek, hogy a konfliktus aktuális helyzetéről is több és pontosabb információt kaphatott Spanyolország. Mivel a spanyol önkéntesek többségét ifjú falangisták alkották, így a *Kék Hadosztály* arra is jó volt, hogy a túlságosan hangos háborúpárti hangokat legalább egy ideig távol tartsák a pattanásig feszült spanyol közélettől. Emellett természetesen a spanyol politika a morális hadviselés elméletének a hangoztatásával megerősítette Spanyolország antikommunista magatartását is a világ előtt.⁴²

A nem hivatásos katonák toborzása gyorsan ment, összességében valamivel több, mint 18.000 személyt sikerült besorozni a *Kék Hadosztályba*.⁴³ Spanyolország minden részéről érkeztek önkéntesek, többségükben falangista fiatalok, azonban az összetétel igen heterogén volt: munkások, parasztok, diákok keveredtek a hadosztály soraiban. Közös jellemzőjük a képzettség hiánya volt, azonban ezt a fogyatékoságot némileg ellensúlyozta lelkesedésük. Az alakulat július 13-án indult útnak, s az utolsó csoport július 23-án hagyta el Madridot. A szedett-vedett társaság felszerelését és fenntartását Németország vállalta magára. A spanyol egység Agustín Muñoz Grandes vezetése alatt Nürnbergben kapta meg az egyenruháját és a szükséges fegyvereket, majd augusztus 16-án a hadosztály tagjai hűséget esküdtek Hitlernek a kommunizmus elleni harcban. A spanyol különítmény a 250. hadosztály néven tagozódott be a *Wehrmachtba*.

Eközben Spanyolországban Franco tengelyszimpátiája – mely a Szovjetunió elleni hadjárat megindítása kapcsán ismét erősödött – a július 17-én elhangzott évfordulós ünnepi beszédből is kiérezhető volt. A német hadsereget dicsőítette, míg Nagy-Britanniát hibáztatta Európa szenvedéséért. Elutasította az angolszász gazdasági segítséget, leszögezve, hogy Nagy-Britannia véglegesen elveszítette a háborút. Az általában óvatos és higgadt spanyol államfő agresszív hangnemű diskurzusát az angol nagykövet megdöbbenéssel fogadta, és természetesen a brit kormány sem hagyta észrevétlenül Franco ellenséges megnyilatkozását. Az angol külügyminiszter kijelentette, hogy ha Spanyolorzágnak nem kell a segítségük, akkor a korábbi kereskedelmi egyezményekben foglaltakat Anglia

⁴² Francisco Torres García: *El largo camino hacia la neutralidad: las difíciles negociaciones para la retirada de la División Azul (1942-1943)*, In: Javier Tusell (szerk.): *El régimen de Franco 1936-75*, Congreso Internacional, Madrid, 1993. II. kötet, 331.

⁴³ Ramón Salas: *La División Azul*, In: *Espacio, Tiempo y Forma, V., Historia Contemporánea*, 1989/2. 252.; Luis Suárez Fernández: i. m. 327.

nem tartja szükségesnek teljesíteni. A jövőbeli brit politikát pedig a spanyol kormány cselekedetei és magatartása fogja meghatározni.⁴⁴ A provokatív beszéd után újabb atrocitások érték az angol diplomatákat július 24-én, amikor a Brit Nagykövetséget és a diplomata testület személyautóit kövekkel dobálták meg. Az akció mögött feltehetőleg náci ügynökök és a Német Nagykövetség állt, azonban a spanyol hatóságok nem tettek semmit ennek megakadályozására. Hoare kifejezte tiltakozását Suñer majd Franco előtt is, s az utóbbitól ígéretet is kapott az elkövetők felderítésére.⁴⁵

Francó évfordulós beszéde maga után vonta az amerikaiak nemtetszését is. Sumner Welles kijelentette, hogy az Egyesült Államok részéről „*egyedüli méltó választás az lehet, ha felfüggesztik a Spanyolországban szánt élelmiszer-, és gyógyszerküldeményeket.*”⁴⁶ Ettől kezdve valóban számos akadályt állítottak az amerikai export Spanyolországba érkezése elé, valamint a kőolajszállítmányt is jelentősen lecsökkentették. 1941. október-november során azonban Spanyolország szövetségesekkel való kapcsolata érezhetően ismét javulni fog. Az angolszászok jól tudták, hogy túlzott szankciókkal csak azt érnék el, hogy Francót végleg Hitlernek szolgáltassák ki. Így az Egyesült Államok is beleegyezett, hogy Spanyolország számára változatlanul történjen üzemanyagszállítás, azzal a feltétellel azonban, hogy a spanyol kormány garanciát vállal, hogy a kapott segítséget nem juttatja a németek kezére.

A Caudillo heves beszéde azonban nemcsak a szövetségesek tiltakozását idézte elő, de a spanyol tisztikar nagy része is felelőtlenséggel vádolta meg Francót. A katonák többsége a *Kék Hadosztály* felállítását is *könnyelmű kalandnak* aposztrofálta, és amikor eljutott a híre, hogy a spanyol katonák a német hadsereg főparancsnokának tették le az esküt, a hangulat még feszültebb lett. Az elégedetlenség odáig jutott, hogy Orgaz tábornok néhány monarchista civilvel társulva egy Franco ellenes katonai akció tervét fogalmazta meg. Orgaz elképzelését támogatta még Kindelán, Saliquet, Solchaga, Aranda, Varela és Juan Vigón, vagyis a spanyol hadsereg legmagasabb rangú tisztjei, valamint a kormány katonai miniszterei is. Orgaz augusztus 1-jén tábornoktársai nevében felszólította Francót, hogy tartózkodjon az olyan jellegű beszédektől, mint a július 17-i volt, kérve, hogy minden hasonló lépés előtt a Caudillo konzultáljon a katonákkal. Követelte még a semlegességhez való határozott visszatérést, és rövid időn belül a monarchia restaurálását. A marokkói főbiztos kritikájában Serrano Suñert sem kímélte, a fejét követelve a túl nagy hatalommal rendelkező *cuñadísimónak*. Luis Suárez a tábornokok szervezkedését úgy ítéli meg, hogy ők a rezsimen belül akartak egy irányváltást elérni, és szó sem volt rendszerellenes összeesküvésről.⁴⁷ Franco szokásához híven kitért a konfrontáció elől arra

⁴⁴ Samuel Hoare: i. m. 123-124.

⁴⁵ Uo. 125-127.

⁴⁶ *The Times*, 1941. július 22. Idézi: Paul Preston: *Francisco Franco...*, 442.

⁴⁷ Luis Suárez Fernández: i. m. 346.

hivatkozva, hogy a Falange hatalmát figyelembe véve veszélyes volna azonnal megszabadulni Suñertől. A katonák augusztus 12-én Arandán keresztül megismételték javaslatukat, azonban Franco válasza ugyanaz volt, mint korábban Orgaz akciójakor. A német nagykövet azonban úgy látta, hogy Franco azért félt megválni sógorától, mert attól tartott, hogy abban az esetben a monarchista frakció erősödött volna meg.⁴⁸

Szeptember harmadik hetétől egyre érezhetőbbé vált Serrano Suñer hanyatlása. Ekkor már a sajtóban is csökkent a hatalma, hisz Arias Salgado, aki a sajtó ellenőrzését kapta feladatul – igaz maga Suñer nevezte ki a posztra –, sohasem sikerült teljesen a befolyása alatt tartania. A külügyminiszternek be kellett érnie annyival, hogy – Jiménez de Sandovalon keresztül – csak a külpolitikai hírekbe kapott beleszólási jogot. Suñer befolyása tehát sokkal diszkrétebb lett a sajtóban is.

A *cuñadísimo* elszigeteltségét az olasz diplomácia is jól érzékelte. Az olasz nagykövet úgy látta, hogy már a falangisták Primo de Riverával és Arresével azonosuló csoportja sem fogadja el olyan mértékben Suñer hatalmát, mint korábban. Valószínűnek tűnik, hogy szeptember végén maga Suñer be is adta a külügyi tárcáról való lemondását, kifejezve vágyát, hogy a már egy ideje üresen maradt római nagyköveti posztot foglalja el. Suñer Lequiónak meg is vallotta, hogy úgy érezte, közeleg az idő, amikor régi álmát – vagyis az említett római diplomata posztot elfoglalva – megvalósíthatja.⁴⁹ Fontos kiemelni, hogy 1941 őszén már a német nagykövet is úgy vélte, tekintettel a feszült spanyol belpolitikai helyzetre, hogy szerencsésebb lett volna leváltani Franco sógorát, és helyére egy katonát tenni a külügyminisztérium élére. Von Stohrer azonban nem tett lépéseket ez irányba, mivel Berlin szigorúan arra utasította, hogy tartsa távol magát a spanyol belügyektől.

⁴⁸ Paul Preston: *Francisco Franco...*, 442-446.

⁴⁹ *DDI*, IX. sorozat, VII. kötet, 595. (582. dok.) Madrid, 1941. szeptember 23., Lequio Cianónak.

6. A „FORDULAT ÉVE”: 1942

A *Kék Hadosztály* útnak indításakor mindenki úgy gondolta, hogy a spanyolok egy gyors és rövid hadjáratba kapcsolódnak be. Azonban a keleti hadjáratral Hitler reményei nem váltak valóra. A kezdeti sikerek után a terv elhúzóda miatt a német hadvezetésnek szembe kellett néznie a kemény orosz tüllel, amire a német katonák és a spanyol önkéntesek sem voltak felkészülve. A szovjet front katonai helyzete igen aggasztotta a Caudillót, az Egyesült Államok hadba lépése pedig további megfontolásokra készítette a spanyol külpolitikát. Franco már mérlegelte annak lehetőségét is, hogy – a nagy emberveszteségekre hivatkozva – visszarendeli ideiglenesen a frontról az önkéntes egységeket, azzal az ígérettel, hogy a spanyol alakulat hamarosan visszatérne a szovjet harcvonalra. Hitler azonban ezt elutasította, vállalva inkább a létszámbeli spanyol veszteségek pótlását, valamint az egységek rotációs váltására is ígéretet tett. A *Kék Hadosztály* tehát továbbra is a szovjet fronton maradt, végleges kivonásuk majd csak 1943 októberében kezdődik meg.

A katonai helyzet megvitatásának céljából Serrano Suñer ismételt látogatást tett Németországban. A tárgyalásokon nemcsak a német politikusok, de az olasz külügyminiszter is jelen volt. Suñer igyekezett a németek tudtára adni, hogy Spanyolország Németország felé érzett szolidaritásának a maximális jelét adta, amikor a *Kék Hadosztály* útnak indította. Ez a lépés a szövetségesek szemében – az ismert morális hadviselési ideológia hajtogatása ellenére – már igen csak súrolta a *jóindulatú semlegesség* határait. Spanyolország helyzetét tovább nehezítette, hogy Suñer berlini látogatásának hírére az Egyesült Államok feltartóztatott két Spanyolországba tartó olajszállító hajót. Hitler azonban nem hagyta, hogy a spanyol miniszter panaszai félrevezessék. Újra a szemére hányta Suñernek az 1941. januári spanyol döntésképtelenséget, mely sokban hátráltatta a német terveket. A *cuñadísimo* érvként ismételt országba szorult helyzetét hozta fel, azonban egy újabb okként a spanyol belpolitika nehézségeit is megemlítette, kiemelve a „*monarchisták, a lázongó katonák, és a megbűvő vörösök*” közti feszült légkört. Suñer két-két beszélgetést folytatott Ribbentroppal és Hitlerrel. Ciano mindkettőn jelen volt, mivel a Führer hangsúlyozta, hogy a Földközi-tenger medencéjét érintő kérdések Olaszország hatáskörébe is tartoznak, így ott semmi sem történhet az olaszok beleegyezése nélkül. A tárgyalások során azonban nem sok újdonság hangzott el. Hitler még mindig neheztelt a Gibraltár elleni támadás megghiúsulásáért, azonban már egyáltalán nem gyakorolt nyomást Spanyolország beléptetésének érdekében. A német diktátor dicsérő szavakkal illette a *Kék Hadosztály*t, azonban Hitler véleményével szöges ellentétben állt Ciano naplójegyzete, melyben a spanyol katonák fegyelmezetlenségét és nyughatatlanságát írja le.¹ Suñerrel kapcsolatban az olasz miniszter azt jegyezte meg, hogy *"Serrano még mindig nem találta meg a németeknek megfelelő*

¹ Galeazzo Ciano: *Ciano gróf naplója*, 343. (1941. november 26.)

*hangnemet, de nem is tűnik úgy, mintha keresné ezt.*² Hasonló bejegyzés árulkodik a tárgyalások tónusáról is Ciano naplójában: Suñer „*agresszív, éles, de teljesen tengelybarát volt...képtelen helyesen viselkedni a németekkel szemben és gúnyolódik velük.*”³

A világháború tekintetében a spanyol helyzetben 1941 novemberére viszonylag stabil pozíció alakult ki. A háború kelet felé távolodásával úgy tűnt, elvonult a közvetlen veszély a Földközi-tenger nyugati medencéje fölül, és Spanyolország, ha rövid időre is, de fellélegezhetett. Ezzel szemben, mint láttuk, a spanyol belpolitikát illetően korántsem lehetett ilyen stabilitásról beszélni. A politikai villongások nemcsak egyik oldalról a katonák és a monarchisták, másik oldalról Serrano Suñer között voltak jelen, de a feszültség a Falangén belül is egyre kitapinthatóbb volt. 1941 végétől egészen 1942 nyaráig ez a helyzet gyakorlatilag nem is változott.

Az Egyesült Államok hadba lépésével Spanyolország pozíciója nem módosult, továbbra is megtartotta a nem hadviselő státuszt. Ideológiailag azonban árnyalatnyi változás érezhető volt, amikor Franco *két háborúról* szóló elméletét felváltotta a *három háború* teóriája.⁴ Néhányan – úgy véljük joggal – csak propagandát láttak ebben az újabb elméletben, mely hasonlóan a Szovjetunió elleni morális hadviselés hipokrita téziséhez, csak arra szolgált Francónak, hogy *lavírozhasson* a két oldal között. Franco ideáriumban tehát csak egyetlen háborúnak volt jogossága, ez pedig a keresztényi gyökerű nyugati civilizáció ellensége, a kommunizmus elleni küzdelem volt. Ideológiai ürügyet erre a spanyol polgárháború adott, ahol szintén a „*felforgató vörös veszély*” ellen küzdött a nemzeti Spanyolország. A Caudillo szerint a másik háború, mely a németek és az angolok között folyt, bármi is legyen a végeredménye – jóllehet nem szalasztotta el kiemelni a tengelyhatalmak előtt, hogy egyértelműen az ő győzelmükben bízik –, mindenképpen Európa kárára lehet csak. Az Egyesült Államok hadviselő féllé válásával azonban a horizonton megjelent egy harmadik háború is, melyben Franco szintén nem kívánt részt venni.

Az Egyesült Államok Spanyolországgal szembeni politikájának fontos fordulópontja volt 1942 áprilisa, amikor Alexander Weddell nagykövet helyére egy új diplomatát neveztek ki, Carlton Joseph Huntley Hayes személyében.⁵

² DDI, IX. sorozat, VII. kötet, 786. dok. Ciano feljegyzése Mussolininak az 1941. november 24-27. között lezajlott tárgyalásokról, melyen az antikomintern országok küldöttei vettek részt.

³ Galeazzo Ciano: *Ciano gróf naplója*, 342. (1941. november 24.)

⁴ Luis Suárez Fernández: i. m. 350-351. Harsányi Iván ezt a „két és fél háború” teóriájaként említi. (Ormos Mária, Harsányi Iván: i. m. 278.)

⁵ MOL, K63, 86. cs. 10/32. Madrid, 1942. április 4., Ambró Kállaynak (11/pol.-1942.)

Az új nagykövet egyetemi tanár és nagyra becsült történész volt hazájában, tehát nem rendelkezett semmilyen diplomáciai múlttal, azonban saját bevallása szerint „*már fiatal kora óta Spanyolország és a spanyol nép iránt szinte perverz vonzódást*”⁶ érzett. Katolikus volt, azonban bírálattal illette azokat az amerikai katolikusokat, akik minden árnyalat nélkül Francót támogatták a spanyol polgárháborúban. A hírt, hogy milyen fontos diplomáciai posztra akarja kinevezni az amerikai elnök, Hayes március 18-án tudta meg. A legelső gondolata az volt, hogy nem vállalhatja el a neki szánt küldetést, mert attól tartott, hogy Franco és Suñer *persona non grata*nak fogja nyilvánítani. Másik kérdés, mely megfogalmazódott benne, az volt, hogy meggyőződéses demokrataként vajon mit tehet egy diktatórikus rezsimmel rendelkező országban? Egy héttel később azonban meghozta végső döntését, és elvállalta a spanyol missziót. Weddell távozását április 2-án jelentették be, s az új nagykövet május 2-án tette le hivatali esküjét.

Arra a kérdésre, hogy mi volt Hayes küldetése Madridban egyrésztől nagyon egyszerű a válasz. Távol tartani Spanyolországot a háborútól azzal a céllal, hogy megakadályozzák a németek földközi-tengeri és afrikai terjeszkedését. Gyakorlatilag tehát ugyanazt a feladatot kapta, mint a brit követ, Hoare 1940 nyarán. Másrésztől azonban látnunk kell, hogy missziója mégsem lehetett ugyanaz, mint angol kollégájáé, hisz 1942-ben a nemzetközi helyzet már sokban különbözött az 1940-es évtől. Ekkor, a keleti front 1941-es megnyitásával a stratégiai súlypontok máshova helyeződtek át, s az Egyesült Államok és Japán belépésével, már valóban világméretű dimenziókra tágult a háború. Azonban az 1940-es esztendő brit diplomáciájához hasonlóan az amerikaiak számára is az időnyerés vált spanyolországi politikájuk legfontosabb szempontjává.

A két angolszász diplomata hasonló nehézségekkel találta magát szemben Madridba érkezésükkor, azonban helyzetükben több fontos különbséget nem hagyhatunk figyelmen kívül. Hoare missziójának kezdetekor Serrano Suñer karrierje még felfelé ívelt, sőt még külügyminiszteri kinevezése előtt állt, ehhez képest, az amerikai diplomata munkába állásakor Suñer csillaga már leáldozóban volt. Ugyan Franco még 1942-ben is a tengely győzelméről volt meggyőződve a spanyol közhangulat már korántsem volt annyira tengelybarát, mint 1940-ben. Míg Hoare akkor úgy becsülte, hogy minden tíz spanyolból kilenc a németek győzelmét akarja, addig 1942-re az arányok igencsak megváltoztak. Hayes úgy ítélte meg, hogy a spanyol népesség 80%-a brit-, és amerikai szimpatizánsnak mondható, habár a polgárháború alatt kapott jelentős olasz-német segítség miatt még sokakban élt a hála Mussolini és Hitler iránt, valamint a hadseregen belül is sokan tisztelték a német hadigépezet erejét és fegyelmezettségét. A tengely térvészítésének okai között az amerikai diplomata kiemeli a falangisták pozíciójának gyengülését⁷, Suñer hatalmának csökkenését,

⁶ Carlton Joseph Huntley Hayes: *Misión de guerra en España*, Buenos Aires, 1946. 8.

⁷ Uo. 66-67.

valamint a hagyományosan angolbarát monarchista és katonai szektor izmosodását. Emellett fontos tényező volt, hogy a náci propaganda túlzásaival éppen az ellenkezőjét érte el céljának, és nemhogy a rokonszenvet növelte volna a németek iránt, hanem éppen ellenkezőleg, akaratlanul is a szövetségesek ügyét szolgálta. Hayes véleménye szerint a spanyol nép általában lenézte az olaszokat és utálta a japánokat.⁸ A tengelyszimpátia visszaesése miatt tehát Hayesnak 1940-hez viszonyítva valamelyest könnyebb volt a helyzete, hogy meggyőzze a spanyolokat arról, hogy az Egyesült Államoknak nem Spanyolország az ellensége, hanem a tengely.

A május 16-án Madridba érkező új nagykövet csak június 9-én kapott lehetőséget megbízólevele átadására.⁹ Franco a szokásos formalitásokon túl igen határozottan adott hangot véleményének. Kifejtette Hayes előtt, hogy Spanyolország és Európa számára nem Németország jelenti a legnagyobb veszélyt, hanem sokkal inkább a kommunizmus és a Szovjetunió. Annak ellenére, hogy Franco meggyőződése az volt, hogy Németország már megnyerte a háborút, a Caudillo azt is hangsúlyozta, hogy Spanyolország tulajdonképpen nem a tengely győzelmét kívánja, hanem a Szovjetunió legyőzését. Természetesen Franco ezzel a spanyol politika antikommunista irányvonalát kívánta kidomborítani, mégis, a végeredmény szempontjából teljesen mindegy volt a perspektíva. A spanyol nem hadviselés csak annyit jelent, hogy Spanyolország nem maradhat semleges a Szovjetunió elleni háborúban, azonban a tengely és a nyugati demokráciák, valamint Japán és az Egyesült Államok konfliktusában Spanyolország a semlegességét fogja megőrizni – hangzott a spanyol álláspont.

Hayes első benyomása alapján Francót sokkal inkább hivatásos katonának, mintsem politikusnak ítélte meg. Összességében azonban nem túl pozitív képet alakíthatott ki a spanyol államfőről, amikor Rooseveltnek írt levelében így jellemezte Francót: „*óvatos, mint egy medve, makacs mint egy öszvér, és olyan buta, mint egy ökör*”.¹⁰ Hayes azt is világosan látta, hogy a Caudillo sokkal inkább országa belső helyzetével, mintsem a világháborúval volt elfoglalva. Hasonlóan negatív benyomása alakult ki Hayesnak Serrano Suñerrről is, akit *gyanús, ironikus, rejtélyes és nem őszinte* jelzőkkel illetett. Más nagykövetségek képviselőihez hasonlóan az amerikai diplomata is úgy látta, hogy a *cuñadísimo* szinte soha nem volt elérhető a minisztériumban, és munkavégzése igen rapszodikus volt.¹¹

Az 1942-es esztendő folyamán a spanyol pozíció egyre ambivalensebb lett. Egyrészt a tengellyel való azonosulás – jóllehet a kommunizmus elleni harc ideológiáját hozva fel érvként – a felszínen nem változott semmit, másrészt azonban a keleti fronttal – melynek köszönhetően Spanyolországtól egyelőre

⁸ Uo. 54-55.

⁹ Francisco Gómez-Jordana Souza: i. m. 171.

¹⁰ Javier Tusell: *Franco, España ...*, 288.

¹¹ Carlton J. H. Hayes: i. m. 40-41.

messzebb került a konfliktus epicentruma – és a belpolitikai nehézségek tartósságával a spanyol hadba lépés gondolata egyre távolodott a realitástól. Az angolszászok, s leginkább az amerikaiak részéről gyakorolt gazdasági nyomás pedig további adalék volt ahhoz, hogy Spanyolország 1941 nyarán még *pre-hadviselő* tónust mutató pozíciója végül is a nem hadviselő státusznál rekedt meg.

6.1. Katonák és monarchisták

1942 nyaráig Spanyolország világháborúhoz való viszonya alapvetően változatlan maradt, a belpolitikában azonban szinte folyamatos volt a válság. Nem múlt el olyan hónap, hogy valamilyen összetűzésre ne került volna sor a politikai életben, s a konfliktusok mondhatni állandó főszereplője Serrano Suñer maradt. Az *intrikus* szerepkörben felváltva jelentek meg katonák, monarchisták, vagy falangisták, azonban mindegyikük közös célpontja a *cuñadísimo* volt.

1941 decemberében a belpolitikai nehézségek megvitatására olyan tábornokok (Kindelán, Varela, Orgaz, Ponte, Saliquet, Dávila) gyűltek egybe, akik köztudomásúan a külügyminiszter ellenségei voltak. A tábornokok ekkor már nem osztották a Caudillo véleményét és vak bizalmát a tengelyhatalmak háborús győzelmében, jóllehet katonaként – tehát szakmailag – nem titkolták csodálatukat a német hadsereg iránt. A megbeszélésen Kindelán határozottan felszólalt a spanyol politika tarthatatlan helyzete miatt, bírálva a kormány cselekvésképtelenségét és a mindenre kiterjedő falangista bürokrácia korrupsztását. Kritikájából egyértelműen kiértékelődött, hogy nem ért egyet a spanyol külpolitika irányával, melyet a gyűlött Suñer határozott meg.¹²

A Suñer-ellenes hangulat fokozódását az olasz diplomácia is jól érezte. Lequio nagykövet szinte összes januári beszámolója Franco sógorának pozícióvesztéséről számolt be. A tábornokok már minden rosszért, ami az országot sújtotta a külügyminisztert tartották felelősnek.¹³ Az év elején újra szárnyra kapott az a hír, mely szerint Suñer, megválva a külügyminiszterségtől, a római nagyköveti posztot szeretné elfoglalni. Mivel a hely valóban betöltetlen maradt továbbra is, és Suñer már korábban kifejezte ez irányú aspirációit, a hír nem tűnt teljesen valószínűtlennek.¹⁴

A decemberi tábornoki tanácskozáson elhangzott beszédének hangnemét ismételte meg Kindelán az 1942. január 26-i felszólalásakor is, melyet a barcelonai főkapitányság ünnepi megemlékezésén tartott, rámutatva a rezsím presztízsének visszaesésére. A főkapitány hiányolta, hogy az ország még továbbra sem rendelkezik olyan alkotmányos berendezkedéssel, mely biztosítaná

¹² Paul Preston: *Francisco Franco...*, 448-449. Luis Suárez Fernández: i. m. 358.

¹³ *DDI*, IX. sorozat, VIII. kötet, Róma, 1988. 123-124. (130. dok.) Madrid, 1942. január 12., Lequio Cianónak.

¹⁴ Uo. 113. (116. dok.) Madrid, 1942. január 9., Lequio Cianónak.

Franco utódlásának a kérdését. Ebben már burkoltan benne volt a katonák és a monarchisták közös szándéka: a monarchia visszaállítása, mely – Kindelán véleménye szerint – elengedhetetlen ahhoz, hogy a spanyolok újra békében, összetartásban és egyetértésben élhessenek egymással.¹⁵

Jóllehet Kindelán és a többi tábornok egyre erőteljesebb kritikájára a Caudillo közvetlenül nem válaszolt, azonban a spanyol államfő katalán körútján elhangzott két beszédből kiérezhető volt, hogy Franco belpolitikát érintő elképzeléseiben bizonyos változások történtek. A január 26-i és 28-i beszédeiben kijelentette, hogy a társadalom problémáira nem a múlt parlamentáris rendszerében kell keresni a megoldást. Azt is a tömeg tudtára adta, hogy soha nem állt szándékában sem egy diktatórikus, sem egy autoriter rezsim létrehozása. Az ő akarata az volt, hogy a spanyol nemzet szoros együttműködésével teremtsék meg a demokráciát. Franco tehát nem totalitarizmusról, hanem demokráciáról beszélt a katalán fővárosban. Olyan demokrácia volt ez azonban, melyben nem kapott helyet sem a liberalizmus, sem a politikai pártok fogalma. Franco eszmerendszerében ezek voltak a spanyol problémák fő okozói.

A Caudillo szavai azt tükrözték, hogy ekkor már foglalkoztatta Francót a Cortes visszaállításának a gondolata. Beszédeivel egyben választ is adott a tábornokok által felvázolt problémára is: „Először az alapokat kell letenniünk, és amikor majd szükséges lesz megkoronázzuk munkánkat”. Ezzel nemcsak azt jelentette be, hogy az úgynevezett *organikus törvények* hamarosan megszületnek, hanem azt sugallta, hogy maga is a monarchista opció mellett foglal állást.¹⁶

Szintén januárban Rómában is sor került egy említést érdemlő atrocitásra, amikor az egy évvel korábban elhunyt XIII. Alfonz özvegyét kiutasították Olaszországból. A kiutasítás oka valószínűleg a királyné nem titkolt angolbarátsága lehetett. A római magyar követ ezen esemény kapcsán azt az ellentmondást emeli ki, hogy jóllehet az olasz kormány ellenségesen viselkedett a spanyol királynéval, mégis a Duce rokonszenvet táplált az elhunyt király fia és kijelölt örököse, Don Juan iránt, akinek kérését, hogy Rómában telepedhessen le, Mussolini szívélyesen támogatta.¹⁷

Spanyolországban a Suñer-ellenes hangok legtöbbször – mint ahogy Kindelán beszédei is mutatták – a monarchia restaurálásának gondolatával együtt jelentek meg. Az olasz külügyminiszter Bárdossy Lászlóval folytatott megbeszélése során is szóba került a kényes spanyol belpolitikai helyzet. Ciano szerint „*egyes jelenségek arra mutatnak, mintha Spanyolországban restaurációra készülnének*”. Az olasz miniszter tisztában volt azzal is, hogy a spanyol tábornoki kar egyre

¹⁵ Paul Preston: *Francisco Franco...*, 450.

¹⁶ *Las palabras del Caudillo*, Madrid, 1943. 209.; MOL, K63, 29/1-8234-1939. Idézi: Harsányi Iván: *A Franco-diktatúra születése*, 42-48.

¹⁷ MOL, K63, 220. cs. 23/1a. Róma, 1942. január 13., Máriássy Bárdossynak (8/pol.-1942.); Luis Suárez Fernández: i. m. 361. ASMAE, *Serie Affari Politici 1931-45*, b. 63. Madrid, 1942. március 16., Lequio Cianónak, Don Juan március 1-jén elhangzott beszéde.

kevésbé titkolja a fennálló rendszerrel szembeni elégedetlenségét. Ciano elismerte, hogy Suñer sok hibát követett el, és az őt ért kritikák egy része jogos, azonban azt igen furcsának vélte, hogy a tengelybarát *cuñadísimo* úgy tűnt, kezd a monarchia gondolata felé orientálódni. Ennek okát az olaszok egyértelműen abban vélték felfedezni, hogy Suñer igyekezett valamivel *simulékonyabbá* válni a monarchistákkal szemben, remélve, hogy az ellene irányuló támadások valamelyest enyhülni fognak. Az olaszok érthető módon averzióval viseltettek a spanyol királyság visszaállításának az ötletével szemben, hisz annak bekövetkeztével Spanyolország magatartása is változott volna, olyan értelemben, „*hogy az eddigi semlegesség angolbarát színezetet*” nyert volna. A barcelonai grófról, vagyis a spanyol trón jog szerinti utódjáról Cianónak az volt a véleménye, hogy „*nem is angolbarát, hanem egyenesen angol*”, és ha tényleg ő venné kezébe Spanyolország irányítását, akkor a benne lévő szimpátia érvényesülne országa politikai vezetésében és a világháborúval szembeni magatartásában is. A spanyol restauráció kihatással volna Portugáliára is, s ez újabb nehézségeket jelenthet a tengelyhatalmak számára.¹⁸ Az olaszoknak tehát nem állt érdekében a spanyol monarchia ügyének előmozdítása.

Annak ellenére, hogy a spanyol belpolitika problémái már igen nagy visszhangot kaptak külföldön is, Franco álláspontja a jól bevált kivárást volt. Rezzentelenül ülte végig az említett 1941. decemberi tábornoki tanácsot, s szintén nem reagált se Kindelán januári *kirohanására*, se más Suñer-ellenes, monarchiapárti véleményekre. Ugyanúgy, ahogy a külpolitikában a tengely és a szövetségesek között kellett *lavíroznia*, a belpolitikában is két tábor, egyik oldalról a Falange és a sógora, másik oldalról a tábornokok és a monarchisták között kellett megtalálnia az egyensúlyt. E politika jellegzetessége, hogy a tengely győzelmébe vetett hite és a Németországnak juttatott jelentős kedvezmények¹⁹ mellett, igyekezett a lehetőségekhez mérten jó kapcsolatot fenntartani továbbra is a szövetségesekkel. Ennek eszköze – hasonlóan a háború első esztendejében kialakított stratégiához – ismét Portugália volt.

Salazar és Franco február 12-én Sevilleában találkozott egymással. A találkozóra az okot elsősorban az szolgáltatta, hogy az Egyesült Államok intervenciójával a világháború horizontján megjelent az amerikai kontinens is, ahol mind Spanyolország, mind Portugáliának fontos érdekeltségei voltak, nem is beszélve erőteljes kulturális jelenlétükről. A találkozó másik motívumaként az atlanti-óceáni portugál szigetek stratégiai helyzetét kell kiemelni, mert felmerült annak is a lehetősége, hogy az amerikaiak szándéka ezek valamelyikének (Azori-szigetek) az elfoglalása, hogy onnan ellenőrzés alatt tarthassák a tengeren haladó ellátási útvonalakat is. Az Egyesült Államok hadba lépése ellenére a spanyol államfő továbbra is úgy gondolta, hogy a szövetségesek győzelme elképzelhetetlen. Franco

¹⁸ MOL, K64, 94. cs. 23. 1942. január 15., feljegyzés Ciano és Bárdossy megbeszéléséről.

¹⁹ Lásd: Manuel Ros Agudo: *La guerra secreta...*, idevonatkozó fejezeteit.

kizárta annak is a lehetőségét, hogy a németek Spanyolország megszállása mellett döntenének mindaddig, amíg a spanyol politika fenntartja jó kapcsolatát Németországgal. Azonban azt is kijelentette, hogy ha a német birodalmat a bolsevizmus győzelme fenyegetné, Spanyolország minden tőle telhetőt megtenne ennek megakadályozására, s Franco nemcsak a *Kék Hadosztályt*, hanem akár egymillió katonát is Hitler rendelkezésére bocsátana.²⁰ Súlyos kijelentés volt ez, melyet sokan Franco második világháború alatti legmeggondolatlanabb mondatának minősítettek. Egyedül talán csak a falangisták fogadták lelkesen a Caudillo szavait, míg a katonák emiatt elővigyázatlansággal vádolták meg Francót.

A beszélgetés látszólag szívélyes tónusa mögött érezhető volt Franco azon szándéka, hogy meggyőzze portugál kollégáját az általa helyesnek vélt út követéséről. A Caudillo, ha nem is tudta Portugáliát átállítani a tengely vonzókörébe tartozó országok közé, arra azért kísérletet tett – természetesen sikertelenül –, hogy Salazar szövetségesek iránti messzemenő jóindulatát megváltoztassa, és hogy Spanyolország függő helyzetben tarthassa nyugati szomszédját. Franco ehhez még hozzátette, hogy a spanyol kormány agresszióinak, és a semlegesség megsértésének minősítené, ha a szövetségesek partra szállnának portugál területen, és ebben az esetben Spanyolország Portugália segítségére sietne. Ezen a ponton ugyan született egy szóbeli megegyezés a két államfő között, azonban más kérdés, hogy Spanyolország valóban tudott-e volna bármit is tenni, ha Portugáliában partra szálltak volna az angolszászok, illetve, hogy Salazar valóban igénybe akarta-e venni az ibériai szomszéd segítségét.²¹

A sevillai találkozónak azonban született kézzelfogható eredménye is: február 17-én a két ország vezetői által aláírt egyezményben már benne volt az új irány, mely felé a spanyol államfő nyitni akart. Franco, mérlegelve a németek keleti fronton tapasztalt nehézségeiből adódó esetleges negatív következményeket, hasznosnak vélte a portugál szomszédal való kapcsolatok erősítését, és ezáltal a szövetségesek irányába való óvatos tapogatózást. A spanyol-portugál egyezmény a britek számára – annak ellenére, hogy a sevillai találkozón Franco változatlanul országa tengelyhatalmak iránt érzett szolidaritásának adott hangot – egy újabb bizonyosságot jelentett afelől, hogy Spanyolország valóban távolodik a hadba lépés *őrültségétől*.

A spanyolországi Suñer-ellenzék áprilisban újabb okot talált a gyűlölt külügyminiszter támadására. Az akciót ekkor Espinosa de los Monteros indította, aki korábban Berlinben volt nagykövet, azonban Serrano Suñerrel való viszonyának a megromlása következtében leváltották, és helyére Suñer pártfoglaltját, Mayalde grófot ültették. A sértett Espinosa tábornok 1942. április

²⁰ Ormos Mária, Harsányi Iván: i. m. 275.

²¹ Javier Tusell: *Franco, España...*, 304-307.

közepén, a burgosi katonai körzet főkapitányi posztjának betöltésekor mondott ünnepi beszédében nyíltan támadta, hűtlenséggel és árulással vádolta Franco sógorát. Természetesen a tábornok beszéde nem maradt következmény nélkül: Franco azonnal leváltotta. Kindelán és más tábornokok felháborodtak az eljárásról, és meg voltak róla győződve, hogy Suñer személyesen kérte Espinosa likvidálását Francótól. Az olasz követ az Espinosa-incidens után ismét a feszült spanyol belpolitikai helyzetről adott jelentést felettesének, kiemelve azonban, hogy egyelőre a gyűlölt külügyminiszter még sikerrel szállt szembe a támadóival.²² Suñer népszerűtlensége tehát mit sem változott 1941 óta, sőt, ami a legszembetűnőbb volt, hogy a Suñer-ellenzék tagjai között már nemcsak monarchisták, hanem szép számban falangisták is voltak. Suñer pozícióját tovább gyengítette, hogy Franco bizalmatlansága is egyre nőtt sógora iránt. Ez, a tábornokok folyamatos panaszai mellett annak is köszönhető volt, hogy Arrese és Carrero Blanco is igyekezett befeketíteni őt Franco előtt. Suñer már nem is titkolta, hogy belefáradt a folytonos támadásokba és belpolitikai intrikákba.

Az olasz sajtó által 1939-ben „*Olaszország emberének*” nevezett Serrano Suñer politikai karrierjének közeli végét az olasz politika is észlelte. Az olasz külügyminiszternek az is feltűnt, hogy Suñer a vég közeledténél megérzésével egyre jobban *elhajlott* a monarchia gondolata felé. A külügyminiszterben májusra odáig jutott e szemléletbeli változás, hogy ekkor már úgy vélte, csak a restauráció jelenthet megoldást a spanyol krízisre.²³ Ilyen előzmények után került sor júniusban Ciano és Serrano Suñer utolsó találkozására Olaszországban június 15. és 25. között.

Az olasz külügyminiszter ugyan szívesen fogadta Suñer látogatásának a hírért, azonban nem gondolta, hogy fontos mondanivalójuk volna egymásnak, „*de mindenestre helyes, ha nem adjuk ki kézből az oly sok vért és aranyat felemésztett spanyol kártyát*” – jegyzi meg naplójában.²⁴ A spanyol miniszter elindulása előtt Lequión keresztül megüzente Ciano-nak, hogy a világháború alakulásáról, Olaszország és Spanyolország közti kapcsolatokról szeretne vele eszmecsere-t folytatni, valamint néhány gazdasági jellegű kérdés megvitatására is sor kerülhet. Szerette volna, hogy a találkozó ne kapjon hivatalos jelleget, és hogy a megbeszélések sajtóvisszhangja se legyen túl nagy. Suñer inkább pihenni akart, nem pedig politizálni.

Az olasz diplomata azonban már előre felhívta felettese figyelmét arra, hogy „*Serrano elkerülhetetlenül beszélni fog a restaurációról és Spanyolország belső helyzetéről, melyek végső soron egy kérdést alkotnak*”. Lequio június 5-én kelt jelentésében nagyon kaotikusnak és szinte kilátástalannak festi le a spanyol belpolitika helyzetét, ahol a „*...kormányt alkotó elemek folytonos ellentétben*

²² DDI, IX. sorozat, VIII. kötet, 522. (481. dok.) Madrid, 1942. április 27., Lequio Ciano-nak.

²³ Uo. 617. (565. dok.) Madrid, 1942. május 26., Lequio Ciano-nak.

²⁴ Galeazzo Ciano: *Ciano gróf naplója*, 408. (1942. május 26.)

állnak egymással, a Falangénak nem sikerül megszilárdítania a helyzetét, s [ahol] az államfő mindent egyeztetéssel úton akar 'helyretenni'...". Lequio jól érzékelte, hogy a katonák a monarchiát óhajtanák, azonban féltő, hogy egy idő előtti restauráció csak veszélybe sodorná a dinasztiát. Az olasz nagykövet nem látta tisztán, hogy vajon melyik nemzeti erő bír akkora hatalommal, hogy vissza tudná hozni a királyt Spanyolországba. Nem utolsó sorban pedig a spanyoloknak meg kellene győződniük Don Juan szándékairól is. A belső bizonytalanságok ellenére azonban Lequio kiemeli, hogy a Caudillo hatalma változatlanul nagy, és a Falange – jóllehet nem sikerült megvalósítania a várt túlsúlyt sem a kormányon belül, sem a közéletben – még mindig nem elhanyagolható befolyással rendelkezik a spanyol politikában.

Az olasz követ beszámol a spanyol hétköznapi életről is, mely a polgárháború vége után még három évvel sem volt nyugodtnak mondható. Az ország még mindig tele volt romokkal, a bosszú és a harag tovább élt, és heti rendszerességgel került sor kivégzésekre is. A gazdasági helyzet valamelyest javult ugyan, köszönhetően annak a gazdasági hintapolitikának, melynek révén Spanyolország mindkét hadviselő félnek szállított értékes fémeket. Az olíva-, és a gabonatermés – mely Lequio szerint az utóbbi ötven év legjobb termése volt – miatt sem panaszkodhattak pillanatnyilag a spanyolok. Ennek ellenére a szervezetlenségből és a szállítási nehézségekből eredő okok miatt az éhezés továbbra is általános jelenségnek számított Spanyolországban.

Serrano Suñerre vonatkozólag a nagykövet kiemeli, hogy az mindenkivel – legyen az katona, vagy falangista – konfliktusban áll, és sokszor a Caudillo nézeteivel sem ért már egyet. Ennek ellenére Lequio szerint Suñer még mindig azon kevés spanyol vezetők közé tartozott, akinek „van politikai érzékenysége, elég széles látókörű, és aki őszintén beszél a fasiszta Olaszország iránt érzett rokonszenvéről.” Suñer szívesen emlékezett vissza Lequio előtt is a Bolognában töltött diákéveire, és nem titkolta vágyát sem, hogy egyszer nagykövetként térjen vissza Olaszországba. A diplomata azonban nem zárta ki annak lehetőségét sem, hogy Suñer olaszországi látogatásától azt várta, hogy attól valamelyest javulni fog otthoni pozíciója.²⁵ Emellett talán az olaszországi vizit arra is jó alkalom volt a spanyol miniszternek, hogy tíz napra elszakadhasson Madridtól és az őt ért támadásoktól.

A madridi olasz ügyvivő Suñer elindulása előtt két nappal szintén hosszú, és figyelmet érdemlő jelentésben számolt be Cianónak a spanyol belpolitikai helyzetről. A *korkép* egyetlen pontot érint csak, ez pedig természetesen a monarchia kérdése. A madridi politikai körökben elterjedt ekkor az a hír, hogy Suñer nemcsak Olaszországba tesz látogatást, hogy ott találkozzon Mussolinival és Cianóval, hanem egy svájci kitérőre is készül, hogy ott Don Juannal megvitassa a restauráció kérdését. A monarchisták reménye szerint a tárgyalások

²⁵ DDI, IX. sorozat, VIII. kötet, 651-654. (591. dok.) Madrid, 1942. június 5., Lequio Cianónak.

eredményeként könnyen lehet, „*hogy a király hamarosan visszatér Spanyolországba*”.²⁶ A restauráció hívei között az a meggyőződés alakult ki, hogy eljött Don Juan ideje, és hogy nem szabad veszni hagyni az alkalmat, mert lehet, hogy többet nem adatik meg. A tábornoki kar is egyetértett abban, hogy ha Don Juan visszatér hazájába, a fegyveres erők feltétel nélkül támogatni fogják a trónörökösöt. Szintén Suñer elindulása előtti napokban történt, hogy a volt külügyminiszter, Beigbeder tábornok felkereste a Caudillót, akinek szemére hánytva politikája sikertelenségét, felszólítva, hogy adja át a hatalmat a királynak. Franco ugyan nem válaszolt a fenyegetésre, azonban előkészített egy levelet a trónörökösnek, melyben először szólítja Don Juant „*trónörökösként*”, tudatva vele, hogy a spanyol nép hamarosan visszahívhatja uralkodni.

Azonban a monarchista csoporton belül sokan aggódtak a monarchiába vetett túlzott optimizmus miatt. Ők attól tartottak, hogy a király a számos nehézséggel – tragikus közellátási helyzet, ellenséges légkör, a hadsereg, a klérus és a Falange megegyezésre bírása, amnesztia biztosítása anélkül, hogy a kommunizmus újra elszabadulna – nem tud majd megbirkózni. Másik félelmük az volt, hogy vajon, ha Don Juan a tengely égisze alatt tér vissza hazájába, akkor nem fog-e Spanyolország végzetesen a háború felé sodródni? Tehát ha az időpontot nem jól választják meg, a restauráció sikertelen lesz, és azzal a monarchia ügye végleg lejáratódna – hangzott az óvatosabbak véleménye. És hogy Olaszországnak milyen szerep juthat ebben az akcióban? Az is kiderül Fracassi beszámolójából: „*A tengely számára előnyös lehet, ha visszahozzák a trónörökösöt Spanyolországba azért, hogy 'kompromittálják', rákényszerítve, hogy a pártunkra álljon, és ezzel megfosztva az angolszászokat egy ütőlapjuktól. És, teszük hozzá [a németek], Olaszország a legalkalmasabb arra, hogy ezt az akciót elvégezze.*”²⁷

Szintén Serrano Suñer elindulása előtti napokban a párizsi olasz ideiglenes ügyvivő is arról számolt be, hogy a spanyol külügyminiszter bizonyára tárgyalni fog a monarchia kérdéséről is. Buti Fracassihoz hasonlóan azt is kiemelte, hogy egyes hírek szerint olaszországi vizitje után Suñer egy svájci látogatást is tervez, hogy ott tárgyalhasson Don Juan trónörökössel.²⁸ Erről egyébként Cianónak már tudomása volt a korábbi Fracassi jelentésből, mert június 12-én egy érdekes bejegyzést olvashatunk emlékirataiban erre vonatkozólag: „*Serrano vízuma Svájcba érvényes, Spanyolország királya jelenleg ott tartózkodik. Mussolini nagyon ellenzi a monarchia visszaállítását és ma hosszú ideig boncolgatta ezt a témát. De e tekintetben mit sem lehet tenni. A monarchia ugyan semmit nem fog*

²⁶ ASMAE, *Serie Affari Politici 1931-45*, Spagna, b. 61, Madrid, 1942. június 12., Fracassi Cianónak.

²⁷ Uo.

²⁸ *DDI*, IX. sorozat, VIII. kötet, 615. dok. Párizs, 1942. június 13., Gino Buti Cianónak; MOL, K63, 279. cs. 29/1. Madrid, 1942. június 24., Ambró Kállaynak (19/pol.-1942.); MOL, K63, 221. cs. 23/1a. Róma, 1942. július 23., Máriássy Kállaynak (101/pol.-1942.)

*megoldani, viszont valamennyi spanyol mellette van. Éppen ezért, ha már ennek meg kell történnie, jobb, ha velünk együtt, mint ha nélkülünk, vagy ellenünk történik meg.*²⁹ Láthatjuk tehát, hogy annak eshetősége, hogy a spanyol monarchia restaurálása a tengelyhatalmak égisze alatt történjen, ne pedig Nagy-Britannia bábáskodásával, már lehetőségként megjelent, azonban sem Németország, sem Olaszország nem lelkesedett különösebben az ötletért.

A Ciano-Serrano Suñer találkozóra nem az olasz fővárosban, hanem Livornóban került sor. A tengerparti üdülővárosban a két politikus három napon keresztül folytatott szívélyes hangulatú megbeszéléseket, melyek során a Lequio által előre jelzett kérdésköröket mind érintették. A monarchia kérdésében Suñer véleménye az volt, hogy „*Franco viselkedése egyenesen abszurd, amikor úgy tesz, mintha nem tudna a szóváltásokról, abban bízva talán, hogy le tudja csendesíteni a vitákat.*” Meggyőződése volt azonban az is, hogy a restauráció csak Franco beleegyezésével valósulhat meg. Suñer azon a véleményen volt, hogy Spanyolországban nem létezik monarchista irányzat, csak egy „*kisebbség van, melyet olyan emberek alkotnak, akiknek érdekében áll a restauráció. Ezek sokat beszélnek, sokat agitálnak, és főleg az arisztokrácia, a katonák és az egyház bizonyos köreibe vetik reményüket.*”³⁰ A monarchia kérdésében Suñer nem hagyta említés nélkül Hoare nagykövet szerepét sem, aki angolbarát elemek támogatásával és aktív monarchista propagandával igyekezett befolyással lenni a spanyol belügyekre.³¹

A maga részéről Suñer nem utasította el a restauráció gondolatát, azonban a kivitelezéshez két kritériumot elengedhetetlennek tartott. Egyrészt, hogy a restauráció Franco kezdeményezésére és a Falange irányítása alatt valósuljon meg, másrészt pedig, hogy Don Juan egy tengelyorientált politika követése mellett kötelezze el magát. Ez utóbbit nehezítette, hogy a spanyol királyi család ideológiailag és érzelmileg is igen kötődött Nagy-Britanniához, azonban Suñer nem tartotta kizártnak, hogy megfelelő nyomással sikerül változásokat elérni Don Juan magatartásában. Ebben a spanyol miniszter tervei szerint éppen Olaszország játszhatott volna főszerepet, a tengely hatáskörébe vonva a trónörököszt. Suñer szerint az olaszoknak még előnyére is szolgálhatott volna, hogy az ő kezükben volt a monarchista kártya.³²

A spanyol belpolitikai helyzetről Serrano Suñer határozottan negatív képet rajzolt Ciano előtt. Elégedetlenségét fejezte ki a Caudillóval, a miniszterekkel, a

²⁹ Galeazzo Ciano: *Ciano gróf naplója*, 414. (1942. június 12.)

³⁰ Uo.; *DDI*, IX. sorozat, VIII. kötet., 690.

³¹ Galeazzo Ciano: *Ciano gróf naplója*, 415. 1942. június 16.; MOL, K63, 279. cs. 29/1. Madrid, 1942. június 24., Ambró Kállaynak (19/pol.-1942.); MOL, K63, 100. cs. 11/32. Vichy, 1942. június 24., Bakach-Bessenyei Kállaynak (95/pol.-1942.)

³² MOL, K63, 220. cs. 23/1a. Róma, 1942. június 18., Máriássy Kállaynak (86/pol.-1942.); MOL, K63, 220. cs. 23/1a. Róma, 1942. június 25., Máriássy Kállaynak (89/pol.-1942.)

tábornokokkal és az egész spanyol néppel szemben. Suñer szerint Francónak éppen „kapóra jött” a világháború, mert egy ilyen nemzetközi háttérrel a spanyolok nem mernek fellépni nemzeti érdekeik mellett. *„Ha nem lenne a háború, Franco nagy gondban volna”* – mondta a spanyol politikus.

A háború kérdésében azonban ekkor már Suñernek is az volt a meggyőződése, hogy a semlegesség mellett kell kitartania Spanyolországban, tekintettel arra, hogy nincsenek meg azok a materiális és morális feltételek, melyek egy háború vállaláshoz nélkülözhetetlenek. Egyetlen kényszerítő körülményként az amerikaiak Francia Marokkóban történő partraszállását említette meg Suñer, mely háborúba viheti a spanyolokat. Máskülönben *„a spanyol nép vágyát egyetlen szóban lehet összefoglalni, és ez pedig a semlegesség.”*³³

Suñer Livornóba tehát minden különösebb politikai cél nélkül, inkább csak pihenni érkezett. Cianónak – Lequióhoz hasonlóan – a találkozó után az a benyomása alakult ki, hogy Suñer abban bízott, hogy olasz befolyása révén némi javulást várhat Francóval és a tábornokokkal egyre tarthatatlanabbá váló kapcsolatában. Az olaszokkal szemben barátságos volt, azonban honfitársaira *„kígyót-békát kiabált”*, és ez alól maga Franco sem volt kivétel.

Olaszországi látogatása során Suñer nemcsak Cianóval, hanem az olasz királlyal és Mussolinival is találkozott. A Ducéval két megbeszélést tartottak, melyekről valószínűleg nem született írásos jegyzőkönyv, legalábbis az *Olasz Diplomáciai Dokumentumokban* nem található meg, Ciano naplófeljegyzéseiben azonban olvashatunk utalást a tárgyalások tartalmára vonatkozólag. A spanyol miniszter többé-kevésbé livornói beszédét ismételte el a Duce előtt is. A monarchia kérdésében az olasz diktátor ellenséges véleményét fejezte ki a királyság intézménye kapcsán, mert szerinte a monarchiák *„természetüknél fogva a totális forradalmak ősellenségei.”* Ha erre Spanyolországban mégis sor kerülne, a Duce meggyőződése volt, hogy a király *„ígyekezni fog hamarosan elfojtani a falangizmust.”* Kijelentései alátámasztására még néhány olasz precedenst is idézett.³⁴

A második Mussolini-Suñer találkozóra június 23-án került sor. Ekkor, Spanyolország háborúval szembeni pozíciójának szóba kerülésekor, a spanyol miniszter kijelentette, hogy ha Nagy-Britannia megtámadná Portugáliát, Spanyolország habozás nélkül hadba lépne, s az Ibériai Paktum értelmében szomszédja megsegítésére sietne.³⁵

Spanyolországban sokan nem tulajdonítottak nagy politikai jelentőséget Suñer olaszországi látogatásának, ennek ellenére még a külügyminiszter haza

³³ DDI, IX. sorozat, VIII. kötet, 690-692. (633. dok.) Livorno, 1942. június 15-19. A Ciano-Suñer megbeszélés jegyzőkönyve. Ciano egyéb észrevételeit lásd még: Galeazzo Ciano: *Ciano gróf naplója*, 414-417. (1942. június 15. - június 25.)

³⁴ Galeazzo Ciano: *Ciano gróf naplója*, 415. (1942. június 20.)

³⁵ Uo. 416. (1942. június 23.)

sem tért, amikor már több kommentár is napvilágot látott. Ezek az alábbi okokat emelik ki, melyek a külügyminiszter olasz útját motiválták: Spanyolország tengely oldalán történő hadba lépése; a fasiszta kormányt rávenni, hogy csatlakozzon Spanyolország marokkói aspirációihoz; kísérletet tenni Suñer visszaútja során egy Pétain-Laval találkozó megszervezésére; találkozhatson Suñer a pápával is Rómában; megalapozni egy későbbi latin-mediterrán népek közötti egyezményt, mely esetleg kiterjeszhető lenne a latin-amerikai országokra is; fontos gazdasági jellegű kérdések megtárgyalása.

A livornói találkozó kapcsán ki kell emelni a madridi magyar követ Stohrertől kapott információját is. A Suñer körüli nehézségek áthidalására a német nagykövet szerint ideális lett volna, ha Suñer, „*amikor a restauráció kérdése aktuálissá lesz, Rómába menne nagykövetnek, és helyét Jordana tábornok foglalná el, a király trónra jutása után pedig Serrano visszatérne Madridba, és újra átvinné a külügyminiszteri tárcát, valamint a Falange politikai központjának elnökségét.*”³⁶

Serrano Suñer olaszországi tartózkodása során végig szívélyes volt a légkör a spanyol politikus és vendéglátója között, azonban Ciano Suñerhez való viszonyának megváltozásáról már valamit sejtetni enged az a két mondat, mely június 25-én, a spanyol külügyminiszter elutazásának a napján került az olasz politikus naplójába: „*Serrano tizenegy napig tartó ittléte után elutazott. Túl hosszadalmas látogatás soha nem hasznos; unalmassá válik kölcsönösen.*”³⁷

6.2. 1942 feszült nyara és a Jordana-fordulat

Suñert hazatértekor semmiféle hivatalos ceremónia nem fogadta Madridban, és a spanyol sajtó is csak a visszatérés tényét közölte. Spanyol politikai körök azonban úgy vélték, hogy a külügyminiszter olaszországi látogatásával megszilárdította a helyzetét számos politikai ellenfelével szemben, s úgy tűnt, a livornói találkozó Suñer és Franco személyes kapcsolatára – melyből már jó ideje hiányzott az egykori bizalom és szívélyesség – is kihatással volt. A külügyminiszter visszaérkezése után azonnal látogatást tett Francónál, hogy beszámoljon tapasztalatairól.

A külügyminiszter Livornóban folytatott megbeszélései kapcsán a spanyol belpolitikában egyre akutabb kérdéssé vált az államforma ügye. Június végére – mint ahogy az olasz ügyvivő spanyol külpolitikai helyzetet bemutató beszámolójából³⁸ is kiderül – a spanyol monarchista körök egyre élesebben bírálták Francót, amiért nem tanúsított már kezdettől fogva világos és

³⁶ MOL, K63, 279. cs. 29/1. Madrid, 1942. június 24., Ambró Kállaynak (19/pol.-1942.)

³⁷ Galeazzo Ciano: *Ciano gróf naplója*, 417. (1942. június 25.)

³⁸ ASMAE, *Serie Affari Politici 1931-45*, Spagna, b. 61. Madrid, 1942. június 30., Fracassi Cianónak. Ugyanezt lásd: *DDI*, IX. sorozat, VIII. kötet, 725-727. (666. dok.)

egyértelmű magatartást az államforma kérdésével kapcsolatban. E csoport véleménye szerint a Caudillónak a király nevében át kellett volna vennie az uralkodást, annak érdekében, hogy előkészítve a terepet, a restaurációra a legmegfelelőbb időpontban, és minden különösebb megrázkódtatás nélkül kerülhessen sor. Ezzel Franco nemcsak a nemzetet szolgálta volna, de saját presztízsét is növelhette volna, garantálva hatalmon maradását a monarchia keretein belül is. Azonban *„állandó bizonytalanságával és hezitálásával azt a benyomást kelti, mintha csak a saját pozíciója, és nem az ország valódi érdekei miatt aggódna.”*³⁹

A monarchista szektor Don Juanhoz közel álló irányzata szerint azonban Francónak nem voltak meg azok a képességei, melyek a monarchia legfőbb kollaboránsává teheték volna. Mégsem akarták teljesen félreállítani a Caudillót, csak egy olyan pozícióba helyezni, *„mely a legmagasabb tiszteletet biztosítaná számára, de ugyanakkor az irányítás gyeplőjét kivenné a kezéből.”*⁴⁰

A monarchista csoport élesen bírálta a Falangét is, mely nem váltotta valóra a hozzáfűzött reményeket, nem oldotta meg a problémákat, és nem tudott olyan mértékben összekovácsolódni, hogy valódi ellenőrzést tudjon kiterjeszteni egész Spanyolországra.

A restauráció híveinek azonban az egyik legnagyobb problémája az volt, hogy kik vállalhatnák fel az irányítás szerepét a monarchián belül. A monarchista csoport úgy vélte, hogy erre a feladatra nem alkalmasak a tábornokek, de még kevésbé *„a liberalizmus és a demokrácia régi, lejáratott vezetői”*. Új emberek kellene, olyanok, akik hűségesek maradtak a monarchia eszményéhez. Talán a régi falangisták, a *„camisas viejas”* között is akadtak még néhányan, akik alkalmasak lehetnek Spanyolország vezetésére.

Az olasz diplomata meglátása szerint a spanyol monarchisták ekkor úgy érezték, hogy a trónörökös egyre határozottabban a tengely felé mutatja rokonszenvét, biztosnak érezve, hogy a német-olasz győzelem fog Európának, s így Spanyolországának is egy stabil jövőt garantálni.

Fracassi jelentésében még azt is kiemeli, hogy a spanyol nép háborúellenes, mivel a polgárháború okozta sebek még nem hegedtek be. Emellett az ország katonai felkészültsége, és gazdasági helyzete se tette volna lehetővé a háború vállalását. Spanyolországának nincsenek repülői, páncélosai, hiányos a flottája, kevés az élelmiszer és az üzemanyag is – sorolta az ügyvivő. A spanyol valóság ellenére mégis sok *„monarchista és imperialista fél attól, hogy hagyják elúszni a restaurációra és következésképp a spanyol revindikációk érvényesítésére kínálkozó megfelelő alkalmat.”*⁴¹

Az olasz diplomácia augusztusban a spanyol monarchista mozgalom újabb izmosodásának lehetett tanúja. A restauráció hívei egyre erősebb nyomást

³⁹ Uo.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ Uo.

gyakoroltak Francóra, s igyekeztek arról meggyőzni az államfőt, hogy elérkezett a monarchia restaurálásának az ideje. Lequio augusztusi jelentését azért érdemes alaposan megvizsgálni, mert ebben nemcsak a belpolitikai körök monarchiáról alkotott elképzeléseit mutatja be, de már kitér Németország véleményére is. Ez azért is érdekes, mert ugyan a Führernek 1940-41 során érdekében állt Spanyolország hadba léptetése, és igyekezett rávenni Francót a döntésre, azonban a spanyol belpolitika kérdéseibe soha sem szólt bele. Sem Hitler, sem Ribbentrop nem adott olyan utasítást Stohrer nagykövetnek, mely azt sugallta, hogy a németek szándékában állt volna beavatkozni a spanyol belügyekbe. Az államforma problémájának kapcsán azonban a németek már úgy érezték, ha ők nem lépnek, akkor a restaurációra nagy valószínűséggel a britek gyámsága alatt kerülne sor Spanyolországban. Ezt azonban Hitler mindenképp el akarta kerülni, tudatva a spanyolokkal, hogy a monarchiának csak Németország égisze alatt lesz lehetősége világpolitikát folytatni és európainak maradni.

Lequio úgy látta, hogy a monarchia mellett határozottan csak az egyház és a hadsereg foglalt állást, azonban az ő eszményük egy mindennemű külföldi, de leginkább a német beavatkozástól mentes monarchia lett volna. Az államforma akut kérdésének ellenére egyelőre azonban még egyik szektor sem szánta rá magát egy határozott fellépésre, inkább a kivárás módszerét alkalmazták. Serrano Suñerrel kapcsolatban az olasz követ megjegyezte még, hogy jóllehet, látszólag a livornói találkozó megerősítette a külügyminiszter helyzetét, azonban népszerűtlensége nem változott. Belpolitikai ellenségei mellett a *cuñadísimót* ekkor már a németek sem szívlelték túlságosan, és kettős játékkal vádolták.

Francónak azonban nemcsak a sógor-ellenes intrikákkal és a monarchista mozgalom izmosodásával, de a *Kék Hadosztály* nehézségeivel is szembe kellett néznie. A spanyol önkéntesek kezdeti lelkesedése a szovjet tél beálltával alábbhagyott, óriásiak voltak az emberveszteségeik, és tartalékaik is fogytán voltak. A spanyol államfőnek már a hadosztály visszavonását kellett mérlegelnie. Azonban Hitler hallani sem akart a Wehrmacht 250. hadosztályának a kivonásáról, tudatva Francóval, hogy Spanyolország sorsa Németországtól függ, és nem engedi, hogy a spanyolok kibújjanak kötelezettségeik alól. Hitler – Suárez Fernández szavaival – túszként akarta megtartani a *Kék Hadosztályt*, biztosítva vele a spanyolok szövetségét.⁴²

Ehhez a problémához társultak még azok a híresztelések, melyek szerint a spanyol alakulat vezetője, Muñoz Grandes állítólag a németekhez fordult támogatásért a restauráció ügyében. Amikor a Pardo palotában májusban elterjedt, hogy a *Kék Hadosztály* tábornoka Francót hibáztatja a Spanyolországban elhatalmasodó káosz miatt, a Caudillo Muñoz Grandes leváltása mellett döntött. Helyére Emilio Esteban Infantes tábornokot nevezte ki, annak ellenére, hogy Hitler ellenezte ezt a változást. A Führer, hogy Franco

⁴² Luis Suárez Fernández: i. m. 355.

döntését megváltoztassa, Canarist küldte Spanyolországba.⁴³ Ennek ellenére Franco nem változtatott elhatározásán. Amikor azonban Esteban Infantes tábornok megérkezett Berlinbe, a németek különböző indokokkal tartóztatták fel, hogy minél később érkezen a keleti frontra. A Führer érdeke Muñoz Grandes megtartása lett volna, aki egyébként július 12-én látogatást is tett a náci diktátornál, készen mutatkozva egy Franco-ellenes konspiráció megszervezésére, valamint a Németországgal való szövetség erősítésére is ígéretet tett. A találkozóra titokban került sor, valószínűleg Franco tudta nélkül. A németeknek komoly tervei voltak még Muñoz Grandes tábornokkal. Hitler szándékában állt, hogy a *Kék Hadosztálynak* és vezetőjének feladatot adjon Leningrád ostrománál, s majd az ott elért sikerek után, Muñoz Grandes nagy presztízzsel térhetne vissza Madridba, ahol felszólítaná Francót egy új bel-, és külpolitikai irány megvalósítására.⁴⁴

E rövid berlini kitérő után kanyarodjunk vissza a spanyol belpolitikához. Franco a nemzeti felkelés hatodik évfordulójának megemlékezésekor, július 17-én tartott beszédében fontos lépésre szánta rá magát: bejelentette a *Cortes* összehívását. A július 19-én kihirdetett törvény az alábbi feladatokat jelölte ki az életre hívott testület számára: „*a rezsimen belüli véleménykülönbségek megbeszélése, a törekvések meghallgatása, a megalapozott és megbízható kritika, valamint a törvényhozás folyamatában való részvétel*”.⁴⁵ A *Cortes* felállításának indokaként a törvény annak szükségét hangsúlyozta, hogy a nemzeti közösséget alkotó elemek képviselve legyenek a döntéshozásban. Ezek a kijelentések akár a demokrácia látszatát is kelthették volna, azonban Francónak távollóról sem állt szándékában egy parlamentáris rendszer felállítása. A Caudillo csak egy tanácskozó jellegű gyűlést akart életre hívni, melyben szó sem esett pártokról, vagy érdekcsoportokról. Franco megtartotta magának a törvényerejű rendeletek kihirdetésének jogát, melyet a *Cortesnek* csak utólagosan kellett megszavaznia, valamint ő maga határozhatott a testület összehívásáról is.

Francónak tehát egy olyan képviselőkből (*procuradores*) álló *parlamentre* volt szüksége, mely biztosította, hogy az általa alkotott törvények technikailag és jogilag kifogástalanul illeszkedjenek a rezsím alapelveihez. Ennek érdekében a *Cortesben* kötelező jelleggel részt vett a FET y JONS Nemzeti Tanácsa, a kormányban lévő összes miniszter, az államtanács elnöke, a Legfelsőbb Bíróság és a Legfelsőbb Katonai Bíróság elnöke, az ötven provinciaszékhely polgármestere, valamint az egyetemek rektorai. Emellett a Caudillo személyesen jelölt ki a hadsereg, az egyház, a közigazgatás és a társadalmi élet arra érdemes tagjai közül ötven képviselőt. Rajtuk kívül a vertikális szakszervezetek

⁴³ U.o. 718.; Gömöri Endre: *A „vezércsel”...*, 68-71.; Paul Preston: *Francisco Franco...*, 482-483.

⁴⁴ Likus jelentése 1942. szeptember 4-én, idézi: Luis Suárez Fernández: i. m. 419-420.

⁴⁵ *Boletín Oficial de Estado*, 1942. június 19. Ebből részeket idéz: Luis Suárez Fernández: i. m. 407.

delegálhatták a küldöttek egyharmadát.⁴⁶ Franco nem vállalt tehát semmilyen kockázatot. Minden döntés továbbra is az ő kezében maradt, s ezzel a spanyol közvélemény – mely egyszerűen csak porhintésnek interpretálta⁴⁷ a *Cortes* felállításáról hozott törvényt – is tisztában volt.

A feszült belpolitikai nyár másik, külpolitikai következményekkel is járó fontos eseménye a begoñai merénylet volt. A karlisták és a falangisták közötti, pattanásig feszült hangulat már júliusban érezhető volt, és konkrét formát is öltött, amikor az előbbieket a bilbaoi San Vicente Mártir de Abando templomban ünnepi misét rendeztek hősi halottaik emlékére. A szertartást celebráló pap éles hangnemben bírálta a Spanyolországot romba döntő falangista kormányt, sugallva, hogy a pusztulásból csak a *requeték* menthetik meg a hazát. A mise után a templom előtt egy nagyobb (mintegy 4.000 fős) tüntetés is formálódott, ahol a karlisták Falange-ellenes frázisokat, valamint „*Éljen a Király!*” és „*Éljen Krisztus Király!*” mondatokat kiabáltak végigvonulva a városon. Ugyan kisebb létszámban, de hasonló eseményekre került még sor Moncada, Montserrat, Poblet és Valladolid városában is.

Ezek az incidensek különösen azért nyugtalanították a Falange főtitkárát, Arresét, a Politikai Junta elnökét, Suñert, valamint általában a falangista vezetőket, mert augusztus 16-án minden évben a karlisták megemlékező misét mondtak a polgárháborúban elesett társaik emlékére. Ilyen előzmények után érthető, hogy a Falange vezetői attól tartottak, hogy a karlisták és a falangisták között komolyabb incidensekre is sor kerülhet. Félelmük beigazolódott augusztus 16-án, amikor a Begoñai Szűz templomában celebrált szertartás után a székesegyházból kilépő Varela tábornok és kísérei közé két kézigranátot dobtak. A két bomba közül csak a második aktiválódott, azonban célt tévesztve nem a hadügyminisztert találta el, hanem a körülötte formálódó tömegben robbant fel jó pár sebesülést okozva.

Varela tábornok személye elleni merényletként értékelte a történeteket, és meg volt róla győződve, hogy az összeesküvés mögött – melynek számai a hadügyminiszter szerint egészen Berlinig vezettek – a Falange nácibarát csoportja állt. Varela mögé állt a belügyminiszter Galarza is, és követelték, hogy a letartóztatottakat adják át a katonai bíróságnak. A merénylet végrehajtásával végül két falangistát, Juan Domínguez, a falangista egyetemisták szakszervezetének (*Sindicato Español Universitario, SEU*) vezetőjét és Calleját, vádolták meg, és tartóztatták le. Ez utóbbi falangista egyébként José Antonio Girón de Velasco, a JONS egyik alapító tagjának barátja volt.

A hadügyminiszter megfenyegette Francót, hogy ha az ügyben nem hoznak példás büntetést, beadja lemondását. Ennek ellenére a Caudillo ismét a jól bevált

⁴⁶ Ormos Mária, Harsányi Iván: i. m. 274-275.

⁴⁷ Erről lásd a magyar követ, Ambró jelentését: Uo. 275.

módszeréhez, a kiváráshoz fordult. A sajtóban napokig nem is történt említés a merényletről, s Franco azt remélte, hogy az indulatok hamarosan lecsillapodnak. A karlisták és a falangisták közti viszály azonban nem hagyott alább, így Franco jóváhagyta a merénylőkre vonatkozó büntetést. Juan Domínguez halálra ítélték, Calleja ítéletét azonban harminc év börtönbüntetésre módosították. Serrano Suñer, aki személyesen ismerte az elítélteket, megpróbált közbenjárni Franco előtt a falangisták felmentésének ügyében. A külügyminiszternek meggyőződése volt, hogy az egész merénylet mögött az angolok álltak, akiknek az volt a célja, hogy a hadsereg és a Falange között a már amúgy is feszült légkört lángra lobbantsák. Láthatjuk tehát, hogy a háttérben mindenféle spekulációk születtek: a tábornokok és a monarchisták a falangistákat és a német propagandát vádolták a merénylettel, míg a Falange a monarchistákra és a brit propagandára mutogatott.

Franco talán időnyerés végett folytatta szokásos nyári galíciái körútját, melynek során beszédeiben többször hangsúlyozta, hogy szükség van a Falange és a hadsereg közti egység megteremtésére. Franco csak augusztus 27-én tért vissza Madridba, ahol Carrero Blanco tanácsát megfogadva, határozott döntéseket hozott a válság megoldására. A falangista merénylők ellen hozott szankciók után kormány szinten is megindult a *söprögetés*. Ennek első áldozata Galarza lett, aki végig Varela mellett foglalt állást a történelemben. A következő menesztett miniszter természetesen Varela volt, aki nem elégedve meg a falangistákra kiszabott büntetéssel, a Falange felé tanúsított túlzott engedékenységgel vádolta meg a Caudillót, majd megfenyegette, hogy a tábornokok többsége az ő oldalán áll. Franco ezt már nem tűrhette, így Varela feje is lehullott. A feszült helyzetet figyelembe véve ez a lépés nagyon veszélyes volt. Két katona-miniszter leváltásával Franco úgy tűnt a falangisták pártjára állt, azonban Serrano Suñer, akit gyakorlatilag ekkor már a kormány minden szektora gyűlölt, úgye még függőben maradt.

A *cuñadísimo* sorsát illetően Franco nemcsak a köztük lévő rokonság miatt hezitált, hanem azért is, mert attól tartott, hogy Suñer menesztésével Németország nemtetszését is kivívja. Ez alkalommal Carrero Blanco határozott fellépése győzte meg a Caudillót, hogy „*ha a történelem után Serrano Suñer nem távozik a kormányból, a spanyolok azt fogják mondani, hogy ő, és nem Nagyméltóságod irányít ebben az országban*” – hangzott a szürke eminenciás intelme, mely Francót érzékenyen érintette.⁴⁸

Suñernek tehát buknia kellett, s ez a hír nemcsak őt, de a Falangét is hideg zuhanyként érte. Serranóval együtt távozott a Politikai Juntából José Luna

⁴⁸ Laureano López Rodó: *La larga marcha hacia la monarquía*, Barcelona, 1979. 31-32. Idézi: Luis Suárez Fernández: i. m. 412.

Melénde⁴⁹ is, akinek posztjára Manuel Mora Figuerot jelölte ki Franco, aki nemcsak simulékonyabb, de politikailag sokkal jelentéktelenebb is volt, mint elődje. Ezzel az egyensúly – mely ugyan még nagyon törekeny volt – úgy tűnt helyreállt: nemcsak fontos katonák kerültek ki a kormányból, de a Falangét is súlyos vereség érte Serrano Suñer és Luna kiiktatásával. A *sógor* távozásával Franco maga vette át a FET y JONS Politikai Juntájának a vezetését, a külügyi tárca élére pedig Gómez-Jordana grófot nevezte ki.⁵⁰

A szeptember 3-án megszülető új spanyol kabinet egyrészt belpolitikai, másrészt külpolitikai jelentőséggel is bírt. Nem csupán azért, mert a legnagyobb változás kétségtelenül a külpolitikai tárca élén történt Jordana kinevezésével, hanem azért is, mert az új kormányon belüli arányváltozások a Falange pozícióit gyengítették, s ennek a spanyol külpolitika irányára is kihatása volt. Az előző, 1941 májusában felálló kormányhoz képest a falangista miniszterek száma eggyel csökkent, a katona-politikusok száma viszont kettővel gyarapodott. Mellettük a katolikusok aránya is nőtt, korábbi egy helyükhöz képest kettőt szereztek.⁵¹

Összefoglalva tehát, a kormányváltás igazi nyertese minden bizonnyal maga Franco volt. Annak ellenére, hogy a falangistáké lett a vesztes szerep, továbbra is – igaz csökkenő arányban – kormányban maradtak. Ennek magyarázatát abban találhatjuk, hogy a Caudillo számára éppen megfelelő ellensúlyt jelentett a Falange a monarchista tendenciával szemben, mely olyan pozíciót akart magának szerezni, ami már Franco abszolút hatalmát megkérdőjelezte volna. Megtanulta, hogy soha többé nem támaszkodhat csak egyetlen emberre, mint tette ezt Serrano Suñer esetében, és hogy hatalmának megőrzésére a legjobb módszer a nemzeti koalíciót alkotó belső erők egyensúlyának a megteremtése, kiküszöbölve ezáltal bármelyik csoport felülkerekedésének a lehetőségét.

Az új kinevezések nyilvánosságra kerülése nagy feltűnést, és talán zavarodottságot is okozott a külföldi megfigyelők között. Az olaszok úgy értékelték a változásokat, mint annak jelét, hogy a jövőben a hadsereg, és nem a Falange fogja birtokolni az igazi hatalmat, s hogy ez utóbbival együtt Serrano Suñer volt az 1941 óta húzódozó krízis nagy vesztese. Az angolszászok a tengellyel szemben azonban a változásokat a spanyol semlegességi politika jeleként nyugtázták. Francónak éppen ezért óvatosnak kellett lennie: a tengely felé a spanyol politika olyan arcát kellett mutatni, mely azt tükrözte, hogy a külpolitikai irány alapvetően nem változott semmit.

⁴⁹ *DDI*, IX. sorozat, IX. kötet, Róma, 1989. 110-111. (102. dok.) Madrid, 1942. szeptember 4., Fracassi Cianónak; Uo. 132-135. (128. dok.) Madrid, 1942. szeptember 16., Fracassi Cianónak.

⁵⁰ Antonio Marquina Barrio: *El atentado de Begoña*, In: *Historia 16*, 1982. augusztus, 76. szám, 11-19.; Paul Preston: *Francisco Franco...*, 465-468.; Luis Suárez Fernández: i. m. 408-414.; Javier Tusell: *Francisco, España...*, 323-326.; *DDI*, IX. sorozat, IX. kötet, 110-111., 115., 116-117., 132-135. (102., 107., 108., 128. dok.)

⁵¹ Víctor Morales Lezcano: i. m. 27-30.

Az új külügyminiszter személye tehát kulcsfontosságú volt a rezsim nemzetközi visszhangját illetően. Hogy Jordana valóban meghatározó politikusa lesz a korszaknak, azt az is mutatja, hogy az 1942 szeptemberében bekövetkező változásokat a történészek Jordana-fordulatként említik, és ezért választottuk e fejezet címeiként is a „fordulat éve” kifejezést. Az 1876-ban született Francisco Gómez-Jordana Souza⁵² egy generációval idősebb katona volt, mint Franco. Ifjúkorában harcolt a kubai háborúban, valamint később részt vett a marokkói hadműveletekben is. Primo de Rivera kinevezésével tagja volt az 1923-ban alakult katonai direktóriumnak, s az 1930-ig tartó diktatúra idején a marokkói kérdésekben vállalt felelősséget. Részt vett az alhucemasi partraszállás katonai és politikai előkészítésében, melynek sikere után kapta meg XIII. Alfonztól a grófi címet. 1928-ban altábornagyi rangot kapott, valamint kinevezték marokkói főbiztosnak.

A polgárháborúban Jordana csak Mola halála után vállalt szerepet. Az elhunyt tábornok helyét Dávila foglalta el, s ez utóbbi által az Államigazgatási Tanács (*Junta Técnica de Estado*) élén üresen hagyott posztot Jordana kapta meg. Politikai szerepvállalása tovább nőtt Franco első kormányában, melyben külügyminiszterként már egyszer kipróbálhatta képességeit. Már ekkor nyilvánvalóvá vált Jordana politikai preferenciája: inkább a francia és a brit konzervatív-katolikus körök felé akart nyitni, és elutasította a náci-fasiszta orientáltságú külpolitikai irányt. Azonban Suñer 1939. augusztusi hatalomra kerülésével Jordanát félreállították.

Jordana személyisége és külpolitikáról alkotott elképzelése teljesen ellentétben állt Suñer világával. Míg Serrano Suñer fiatal fasizálódott politikusként, túlzott politikai ambícióval és személyes karrieréhséggel kezdte meg pályafutását, addig Jordana konzervatív, monarchista és mélyen katolikus politikus volt. Munkamódszerük is szöges ellentétben állt egymással. Mint említettük, Suñer csak rapszodikusán szentelte magát a hivatali munkának, vele szemben Jordanát alapos, rendszerető és nagy munkabírású miniszterként tisztelték kollégái.

A falangista kortársak Jordanát Franco marionett-figurájaként jellemezve igyekeztek torz képet kialakítani a monarchista és nem titkoltan semlegességpárti külügyminiszterről. Jordana igaz, hogy tisztelettel fordult mindig is a Caudillóhoz, azonban teljesen világos és határozott képet alkotott magának arról, hogy a spanyol külpolitikának milyennek kell lennie, és mindent meg is tett annak érdekében, hogy elképzeléseit a gyakorlatban is megvalósítsa.

⁵² Javier Tusell: *La etapa Jordana (1942-44)*, In: *Espacio, Tiempo y Forma, V., Historia Contemporánea*, 1989/2., 169-189.; Javier Tusell: *Los cuatro ministros...*, 337-342.; Javier Tusell: *Un giro fundamental en la política española durante la segunda guerra mundial: la llegada de Jordana al Ministerio de Asuntos Exteriores*, In: José Luis García Delgado (szerk.): *El primer franquismo: la España durante la II Guerra Mundial*, Madrid, 1989. 282-283.

Ebből kifolyólag nem is egyszer volt nézeteltérése Francóval, melynek következményeként többször beadta lemondását is, azonban Franco mindig meggyőzte ennek visszavonásáról.

Annak köszönhetően, hogy Jordana – Suñerrel ellentétben – precízen vezette a minisztérium adminisztrációs részét is, sok dokumentum fennmaradt minisztersége idejéből, s ezáltal a történészek viszonylag objektív képet alkothatnak róla. Abban is különbözött elődjétől, hogy Jordana szívélyes kapcsolatokat alakított ki a nagykövetekkel, valamint a külföldön szolgáló spanyol diplomatákkal is folyamatos levelezést tartott fenn. A spanyol követek közül megtartotta Londonban Alba herceget, Vichyben pedig Lequericát. A tengely két fontos fővárosában azonban változtatott a diplomata testületen: Rómába a falangista, de jól irányítható Fernández Cuestát helyezte 1942-ben a követi székbe, Berlinbe pedig – leváltva Suñer *kegyencét*, Mayalde grófot – Vidal y Saurát küldte. Másik fontos változás a Vatikánnal való kapcsolatszerben történt. A szentszéki követi posztra Domingo de las Bárcenaszt nevezte ki, aki 1938-ban másodtitkárként dogozott Jordana mellett. Az új külügyminiszter azonban nemcsak a külföldi képviselőket *takarította ki*, de gondja volt arra is, hogy a Santa Cruz palotában is nagy tapasztalatú szakemberek vegyék körül.

Francóista történészek általában a Jordana-fordulatot a Franco által képviselt óvatos politika újabb bravúrnak tartják. Véleményük szerint a Caudillo, mintegy megsejtve a háború menetében a szövetségesek észak-afrikai partraszállásával hamarosan bekövetkező változásokat, megfontolt külpolitikai célzattal választotta Jordanát. A valóság azonban nem esik egybe ezzel a képpel, mely az egyik eleme volt a Franco „*bölcs óvatosságáról*” kialakított mítosznak. A Caudillo döntésének hátterében sokkal inkább belpolitikai jellegű indokok álltak akkor, amikor egy monarchista politikusnak szánta a külügyeket. Valójában Spanyolország hadba lépésének a lehetősége, mint láttuk, 1941 februárjától egyre távolodott, és a keleti hadjárat megindításával a Földközi-tenger nyugati medencéje egyelőre elveszítette stratégiai jelentőségét is. A spanyol belpolitikában egymásnak feszülő két csoport, a falangisták és a katonák külpolitika tekintetében is más-más elképzelést képviseltek. Míg az előbbieket a hadviselés pártján álltak, addig az utóbbiak, ismerve a hadsereg felkészületlenségét, csak akkor léptek volna be egy háborúba, ha annak előnyei (területi követelések) maximálisan biztosítva lettek volna, és ha a vállalt kockázat mértékét a minimálisnak tartották volna. A két csoport között a bomba – konkrét és átvitt értelemben is – a begoñai merénylettel robbant, melynek következménye volt a kormányváltás. Az 1942. szeptember 3-án megalakult kabinet tehát egy belpolitikai válság végeredménye volt, és nem irányult a külpolitika radikális átalakítására. Jordana kinevezése körüli bizonytalanságok⁵³

⁵³ Francisco Gómez-Jordana Souza: i. m. 174-175., 180. 1942. szeptember 2-i és 6-i bejegyzések.

is azt a feltételezést támasztják alá, hogy Francónak valóban nem voltak határozott elképzelései a külpolitikát illetően, ő mindenekelőtt a belpolitikai krízisen akart úrrá lenni. Hogy Jordana kinevezése valóban fordulatot jelentett a külpolitikában, az már az események függvényében *a posteriori* alakulhatott ki.

A továbbiakban elsőként a miniszterváltás olaszországi fogadtatását kell megvizsgálnunk. Ciano naplójának szeptember 4-i bejegyzése elárulja, hogy az olasz politikust egyáltalán nem érte váratlanul a spanyol kormányátalakítás. Mussolini külügyminisztere már Livornóban meg volt győződve arról, hogy Suñertől hamarosan meg fog válni Franco, mivel a *sógor* „*úgy szólt róla, mint ahogy az ember egy sötétbőrű szolgáról beszél, és ezt a szükséges óvatosság nélkül, mindenki jelenlétében tette.*” Jordana külügyministerségét vélte ekkor Ciano is az egyetlen megoldásnak, azonban ezt a lépést nem túl kedvezőnek ítélte meg Olaszország szempontjából, tekintettel arra, hogy „*Jordana soha nem viseltetett barátsággal a Tengely iránt, hanem Franciaország és Nagy-Britannia felé fordult rokonszenvével.*” Ciano annak lehetőségét sem fogadta kitörő lelkesedéssel, hogy esetleg Serrano Suñer Rómában a követi posztot töltené be a jövőben. Az olasz politikus véleménye ekkor már határozottan negatív volt az exkülgügyminiszterről: „*Serrano intrikus, szószátyár és sok zavart kelthet. Egy percre sem szabad őt szem elől téveszteniünk*”, jegyezte fel naplójában.⁵⁴

1942 szeptemberében hiába történt – a falangista *Arriba* szavaival – „*őrségváltás*” a külügyi tárca élén, Franco és Jordana is biztosította az olasz diplomáciát arról, hogy Spanyolország szoros baráti kapcsolatai a jövőben sem fognak változni a fasiszta Olaszországgal. Az olasz ügyvivő is igen pozitív képet formált Ciano-nak Jordanáról a kormányváltás utáni napon, így jellemezve az új minisztert: „*Ami Jordana kinevezését illeti, ez a legmegfelelőbb megoldásnak tűnik Serrano más személlyel való helyettesítésére. [Jordánának] minden felkészültsége és szükséges tapasztalata megvan ahhoz, hogy az aktuális kényes nemzetközi helyzetben irányítsa a külügyi tárcát. Jordana tábormokot Nagyméltóságod is jól ismeri. Ő az Államtanács elnöke, ami azt jelenti, hogy a Caudillót helyettesíti annak akadályoztatottsága esetén. A tábormokok között ő a legkiválóbb és igen népszerű a katonák körében is. Jóllehet demokrata-liberális beállítottságúnak ismerik, közeli munkatársa volt a Generalisszimusznak a polgárháború idején, melyben a nagy demokráciák a néppfrontot támogatták.*”⁵⁵ Fracassi későbbi jelentésében is arról tájékoztatta Rómát, hogy az angolszász propaganda ellenére – mely azt sulykolta, hogy Jordanával a spanyol külpolitika új korszaka kezdődik meg – Spanyolország külpolitikájában nem várható irányváltás.⁵⁶ Erre az olasz ügyvivő személyesen is garanciát kapott az új

⁵⁴ Galeazzo Ciano: *Ciano gróf naplója*, 432. (1942. szeptember 4.); MOL, K63, 221. cs. 23/1a. Róma, 1942. szeptember 10., Máriássy Kállaynak (147/pol.-1942.)

⁵⁵ *DDI*, IX. sorozat, IX. kötet, 110-111. (102. dok.) Madrid, 1942. szeptember 4., Fracassi Ciano-nak.

⁵⁶ Uo. 115. (107. dok.) Madrid, 1942. szeptember 7., Fracassi Ciano-nak.

külgyminisztertől, aki kijelentette, hogy Spanyolország külpolitikája nem fog változni semmiben, mivel az mindig is Francótól függött és függ. Jordana nem felejtette el megemlíteni azt sem, hogy a spanyolok soha nem fogják elfelejteni azt a segítséget, amit Olaszországtól kaptak.⁵⁷

A két latin ország közti jó viszony fennmaradásának biztosítására Franco személyesen is írt Mussolininak. Levelében megerősítette, hogy Spanyolország ugyanúgy addigi külpolitikáját fogja követni, és Jordana személye semmi változással nem lesz a két ország közti kapcsolatrendszerre.⁵⁸ Mussolini október elsején kelt válaszában kifejezte spanyol kollégája előtt, hogy Olaszország Spanyolország iránt tanúsított barátsága szintén változatlan marad. E barátságot „*az olasz külpolitika állandó és biztos irányelvének tartom, mely Európa új politikai rendjének is az alapja lesz a háború befejeztével*” – írta a Duce.⁵⁹

Természetesen nemcsak Rómát, de Berlint is érzékenyen érintette a spanyol külügyben történt miniszterváltás. Az olasz nagykövet szeptember 4-én arról számolt be, hogy a német politikusok nem tudták még, hogy pontosan hogyan értékeljék Suñer menesztését, de remélték, hogy a változás inkább csak egyszerű személycserét jelent, nem pedig politikai irányváltást, és hogy nem lesz kihatással Spanyolország tengelyhez fűződő viszonyára. Mind az olasz, mind a német politikában Suñer szerepe kapcsán még a levegőben lógott annak lehetősége, hogy az egyelőre még betöltetlen római nagyköveti posztot foglalná el a jövőben, bár az olasz ügyvivő előtt a hatalomból kitaszított exminiszter már kifejtette, hogy jöllehet korábban valóban szeretett volna Rómába menni, az aktuális helyzetben inkább Spanyolországban maradna, és korábbi ügyvédi praxisának szentelné magát szívesebben.⁶⁰

Nem lenne teljes a kép azonban, ha a másik hadviselő oldal Jordana kinevezése kapcsán tanúsított reakciójáról nem tennénk említést. Az angolok nagyon pozitívan, és részben az angol diplomácia sikereként minősítették a történeteket.⁶¹ A brit nagykövetnek volt mindig a legtöbb konfliktusa a tengely irányába elkötelezett Suñerrel, így érthető, hogy a monarchista és angolbarát hírében álló Gómez-Jordana egyáltalán nem volt ellenére. Hoare egyenesen a *gondviselés* közbenjárásaként értékelte az új külügyminiszter kijelölését.⁶² Hoare és Suñer között a brit diplomata Madridba érkezése óta fennálló háborút jól nyomon követhetjük Hoare visszaemlékezéseiben, ahol a diplomata csak a

⁵⁷ DDI, IX. sorozat, IX. kötet, 116-117. (108. dok.) Madrid, 1942. szeptember 8.; 119. (112. dok.) Róma, 1942. szeptember 10., Ciano Fracassinak.

⁵⁸ Uo. 138-139. (133. dok.) Madrid, 1942. szeptember 18., Franco Mussolininak.

⁵⁹ Uo. 180. (172. dok.) Róma, 1942. október 1., Mussolini Francónak.

⁶⁰ Uo. 111. (103. dok.) Berlin, 1942. szeptember 4., Alfieri Cianónak; 132-135. (128. dok.) Madrid, 1942. szeptember 16., Fracassi Cianónak.

⁶¹ ASMAE, *Serie Affari Politici 1931-45*, Spagna, b. 63. Madrid, 1942. szeptember 22., Fracassi Cianónak.

⁶² Samuel Hoare: i. m. 183.

külügyminiszter negatív tulajdonságait ismétli. A nagykövetnek, kis túlzással talán, de bárki lehetett volna az új miniszter, a fontos az volt, hogy a spanyol politika, és így az angol diplomácia is, megszabadulhatott a folyton kellemetlenkedő Serrano Suñertől. Az pedig, hogy Franco választotta Jordana lett, kifejezetten az angolok kedvére volt. Ehhez az elégedettséghez természetesen még az időpont is hozzájárult, mely ideálisabb nem is lehetett volna. Suñer „bukása bármikor nagy jelentőségű politikai esemény lett volna, azonban az afrikai invázió előestéjén stratégiai fontosságú eseménynek számított” – írta, egy mondatban összefoglalva gyakorlatilag a brit nézőpontot.⁶³

Az amerikaiak is hasonló optimizmussal fogadták Jordana kinevezésének a hírért. Hayes az „aljas, intrikus, politikailag sikamlós, gyomorfekélyben szenvedő és nagyravágyó” Serrano Suñerrel éles ellentétbe állította a „becsületes, bizalmat érdemlő, dolgos, jó egészségű és jó humorú” Jordanát. Az amerikai diplomata elsőként látta meg Jordana azon jellemvonását, hogy amellet, hogy inkább a szövetségesekkel szimpatizált, mintsem a tengelyhatalmakkal, mindenk előtt a miniszter Spanyolország érdekeit tartotta szem előtt. Hoare-hoz hasonlóan Hayes is két hónappal a szövetségesek észak-afrikai partraszállása előtt nagy horderejű, és bizalmat ébresztő változásnak ítélte meg Jordana kinevezését.⁶⁴

Franco és Jordana nyilatkozatai ellenére, melyek azt hangsúlyozták, hogy a spanyol külpolitikában semmiféle változás nem történik a közeljövőben, már szeptember közepén érezhető volt némi tónusváltás. A szeptember 17. és 21. közötti, hosszúra nyúlt minisztertanács után egy olyan nyilatkozatot hozott nyilvánosságra a kormány, mely érezhetően Jordana sugallata alatt született meg. Ebben a spanyol külpolitika három ismérvre alapozta a követendő külpolitikai irányt: a *Cruzada* ideológiája, a *Mozgalom* antikommunizmusa, és az „új európai rend imperatívuszai”. A nyilatkozat hangsúlyozta továbbá, hogy Spanyolországnak mindenekelőtt Portugáliával⁶⁵ és a latin-amerikai országokkal kell szorosra fűznie a barátságát, amellet, hogy katonai téren tovább folyik az ország háborús felkészítésének a fokozása.⁶⁶

A határozat minden szava jól kifejezte azt az óvatosságot és körültekintést, mely Jordanát egész külügyminisztersége alatt jellemezte. Annak ellenére, hogy a rezsím továbbra is az antikommunizmust tartotta meg fő ismertetőjegyeként, egy szóval sem utalt a szöveg a tengelyhez fűződő kapcsolatra, és a korábbi nem

⁶³ Uo. 185.

⁶⁴ Carlton J. H. Hayes: i. m. 70. Valamint: Francisco Gómez-Jordana Souza: i. m. 176-177.

⁶⁵ ASMAE, *Serie Affari Politici 1931-45*, Spagna, b. 62. Madrid, 1942. szeptember 29., Lequio Cianónak; MOL, K63, 226. cs. 26/1. Lisszabon, 1943. január 29., Wodianer Kállaynak, 1942. évi összefoglaló politikai jelentés Portugáliáról (9/pol.-1943.); Paul Preston: *Francisco Franco...*, 482.; Francisco Gómez-Jordana: i. m. 187-190.; Agustín del Río Cisneros: i. m. 171-174.

⁶⁶ Javier Tusell: *Un giro fundamental...*, 284.; Francisco Gómez-Jordana Souza: i. m. 176.

hadviselés – mely Suñer alatt nem egyszer keltette inkább a *pre-hadviselés* benyomását, mintsem a semlegességét – oly gyakori említése is elmaradt. Szintén nem találhatjuk meg a fogalmazványban a Falange nevét, a pártra a Mozgalom (*Movimiento*) szó utal csak. Spanyolország külkapcsolatainak legfontosabb támpontjaiként pedig Portugáliát és a latin-amerikai országokat jelölte meg a határozat, olyan semleges nemzeteket tehát, melyek nem kompromittálódtak a fasizmussal. A közlemény utolsó mondata – utalva a katonai éberség megtartására – ügyesen ellenpontozta a semlegesség óvatos lehetőségét. A határozatból már kiérezhető tehát az az árnyalatnyi távolodás a korábbi külpolitikától, mely később egyre hangsúlyosabb lesz Jordana külügyminisztersége alatt, és mely végül Spanyolországot valóban visszavezeti a semlegességhez. Mégis, a szeptember közepi minisztertanácson elfogadott határozat egyelőre semmiben nem sértette egyik tengelyhatalmat sem. Jordana egyensúlypolitikájának első megnyilatkozása volt ez a közlemény.

6.3. A Fáklya-hadművelet és Spanyolország magatartása az észak-afrikai partraszállás után

A szövetségesek észak-afrikai partraszállása előtt két hónappal történt spanyol kabinetbeli változások, valamint az új külügyminiszter, Gómez-Jordana személye bizonyos, hogy nagy segítséget jelentett a szövetségesek számára, de az is biztos, hogy ez *a priori* nem állt Franco szándékában. Október során, amikor a Fáklya-hadművelet előkészítésével már valószínű volt, hogy Nagy-Britannia mégsem lesz könnyen legyőzhető, Franco olyan megfontolt és óvatos magatartást tanúsított, hogy sokan ez alapján vélték úgy, mintha a Caudillo valóban prófétaként megjövendölte volna a szövetségesek végső győzelmét. Ha ez nem is volt így, azt azonban nem vitathatjuk, hogy a spanyol külpolitika már fényévnyre volt ekkor Suñer livornói kijelentésétől, mellyel azt közölte Cianóval, hogy Spanyolország abban az esetben „*rántana kardot*”, ha az amerikaiak partra szállnának Észak-Afrikában.⁶⁷ Egy ilyen lépés – különösen Rommel egyiptomi kudarca után – végzetes lehetett volna Spanyolország számára. 1942 október-novembere legalább olyan veszélyes pillanat volt Franco számára, mint 1940 nyara, amikor a Wehrmacht hadosztályai sorakoztak fel a pireneusi határ francia oldalán.

Az Egyesült Államok és Nagy-Britannia kormányai biztosították Francót, hogy egy észak-afrikai szövetséges invázió esetén a spanyol fennhatóság alá tartozó területek (beleértve az afrikai domíniumokat és a szigeteket is) semlegessége sértetlen marad, ha Spanyolország továbbra is kitar semleges magatartása mellett, valamint nem engedi meg, hogy a németek áthaladjanak a

⁶⁷ Ciano-Suñer livornói találkozásának jegyzőkönyve: *DDI*, IX. sorozat, VIII. kötet, 691. (633. dok.) 1942. június 15-19.

területén. Természetesen meggyőző erővel bírt annak a gazdasági segítségnek az ígérete is, melyet Roosevelttel a kérés betartása esetén helyezett kilátásba. Az angolszász diplomáciával szemben azonban a spanyol kormány éppen ellenkező instrukciókat kapott Berlintől, amikor a német nagykövet azt javasolta Jordanának, tájékoztassa Londont és Washingtont arról, hogy Spanyolország *casus belli*nek fogja tekinteni, ha a szövetséges partraszállás valóban bekövetkezik Francia Marokkóban.

Ilyen erőterben Franco valóban nem volt könnyű helyzetben. Spanyolország eddigi szimpátiája a tengelyhatalmak felé nyilvánult meg, azonban most két tűz közé került. Északon, a Pireneusoknál német hadosztályok állomásoztak, míg délen egy szövetséges partraszállás terve bontakozott ki. Franco nem kockáztathatott Spanyolország gazdasági érdekei miatt sem: egy ellenséges spanyol magatartás esetén az angolszászok blokkolták volna a kőolaj-, és a gabonaszállítványokat, azonban egy jóindulatú semlegesség esetén – mely a gyakorlatban csak annyit jelentett, hogy a spanyolok „*ne csináljanak semmit*” – várhatóan fokozták volna a gazdasági segítséget.

Annak ellenére, hogy az angolszászok nem lehettek biztosak Spanyolország magatartása felől, a Fáklya-hadművelet 1942. november 8-án mégis megkezdődött. A partraszállás megkezdésének hajnalán az amerikai elnök Hayes nagykövet kézbesítésével, levélben⁶⁸ tájékoztatta a Caudillót az afrikai akció megindításáról, biztosítva Spanyolországot arról, hogy a hadmozdulat nem irányul semmilyen spanyol fennhatóság alá tartozó terület ellen. Kifejezte reményét Spanyolország semlegességének megőrzését illetően, hangsúlyozva, hogy „*Spanyolországnak semmi félnivalója nincs az Egyesült Nemzetektől.*”⁶⁹ Franco elfogadta Roosevelttel garanciáit, megígérve, hogy a spanyol politika „*igyekszik megakadályozni minden olyan eseményt, mely bármilyen értelemben megzavarhatja a [két ország közötti] kapcsolatokat.*”⁷⁰

Spanyolország tehát nem mozdult, azonban Franco a november 23-i kormányülés után nem mulasztotta el Jordanán keresztül figyelmeztetni az amerikaiakat arra, hogy – amint ígérték – növeljék a Spanyolországnak juttatott gazdasági – mely főleg üzemanyag-, és élelmiszerszállítványt jelentett – segítséget. Hayes ezt optimistán a spanyol semlegesség megnyilvánulásaként, és annak bizonyítékaként értelmezte, hogy Spanyolország inkább barátja, mintsem ellensége az Egyesült Államoknak.

Az olasz külpolitika a Fáklya-hadművelet megindítása utáni napokban feszülten figyelte a spanyol magatartás alakulását. Alig több mint egy héttel a partraszállás után az olasz külügyminiszter arról tájékoztatta a spanyol

⁶⁸ Carlton J. H. Hayes: i. m. 109-110. Roosevelttel levelének fordítását lásd: Harsányi Iván: *A Franco-diktatúra első...*, 67.

⁶⁹ Uo.

⁷⁰ Paul Preston: *Francisco Franco...*, 477.; Jacques de Gaulle: *España y la Segunda Guerra Mundial*, Madrid, 1973. 260-261.

kormányt, hogy olyan hírek jutottak hozzá, melyek szerint a szövetségesek valamelyik Baleári-sziget, feltehetőleg Menorca megszállására készülnek. Ciano kérte Francótól, hogy tegye meg a szükséges intézkedéseket az angolszászok tervének megghiúsítására.⁷¹ Franco válaszában igyekezett eloszlatni Ciano gyanúját, azonban őszintén megvallotta, hogy – köszönhetően annak, hogy a németektől hiába kértek segítséget – a szigetek védelme nem volt túl jó.⁷²

A spanyol kormány novemberi álláspontjáról a madridi olasz nagykövét részletes jelentést tett Rómának.⁷³ Lequio úgy ítélte meg, hogy a spanyol kormány nem változtatott korábbi tengelybarát politikáján, de a külpolitika legfőbb irányvonala továbbra is a konfliktustól való távolmaradás lesz. Emellett azonban a spanyol kormány fokozta a fegyverkezést, azonban a mozgósítás céljaként kizárólag a nemzeti terület integritásának a védelmét jelölte meg.⁷⁴ Spanyolország fenntartotta az észak-afrikai követeléseit, hangsúlyozva, hogy a megvalósítás módjának és idejének a megválasztását szuverén jognak tekinti, melybe beleszólást nem tűr.

A spanyol kormány angolszászok irányába mutatott novemberi *jóindulatával* éles ellentétben állt Franco december 7-i megnyilatkozása, melyre a Falange Nemzeti Tanácsának ülésakor került sor, a partraszállás után egy hónappal. Lequio természetesen ez alkalommal is részletesen informálta Ciano Franco nagy politikai visszhangot kiváltó beszédéről. A belpolitikát illetően Franco gondolatait egyértelműen a monarchia problémája foglalkoztatta. Ennek kapcsán kiemelte, hogy restaurációra csak a nemzeti forradalom keretén belül kerülhet sor, és csak akkor, amikor azt az ország érdeke megköveteli. Ezzel Franco gyakorlatilag magának tartotta fenn a jogot a megfelelő pillanat megválasztására, kitolva a döntést a bizonytalan jövőre. A radikálisabb monarchista elemeknek – mely Lequio szerint csak egy kisebbséget alkot a kormányban – természetesen a Caudillo ezen kijelentése nem tetszett, azonban a monarchisták mérsékeltebb szárnya, mely a többséget képezte, elismerte, hogy a Caudillo, annak ellenére, hogy világosan kifejtette, hogy a restauráció pillanata még nem érkezett el, mégis „nyitva hagyta az ajtót”. Ez utóbbi csoport már ennyivel is elégedettnek tűnt, mert nem akarták, hogy a király a kapkodás miatt esetleg lejárassa magát és a monarchia ügyét. Szintén a monarchisták higgadtabb szárnya attól tartott, hogy egy esetleges angolszász győzelem esetén Spanyolországban bekövetkezhet egy újabb „vörös robbanás”, s ennek ők lennének az első áldozatai.

Ami a hadviselő felek számára sokkal lényegesebb volt, azt a Caudillo beszédének külpolitikára vonatkozó része tartalmazta. Ebben Franco sokadszorra kifejezte meggyőződését a tengelyhatalmak győzelme felől, és megerősítette Spanyolország szolidaritását az európai totalitarizmusok oldalán, elítélve a francia

⁷¹ DDI, IX. sorozat, IX. kötet, 323. dok. Róma, 1942. november 19., Ciano Lequioónak.

⁷² Uo. 332-333. (335. dok.) Róma, 1942. november 22., Ciano Lequioónak.

⁷³ Uo. 345. (349. dok.) Madrid, 1942. november 26., Lequio Cianoónak.

⁷⁴ Uo. 323. (327. dok.); Carlton J. H. Hayes: i. m. 111-112.

forradalom által képviselt eszméket, a liberalizmust és a kommunizmust. Spanyolország semlegességéről még csak említést sem tett a beszéd során, ellenben megerősítette meggyőződését a kommunizmus elleni harc jogosságában, sorsközösséget vallva a forradalmi fasiszta mozgalmakkal. Abszurdnak tartotta az elgondolást, hogy Európa visszatérhetne a liberális rendszerhez. Franco reménye egy olyan „világ megszületése volt, melyet a fasizmus újított meg”. Ezek a kijelentések természetesen elnyerték az olasz politikusok tetszését, mint ahogy az is, hogy a Caudillo a beszéd során többször is hangot adott a fasiszta Olaszország és a Duce iránti hálójának, elismerésének és barátságának.⁷⁵ A decemberi államfői beszéd is jól példázta, hogy a szövetségesekhez való közeledés egyáltalán nem jelentette azt, hogy Franco gondolkodásmódjában, vagy politikai meggyőzésében változások következtek volna be.

A két latin nemzet egymásra figyelése kölcsönös volt. Nemcsak Róma volt tájékoztatva folyamatosan a spanyolok magatartásáról, de Madrid is éberren követte Olaszország háborús szereplését, és ezzel szoros összefüggésben, az olasz belpolitika alakulását. Mivel a *Quirinale* melletti spanyol nagyköveti poszt egyelőre továbbra is betöltetlen maradt, Eduardo Groizard ügyvivő kapta feladatul a diplomácia kapcsolatok fenntartását.⁷⁶

A két ország világháborúval szemben tanúsított magatartásán túl, mely a jelentések állandó témája volt, októberben egy érdekes *közjáték* színesítette az olasz-spanyol kapcsolatokat. Amerika felfedezésének 450. évfordulója alkalmából, október 12-én az *Il Giornale d'Italia* nacionalista elragadtatottsággal azt állította, hogy az új kontinens meghódítása kizárólag az olaszok érdeme volt. Természetesen erre az inzultusra nem maradt el a felháborodott spanyol reakció, azonban az olasz sajtó nem kért bocsánatot, csupán kiigazításként annyit tett, hogy egy következő cikkben megemlítette Spanyolország felfedezésben vállalt részvételét is. Végül a konfliktust Ciano közbenjárására maga Mussolini simította el. A Duce hatására a kulturális miniszter, Pavolini személyesen írt egy kiengesztelő vezércikket az *Il Messaggero* napilapban, melyben kiemelte Spanyolország elsődleges szerepét az amerikai kontinens felfedezésében. Jordana megköszönte a helyreigazítást, azonban a spanyolokban keltett rosszérzés nem enyhült még hetek múltán sem.⁷⁷

Az említett olasz sajtóskandalum szinte még el sem ült, amikor az olasz-spanyol barátságot egy újabb kellemetlen esemény árnyékolta be: egy olasz bombázó Torremolinós légterét megsértve Gibraltár ellen indított támadást.⁷⁸ Az

⁷⁵ ASMAE, *Serie Affari Politici 1931-45*, Spagna, b. 61. Madrid, 1942. december 17., Lequio Cianónak.; MOL, K63, 221. cs. 23/1a. Róma, 1942. december 10., Máriássy Kállaynak (222/pol.-1942.).

⁷⁶ Galeazzo Ciano: *Ciano gróf naplója*, 441. (1942. október 16-i bejegyzés); MOL, K63, 279. cs. 29/1. Madrid, 1942. október 31., Ambró Kállaynak (31/pol.-1942.).

⁷⁷ Javier Tusell, Genoveva García Queipo de Llano: i. m. 176.

⁷⁸ Uo.

említett két incidens már jelezte, hogy a két latin nemzet közötti jó kapcsolatokban, ha lassan is, de jelentős változások várhatók.

E rövid kitérő után térjünk vissza a világháború fordulatainak spanyolországi megítéléséhez. Erről hiteles képet alkothatunk a római spanyol ügyvivő november derekán Madridnak küldött jelentéséből, melyben Groizard az észak-afrikai partraszállás után kialakult hadi eseményekről, különös tekintettel Olaszország aktuális helyzetéről számolt be. A diplomata valószínűnek tartotta, hogy a szövetségesek hamarosan megindítják az Olaszország elleni légítámadásokat. Abban az esetben, ha a tengely nem tudná megállítani a szövetségeseket Afrikában, már felröppent annak a lehetősége, hogy Szicília esetleg a szövetségesek kezébe kerülne, azonban az olaszok egyelőre még nem tartottak országuk megszállásától. Ekkor Rómában még valószínűbbnek ítélték meg, hogy az angolszászok Görögországon, vagy Jugoszlávián keresztül akarnak támadni.

A háborúval szemben a közvélemény pesszimizmusáról számolt be a spanyol ügyvivő. Az olaszok egyre kevésbé tartották megnyerhetőnek a háborút, s „ezen lelkiállapot kétségtelenül erős hatással van a rezsimre, mivel a közvélemény a rendszert tartja felelősnek e kezdettől fogva népszerűtlen háborúért. A fasizmust nyílt kritikákkal illetik, s ez korábban nem fordult elő. Az olaszok többsége úgy véli, hogy ha a háború továbbra is kedvezőtlen irányba halad, a rezsim is veszélybe kerül” – mutatja be Goizard az olasz belpolitikai helyzetet. Politikai körökben már terjedt annak a híre is, hogy a dinasztia közbelépésével egy katonai kormány alakulhatna, melynek vezetésére Badoglio tábornagy lehetne a megfelelő személy. Az ügyvivő a pesszimista hangulat ellenére azt is hangsúlyozta, hogy – mivel az olaszok nagyon befolyásolhatóak – a hadi helyzet javulásával valószínűleg a nép hangulata is pozitív irányba változna.⁷⁹

Az észak-afrikai angolszász akció megindítása, és Franco Rooseveltnek adott üzenete után a spanyol magatartás egyértelműnek látszott. Az angolszászok gazdasági segítsége, melyet a spanyol *mozdulatlanság* megtartása esetén ígértek, sokkal előnyösebbnek mutatkozott, mint a németek ajánlata. Hitler ugyan kilátásba helyezett Franco előtt egy fegyverszállítmányt, azonban a német diktátor előbb meg akart arról bizonyosodni, hogy azokat a fegyvereket a spanyolok a szövetségesek ellen fordítanák abban az esetben, ha az angolszászok megsértenék Spanyolország semlegességét. Erre vonatkozólag azonban nem sikerült garanciát kapnia. Ennek ellenére a németek nem tekintették lezártnak a játszmát, és különböző csatornákon keresztül igyekeztek nyomást gyakorolni a tengelytől egyre távolodó spanyol politikai vezetésre.

A spanyolokkal folyó tárgyalások mögött azonban egy olyan kérdés is megtalálható volt, mely a német hadiipar számára létfontosságú tényezőnek bizonyult. Ez pedig a Spanyolországból érkező wolframszállítmányok kérdése

⁷⁹ AMAE, R.1180. Exp. 5. Róma, 1942. november 18., Eduardo Groizard Jordanának (431. sz.)

volt.⁸⁰ Ha Németország teljesítette volna a spanyol kérést, úgy juttatva fegyvereket Spanyolországban, hogy azok felhasználására vonatkozólag nem kapott volna előzetesen kielégítő ígéretet, akkor a wolframszállítmány biztosítva lett volna a jövőben is. A német döntés tehát egy összetett probléma előtt állt. Egyrészt, ha Spanyolország a német segítségnek köszönhetően rendelkezne elegendő fegyverrel, akkor azokat akár Németország ellen is fordíthatja abban az esetben, ha a német hadvezetés Spanyolország megszállása mellett döntene. Ellenkező esetben azonban, ha Németország úgy dönt, hogy nem ad fegyvert a spanyoloknak, akkor valószínűleg a fontos wolframszállítmányokról is le kellene mondania a német hadiiparnak. Mindkét döntésnek súlyos következményei lehettek volna Németországra nézve. Von Stohrer nagykövet hiába igyekezett mindent megtenni a kérdés rendezése érdekében, Berlinben már eldöntötték menesztését: az új madridi diplomata Hans Adolf von Moltke lett. Muñoz Grandes *süllyesztőbe kerülése*, és Stohrer menesztése után, Hitler 1943. január 9-én aláírta a *Gisela* fedőnevű hadműveleti utasítást, mely a német csapatok Spanyolországba való behatolását helyezte kilátásba. A tervek az atlanti partvidék legfontosabb kikötőinek (Vigo és San Sebastián között) az elfoglalására irányultak volna.

Úgy tűnt, Moltke nagykövet elődjéhez képest nagyobb sikerrel lépett előre a német fegyverszállítás ügyében, amikor február 12-én megszületett egy titkos német-spanyol jegyzőkönyv. Ebben a németek ígéretet tettek Spanyolországban elegendő mennyiségű modern fegyver szállítására, míg cserében Madrid egy szövetséges támadás esetén az angolszászokkal szembeni ellenállásra tett ígéretet.⁸¹ A kötelezettség komolynak tűnhet, azonban Franco – bízva Roosevelt és Churchill partraszállás előtt adott szavában – szinte biztos volt abban, hogy az egyezmény előfeltétele, vagyis a szövetségesek Spanyolország elleni támadásának az esélye, minimális. Így a Caudillo nem vállalt túl nagy kockázatot. Egyébként a megállapodás a gyakorlatban nem is valósult meg, további tárgyalások kezdődtek, melyek még hónapokig eltartottak, amíg a két félnek végső megegyezésre sikerült jutnia.⁸² A keleti fronton elszenvedett német és olasz kudarcok, valamint a tengelynek nem túl kedvező észak-afrikai erőviszonyok kialakulása után azonban Németország mozgásterét már Spanyolországban is igen leszűkült.

⁸⁰ Carlton J. H. Hayes: i. m. 227-279.; Francisco Gómez-Jordana Souza: i. m.: 235-287.

⁸¹ Paul Preston: *Francisco Franco...*, 486.

⁸² Luis Suárez Fernández: i. m. 461-464.

7. AZ OLASZ FASIZMUS BUKÁSA

Mussolini a második világháború kezdetétől a földközi-tengeri medence és az afrikai front stratégiai fontosságát hangsúlyozta, Hitler azonban még 1942 végén is a keleti fronton kívánta mozgósítani ereje nagy részét. Alig több mint egy héttel az afrikai partraszállás után, november 18-án jelentős változások indultak meg azonban a keleti fronton is: Sztálingrádnál a szovjet hadsereg védelmi állásaiból támadásba lendült. Egy hónapra a sztálingrádi offenzíva megindulása után Olaszország sorsa december 19-én megpecsételődött. Mussolini hadserege elhagyta állásait, s az 1943 januárjában a Donnál elszenvedett vereség tulajdonképpen a Szovjetunió elleni háborúban való olasz részvétel lezárulását is jelentette.

Hiba lenne azonban azt állítani, hogy a fasizmus bukását egyedül az 1943-ban elszenvedett katonai kudarcok idézték elő. Eduardo Groizard ügyvivő korábban említett novemberi jelentéséből is egyértelműen kiolvasható, hogy az olaszoknak elege volt már a háborúból és a nélkülözésből, békét akartak. Hozzá kell azonban tenni, hogy a rezsim és a nép között a szakadék nem az afrikai partraszállás után nyílt meg, hisz a fasizmussal szembeni népi elégedetlenség már jóval korábban érezhető volt. Mussolini rendszere tehát már 1942-ben gyenge lábakon állt.

A fasizmus gigantomániája soha nem állt arányban az ország lehetőségeivel, s ezzel a realistábbak már a háború előtt is tisztában voltak. Olaszország intervenciója Németország oldalán pedig teljesen ellentétben állt az ország gazdasági érdekeivel. Már a hadviselés első évében az olasz kereskedelmi kapcsolatok visszaesése, illetve későbbi teljes megszakadása következtében az olasz iparban beállt nyersanyaghiány miatt a termelés is rohamosan lecsökkent. Az olasz termelés 1942-re nemcsak hogy a lakosságot, de még a hadsereget sem tudta megfelelően ellátni. Az ország éhezett, és a krónikus élelmiszerhiány következtében 1942 márciusában több városban *éhséglázadások* törtek ki. Az elégedetlenség a katonai kudarcok láttán tovább nőtt, a nép végképp szembefordult a rezsimmel, és úgy tűnt a fasizmus és a társadalom között keletkezett szakadék már áthidalhatatlan.

A fasizmussal való szembefordulás következményeként az olasz munkáspártok egyre aktívabb tevékenységet indítottak meg. A kommunisták (Togliatti, Sereni), a szocialisták (Nenni, Saragat) és a *gelisták* (Trentin, Nitti) eleinte csak az emigrációban kezdtek szervezkedni, azonban 1942 szeptemberében már Milánóban, majd azt követően Torinóban, és több más nagyvárosban is megalakultak az első antifasiszta csoportok.

A munkáspártok mellett a fasizmussal szembeforduló másik fontos erőt a katolikus tömegek és a kereszténydemokrata mozgalom adta. Alcide De Gasperi 1942-ben megalapította az Olasz Kereszténydemokrata Pártot, mely a Vatikán támogatását is elnyerte. Ezzel gyakorlatilag az egyház is a fasizmussal való szakítás oldalán tette le a voksát. A kereszténydemokrácia és a munkáspártok –

jöllehet eszmeiségüket tekintve hiba lenne közös nevezővel említeni őket – a fasizmus elleni összefogásban találták meg a közös célt, s összefogásukkal 1942 novemberére megszületett az olasz népfront.¹

Olaszországban az elégedetlenség azonban nemcsak népi szinten volt jelen, de már a rendszeren belül is jelentkeztek *repedések*. A fasiszta párton belül kialakult ellenzék egyszer már megkísérelte eltávolítani Mussolinit a hatalomból 1942-43 fordulóján. Ekkor Dino Grandi, Giuseppe Bottai, Galeazzo Ciano és Luigi Federzoni – akik a július 24-25-i események főszereplői is lesznek – terveket készítettek Mussolini hatalomból való kiiktatására. A királlyal is felvették a kapcsolatot, aki szintén megelégtelte Mussolini politikáját, mely az országot a szakadék szélére sodorta. Az ellenzék ekkor még csak Mussolinit akarta félreállítani, a fasizmust nem állt szándékában lerombolni, tehát nem is volt semmiféle kapcsolata a korábban bemutatott antifasiszta mozgalommal. Ez a csoport, Kis Aladár szavaival élve, úgynevezett „monarcho-fasizmust” akart, mely a rezsím fasiszta értelmű demokratizálását jelentette volna. Azonban a fasiszta ellenzék első kísérlete nem járt sikerrel, a Duce értesült az összeesküvésről, és idejében leszerelte az akciót. Egykori híveit leváltotta, még vejétől, Ciano gróftól is megvált.² Ezután Mussolini a külügyi tárcát már magának tartotta fenn, és hátba támadói helyébe addig ismeretlen, másodvonalbeli fasisztákat állított. Azonban ezek a döntések sem tudták már feltartóztatni az események menetét.³

A világháborúban beállt változások megvitatására 1943 január-februárja során a két latin államfő között újabb üzenetváltás történt. Ez alkalommal a kezdeményező fél Franco volt. A Caudillo a keleti hadjárat elhúzódása, valamint az amerikaiak észak-afrikai jelenléte miatt már bizonytalanabbnak ítélte meg az európai helyzetet, ennek ellenére hangot adott a tengely győzelmébe vetett változatlan hitének is.⁴

Mussolini válasza Fernández Cuesta hivatalba lépése után született meg. Ebben a Duce, miután kifejezte örömét az új spanyol diplomata érkezése alkalmából, a háború menetében 1942. november 8. óta beállt változásokat elemezve arra a konklúzióra jut, hogy ugyan a szárazföldi és a légi kezdeményezés az angolszászok kezébe került, a tengeri fölény még mindig a tengelyhatalmaké. A Ducénak meggyőződése volt ekkor még, hogy Németországnak elegendő ereje lesz feltartóztatni és defenzív pozícióba kényszeríteni a Szovjetuniót. Francót arra figyelmezteti, hogy ne bízson az angolszászok szavában és ígéreteiben, mert a szövetségesek csak „*Negrín és a vörösök cinkosai*”. Hangneme elég fenyegetően hangzik, amikor azt jósolja, hogy az angolszászok – ha győznének – nem tűrnének meg egy autoriter rezsímet az Ibériai-félszigeten, mint ahogy azt sem, hogy

¹ Kis Aladár: *Olaszország története...*, 253-258.

² Galeazzo Ciano: *Ciano gróf naplója*, 478. 1943. február 5-i bejegyzés.

³ Kis Aladár: *Olaszország története...*, 258-259.

⁴ *DDI*, IX. sorozat, IX. kötet, 565-566. (564. dok.) Madrid, 1943. január 30., Franco Mussolininak.

Spanyolország egységes és erős maradjon. Egy szövetséges győzelem esetén Spanyolország semmiféle szerepet nem kaphatna a világpolitika színpadán⁵ – hangzott a Duce vészterhes jövendölése.

Hitler számára Spanyolország hadba léptetése 1943-ra már lekerült a napirendről, Mussolini elképzelései között azonban még szerepelt ennek lehetősége. Éppen ezért, az említett levélben felszólította Francót, hogy fegyverkezzen nyugodt, de határozott ütemben. Az olasz diktátor a háborút még hosszúnak ítélte meg 1943 elején, ezért ha Spanyolorzágnak egyszer be kell lépnie, annak a legmegfelelőbb pillanatban kell majd bekövetkeznie.⁶ A Duce még mindig saját ütőlapjának tekintette Spanyolországot, abban bízva, hogy annak kijátszása az ő javára lesz. Az olasz diktátor érdekei azonban ekkor már nem estek egybe Hitler terveivel.

Az olasz fasizmus egyre gyengülő pozíciójáról a spanyol politikai vezetés hiteles képet alkothatott a februárban hivatalba álló Fernández Cuesta nagykövet beszámolóiból. Első jelentései egyikében Ciano leváltása és az olasz kormányátalakítás után kialakult hangulatról tájékoztatta Madridot. A közvélemény rezignáltságát és a katonai körök csalódottságát emeli ki a változások nyomán. A katonák érezhető nemtetszése ellenére azonban a spanyol diplomata véleménye szerint egyelőre nem kellett attól tartani, hogy a hadsereg manifesztálná elégedetlenségét: „*a hadsereg hű marad a koronának tett esküjéhez, és amíg Mussolini kormányon van, elfogadják döntéseit*” – írja. Fernández Cuesta azonban jól érzékelte, hogy ekkor már katonai körökben is csak nagyon kevesen láttak esélyt a háború megnyerésére, a többség egy olyan kompromisszumos béke megkötése mellett állt ki, melyben „*nem lennének se győztesek, se vesztesek.*” Eduardo Groizard korábban idézett november 18-i jelentéséhez hasonlóan a nagykövet is kiemelte egy katonai kormány felállításának – Badoglio, vagy Caviglia tábornagy vezetésével – a lehetőségét, abban az esetben, ha a Ducénak távoznia kellene a hatalomból.

Az előző év ügyvivői jelentéséhez képest Fernández Cuesta Mussoliniról alkotott képe már jóval pesszimistább. A Duce sokat veszített népszerűségéből, a közvélemény nem is titkoltan őt tartotta felelősnek azért a háborúért, melyet egyetlen olasz sem akart. A városokat sújtó állandó bombázások fizikailag és lelkileg is megviselték a népet, mely már csak egyet kívánt: elérni a békekötést a lehető legjobb körülmények között. Ennek azonban a „*Duce a legnagyobb akadálya, mert elszántan akarja a végsőkig folytatni a harcot*” – írja a diplomata.

A negatív benyomás ellenére Fernández Cuesta nem tartotta valószínűnek, hogy népi felkelésre kerülne sor Olaszországban, tekintve, hogy megítélése szerint a párt még szervezetten működött, és elegendő erővel rendelkezett egy ilyen eshetőség megakadályozására. Egyedül a hadsereget tartotta a spanyol diplomata

⁵ DDI, IX. sorozat, X. kötet, Róma, 1990. 23-24. (21. dok.) Róma, 1943. február 14., Mussolini Francónak.

⁶ Uo.

olyan szervezett és nagy presztízzsel rendelkező erőnek, mely képes lenne felülkerekedni a párton, azonban látta azt is, hogy a koronának tett esküjét tiszteletben tartva, a hadsereg nem tenne semmiféle kezdeményezést a király akarata ellen. Ez utóbbi helyzetét sem vélte túl szilárdnak Fernández Cuesta. Általánosságban az a vélemény terjedt el Viktor Emánuelről, hogy megöregedett, és teljes mértékben a Duce akaratának van kiszolgáltatva. Következésképp, ha Mussolini rendszere összeomlana, akkor valószínűleg a trón is vele együtt bukna – hangzott a nagykövet jóslata.

Ciano menesztése és vatikáni kinevezése is nagy visszhangot keltett az olasz közvéleményben. Többen úgy vélték, hogy Mussolini csak azért vált meg vejétől, hogy az nagykövetként a Vatikánban minden tőle telhetőt megtegyen az egyre veszélyesebbé váló válság megoldására. Annak ellenére, hogy a Duce továbbra is a tengely győzelmébe vetett hitének adott hangot, sokan gondolták úgy, hogy már ő maga sem hitt ebben, és hogy valójában nem tartotta legyőzhetőnek Nagy-Britanniát és az Egyesült Államokat. Arra azonban, hogy a szövetségesek hajlandók volnának tárgyalni a fasiszta diktátorral, Fernández Cuesta nem sok esélyt látott, mint ahogy egy olasz különbéke lehetőségét sem tartotta valószínűnek. A spanyol diplomata nem tévedett, amikor kijelentette, hogy *„ha az olasz-német erők nem aratnak mihamarabb valamilyen katonai sikert, akkor [Olaszország], mely erkölcsileg egyébként is igen mélyen van, teljesen demoralizálódni fog...”*⁷

Mussolini egy hónappal a Francónak írt üzenete után, melyben félreérthetetlenül utalt arra, hogy a spanyol hadba lépésre lát még lehetőséget, a Duce Hitlernek is hasonló hangvételű levelet küldött. Ebben felszólítja a Führert, hogy segítse a spanyolokat a fegyverkezés gyorsításában. Indoka így szólt: *„Spanyolország – Franco ingadozó politikájának ellenére – még mindig egy adu a kezünkben, és úgy gondolom, hogy fontos szerepe lehet azon a napon, amikor megengedi, hogy területén keresztül hátra támadjuk az észak-afrikai angol-amerikai erőket.”*⁸ Mussolini stratégiai terve azonban fáziskésésben volt Hitler elgondolásához képest, aki ekkor már úgy vélte, hogy a spanyolok semlegességének is meg lehet az előnye.

1943 áprilisában az olasz-spanyol diplomáciai kapcsolatok új fázisa kezdődött meg Giacomo Paulucci di Calboli nagyköveti kinevezésével. A fasiszta diplomatát Mussolini személyesen jelölte ki a posztra⁹, abban bízva, hogy rajta keresztül még hatással lehet a spanyol politikára. Ki kell emelni azonban, hogy nemcsak emiatt esett a választása Calbolira. Ha megvizsgáljuk az olasz külpolitika semleges országok (Spanyolország, Portugália, Törökország) felé tett ekkori lépéseit, jól

⁷ AMAE, R.1180. Exp. 5. Róma, 1943. február 15., Fernández Cuesta Jordanának.

⁸ DDI, IX. sorozat, X. kötet, 128-132. (95. dok.) Róma, 1943. március 9., Mussolini Hitlernek.

⁹ Uo. 228. (183. dok.) Róma, 1943. április 2., Mussolini Francónak.; MOL, K63, 280. cs. 29/1. Madrid, 1943. április 2., Ambró Kállayanak (18/pol.-1943.)

láthatjuk annak a tendenciának a megnyilvánulását, hogy Mussolini igyekezett olyan diplomatákat kinevezni az említett országok nagyköveti posztjaira, akik ugyan megbízható fasiszták voltak, azonban mégsem tartoztak a párt szélsőséges-radikális szárnyához. Ennek szellemében küldte Pauluccit Madridba, míg Prunast Portugáliába, Guarigliát pedig Törökországba rendelte.¹⁰

Paulucci ugyan csak három hónapot tevékenykedhetett Madridban a fasizmus bukása előtt, szerepe mégis igen jelentős volt. Mussolini talán benne látta az utolsó reményt arra vonatkozólag, hogy sikerül rávennie Francót egy személyes megbeszélésre, ahol a Duce meggyőzhetné a Caudillót a spanyol hadba lépés aktuálisra válásáról. A diplomata minden próbálkozása ellenére Franco a legkisebb hajlandóságot sem mutatta egy újabb találkozóra¹¹, tartva természetesen attól, hogy egy Bordigherához hasonló összeövetel csak a szövetségesek haragját, valamint az olaj-, és gabonasegélyek korlátozását váltaná ki. A németek javaslatára a Duce ugyan még további nyomást igyekezett gyakorolni Francóra a nagyköveten keresztül, többször is emlékeztetve a spanyol államfőt, hogy ne feledkezzen el arról a segítségről, melyet a polgárháború nehéz pillanataiban az olaszoktól kapott, azonban úgy tűnt, minden erőlködés sikertelen maradt.¹² Paulucci lehetőségei április-májusban igen leszűkültek Madridban, és valójában már ideje sem maradt, hogy a Mussolini által számára kijelölt küldetést teljesíthesse.

Az olasz belpolitika válságáról Fernández Cuesta folyamatosan tájékoztatta Madridot. A diplomata szerint április során az olasz közvélemény már csak napok kérdésének tartotta haderejük teljes afrikai összeomlását, míg katonai körök néhány hónapi védekezést jósoltak. Cuesta részletes leírást ad a tunéziai frontról, ahol a szövetségesek mintegy 270.000 katonájával szemben a tengely 180-200.000 fős hadsereggel rendelkezett csak. Emellett a szövetségesek légi fölénye is igen jelentős volt. A háború kilátástalansága miatt az egész országban nagy volt az elkeseredés, melyet a kormány élelmiszer-ellátásra, az árak szabályozására és a feketepiac visszaszorítására hozott megszorító intézkedései még tovább fokoztak – jelenti. A fasiszta rezsimmel ellenséges körök és a titokban tevékenykedő pártok igyekeztek kihasználni a nép reményvesztését. Az ellenzéki erők, melyek közül a nagykövet a kommunista pártot tartotta a legerősebbnek, igen intenzív antifasiszta és monarchiaellenes kampányt kezdtek meg, egy olyan köztársasági rendszer

¹⁰ Javier Tusell, Genoveva García Queipo de Llano: i. m. 191-192.; MOL, K63, 227. cs. 26/1. Lisszabon, 1943. november 12., Wodianer Ghyczynek (165/pol.-1943.)

¹¹ *DDI*, IX. sorozat, X. kötet, 321-325. (249. dok.) Madrid, 1943. április 20., Paulucci di Calboli Mussolininak; 363-365. (273. dok.) Klessheim, 1943. április 29., Bastianini és Ribbentrop közötti beszélgetés jegyzőkönyve.

¹² *DDI*, IX. sorozat, X. kötet, 363-365. (273. dok.)

megteremtését propagálva alternatívaként, mely tiszteletben tartja a fasiszmus húsz éve alatt eltörölt politikai és polgári szabadságjogokat.

Az elégedetlenség legfelsőbb politikai, és katonai körökben történő terjedését jól példázta Badoglio királynál tett látogatása is. A tábornagy azon a véleményen volt, hogy – tekintettel a győzelem lehetetlenségére – egy különbéke sokkal előnyösebb volna Olaszország számára, mint a harc reménytelen folytatása a teljes megsemmisülésig. Rómában április során olyan hírek terjedtek, hogy egy tuniszi katonai vereség esetén a király kiiktatná a fasiszta pártot a hatalomból, ő maga pedig fia, Piemont hercege javára lemondana. Ez utóbbi egy katonai kormány – és erről már előző év novembere óta voltak információk – létrehozásával stabilizálhatná a helyzetet. A Duce bukása esetén többen vélték úgy, hogy az új kormányban Grandi lehetne a miniszterelnök, a kabinetben pedig Badoglio, Graziani, Caviglia és más katonai vezetők kapnának helyet.

A közvélemény pesszimista hangulata ellenére a spanyol diplomata még ekkor is szilárdnak tartotta a Duce helyzetét. Cuesta meggyőződése volt, hogy Mussolini be fogja tartani a Németországgal vállalt szerződéseket, azonban, ha mégis lemondani kényszerülne a hatalomról, abba nemcsak ő, hanem az egész rezsim belebukna, és magával rántaná azokat a fasisztákat is, akik a lehetőségekhez képest igyekeztek viszonylag függetleníteni magukat a diktátortól. A fasiszta párt főtitkárának májusi beszéde is kifejezte, hogy a fasiszmus csak úgy tud fennmaradni a jövőben, ha Olaszország győz a háborúban. Egy vereség, de akár egy különbéke is a fasiszmus halálával lenne egyenértékű. Következésképp a fasiszták azon – létszámban egyre fogyatkozó – szektora, mely még a Duce mellett tartott ki, a harc végsőkéig történő folytatásáról igyekezett meggyőzni az olaszokat. Cuesta azonban jól látta, hogy a kezdettől fogva népszerűtlen háború iránt az olaszokban már nem lehetett lelkesedést ébreszteni.¹³

Az afrikai hadszíntéren elszenvedett májusi megsemmisítő vereség után Olaszország előtt már nem sok lehetőség nyílt. Tunisz és Bizerta elvesztésével a háború kikerülhetetlenül az olasz csizma felé vette az irányt. A szövetségesek nagyobb ellenállás nélkül június 10-én elfoglalták Pantelleria szigetét, ahonnan egyenes út vezetett a július 10-i szicíliai partraszálláshoz. Négy nappal a szövetséges akció sikere után a római spanyol nagykövet pesszimista, de nagyon realista jelentést adott Madridnak az Olaszországban kialakult helyzetről. Fernández Cuesta nem sok esélyt jósolt a szövetségesek Szicíliából való kiűzésének, és az olaszokon elhatalmasodó mély depresszióról is beszámolt. Igen elmarasztalóan vélekedik az olasz népről, amikor arról ír, hogy az olaszokból hiányzik mindennemű hazafias reakció, melyet hasonló események a spanyol népből kiváltottak volna.¹⁴

¹³ AMAE, R.1180. Exp. 5. Róma, 1943. április 4.; 1943. április 11.; 1943. május 8., Fernández Cuesta Jordanának (135., 152., 197. sz. jelentések)

¹⁴ AMAE, R.1180. Exp. 5. Róma, 1943. július 14., Fernández Cuesta Jordanának.

Az események ezután rohamos gyorsasággal követték egymást. A partraszállást követő héten került sor Hitler és Mussolini között a feltreai találkozóra, ahol a Führer Olaszországgal kapcsolatos stratégiai elképzeléseire Mussolini hallgatása volt a válasz. Az olasz háborús nehézségekhez és a súlyos belpolitikai helyzethez társult még Mussolini egészségének a meggyengülése is, melyek együttesen okozták a Duce passzivitását. Mussolini csak azt hangsúlyozta, hogy mennyire fontos volna, hogy a németek erősítést küldjenek Szicília védelmére annak érdekében, hogy meggátolják a szövetségesek behatolását a szárazföldön is. Hitler ugyan ígért segítséget, azonban nem szalasztotta el az alkalmat az olaszok „megdorgálására” sem. Arról tájékoztatták, hogy az olasz katonák nem mutattak komoly ellenállást sem Afrikában, sem Szicíliában, és hogy az olasz hadvezetés kudarcot kudarokra halmozott. Amellett, hogy ezzel Mussolinit is bírálta, felszólította még arra is, hogy büntesse meg például az árulókat, és tartózkodjon a királytól. Pedig Hitler nem is volt tisztában a helyzet súlyosságával, mely visszatérése után a Ducét Rómában várta, mint ahogy arról sem tudott, hogy olasz kollégája már bejelentette a Fasiszta Nagytanács összehívását.¹⁵

Dino Grandi szerint a Nagytanács összehívása a feltreai konferencia következménye volt, nem pedig a Rómában kialakult helyzeté. Ez azonban annyiban vitatható, hogy a Duce még a találkozó előtt ígéretet tett a gyűlés összehívására. Az említett politikus június 22-én utoljára megkísérelte rávenni Mussolinit, hogy mondjon le önként, és ne várja meg, míg feketeingesei leszavazzák. Erre azonban nem került sor.

A Duce elleni konspiráció azonban nemcsak egy szálon futott. A fasiszta ellenzék szervezkedése mellett a királyi udvaron belül, Pietro Acquarone vezetésével is történtek lépések a diktátor megbuktatására. Többen állították, hogy Viktor Emánuel döntése Mussolini eltávolításáról július 19-én, tehát Róma bombázásakor megszületett, és már ekkor, Pietro Badoglio személyében, jelöltje is volt a királynak a kormány élére. A Duce elleni összeesküvés azonban a másik vonalon, Grandi, Bottai, Ciano és Federzoni által kijelölt irányban is haladt előre.

Mussolini a Nagytanács összehívásával gyakorlatilag saját magának állította fel a csapdát. Az ülés eseményeiről a résztvevők visszaemlékezéseikben részletesen, többnyire hasonlóan számolnak be, így ezek alapján viszonylag objektív képet kaphatnak a történészek a sorsdöntő értekezletről.¹⁶ A gyűlés július 24-én délután öt órakor vette kezdetét és másnap hajnali háromnegyed háromig, azaz közel tíz órán át tartott. Az ülést Mussolini nyitotta meg egy hosszú monológgal, melyben

¹⁵ Santi Corvaja: i. m. 321-331.

¹⁶ Dino Grandi: *Il mio paese. Ricordi autobiografici*, (Szerk.: Renzo De Felice, Bologna, 1985.); Giuseppe Bottai: *Vent'anni e un giorno*, Milánó, 1949.; Benito Mussolini: *Storia di un anno: il tempo del bastone e della carota*, Milánó, 1944.; Jacques de Launay: *A fasiszmus végnapjai Európában*, Budapest, 1975. 7-34.; Kis Aladár: *Olaszország története...*, 260-262.; Ormos Mária: *Mussolini*, II., 525-543.; Gárdos Miklós: i. m. 362-370.; Santi Corvaja: i. m. 343-345.

igyekezett saját felelősségét elhárítani a katonai kudarcokra vonatkozólag. Elismerte ugyan Olaszország rendkívül kritikus helyzetét a háború pillanatnyi szakaszában, azonban Badoglio 1940. május 3-án kelt levelére hivatkozva emlékeztette az egybegyűlteket, hogy ő soha sem akart a fegyveres erők főparancsnoka lenni, azzal – Badoglio kezdeményezésére – maga a király ruházta fel. A Duce a Németországgal kötött szövetségét ért támadásokat a számadatokkal alátámasztott, 1940-43 között kapott német segítség felsorolásával igyekezett hárítani. Mussolini utalt még bizonyos, a háború menetét megváltoztatható német titkos fegyverekre is, melyről Feltrében Hitler tájékoztatta, azonban konkrétumot nem mondhatott, mivel a német vezér titoktartásra kötelezte.

Ezt követően a résztvevők majdnem mindegyike felszólalt, azonban a legnagyobb horderővel bíró megszólalás Grandi előterjesztése volt, mely tulajdonképpen kimondta az ítéletet a Duce felett. A napirendi javaslat – melyet a gyűlés előtt két nappal Grandi már eredmény nélkül ismertetett Mussolinival – vád alá helyezte a fasiszta kormányrendszert, kimondva, hogy az egyetlen követhető út csak az alkotmányos normák betartásához való visszatérés lehet. Felszólította a királyt, hogy vegye át „a fegyveres erők tényleges főparancsnokságát szárazföldön, tengeren és levegőben [...], s tegye meg mindazokat a kezdeményező lépéseket, melyeket alkotmányos intézményeink tőle várnak [...]”¹⁷ Ez a mondat Mussolini hatalmának a végét jelentette. A józanul mérlegelt szavak után Grandi éles vádakkal fordult a Duce felé: „A te diktatúrád akarta ezt a háborút, a te diktatúrád vesztette el. A vezér, akit szerettünk, eltűnt. [...] A te örültséged és a mi gyengeségünk miatt egy nagy nép sorsát úgy intézték, mint egyetlen személy magánügyét. [...] Azalatt a tizenhét év alatt, mely alatt magadnak tartottad fenn a három katonai minisztériumot, te, a legfőbb parancsnok, mit csináltál? Tönkretetted fegyveres erőink szellemét, elhomályosítottad a koronát és megfosztottad előjogaitól.”¹⁸

Grandi másfél órás támadó beszédét néma csönd követte. Mindenki azt hitte, hogy Mussolini parancsot ad a lázadó fasiszta politikus elfogatására és ellentámadásba lendül, azonban semmi ilyesmi nem történt. Mussolini erőtlenül védekezni próbált, de reménytelenül. A gyűlésen végül Grandi javaslatát 19 igen és 7 nem szavazattal, 1 tartózkodás mellett elfogadta a Nagytanács. Mussolinit tehát saját szervezetén belül nagy többséggel leszavazták: a lázadó feketeingesek ezzel kimondták a halálos ítéletet a Duce húsz éve tartó fasiszta rendszere felett.

A döntés után Grandi, az elfogadott határozati javaslat egy példányát átadva a király személye melletti miniszternek, az új kormány összetételére is javaslatot tett III. Viktor Emánuelnek: Caviglia tábornagyot miniszterelnöknek, Alberto Pirellit pedig külügyminiszternek szánta. Grandi azt indítványozta, hogy Mussolini leváltását azonnal kövesse fegyverszünet, és felajánlotta közreműködését a

¹⁷ Jacques de Launay: i. m. 30-31.; Kis Aladár: *Dokumentumok...*, 207-208. Valamint: <http://www.larchivio.org/xoom/ordinideldgiorno.htm>

¹⁸ Jacques de Launay: i. m. 16-17.

szövetségesekkel történő tárgyalások lefolytatásában. Úgy vélte, hogy eredményesen léphetne fel országa érdekében, felkeresve a madridi brit nagykövetet, Hoare-t. Július 25-én azonban Acquaronétól megtudta, hogy javaslatát nem fogadták el, a király Badoglio tábornagyot nevezte ki a kormány élére.

A leszavazott diktátort, aki még bízott abban, hogy esetleg az uralkodó csak a főparancsnoki megbízást fogja visszavonni tőle, másnap a király kihallgatáson fogadta. Mussolini kísérletet tett a jövőre vonatkozó tervei ismertetésére, azonban Viktor Emánuel félbeszakította, tudatva vele, hogy már nincs értelme tervezgetni. Eldöntött tényként közölte Mussolinival a menesztését és Badoglio tábornagy hivatalba lépését a kormány élén. A palotából távozó ex-Ducét *carabinieri*ek tartóztatták le, majd először Ponza szigetére, a rezsim egyik börtönébe vitték. Mussolinit ezután rabként börtönből-börtönbe szállították, azonban úgy tűnt a kormánynak nem volt határozott elképzelése, hogy mit kezdjen a bukott vezérrel. Az olasz politikai vezetés tudatában volt, hogy mind a szövetségesek, mind a németek igyekeztek megszerezni foglyukat. Badoglio egyiket sem akarta, azonban Mussolini ide-oda szállításával a németek időt nyertek a Duce kiszabadítására irányuló akciójuk megszervezésére. Ez utóbbit az olasz kormány azért akarta elkerülni, mert attól tartott, hogy ha Mussolini a németek kezére kerül, Hitler egy ellenkormány megszervezésével a polgárháborúba sodorhatja az országot. Mint ismeretes, Badoglio félelmei nem sokkal később beigazolódtak.

Az olasz nép július 25-én este tíz óra után a rádióból értesült Mussolini leváltásáról és az új miniszterelnök kinevezéséről.¹⁹ Egy héttel az államcsíny után III. Viktor Emánuel feloszlatta a fasiszta pártot²⁰, és eltörölte a faszizmus minden állami és jogi intézményét. A Duce bukásának hírért a nép Róma utcáit elárasztva ünnepelte, azonban az örömmámor hamarosan alábbhagyott, amikor a király bejelentette: a háború folytatódik.²¹

7.1. Az olasz fasizmus bukásának spanyolországi visszhangja

Megtörve egy pillanatra kronológiánk menetét, nagy vonalakban utalnunk kell a spanyol álláspont 1943-as alakulására. Franco 1943 elején már érzékelte azt a veszélyt, amit a tengely teljes összeomlása saját rezsimjére nézve jelentett volna. Ennek hatására a spanyol politika szövetséges oldal felé való tapogatózásának a jele volt, hogy Franco tárgyalásokat kezdeményezett Angliával Hoare nagyköveten keresztül. A brit diplomata visszaemlékezéseiben az 1943-as

¹⁹ Kis Aladár: *Dokumentumok...*, 214.;

http://www.weblab900.it/db900/audio900/files/muss_dimi.html.; MOL, K63, 221. cs. 23/1a. Róma, 1943. július 27., Máriássy Ghyczynek (150/pol.-1943.).

²⁰ Kis Aladár: *Dokumentumok...*, 215-217.

²¹ MOL, K63, 221. cs. 23/1a. Róma, 1943. július 27.; Máriássy Ghyczynek (161/pol.-1943.)

esztendő kezdetét bizakodóan ítélte meg, remélve, hogy a hadszíntereken beállt változások következtében az év során sikerül elérni, hogy Spanyolország visszatérjen a valódi semlegességhez. Hoare úgy vélte, hogy ebben két kulcspozícióban lévő miniszter, Jordana a külügyi-, valamint Demetrio Carceller az ipari-, és kereskedelmi tárca élén, kifejezetten az angol diplomácia segítségére lesz. Ebben valószínűleg nem is tévedett, tekintve Jordana angolbarátságát és Carceller terveit a szövetségesekkel való kereskedelem fokozására, azonban a kormányon belül e két miniszter még kevés volt ahhoz, hogy a háborúval szembeni spanyol magatartása valóban a teljes semlegesség felé billenjen. A legnagyobb akadályt – Suñer távozása után – Hoare Francóban látta, aki az észak-afrikai szövetséges sikereket csak átmeneti időszaknak tartva, még mindig meg volt győződve a tengely végső győzelméről.²²

Az angolok felé nyitás első állomását a brit követ és Jordana között lefolyt februári megbeszélés jelentette. Hoare a találkozójuk előtt egy memorandumban²³ foglalta össze a spanyol külügyminiszternek a háború aktuális helyzetét, kormánya nézőpontját, számadatokkal részletezve a brit hadigépezet vitathatatlan fölényét. Jordana válaszában egyetlen veszélyről, a *kommunizmus réméről* akarta meggyőzni a diplomatát. A miniszter a Szovjetunióban látta az igazi ellenséget, melynek legyőzésére csak Németországot tartotta képesnek. Jordana nem értette a szövetségesek bizalmát Sztálinnal szemben, és arról akarta meggyőzni az angolokat, hogy szakítsák meg szövetségüket a Szovjetunióval. A spanyol politikus figyelmen kívül hagyva a diplomata érveit, a diskurzust a kommunista veszéllyel való szembeszállás irányába akarta elterelni.²⁴

Hoare február 25-én adott válaszában²⁵ kifejtette, hogy nem ért egyet a spanyol állásponttal. Európa számára nem a kommunizmus, hanem a nácizmus a legnagyobb veszély – hangzott a diplomata véleménye. Anglia nem fog szakítani egyik szövetségesével sem, mint ahogy különbékéről se lehet szó. A szövetségesek közös frontot alkotva folytatják a harcot amíg el nem érik a végső célt, mely nem „*egy szövetséges önálló, hanem az összes szövetséges erő közös győzelme lesz.*”²⁶

A spanyol politika britek felé nyitásának következő állomását a Franco és Hoare között 1943 augusztusában megrendezett megbeszélés jelentette. Akkor azonban, már Mussolini bukása után leszünk, ami azt jelentette, hogy a spanyol politikának már egy megváltozott erőterben kellett egyensúlyoznia, mely eltért 1943 első hónapjaitól.

A több mint húsz éve fennálló olasz fasiszta rezsim egy nap alatt bekövetkező összeomlása érthető módon nagy figyelmet és élénk érdeklődést váltott ki

²² Samuel Hoare: i. m. 207.

²³ Uo. 209-213.

²⁴ Uo. 213-216.

²⁵ Uo. 217-219.

²⁶ Uo. 218.

Spanyolországban is, melynek berendezkedése sok hasonlóságot mutatott a bukott olasz rendszerrel.

A spanyol közvélemény olaszokról kialakított megítéléséről Hoare Madridba érkezésekor meglepődve állapította meg, hogy más, mint amire várt. Az angol diplomata arra számított, hogy Spanyolországban nagy rokonszenvet talál majd mind Mussolini, mind az olasz fasizmus – tekintve, hogy a falangizmus végső soron „nem volt más, mint a «fascio» nyilvánvaló másolata”²⁷ – irányában, nem is beszélve arról, hogy az akkori külügyminiszter, Serrano Suñer, valamint a kormány több tagja köztudomásúan igen szívélyes kapcsolatokat tartottak fenn olasz kollégáikkal. Ezen premisszákat azonban a tapasztalat megcáfolta. A brit nagykövet személyes benyomása már az volt, hogy a spanyolok mély ellenszenvvel viseltettek minden iránt, ami olasz volt. Az olasz katonai sikertelenségekről érkező hírek hallatán az ellenszenv mellé társult még egy igen erős megvetés, mely egyébként a spanyolokban már a polgárháborúban, a guadalajarai olasz dicstelen szereplés nyomán kialakult. Hoare emlékei szerint a madridi kávéházakban még a '40-es években is az olaszok nem egyszer váltak gúnyos spanyol viccek és anekdoták céltábláivá.

Az említett okon kívül volt egy másik érv is, mely hozzájárult ahhoz, hogy valódi barátság – annak ellenére, hogy a felszínen megmaradt a szívélyes viszony – ne alakuljon ki a két ország között. Mussolini *latin unióról*, és azon belül a «*mare nostrum*» feletti olasz hegemoniáról alkotott elképzelései ugyanis nem álltak összhangban a spanyol aspirációkkal.

Jóllehet a spanyol vezetés igyekezett mindent megtenni, hogy a nép ne szerezzen tudomást az egyre rosszabb olasz kül-, és belpolitikai helyzetéről²⁸, a világkonfliktusban 1943 első felében elszenvedett folyamatos kudarcokról érkező híreket – melyek még tovább rombolták az olaszok amúgy sem magas presztízsét az ibériai országban – már nem lehetett eltitkolni. A spanyolok a szövetségesek szicíliai partraszállása után már sejtették, hogy az olasz fasizmus bukása csak hetek kérdése. Az angolszások fölénye miatt a madridi olasz nagykövet is igen pesszimistán nyilatkozott a történekről, tartva attól, hogy Szicíliában nemcsak Olaszország sorsa, hanem Európa jövője is eldőlt.²⁹

A július 24-25-i sorsfordító eseményekről Madrid szinte azonnal információkat szerzett Fernández Cuestán, valamint titkárán, Ardurón keresztül. Ez utóbbi egy háromoldalas levélben számolt be a Rómában történekről, figyelmeztetve a spanyol falangistákat a szükséges intézkedések meghozatalára, hogy hasonló eseményekre ne kerülhessen sor a spanyol politikában.³⁰ Fernández Cuestát a polgárháborúban az olasz katonákat vezető Gastone Gambara tábornok

²⁷ Uo. 234.

²⁸ Uo. 236.

²⁹ MOL, K63, 280. cs. 29/1. Madrid, 1943. július 17., Ambró Kállayanak (34/pol.-1943.)

³⁰ Javier Tusell: *Franco, España...*, 422.; Javier Tusell, Genoveva García Queipo de Llano: i. m. 209-210.

tájékoztatta a Nagytanácson történekről, Badogliót, illetve Guarigliát jelölve meg esélyesnek Mussolini leváltása után a kormány elnökségére. A gyors információáramlás ellenére a spanyol sajtó – mely a Falange ellenőrzése alatt állt, s ezért érthető módon – a váratlan következményektől tartva csak július 27-én számolt be az olaszországi történekről. Mussolini bukását csupán mint hírt közölték, kommentárok nélkül, s ezt is igen homályos megfogalmazásban tették, hogy az események súlyosságát némiképp palástolják a spanyol közvélemény előtt. A Falange legfőbb orgánumának, az *Arribának* az első oldalán a következő hír állt: „Az olasz Király és Császár átvette a főparancsnokságot a fegyveres erők felett. Badoglio tábornaggyal váltották le Mussolinit. Új kormány alakult”. Pusztán hírközlésen kívül azonban állásfoglalás, vagy véleményalkotás egyelőre még nem jelent meg az *Arriba* hasábjain.

A sajtó szűkszavúságát természetesen nem az érdektelenség motiválta. Július 26-án a római spanyol nagykövet, tudatában annak, hogy a spanyol rezsím számára milyen fontosak lehetnek a naprakész információk az olasz eseményekről, három táviratot is küldött feletteseinek. Ezekben beszámolt az olasz közhangulatról, a Mussolini-ellenes tüntetésekről, valamint az ország politikai vezetőinek első nyilatkozatairól. Grandival folytatott beszélgetése után arról tájékoztatta a spanyol kormányt, hogy a *palotaforradalom* szervezőit nem defetista szándékok vezérelték, nem puccsot akartak, hanem, az alkotmányos keretek között, a fasiszta forradalom diktatórikus vonásuktól mentes gyökereihez szerettek volna visszatérni.³¹

Fernández Cuesta rövidebb, tényközlő táviratait augusztus 1-jén egy részletes, Jordanának írt levél követte.³² A Nagytanács eseményei óta elmúlt néhány napban a diplomata egyre több részletet ismerhetett meg a történekről, és ezekről, kötelességéhez hűen, nem mulasztotta el tájékoztatni felettesét sem. Röviden összefoglalja a hónapok óta érlelődő rezsímen belüli válságot, melynek végkifejletéhez a katonai helyzet összeomlása szolgáltatta a hátteret. Cuesta Mussolini bukásának legfőbb okát abban jelölte meg, hogy a háború folytatása, illetve befejezése kapcsán a kormányon belül nem sikerült konszenzusra jutni. A párt fontos szektorai, belátva, hogy a háborút már képtelenség megnyerni, a szövetségesekkel való megegyezés és a különbéke pártján álltak. Mussolini azonban erről hallani sem akart, parancsot adva a háború folytatására, akár a végsőkig. Ha bukni kell, akkor a fasiszmus legalább egy dicsőséges katonai vereség, ne pedig egy megalázó megadás következményeként bukjon el – hangzott a Duce korábbi érvelése. Az egyre önkényesebben irányító Mussolininak már nem sikerült megerősíteni pozícióját a pártban kialakult ellenzékkel szemben, mely július 25-én érezte úgy, hogy elérkezett a pillanat a Duce leváltásához. Cuesta kiemeli azonban – hasonlóan a Grandival folytatott megbeszélése utáni beszámolójához –, hogy a

³¹ Uo. 207.

³² AMAE R.1180. Exp. 5. Róma, 1943. augusztus 1., Fernández Cuesta Jordanának.

lázadó fasisztáknak nem állt szándékában az egész fasiszta rezsimet felszámolni, „csak enyhíteni akarták, nagyobb rugalmasságot kölcsönözni neki, leváltani az államfőt, vagy legalábbis elérni, hogy csak kormányfő legyen, korábbi diktatórikus vonások nélkül.”

A háború folytatását illetően azt akarták elérni, hogy a király, vállalva a fegyveres erők feletti főparancsnokságot, átvegye a felelősséget is a párttól, valamint, hogy ezzel a lépéssel elkerüljék annak a veszélyét is, hogy a hadműveletek irányítása a német hadvezetés kezébe kerülhessen. A Nagytanács döntése nyomán kialakult helyzet azonban már túlhaladott azokon az elképzeléseken, melyet a fasiszta ellenzék kezdetben tervezett.

Cuesta beszámol a nép elkeseredett hangulatáról is. Az olaszok a kormányon belüli manőverezésekben csak a béke lehetőségét látták, és abban bíztak, hogy Mussolini és a fasizmus bukásával együtt a háborúnak is vége lesz. Amint azonban ráébredtek azokra a nehézségekre, melyek a béke megteremtése előtt álltak, becsapva és csalódottnak érezték magukat. A kormány zsákutcá-helyzetéből – míg az angolok továbbra is a feltétel nélküli megadást követelték, addig a németek Olaszország megszállásával fenyegetőztek – a spanyol diplomata egyelőre semmi kiutat nem látott.

Cuesta jó diplomata szimatával a fasizmus összeomlásakor megérezte, hogy hamarosan kényes diplomáciai kérdéssel fogja magát szembe találni. Jóslata be is következett, amikor a Mussolini-ellenes konspirációban érintett személyek, a németek megtorlásától való félelmükben, a Spanyol Nagykövetséget keresték fel menedék, illetve spanyolországi belépő vízum kérésével. Ezek a személyek várható módon azok voltak, akik pálfordulásuk előtt a leginkább hozzájárultak a fasiszta rendszer létrehozásához. Közülük is az első Dino Grandi volt, aki számára személyesen az új olasz külügyminiszter, Guariglia járt közben Cuesta előtt. Grandi veszélyes helyzetére hivatkozva a miniszter a spanyol kormány segítségét kérte a menekülése megszervezésében. Más kompromittált egyének között olyan nevek is feltűntek, mint Mussolini lánya, Edda Mussolini, illetve férje, Galeazzo Ciano neve. Ez volt tehát az első diplomáciai dilemma, mellyel a spanyol kormánynak szembe kellett néznie, és mihamarabb döntést kellett hoznia, utasítva a római diplomatát a további intézkedésekről. Miután Fernández Cuesta augusztus 25-én elhagyta Rómát, a nagykövetség ügyeivel Eduardo García Comín lett ideiglenesen megbízva. A spanyol ügyvivőnek szintén szembe kellett néznie azokkal a problémákkal, melyek megoldásával már Fernández Cuesta is várta Jordana instrukcióit. A Rómából távozó spanyol követ is említette augusztus 1-jei beszámolójában Ciano és családjának veszélyes helyzetét, mely indokolhatta Olaszországból való gyors menekülését. García Comín augusztus végi jelentésében már valóban arról számolt be, hogy az exkülügyminisztert hiába keresik a hatóságok, nyoma veszett. Egyes információk arról adtak hírt, hogy Spanyolországba, vagy Portugáliába távozhatott a gróf.³³ Ciano neve egyébként

³³ AMAE, R.1180. Exp. 5. Róma, 1943. augusztus 30., García Comín Jordanának (421. sz.)

magyar jelentésekben is többször szerepelt augusztus-szeptember során, azonban tartózkodási helyéről csak feltételezéseket közöltek a beszámolók. Így például a müncheni magyar konzul García Comín információival ellentétben arról számolt be, hogy Ciano feltehetőleg Münchenben³⁴, majd később a starnbergi tó környékén³⁵ tartózkodott. Ez a hír bizonyult igaznak, jóllehet Ciano és Edda Mussolini menekülési tervei között valóban szerepelt Spanyolország, Portugália, vagy Dél-Amerika. Hitler azonban nem akarta elengedni a fasiszmus árulóját. Ennek oka a bosszú volt, azonban Hitler a Duce lányának más indokkal magyarázta feltartóztatásukat: „*A spanyolországi út nagyon veszélyes lett volna a Ciano család számára. Az nem egy biztonságos ország. Tele van brit ügynökökkel, a spanyolok viszonya hozzánk pedig távolról sem egyértelmű*” – hangzott a Führer érve.³⁶

Fernández Cuesta által említett Dino Grandi neve a magyar követ jelentései között is felbukkan augusztus során. Ambró arról szerzett tudomást, hogy a volt olasz miniszter a legszigorúbb inkognitóban, családjával együtt érkezett Madridba, ahonnan Lisszabonba folytatták menekülésüket.³⁷ Grandi korábbi tervei – Madridba menni, hogy a szövetségesekkel tárgyalást kezdeményezzen³⁸ – nem zárják ki ennek a lehetőségét, azonban megerősítő bizonyíték nincs a kérdésben.³⁹

Az olaszországi események után felmerülő hasonló kényes diplomáciai problémáról a madridi brit nagykövet is említést tesz visszaemlékezésében. Augusztus 13-án Hoare-t két, álnévvel bemutatkozó olasz látogató kereste fel, Viktor Emánuel király és Badoglio marsall felhatalmazásával a fegyverszünetről való megegyezés érdekében. A két ismeretlen ragaszkodott a mielőbbi döntés szükségességéhez, azonban Hoare konstataulta az ügy veszélyességét, különös tekintettel a helyszínre. A diplomata attól tartott, hogy a náci ügynököktől hemzsegő Madridban nem kizárt, hogy a németek már tudomást is szereztek az olaszok próbálkozásáról. Hoare ezért azt javasolta, hogy az említett személyek menjenek Lisszabonba, és ott vegyék fel a kapcsolatot a brit megbízottal. Segítségként megígérte, hogy tájékoztatja kormányát, és kéri Londont, hogy olyan katonai személyt küldjön Portugáliába, aki érdemben tudja majd lefolytatni a fegyverszüneti tárgyalásokat. A megbeszélésekre végül valóban

³⁴ MOL, K63, 206. cs. 21/1b. München, 1943. szeptember 6., Dr. Van der Venne Ghyczynek (14/pol.-1943.)

³⁵ Uo. München, 1943. október 22., Dr. Van der Venne Ghyczynek (17/pol.-1943.)

³⁶ Idézi: Santi Corvaja: i. m. 360.

³⁷ MOL, K63, 280. cs. 29/1. Madrid, 1943. augusztus (nap nélkül), Ambró Ghyczynek (41/pol.-1943.); Luis Suárez Fernández: i. m. 510.; Javier Tusell, Genoveva García Queipo de Llano: i. m. 218.

³⁸ Javier Tusell, Genoveva García Queipo de Llano: i. m. 218.

³⁹ MOL, K63, 227. cs. 26/1. Lisszabon, 1943. szeptember 20., Wodianer Ghyczynek (139/pol.-1943.); Jacques de Launay: i. m. 48.

Portugáliában került sor, melynek nyomán megszületett az olaszokkal kötendő fegyverszünet dokumentuma.⁴⁰

Az olasz fasizmus bukásának madridi fogadtatásáról és a hír nyomán a spanyol kormányban érzett megrázkódtatásáról Ambró is jelentést tett a magyar külügyminiszternek.⁴¹ A magyar diplomata kiemeli, hogy – mint az várható volt – a spanyol sajtó csak nagyon szűkszavúan, kizárólag a híreket közölte, kommentároktól egyelőre minden napilap – bizonyosan kormányutasításra – tartózkodott.

Az olaszországi változások kettős irányban gyakoroltak hatást Spanyolországban. Egyik oldalról a spanyol közvélemény bizakodva értékelte a híreket, abban a reményben, hogy Olaszország háborúból való közeli kiválásával a világháború is hamarosan befejeződhet, valamint, hogy ez az esemény elhárítja az Ibériai-félsziget esetleges inváziójának a veszélyét is. A remények azonban nem váltak valóra, hisz Olaszország továbbra is folytatta a háborút.

Az olaszországi hírek hatásának másik aspektusát a falangista mozgalom jelentette. Mussolini és a fasizmus bukása a Falange berkeiben érthető módon pánikhangulatot váltott ki, ahol az analógiától és az események megismétlődésétől való félelem egyértelmű volt. A falangisták egyrésztől áruháznak tekintették az olasz fasizmus bukását, másrészt attól féltek, hogy Olaszország sorsa a spanyol jövőt is előrevetítheti. A falangisták rettegve tették fel a kérdést: ha a huszonegy éves múlttal rendelkező fasizmus egy nap leforgása alatt omlott össze, akkor vajon milyen jövő előtt áll a spanyol falangizmus, mely – és ezt maguk a falangisták is pontosan tudták – sokkal gyöngébb gyökereket eresztett a spanyol közvéleményben, mint a fasizmus ideológiája az olasz nép körében. A bukás utáni napokban jól kivethető volt az a tendencia, ahogy a Falange lapja, az *Arriba* minden igyekezetével a falangista mozgalom eredetiségét próbálta kihangsúlyozni, elutasítva minden analógiát és hasonlóságot más politikai szervezetekkel. A fasizmus bukása után egy héttel azonban az *Arriba* hasábjain már a bukott olasz diktátor érdemeit kidomborító cikkek is kezdtek megjelenni. A magyar diplomata felhívja a figyelmet arra is, hogy a semleges országok madridi képviselői úgy vélték, hogy az olasz fasizmus bukása halálos dőfést jelent a spanyol falangizmusra is. Ambró velük szemben úgy látta, hogy jóllehet a fasizmus bukása a „*Falange épületét alapjában megrázkódtatta, és a spanyol belpolitikában is mély hatást keltett*”, a kormány és a hadsereg ura maradt a helyzetnek, és nem tartotta valószínűnek, hogy az olasz változások a Falange közvetlen bukását idéznék elő. Kétségtelen azonban, hogy a fasizmus bukásával a spanyol falangista mozgalom egy olyan kritikus időszakhoz érkezett el, amikor a mozgalom sorsát a világpolitika eseményeinek alakulása igen erősen determinálta.

Ambró azt a kérdést is felveti, hogy vajon Franco milyen intézkedéseket hoz majd a megváltozott helyzetben? A diplomata olyan hírekről is hallott, melyek

⁴⁰ Samuel Hoare: i. m. 238-241.

⁴¹ MOL, K63, 280. cs. 29/1. Madrid, 1943. augusztus 1., [Ambró] Ghyczynek (36/pol.-1943.)

azt a lehetőséget latolgatták, hogy Franco egy katonai kormány felállítására készül, mely a restaurációt lenne hivatott előkészíteni. A jelentés szerzője azonban Franco hintapolitikája – vagy szemléletesebben „*kecske és káposzta politikája*” – miatt a jövő alakulásáról egyelőre nem mert jóslatokba bocsátkozni.⁴²

Mussolini bukása után megdöbbentő optimizmus benyomását keltette Franco Hayes amerikai nagykövetségben, aki az olasz fasizmus sorsát akarta érvként felhasználni arra, hogy meggyőzze a Caudillót a szövetségesek végső győzelméről. Hayes július 29-i megbeszélésük során hangsúlyozta, hogy azok a kormányok, melyek nem adtak hangot az angolszászok iránti rokonszenvüknek, előbb-utóbb nagyon kényes helyzetben találhatják magukat. Fenyegetése egyértelmű volt: minden tengelybarát nemzetre Olaszországhoz hasonló sors vár. A nagykövet Spanyolország semlegességének határozottabb megnyilvánulása érdekében három dolgot kért a spanyol államfőtől. Egyrésztől indítványozta, hogy a spanyol kormány a kétértelmű *nem hadviselő* státuszát módosítsa *semleges* álláspontra. Másrésztől kérte Francót, hogy a Falange és a spanyol sajtó szövetséges-ellenes tónusát tompítsa le, és hogy nagyobb teret engedve az angolszász forrásokból érkező híreknek is, objektívebb képet kaphassanak a spanyolok a hazai sajtóhíreken keresztül. Hayes harmadik ellenvetése a *Kék Hadosztályt* célozta, melynek azonnali hazarendelését követelte. Franco válaszával önigazolást próbált keresni: a szövetségesek észak-afrikai sikereinek nyomában, valamint ismerve az olasz katonai morál alacsony színvonalát, ő már előre látta, hogy Olaszország nem lesz képes folytatni a harcot – jelentette ki. De a háborút még hosszúnak ítélte meg, és nem írta le teljesen a németek katonai erejét. Az amerikai diplomácia panaszait is igyekezett Franco ügyesen hártani. A *nem hadviselő* státusz elleni tiltakozást Spanyolország valódi semlegességének kidomborításával próbálta megkerülni, kijelentve, hogy a *nem hadviselő* magatartás csak azt fejezi ki, hogy Spanyolország nem maradhat semleges a kommunizmus elleni harcban. Hayes azonban felhívta Franco figyelmét arra is, hogy a *nem hadviselő* státusz mindenkit a bukott Mussolini által követett politikára emlékeztet, és ez egyáltalán nem válik Spanyolország előnyére. Ezzel szemben Franco nem talált ellenvetést. A diplomata a nácibarát sajtó ellen irányuló panaszaira Franco megígérte, hogy intézkedéseket fog tenni az ügyben.

A harmadik kifogás, mely a keleti fronton harcoló önkéntesekre vonatkozott, már kényesebb probléma volt a spanyol politikában. Franco elismerte ugyan, hogy a hadosztály 1941-es kiküldése óta több változás is történt a háború menetében, azonban továbbra is tartva a két, (majd a három) háborúról szóló elméletét, a Caudillo a kommunizmus elleni harcra hivatkozva igyekezett jogos alapot találni a szovjetek ellen folyó háborúban való részvételre. Hayes erre újabb érvet próbált találni a spanyol önkéntesek kivonására: mi lesz, ha a Szovjetunió hadat üzen Spanyolországnak? –

⁴² Uo.

hangzott a fenyegető kérdés. Egy ilyen lehetőség esetén, tekintve, hogy Nagy-Britannia és az Egyesült Államok a Szovjetunió szövetségese, Spanyolország igen nehéz helyzetben találná magát. Összességében Hayes úgy távozott a Francóval lefolytatott megbeszélésről, hogy ígéretet kapott az államfőtől a felvetett problémákra történő odafigyelésre.⁴³

Láthattuk, hogy a spanyol kormány 1943 első felében már araszoló lépéseket kezdett tenni London felé Hoare és Jordana között lezajló megbeszéléseken keresztül. 1943 augusztusában, tehát már az olaszországi változások ismeretében, újabb nyitás jelei mutatkoztak a spanyolok részéről. Ekkor már személyesen Franco fogadta a brit nagykövetet La Coruña-i rezidenciáján. A brit diplomata pontokba szedve sorolta el az államfőnek azokat a spanyol tevékenységeket, melyek határozottan megszegik a semlegesség kritériumait, és melyek közül Franco három gyenge pontja – a Falange, a nem hadviselő státusz, valamint a *Kék Hadosztály* – már Hayes nem sokkal korábbi ellenvetései között is szerepelt.⁴⁴ Franco korábbi érveléseihez képest Hoare 1943 nyarán fontos változást tapasztalhatott az államfő megnyilatkozásaiban. Ezek leglényegesebb pontja volt, hogy a Caudillo már nem hangoztatta a németek győzelmébe vetett hitét, sőt kifejezte félelmét, hogy egy legyőzött Németország menthetetlenül a kommunista Szovjetunió karjába sodródna. Attól tartott, hogy a náciizmus bukása Németországot a Szovjetunió csatlósává fogja tenni. Franco tehát, Jordanához hasonlóan, a kommunista veszély elhárítására helyezte a hangsúlyt, és már nem beszélt se a legyőzhetetlen német hadigépezetről, sem a tengely végső győzelméről.

A tengely másik nagyhatalmával, Japánnal szemben Franco nem titkolta gyűlöletét és megvetését, melynek oka a Fülöp-szigeteki japán agresszió volt. A tengely harmadik tagjával, Olaszországgal szemben azonban már feltűnően tartózkodónak mutatkozott a spanyol államfő. Hoare utalásai az olasz fasizmus és Mussolini bukására látszólag semmilyen reakciót nem váltottak ki Francóból. Az angol követ korábbi, Pardóban tett látogatásai során jól emlékezett rá, hogy a Caudillo íróasztalán mindig ott volt Hitler fényképe mellett Mussolini portréja is. La Coruñában azonban már úgy tűnt, hogy Franco teljes közönyt érzett régi barátja, és a falangizmussal sok rokonságot mutató fasizmus bukásával szemben. Hoare megdöbbenőnek tartotta ezt a közömbösséget. A látszat tehát az volt, hogy Franco saját hatalmába és jövőjébe vetett hite egy pillanatra sem ingott meg még a júliusi olaszországi események után sem.⁴⁵

Franco tengelytől távolodó és hárító politikájának egyre hangsúlyosabb megnyilvánulását a vatikáni magyar követ is megállapíthatta. Apor spanyol kollégája, Bárcenas utalt arra, hogy Franco még Olaszország hadba lépése előtt

⁴³ Carlton J. H. Hayes: i. m. 185-191.

⁴⁴ Samuel Hoare: i. m. 221-229.; Francisco Gómez-Jordana: i. m. 209.

⁴⁵ Samuel Hoare: i. m. 249-250.

figyelmeztette Mussolinit, hogy óvakodjon meggondolatlan lépésektől. Majd azt követően a Caudillo Hendaye-ban is körültekintéséről adott tanúbizonyságot, amikor nem hitt a Führer a háború gyors befejezésére vonatkozó kijelentésének. Bárcenas Franco dicséretére azt hangsúlyozta Apor előtt, hogy a spanyol államfő által képviselt politika egyértelművé vált, amikor megszabadult a háborút minden áron akaró Serrano Suñertől.⁴⁶ Ezek az érvek azonban sokkal inkább utólagos magyarázatnak tűntek.

A fasizmus bukása a spanyol külpolitika szemszögéből a Jordana által képviselt semlegességi politikát erősítette fel. Mussolini bukásának azonban belpolitikai kihatása is volt a spanyol rezsimre nézve. Ne felejtjük el, hogy Spanyolország sokáig nemcsak barátként, de követendő mintaként is tekintett Mussolini országára, annak ellenére, hogy a spanyol sajtó és a falangista propaganda 1943 nyarán a két rendszer közötti hasonlóságokat inkább már tagadni igyekezett.

Olaszországban, mint láttuk, a fasizmus belső ellenzéke indított támadást Mussolini ellen, s az analógia miatt ne sugallhatna hasonló eshetőséget Spanyolországban is. Korábban említettük az izmosodó monarchista mozgalom jelenlétét és súlyát a spanyol közéletben, mely időről-időre hallatta hangját. Franco egyes taktikai lépésekkel egyensúlyban tudta tartani mind a restauráció híveit, mind a falangista mozgalmat, nem egyszer saját magának kovácsolva előnyt a két irányzat közötti ellentétekből. Ennek módszere hol a kormányátalakítás, hol a Cortes összehívása volt, de nem egyszer fontos pozíciókban lévő, de „túl hangossá” váló tábormokok, illetve falangisták áthelyezésére, vagy eltávolítására is találhatunk példát a spanyol vezér fegyvertárában.

Mussolini bukása után azonban Francónak egy újabb, és veszélyesebbnek tűnő támadást kellett visszavernie. A kezdeményezést ismét a monarchista tábormokok indították 1943 szeptemberében, azonban néhány fontos előzmény már a korábbi hónapokban, tehát még a fasizmus bukása előtt, de már az olasz katonai kudarcok árnyékában utalt egy akció érlelődésére. Az 1943 márciusában először összehívott Cortes 17 képviselője (*procurador*) június során egy felirattal fordult Francóhoz. Az aláírók között ott volt Alba herceg, Antonio Goicoechea, vagy olyan exminiszterek, mint Alarcón de la Lastra, vagy Valentín Galarza neve is. A feliratban az aláírók arra figyelmeztették az államfőt, hogy a világháború vége előtt történjen meg az az alkotmányozási folyamat, melynek nyomán a spanyol hagyományoknak megfelelő „*jól definiált rendszer*” jöjjön létre, hogy az „*lerombolhatatlan gátat emeljen a bomlasztással, a belső és külső felforgatás erői által felkavart hullámveréssel*

⁴⁶ MOL, K63, 453. cs. 54/1. Róma, 1943. augusztus 23., Apor Ghyczynek (67/pol.-1943.)

szemben.”⁴⁷ Az aláírók meggyőződése volt, hogy a fennálló rezsim túlságosan kompromittálta magát az európai totalitarizmusokkal, valamint a háborúban a tengelyhatalmak ügyével, így a tengely bukását a spanyol rendszer sem élné túl. Következésképp, csak az angolszászokhoz szorosan kötődő monarchia jelentene garanciát a népfront uralmának visszatérése ellen. A Caudillo gyorsan reagált a bomlasztó akcióra. Az indítvány aláíróit Franco elbocsátotta a Cortes testületéből, bár néhányukat később ismét bevonta a „vattaparlament” munkájába.⁴⁸

A monarchista mozgalom újabb támadására a nyár során, de már Mussolini bukása után került sor. Ekkor a *támadó* már maga a trónörökös, Don Juan volt, aki korábbi, márciusban kelt levele után, augusztusban már az olasz tragédia ismeretében szólította fel Francót a „*monarchia feltételek nélküli helyreállítására.*” A trónörökös ebben látta az egyedüli esélyt arra, hogy az olasz események spanyolországi megismétlődésének elejét vegye a Caudillo. Don Juan a pszeudoparlamentként funkcionáló Cortest megfelelő eszköznek ítélte meg ahhoz, hogy a falangista rendszerről a monarchiára való áttérés megvalósítása biztosítva legyen.⁴⁹

Franco válaszában – utalva természetesen arra, hogy a távirati formátum nem alkalmas ilyen nagy horderejű kérdések megtárgyalására – hangsúlyozta, hogy az olaszországi eseményekkel Spanyolország helyzete egyáltalán nem vethető össze, mivel a faszizmus bukása az olasz katonai kudarcok, valamint a háború népszerűtlenségének a következménye volt. A spanyol nemzeti rendszert, mely „*biztosíthatja a belső békét, a spanyolok igazságos együttélését és a külföld iránta tanúsított megbecsülését*”, szilárdnak minősítette a Caudillo. Az aktuális spanyol helyzetet nem ismerő Don Juan Franco maximális diszkrécióra intette táviratában.⁵⁰

A monarchisták következő állásfoglalását a karlisták nyilatkozata jelentette, melyben a Tradicionalista Közösség már nyíltan bírálta a fennálló diktatórikus rendszert, követelve a „*hagyományos monarchikus törvényesség maradéktalan helyreállítását*”.⁵¹ A karlistákat az államfőnek fenyegetésekkel sikerült elnémítania.

A krízis utolsó felvonására szeptember 8-án került sor, tehát az olasz kapituláció nyilvánosságra hozatalának a napján. Ekkor Franco egykori

⁴⁷ Laureano López Rodó: i. m. 37. Az idézet fordítása: Harsányi Iván: *A Franco-diktatúra első...*, 69.; Ormos Mária, Harsányi Iván: i. m. 279.

⁴⁸ Luis Suárez Fernández: i. m. 499.

⁴⁹ Don Juan 1943. augusztus 2-i távirata Francónak. Idézi: Laureano López Rodó: i. m. 515. Az idézet fordítása: Harsányi Iván: *A Franco-diktatúra első...*, 69.

⁵⁰ Franco 1943. augusztus 8-i távirata Don Juannak. Idézi: Laureano López Rodó: i. m. 516. Az idézet fordítása: Harsányi Iván: *A Franco-diktatúra első...*, 70.

⁵¹ A karlisták 1943. augusztus 15-i nyilatkozata Francónak. Idézi: Laureano López Rodó: i. m. 516-518. Az idézet fordítása: Harsányi Iván *A Franco-diktatúra első...*, 71.

afrikanista tábornoktársai, ugyanazok, akik hét évvel korábban teljes bizalmat szavazva a Caudillónak felruházva őt a hatalommal, fordultak levélben az államfőhöz. A katonák egyértelmű kérdést szegeztek Francónak: „*nem látja-e hozzánk hasonlóan érkezettnek a pillanatot, amikor Spanyolországnak olyan államrendszert kell adni, amelyet [...] mindig is óhajtott [...]?*” Eljött tehát az idő, hogy Spanyolország visszatérjen ahhoz „*a gyökeréig spanyol kormányformához, mely Hazánkat nagyra tette*” – írták a tábornokok.⁵²

1943 szeptemberében Franco helyzete ugyanúgy veszélyes lehetett volna, mint Mussolinié volt júliusban. A Duce esetéhez hasonlóan Francóval szemben is az a szűk vezető réteg emelte fel a hangját, mely korábban hatalomhoz juttatta, és mely, kisebb-nagyobb megingásokkal, de azért mindig mellette állt. Franco helyzete azonban csak látszólag volt hasonló a Ducéjéhez, több fontos különbségről nem feledkezhetünk el. Az egyik különbség a két vezér személyében rejlett. Mussolini egészsége 1943 során már igen csak megromlott, fizikailag legyengülve már nem a régi, határozott diktátor képét mutatta. Többen rossz egészségi állapotával magyarázták azt is, hogy a Fasiszta Nagytanácson jóformán semmilyen ellenállást nem mutatott a Grandi által vezetett ellenzékkel szemben. Vele szemben Francónak egészségi problémái nem voltak. Az olasz és a spanyol helyzet között a második nagy különbséget abban ragadhatjuk meg, hogy Olaszországban már 1942-43 során érlelődött és több szálon konspirált az a belső ellenzék, mely valóban elvezetett a Duce bukásához. Mussolini nem is védekezett, rezignáltan beletörődött sorsába. Vele szemben Francónak nem állt szándékában átadni a helyét senkinek. Egyrészt, ha volt is ellenzéke a Caudillónak, mindig sikerrel le tudta azt szerelni. Másrészt, az olykor-olykor a rezsim ellen szót emelő tábornokok egyike sem volt *egy* Badoglio. Franco, Mussolini példáján okulva, nem is követte el azt a hibát, hogy a felirattal hozzáforduló tábornokokat összehívta volna, s így nem adott alkalmat arra sem, hogy megismétlődhessenek az olasz Nagytanácsban lezajlott események. Az egykori tábornoktársak közül csak négyet fogadott Franco, de őket is külön-külön hívatta magához. Franco meg akarta tudni a levél aláíróinak pontos indítékait. Kindelán a szövetségesek világháborúban való várható győzelmét hozta fel indítékként, mely esetben – tekintve, hogy az angolszászok nem szimpatizálnak a diktatúrákkal – Spanyolországnak a monarchiára lenne szüksége. Ha viszont ez nem következne be, akkor elérkezhet egy pillanat, amikor a hadsereg kénytelen lesz átvenni a hatalmat, és eltávolítani Francót és a Falangét is. Franco Kindelán provokációjára hidegvérrel azt válaszolta, hogy a háború vége még messze van és a helyzet még egyáltalán nem érett meg a monarchia restaurálására. További ellenérvként Németország várható közbelépését hozta fel a Caudillo. A három következő kihallgatást nyert

⁵² A tábornokok 1943. szeptember 8-i levele Francónak. Idézi: Laureano López Rodó: i. m. 43-44. Az idézet fordítása: Harsányi Iván: *A Franco-diktatúra első...*, 71.; MOL, K63, 280. cs. 29. Madrid, 1943. október 5., Ambró Ghyczynek (49/pol.-1943.)

tábornok közül ketten, Ponte és Orgaz kitartott eredeti álláspontja mellett, Saliquetet azonban sikerült Francónak rábírnia, hogy vonja vissza korábbi véleményét, kifejezve megbánását, hogy csatlakozott a levél aláíróihoz.⁵³ Franco tehát sikerrel lépett fel a támadások ellen, s októberre az olasz fasizmus bukása által kavart viharfelhők távolodni látszottak.

Az olasz és a spanyol diktátor pozíciója között azonban még több különbség is észrevehető. Az egyik, hogy Olaszországnak volt egy Viktor Emánuelja, aki szintén elégedetlen volt a Mussolini által képviselt politikával, így maga állt az események élére, egyetértve a Duce kiiktatásával. Ezzel szemben Spanyolországban nem volt király, aki hasonló akcióban kezdeményező szerepet vállalhatott volna.

Franco és Mussolini helyzete közötti legnagyobb különbség azonban kétségtelenül a két ország háborúval szembeni magatartásában ragadható meg. Az, hogy Spanyolország Olaszországgal ellentétben nem vált hadviselő féllé a világháborúban, sokban determinálta a belpolitika alakulását, és Franco pozíciójának a későbbi megszilárdulását is.

7.2. Az olasz kapituláció és annak spanyolországi megítélése

A Badoglio-kormány a hozzá fűzött remények ellenére egyelőre tovább folytatta a háborút. Az új olasz vezetés valóban nehéz helyzetben volt, azonban döntésképtelenségével Olaszország helyzetét tovább súlyosbította. Badoglio, félve a németek reakciójától, nem merete vállalni, hogy teljesen szakítson Hitlerrel, így a kapitulációt a németek hozzájárulásával akarta kivitelezni. Tartva azonban attól, hogy a Führer ebbe nem fog belemenni, a Lisszabonba utazó Castellano tábornokon keresztül az olasz kormány felvette a kapcsolatot a szövetségesekkel is. Azután, hogy a németekkel folytatott tárgyalások valóban nem vezettek eredményre, valamint a szövetségesek Cataniában elért sikere után, az olaszok egyre fokozták diplomáciai manőverezéseiket a szövetségesek irányába. Annak ellenére, hogy az első lépésekre már augusztus elejétől sor került Lisszabonban, a hivatalos fegyverszüneti tárgyalások csak augusztus 19-én kezdődtek meg szintén a portugál fővárosban.

A megbeszélések titkossága ellenére Wodianer követnek sikerült néhány információt megszereznie az olasz-angol kapcsolatfelvételtől. Ezek szerint a Badoglio-kormány összesen hét tisztet küldött Lisszabonba az angolszászok feltételeinek a kipuhatólására. Az első küldöttek Mussolini bukása után szinte azonnal megérkeztek, majd az olaszországi helyzet fokozatos romlásával, a többiek is megjelentek. A tárgyalásokra a Lisszabontól 30 km-re található mafrai kolostor könyvtárában került sor, ahova a tárgyaló felek, Wodianer

⁵³ Javier Tusell, Genoveva García Queipo de Llano: i. m. 225.; MOL, K63, 280. cs. 29. Madrid, 1943. október 5., Ambró Ghyczynek (49/pol.-1943.)

beszámolója szerint, turistának öltözve érkeztek.⁵⁴ A megbeszéléseknek azonban csak a bevezetését folytatták le Portugáliában, a tárgyalások utolsó felvonására és az egyezmény aláírására már Szicíliában került sor, szeptember 3-án.

Az olasz fegyverszünet 12 pontban részletezte a szövetségesek feltételeit. Ezek szerint az olasz kormány ígéretet tett, hogy „*a fegyveres erők haladéktalanul beszüntetnek minden ellenséges tevékenységet*”, valamint, hogy „*Olaszország minden tőle telhetőt megtesz, hogy a németektől megvonjon minden olyan kedvezményt, amelyet azok az Egyesült Nemzetek ellen felhasználhatnak.*” Az egyezmény harmadik pontjával az olaszok garantálták, hogy a szövetségesek összes hadifoglyát és internáltját átadják a szövetséges főparancsnoknak, és senkit nem adhatnak ki Németországnak. Az olasz flottát és légierőt a kormány azonnal a szövetségesek rendelkezésére bocsátja, valamint az olasz kereskedelmi hajókat a szövetségesek hadiflottájuk bővítésére is igénybe vehetik – rendelte el a 4-5. pont. A szövetségesek igényt tartottak Korzika, valamint minden olasz terület hadi céllal történő felhasználására, ugyanúgy, ahogy az olasz repülőterek és tengeri kikötők használata is a feltételek között szerepelt. A megállapodás kimondta továbbá, hogy az olasz haderőket minden hadszíntérről ki kell vonni, és haladéktalanul vissza kell rendelni őket hazájukba. Az olasz kormány garantálta, hogy az olasz haderőket a fegyverszüneti feltételek pontos és maradéktalan végrehajtásának a biztosítására fogja felhasználni. A szövetséges haderők főparancsnoka fenntartotta magának a jogot, hogy olyan rendszabályokat fogantasson, melyek elengedhetetlenek a szövetséges haderők érdekeinek a védelmére és a Németország elleni háború folytatására, az olasz kormány pedig kötelezte magát ezek végrehajtására. Az utolsó előtti pont teljhatalommal ruházta fel a szövetséges erők főparancsnokát a lefegyverzésre, a leszerelésre és a demilitarizálásra vonatkozó intézkedések elrendelésében. A 12. pont később pontosítandó politikai, gazdasági és pénzügyi feltételeket is kilátásba helyezett, melyek teljesítésére Olaszország szintén kötelezettséget vállalt.⁵⁵

A szeptember 3-án megszületett egyezményt a szövetséges erők főparancsnoka, Eisenhower, a vezérkari főnök, Walter B. Smith, valamint Badoglio marsall olasz miniszterelnök és Giuseppe Castellano tábornok írta alá. Annak ellenére, hogy a fegyverszüneti megállapodás létrejött, az olasz kormány kérésére a dokumentumot csak öt nappal később, szeptember 8-án hozták nyilvánosságra.

Az olasz fegyverszünet híre Spanyolországban is nagy visszhangot okozott, bár a kapitulációt nem fogadták különösebb meglepetéssel. A spanyolok tisztában voltak azzal, hogy a túlerővel szemben Olaszország nem fogja bírni a küzdelem folytatását, azonban a megadás módját az egész spanyol közvélemény

⁵⁴ MOL, K63, 227. cs. 26/1. Lisszabon 1943. szeptember 20., Wodianer Ghyczynek (139/pol.-1943.)

⁵⁵ Halmosy Dénes: i. m. 554-555.; <http://www.bibl.u-szeged.hu/bibl/mil/ww2/doksi/k30903.html>

elítélte. Ennek nyomán az olaszokkal szemben érzett megvetést jól példázták azok az incidensek, melyekre a kapitulációt követő napokban került sor. Ambró beszámolt olyan esetekről, hogy több spanyol, aki valamilyen olasz kitüntetéssel rendelkezett, goromba hangnemű levél kíséretében visszaküldte jelvényét az olasz követségnek. De olyanra is volt példa Madridban, hogy bizonyos üzletekben nem szolgálták ki az olasz kolónia tagjait.

A spanyolok felháborodása azonban jelen volt a sajtóban is. A madridi Német Nagykövetség „*Becstelen kapituláció*” címmel megjelent közleményét minden spanyol napilap leköszölte. Ez a kommuniké, melyet a magyar követ is jelentéséhez mellékelve eljuttatott Budapestre, úgy állítja be az olasz kapitulációt, mintha Badoglio az ellenség kezére játszotta volna ki Olaszországot, elárulva népét és becsapva ezzel saját szövetségeseit is. A közlemény álnoksággal vádolta az olasz kormányt a fegyverszünet nyilvánosságra hozatalának öt napos késleltetése miatt, mely oly sok német katona életébe került. A cikk említést tesz már egy Észak-Olaszországban formálódó újfasiszta kormány hírééről is, mely készen áll folytatni a harcot „*a haza ellenségei ellen*”.⁵⁶

A náci propaganda eredményességét mutatja, hogy a spanyolok olaszok iránti megvetése átmenetileg hozzájárult ahhoz, hogy a németek felé mutatott szimpátia megújuljon, anélkül azonban, hogy ez lefékezte volna az angolszászok irányába egyre határozottabban megnyilvánuló rokonszenvet – emeli ki Ambró. Spanyolország azonban veszélyt is látott az olasz kapitulációban: Olaszország kiesésével a spanyolok egyedül találták magukat szemben a szövetségesekkel az afrikai és a mediterrán térségre vonatkozó kérdésekben.

A Falangén belül az olasz fegyverszünet után is tartotta magát az a félelem, melyre Mussolini bukása kapcsán korábban már utaltunk. A párt elnöke, Arrese beszédében igyekezett kidomborítani – természetesen az angolszászok felé –, hogy a Falange nem párt, hanem csak rendfenntartó erő, és bármilyen más politikai szervezettel történő analógia alaptalan.⁵⁷ Az amerikai nagykövet is kiemelte, hogy augusztusban és szeptember első felében érezhetően enyhülni kezdett a spanyol sajtó falangista retorikája, valamint, hogy egyre hangsúlyosabbá vált az a tézis, mely szerint a Falange nem jelent sem *ideológiát*, se közös *platformot*, hanem valódi spanyol *találmány*, melyet nem szabad közös nevezőn említeni olyan más külföldi mozgalmakkal, mint például a fasizmus, vagy a náciizmus.⁵⁸

A magyar konzuli jelentések között egy érdekes olasz-spanyol párhuzamot is találhatunk az olasz megadás utáni napokban. A genfi főkonzul, beszámolva a svájci olaszok körében a kapituláció híre nyomán tapasztalt szégyenérzetről és csalódottságról, a zavaros olasz helyzetet a spanyol polgárháborúhoz hasonlítja,

⁵⁶ MOL, K63, 280. cs. 29. Madrid, 1943. szeptember 13., Ambró Ghyczynek (45/pol.-1943.)

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ Carlton J. H. Hayes: i. m. 192.; MOL, K63, 280. cs. 29. Madrid, 1943. október 5., Ambró Ghyczynek (49/pol.-1943.)

melyben „*Franco hívei és a vörösök marcangolták egymást*”.⁵⁹ A kapituláció nyomában kialakult olasz helyzet valóban okot adhatott a Rényi által említett analógiára.

Az olaszok iránt érzett megvetésen túl az aggodalom hangja is igen erős volt a spanyol vezetésben. A már említett Falangén belüli természetes félelem mellett a Spanyol Külügyminisztérium Politikai Főigazgatósága is hangot adott aggodalmának, amikor a belügyminisztertől levélben kérte, hogy hozzon meg minden szükséges intézkedést, mely elejét veszi olyan várható atrocitásoknak és rombolásnak, melyek az olasz események következményeként előadódhatnak. A levél szerzője különösen az Olasz Nagykövetség, a konzulátusok, a kulturális, és egyéb olasz érdekeltségű intézmények védelmére hívja fel a belügyminisztérium figyelmét.⁶⁰

Az olasz kapituláció után Spanyolország kényes diplomáciai helyzetben találta magát. Egyrészt Olaszországnak volt egy legális kormánya, melyet Badoglio vezetett, másrészt azonban Mussolini németek által történő kiszabadítása után úgy tűnt, a bukott diktátor politikai karrierje mégsem ért véget. Ilyen helyzetben szeptember második felében született meg a döntés az Olaszországgal szemben tanúsítandó hivatalos magatartásról. A spanyol politika az alábbi közleményt tette közzé: „[...] *Az olasz eseményekkel szemben Spanyolország jelenlegi magatartása semmi kétséget nem hagy maga után. A király testesíti meg az olasz állam nemzetközi személyiségét, aki hatáskörébe tartozóan nevezte ki a Badoglio-kormányt, mely ezáltal legitimmé vált. [...] Következésképpen, nemzetközi szinten csak ettől a kormánytól függő megbízottak és szervezetek képviselhetik az olasz államot. [...] Ez azt jelenti, hogy a Quirinale melletti Spanyol Nagykövetség továbbra is törvényesen a király mellett van akkreditálva anélkül, hogy ez utóbbinak fővárosból való eltávozása módosítaná jogilag ezt a helyzetet [...]. És fordítva is, a spanyol államfő, valamint a kormány mellett csak azok az [olasz] diplomáciai képviselők tevékenykedhetnek, akiket a király, vagy a törvényes kormány nevezett ki, mindaddig, amíg a jelen helyzet fennáll.*”⁶¹

⁵⁹ MOL, K63, 284. cs. 30/ 1b. Genf, 1943. szeptember 14., Rényi Ghyczynek (24/pol.-1943.)

⁶⁰ AMAE R.1375. Exp. 12. 1943. szeptember 17., A Külügyminisztérium Politikai Főigazgatósága a belügyminiszternek.

⁶¹ AMAE, R.2193. Exp. 25. A Külügyminisztérium Nemzetközi Jogi Tanácsadó Hivatalának (*Asesoría Jurídica Internacional*) jelentése az aktuális olasz helyzettel szembeni spanyol magatartásról.

8. SPANYOL DIPLOMÁCIAI TOJÁSTÁNC: BADOGLIO, VAGY MUSSOLINI?

A Badoglio-kormány negyvenöt napig tartó agóniáját a szeptember 3-i fegyverszünet zárta le. A több mint egy hónapos késlekedést a történészek részben a szövetségesek hibájaként értékelik, tekintettel a feltétel nélküli megadás követelésére. Többen vélték úgy, hogy ha az angolszászok nem lettek volna olyan hajthatatlanok, és hamarabb megállapodás született volna a kérdésben, Olaszország további tragédiája elkerülhető lett volna. A megegyezés késleltetése azonban Hitler helyzetét könnyítette csak meg, aki az időhúzás alatt elegendő német egységet tudott Olaszország megszállására összehívni.

A helyzetet tovább nehezítette, hogy az olasz kapituláció szeptember 8-i nyilvánosságra hozatala után Badoglio és miniszterei elmenekültek Rómából, a kormány székhelyét Brindisibe helyezve át. Ezzel az olasz állam jogilag a félszigeten maradt törvényes kormányával, törvényes formában, azonban a főváros nyílt várossá nyilvánítása egyre kaotikusabb helyzetet teremtett. A németek szeptember 10-én megszállták Rómát, s ezzel Olaszország végleg két ellenséges tábor közé szorult. Miközben délről a szövetségesek próbáltak előrehaladni, a németek északon megszállták az országot, egészen a főváros vonaláig nyomulva előre.

Ha pontosak akarunk lenni, nem kettő, hanem három Olaszországról kell beszélnünk 1943-45 között. A szövetségesek által rögtön elfoglalt Dél-Olaszország jelentette az *egyik* Olaszországot, melyet akkoriban „*Déli Királyság*” névvel illettek. Itt rendezkedett be Brindisi székhellyel a fővárosból elmenekült kormány. A *másik* Olaszországot képezte a Rómától Firenzéig terjedő Közép-Olaszország, mely, köszönhetően a szövetségesek előrehaladásának, valamint a kibontakozó olasz ellenállási mozgalomnak, 1944 nyarán szabadult fel. A *harmadik* Olaszországot alkotta Észak-Olaszország, ahol egészen 1945 áprilisáig folyt a német megszállás és az újfasizta kormány elleni harc.

Ez utóbbit említve nem feledkezhetünk azonban meg arról sem, aki Olaszország történelmét több mint húsz évig meghatározta. Mussolini sorsának alakulását a Gran Sasso-i fogságáig követtük nyomon. Miután onnan Otto Skorzeny vezetésével a németek egy jól koordinált villámakcióval szeptember 12-én kiszabadították, és előbb Bécsbe, majd Münchenbe vitték, egyértelmű volt, hogy Hitlernek határozott tervei vannak a bukott diktátorral.

Mussolini első találkozásukkor azonban csalódást ébresztett a németekben. A Führer arra számított, hogy a Duce első szándéka a lázadók példás megbüntetése lesz. Mussoliniból azonban már hiányzott a korábbi indulat, sorsába beletörődni látszott. Pedig Hitler a fasizmus újjáélesztésére irányuló terveinek az előfeltétele éppen a fasiszta ellenzék perbefogása, Ciano, Grandi, Federzoni, Bottai és a többiek elítélése lett volna.

Ennek ellenére Hitler mégsem adta fel az olasz fasizmussal kapcsolatos további elképzeléseit: rávette Mussolinit, hogy a németek ellenőrzése alatt álló

Észak-Olaszországban alakítson új kormányt. Mussolini kiszabadítását követő harmadik napon a hivatalos német sajtóügynökség be is jelentette, hogy Mussolini újra a kezébe vette Olaszországban a fasiszmus irányítását. Az újjáalakult fasiszta párt neve a Köztársasági Fasiszta Párt lett, melynek főtitkárává Alessandro Pavolinit nevezték ki. Rendelet született arról, hogy a pártnak hatékonyan támogatnia kell az olasz területen harcoló német csapatokat a közös ellenség elleni harcban, valamint, hogy ki kell vizsgálni a fasiszta államcsínyben érintett személyek felelősségét, és példásan meg kell büntetni a fasiszmus árulóit. Szeptember 18-án Mussolini rádióbeszédben közölte az olaszokkal az újfasiszta állam megalakulásának hírért. Rezignált, tompa hanghordozása azonban jól kifejezte, hogy nem a saját meggyőződését tolmácsolja. Miután Mussolini német kényszerre elvállalta az olasz fasiszmus felélesztését, ki kellett jelölni a megalakuló bábkormány helyét. A volt diktátor visszatérve Olaszországba, október 10-én foglalta el a Garda-tó melletti székhelyét, ahol az újfasiszta kormány intézményei berendezkedtek. Az új olasz állam hivatalos neve az *Olasz Szociális Köztársaság (Repubblica Sociale Italiana – RSI)* lett, azonban Salò városáról szokták salò-i köztársasággként is említeni. A létrejött báballam valójában semmiben nem lehetett önálló: a náci által megszállt területen, a németek ellenőrzése és jóváhagyása mellett tevékenykedhetett az újfasiszta kormány. Mussolini minden döntését a németekkel kellett megvitatnia, s állítólag még saját telefonnal sem rendelkezhetett a Duce.¹

Német vélemény szerint azonban az új olasz kormány helyzete erős volt, és Mussolini – a hadműveleti kérdéseket leszámítva – önállóan intézhetett minden közigazgatási kérdést a fennhatósága alá eső területeken. Mussolini betegségéről és fizikai leépüléséről terjedő híreket is igyekeztek eloszlatni a náci diplomataik, hangsúlyozva, hogy a Duce kitűnő egészségnek örvendő, újult erővel látott neki a fasiszta párt újjászervezéséhez.²

Az *Olasz Szociális Köztársaság* felépítéséről, valamint az általános olasz helyzetről képet alkothatunk Abele november végi jelentéséből is.³ A magyar főkonzul beszámolt a Köztársasági Fasiszta Párt veronai közgyűléséről, ahol az említett Pavolini elnöklése alatt 18 pontban fektették le a párt programját.⁴ Ezek közül az alábbi legfontosabbakat idézi Abele: „*alkotmányozó nemzetgyűlés összehívása, mely kimondja a monarchia megszűnését, elítéli az áruló királyt, kikiáltja a köztársaságot és annak fejét; a köztársaság vallása az apostoli római katolikus; bármilyen állás, vagy alkalmazás elnyeréséhez nem szükséges a Köztársasági Fasiszta Párthoz való tartozás; a zsidó fajhoz tartozók idegenek, a*

¹ Jacques de Launay: i. m. 120.; Ormos Mária: *Mussolini*, II., 558.

² MOL, K63, 206. cs. 21. Berlin, 1943. október 28., Sztójay Ghyczynek (335/pol.-1943.)

³ MOL, K63, 221. cs. 23/1b. S. Giovanni di Bellagio, 1943. november 30., Abele Ghyczynek. (9/pol.-1943.)

⁴ Kis Aladár: *Olaszország története...*, 268.; Uő: *Dokumentumok...*, 224-228.

jelen háború tartamára ellenséges állampolgárok [...].” A többi pont közül Abele a fasiszta párt jelentős szociális újításaként⁵ emeli ki egy olyan „*általános munkaföderáció létesítését, melyben a tőke, mint olyan nincsen képviselve*”, valamint, hogy a munkások közvetlenül részt vehetnek a bérek megállapításában és a haszon felosztásában. Ez utóbbi újítás következtében a munkások szorosabb érdekviszonyba kerülnek az őket foglalkoztató üzemmel, s ez „*bizonyára gátat vethet a kommunizmus terjedésének az ipari munkásság között*” – írja a főkonzul.

Ezen újítások ellenére Abele azt állapítja meg, hogy az újjáalakult fasiszta párt iránt csekély az érdeklődés az olaszok között. A mindössze 251.000 tag a Mussolini fennhatósága alá tartozó területek összlakosságának csak 0,8%-át jelentette, mely valóban igen alacsony arány volt. Ezt az érdektelenséget mutatja az is, hogy Mussolini kormánya igen ismeretlen volt ekkor Olaszországban, s a civil lakosság nagy része még azt sem tudta, hogy a német ellenőrzés alatt álló kormány egyes minisztériumai hol székelnek. Az újfasiszta kormány legfőbb igyekezete ekkor arra irányult, hogy a hadsereg újjászervezésével a németek oldalán tovább folytassa a harcot, s ezzel lemossa azt a szégyenfoltot, melyet Badoglio „*becstelen kapitulációja*” és Németországnak szóló hadüzenete ejtett Olaszország becsületén.

A törvényes Badoglio-kormány és a *disszidens* újfasiszta állam megalakulásával Olaszország gyakorlatilag két részre szakadt, és két kormány létezett egyidejűleg. A világháború tovább folyt, de ezzel párhuzamosan egy polgárháború is kirobbant az olasz félszigeten. Így összességében az olaszoknak három fronton kellett küzdeniük: a szövetségesekkel együtt a németekkel szemben, a németekkel együtt a szövetségesekkel szemben, valamint egy polgárháború keretében olaszok - olaszok ellen is harcoltak.

Miután Olaszországban két párhuzamos kormány működött, Spanyolországban valamilyen megoldást kellett találnia a hivatalos elismerés problémájára. A helyzetet még az is súlyosbította, hogy a Badoglio-kabinet fővárosból történő távozásával a Rómában maradt külföldi diplomaták számára „eltűnt” az a kormány, melyhez hivatalosan akkreditálva voltak. A spanyol nagykövet pillanatnyilag nem tartózkodott Rómában, mert éppen Spanyolországból volt visszatérőben, amikor Svájcban azt az utasítást kapta, hogy amíg további iránymutatást nem kap, maradjon az említett semleges ország területén. A *Quirinale* mellett akkreditált „magukra hagyott” spanyol diplomaták számára a spanyol külügyminiszter a lehető legnagyobb diszkréció és körültekintést rendelte el, valamint, hogy a vatikáni követi posztot betöltő Bárcenas utasításait kövessék.⁶

Az angolszász országok képviselői attól tartottak, hogy Spanyolország Hitler nyomására, vagy esetleg saját kezdeményezésre az *Olasz Szociális Köztársaság* mellett teszi le a voksát, megszakítva összeköttetését a szövetségesek által hivatalosan elismert olasz királyi kormánnyal. Az amerikai külügyminisztérium

⁵ Kis Aladár: *Dokumentumok...*, 228-238., 247-250.

⁶ Javier Tusell: *Franco, España...*, 427.

megnyugtatóra Jordana szeptember 20-án tájékoztatta Hayes nagykövetet, hogy a spanyol kormányhoz még nem érkezett olyan kérés, mely az újfasiszta kormány elismerését követelte volna. Ha erre mégis sor kerülne a jövőben, a spanyol külügyminiszter biztosította a diplomatát arról, hogy országa, tartva magát a nemzetközi jog szigorú betartásához, a továbbiakban is csak a törvényesen létrejött olasz királyi kormányt fogja elismerni. Jordana utasította az olaszországi spanyol konzulokat arra vonatkozólag is, hogy tartsák magukat a szigorú semlegesség követelményeihez, valamint a spanyol polgári kormányzókat arra szólította fel, hogy tiltsanak be minden fasiszta kezdeményezésű megnyilvánulást.⁷ Ez utóbbi intézkedésre azért is szükség lehetett, mert félő volt, hogy az Olaszországban kialakult polgárháború a spanyolországi olasz kolónián belül is szakadást idéz majd elő. A spanyol kormány határozott állásfoglalását az előző fejezetben említett szeptember 22-i közlemény is megerősítette, mely az olasz királyt, a Badoglio-kormányt és az őket képviselő diplomáciai és konzuli testületet ismerte el hivatalos képviselőként Spanyolországban, mint ahogy azt is kimondta, hogy csak az említett legális olasz kormány mellett láthatja el funkcióit a spanyol érdekek olaszországi képviselőjével megbízott személy. Mussolini új kormányának megalakulásával és Olaszország kettészakadásával azonban új helyzet előtt állt a spanyol kormány. A kérdést még tovább bonyolította az a tény is, hogy maguk a szövetséges kormányok sem foglaltak határozott állást a Badoglio-kormánnyal szemben. Ugyan bizalmat tápláltak a fegyverszünet aláíró olasz kabinet irányában, ám a hivatalos elismerés egyelőre részükről sem történt meg.⁸

Spanyolországban a tengelybarát országként természetesen Mussolinit és új kormányát kellett volna elismernie. Semleges országként azonban, figyelembe véve, hogy a háborús események már nem a tengely számára voltak kedvezőek, a legitim olasz monarchia mellett kellett volna állást foglalnia. Hitlernek gyorsan sikerült elismertetni Mussolini bábállamát a tengely csatlós országaival⁹ és a fasiszta sajtó közölte, hogy Spanyolország is elismerte hivatalosan Mussolini új államát. A valóságban azonban nem így történt.

Az amerikai nagykövet Franco 1943. október 1-jén a Falange Nemzeti Tanácsa előtt elhangzott beszéde kapcsán fontos változásokra hívta fel a figyelmet. Az első szembetűnő különbség Franco ruházata volt: míg az előző évi beszédét a Falange egyenruhájában mondta végig, addig 1943 októberében már a haditengerészet tengernagyi uniformisát öltötte magára. Ugyancsak változások voltak érezhetőek Franco a tengelyországok diplomatáival szemben tanúsított magatartásában. Míg 1942-ben szívélyesen üdvözölte mind az olasz, mind a

⁷ Carlton J. H. Hayes: i. m. 202-203.

⁸ Federico Chabod: *Olaszország története*, Budapest, 1967. 122.

⁹ Marino Viganò: *Il Ministero degli Affari Esteri e le relazioni internazionali della Repubblica Sociale Italiana 1943-1943*, Milánó, 1991. 532.; Czettler Antal: *Mussolini bukása és Kállay Miklós külpolitikájának veszélyes fordulópontja*; In: *Magyar Szemle*, VIII., 11-12. szám, 1999. december. (http://www.magyar szemle.hu/archivum/8_11-12/5.html)

német nagyköveteket, addig 1943-ban csupán a protokoll szabályainak tett eleget formális köszöntésével. A külsőségeken túl azonban a leglényegesebb változás Franco megnyilatkozásában volt tapasztalható: a Caudillo már nem használta többé a *nem hadviselő* kifejezést. Egy hónappal Olaszország kapitulációja után Franco visszatért a *semleges* terminushoz, hangsúlyozva azonban, hogy egy „*éber semlegességről*” van szó.¹⁰

Az olasz fasiszmus bukása után Franco már sokszor kiemelte, hogy a Falange nem program és nem is ideológia, így bármilyen más politikai mozgalommal való összehasonlítása alaptalan. Ugyanez a meggondolás motiválta a Falange irányítása alatt álló sajtó főszerkesztőinek novemberben kiküldött körlevelét, mely kimondta, hogy „*semmi esetre sem fogjuk megtérni Államunk összehasonlítását olyan más államokkal, melyek hasonló jellegűeknek tűnhetnek; még kevésbé azt, hogy Hazánkra nézve ezek alapján következtetéseket vonjanak le, külföldi ideológiák adaptációjára célozva...*”¹¹

A fent említett néhány eset csak egy-egy példája volt a spanyol külpolitika egyre határozottabb irányváltásának. A semlegességi politika újraélesztésébe pedig igen nehezen fért bele Mussolini újfasiszta kormányának hivatalos elismerése. Annak ellenére, hogy a náci propaganda azt híresztelte, hogy Spanyolország elismerte Mussolini új államát, Franco a valóságban nem tette meg ezt a veszélyes lépést. Jordana külügyminiszter a római spanyol ügyvivőnek továbbra is azt az utasítást adta, hogy csak a legitím miniszterelnök előtt lássa el hazája képviselőjét. Spanyolország tehát az olasz monarchiával tartotta fenn a hivatalos kapcsolatot, sőt Jordana még arra is utasította García Comínt, hogy kísérelje meg megszerezni az olasz külügyminisztérium Spanyolországra vonatkozó dokumentációját, hogy ezzel a későbbi diplomáciai bonyodalmak elejét vegye. Ez tehát már egy markánsan semleges magatartás volt Spanyolország részéről, mellyel a Caudillo igyekezett leplezni korábbi tengelyhatalmakhoz fűződő – és 1943-tól már egyre kompromittálóbb – kapcsolatait. A Külügyminisztérium Nemzetközi Jogi Tanácsadó Hivatalának korábban említett jegyzéke is ezt az álláspontot támasztott alá.

Ennek ellenére a németek igen erős nyomást gyakoroltak Francóra, hogy Spanyolország hivatalosan is elismerje Mussolini bábkormányát. A madridi német nagykövet, Dieckhoff nem felejtette el emlékeztetni a Caudillót, hogy Mussolini annak idején egy pillanatig sem habozott elismerni Franco kormányát. Ez alkalommal Jordana gróf határozott álláspontja volt az, ami Francót végső soron meggyőzte, ugyanis a külügyminiszter lemondással fenyegette meg a Caudillót abban az esetben, ha elismerné Mussolini fasiszta köztársaságát.¹² Így a szeptember 29-re összehívott minisztertanácson Jordana akarata kerekedett

¹⁰ Carlton J. H. Hayes: i. m. 205.; Harsányi Iván: *A Franco-diktatúra első...*, 72.

¹¹ Fernando Díaz-Plaja: *La España franquista en sus documentos*, Esplugas de Llobregat (Barcelona), 1976. 139-140. Idézi: Harsányi Iván: *A Franco-diktatúra első...*, 74.

¹² Javier Tusell: *La etapa Jordana...*, 169-189.

felül és Spanyolország – a német híresztelésekkel ellentétben – nem ismerte el *de jure* a salói köztársaságot.¹³

A magyar követi jelentésekben is jól dokumentálva van a Mussolini-kormány miatt támadt spanyol diplomáciai „tojástánc”. Ambró a külügyminisztérium egyik „*mértékadó tagjával*” folytatott beszélgetés során megkérdezte, hogy vajon Spanyolország engedni fog-e a német nyomásnak, és elismeri-e az újfasiszta olasz kormányt? A meg nem nevezett illető egyértelműen azt a választ adta, hogy mivel Mussolini kormánya nem az olasz nép akaratának a megtestesítője, hanem teljes egészében német irányítás alatt áll, ezért az egyedüli legális kormánynak a Badoglio-kabinet tekinthető, melyet a király alkotmányos úton jelölt ki. Ambró jól érzékelte azt a kétfrontos manőverezést, melyet a spanyol külpolitikának alkalmaznia kellett.¹⁴ Ugyanis, míg a németek az elismerés végett gyakoroltak pressziót, addig a szövetségesek Mussolini elismerése ellen fejtettek ki nyomást a spanyolokra. A németek katonai erejük Spanyolország elleni bevetésével fenyegettek, az angolszászok pedig a gazdasági embargó elrendelését helyezték kilátásba egy meggondolatlan spanyol lépés esetén.

Spanyolország két Olaszországgal szemben tanúsított magatartására vonatkozó kérdést nem sokkal később Ambró a külügyminisztérium külpolitikai főigazgatója, José María Doussinague előtt is elismételte. Ez utóbbi kifejtette a magyar diplomatának, hogy a spanyol kormány elutasító választ adott Berlin Mussolini elismerését követelő jegyzékére. Doussinague magyarázatként két okot említett. Az elsőben Spanyolország mélyen katolikus voltára hivatkozva, a spanyol vezetés határozottan elítélte Mussolininak a kiszabadulása után elhangzott beszédét, melyben az exdiktátor ellenséges hangot ütött meg a pápával szemben. Másik indokban a spanyol politikus, utalva az alkotmányosság hiányára, kifejtette, hogy az újfasiszta állam csak papíron létezik, és Mussolini vezetésével valójában egy olyan idegen irányítás alatt álló fiktív kormány jött létre, melyet legfeljebb adminisztratív szervnek lehet csak tekinteni.¹⁵

A két Olaszország elismerése körüli állásfoglalásban Franco véleménye egy árnyalatnyilag különbözött a Jordana által képviselt állásponttól. Míg a külügyminiszter megnyilatkozásaival – melyekben kizárólag a Badoglio-kormány legalitását ismerte el – elnyerte a szövetséges diplomaták bizalmát, addig Franco az olasz kérdésben kevésbé volt határozott, mint minisztere. Igaz, hogy a német követtel közölte véleményét, mely szerint „*Mussolini már csupán egy árnyék*”¹⁶

¹³ Francisco Gómez-Jordana: i. m. 211-213.; AMAE, R.2844. Exp. 5. Madrid, 1943. október 18., Jordana Laurelnek (380. sz.); Carlton J. H. Hayes: i. m. 218-225.; Francisco Gómez-Jordana: i. m. 214., 216-221.; Florentino Rodao: *España y Pearl Harbor. "Incidente Laurel" y la difícil posición española en la II Guerra Mundial.* <http://www.aep.es/socios/rodao/94a1.htm>

¹⁴ MOL, K63, 280. cs. 29/1. Madrid, 1943. október 3., Ambró Ghyczynek (47/pol.-1943.)

¹⁵ MOL, K63, 280. cs. 29/1. Madrid, 1943. október 20., Ambró Ghyczynek (52/pol.-1943.)

¹⁶ Jacques de Launay: i. m. 132.

volt, nem titkolta negatív ítéletét Badoglióval kapcsolatban sem. A hivatalos olasz miniszterelnökről azt tartotta a spanyol államfő, hogy nincs politikai, se erkölcsi ereje és minisztereinek többsége is szabadkőműves, illetve áruló. A hintapolitika újabb jele volt ez: nem mondott jót Badoglióról, de nem foglalt határozottan állást a fasiszta köztársaság elismerésének ügyében sem. Amikor Dieckhoff Franco szemére hányta, hogy magatartásával csak a Badoglio „szabadkőműves kormányát” ismeri el, a spanyol vezér a háritás már többször bevált módszerét vette elő. Ő nem ismeri, csupán eltűri Badoglio spanyolországi képviselőt, azonban ez nem jelenti azt, hogy diplomáciai kapcsolat valóban létezne a két kormány között – hangzott a Caudillo érvelése.¹⁷ Ennek bizonyítására azt ígérte, hogy nem küld követet az olasz fővárosba. Mivel Fernández Cuesta ekkor már valóban nem tartózkodott Rómában, így Franco nem vállalt különösebb diplomáciai kockázatot. Az augusztusban Madridba visszatért nagykövet egyébként formálisan továbbra is betöltötte római tisztségét, helyette azonban a már említett García Comín ügyvivő vállalta a spanyol érdekek olaszországi képviselőt. Emellett Franco Dieckhoffnak ígéretet tett arra vonatkozólag, hogy kész fenntartani a kapcsolatot Mussolinival is, igaz a hivatalos forma mellőzésével.¹⁸ Az elismeréssel kapcsolatos problémák, mint később látni fogjuk, még 1944-ben sem ültek el. Franco olasz kérdésben mutatott *engedékenyebb* magatartása – jóllehet a minisztertanácson Jordana akarata érvényesült – már előre vetítette azt a kettős diplomáciát, mely az olasz-spanyol kapcsolatokat 1943-45 során végig jellemezte.

Az olasz-spanyol diplomáciai viszony zavartalan fenntartását tovább nehezítette a Badoglio-kormány Németországnak szóló hadüzenete 1943. október 13-án, melynek átadására éppen Spanyolországban került sor.¹⁹ Ambró beszámolójából értesülhetünk arról, hogy a madridi Olasz Nagykövetség La Terza követségi tanácsos útján adta át Dieckhoff német nagykövetnek a hadüzeneti okmányt, melyet azonban a német diplomata visszadobott, a kézbesítőnek pedig gorombán ajtót mutatott. Ezek után Németország meg nem történtnek tekintette az olasz hadüzenetet, arra hivatkozva, hogy Badoglio Olaszországa a szövetségesek megszállása alatt áll, így nem rendelkezik olyan nemzeti terület felett, melynek nevében jogában lett volna hadat üzenni Németországnak. Ez utóbbi továbbra is egyedül Mussolini kormányát ismerte el hivatalosan Olaszország területén. Az incidens ellenére az olasz követség kijelentette, hogy a tényeken nem változtat a német nagykövet ellenséges magatartása sem: a hadüzenettel Olaszország hadviselő fél lett a szövetségesek oldalán, Németországgal szemben.²⁰ A spanyol közvélemény már az olasz

¹⁷ Javier Tusell, Genoveva García Queipo de Llano: i. m. 253.

¹⁸ Uo. 231.

¹⁹ *DIHGF*, IV. kötet, Madrid, 1994. 495. 1943. október 13., Jordana feljegyzése Olaszország Németországnak szóló hadüzenetéről.

²⁰ MOL, K63, 280. cs. 29/1. Madrid, 1943. október 16., Ambró Ghyczynek (50/pol.-1943.)

kapitulációt is – köszönhetően részben a német propaganda hatékonyságának, részben a polgárháború alatt az olaszokkal szemben kialakított előítéletek fennmaradásának – elítélte, Badoglio Németországnak szóló hadüzenete pedig csak tovább fokozta a spanyolok megvetését.

Annak ellenére, hogy a spanyolországi olaszok többsége nem szimpatizált a németekkel, mégis általában elítélték a fegyverszünet megkötésének módját, mert az a német szövetséges előzetes tájékoztatása nélkül történt. Akik szeptember 8-án így vélekedtek, azoknak az október 13-i hadüzenettel csak tovább fokozódott Badoglio iránti ellenszenvük. Ellentmondásosnak látták a kormány döntését: a fegyverszünet megkötését a miniszterelnök korábban azzal indokolta, hogy a katonailag kimerült ország már nem képes a további hadviselésre, akkor mégis, hogyan lehet képes hadat üzeni volt szövetségese ellen, folytatni tehát a harcot, csak immár a másik oldalon? – tették fel maguknak a kérdést a csalódott olaszok. Ez a tendencia azonban mégsem jelentette azt, hogy az olaszok többsége Mussolini kormánya mellett foglalt volna állást. A közvélemény csak átmeneti jelenséggént tekintett az újfasiszta államra, melyre a német megszállás végével megszűnés várt. Annak ellenére azonban, hogy az olaszok többsége elítélte a Badoglio-kormány magatartását, csak kevesen vállalták tehát azt, hogy a Köztársasági Fasiszta Pártba történő belépéssel kompromittálják magukat. Abele főkonzul beszámolója szerint az egész olasz nép nemcsak Badoglióban csalódott, de elítélte a király magatartását is, s ez már előrevetítheti Olaszország háború utáni sorsát. Vajon képes lesz-e túlélni a háborút az önmagát lejárató monarchia, vagy a Mussolinival és a tengellyel kompromittált király is bukni fog?²¹ A magyar konzul már 1943 októberében ez utóbbi lehetőséget tartotta valószínűnek, mintegy megjósolva Olaszország köztársasággá alakulását.

Az olasz monarchia 1943-as, németekkel való szembefordulása, mint láttuk, heves reakciókat váltott ki Spanyolországban, főleg a falangisták körében. 1944-ben azonban történt egy olyan incidens is, mely már nemcsak a falangistákat, de az egész spanyol közvélemény kedélyét felborzolta és veszélyeztette az olasz-spanyol diplomáciai kapcsolatok további zavartalan működését is. Áprilisban a spanyol külügyminisztériumhoz olyan információk jutottak el, melyek azt állították, hogy az olasz király elismerte a szovjet kormányt, valamint, hogy engedélyt adott a Franco-rezsim megdöntésére szovjet kezdeményezésre létrejött, baloldali csoportok Olaszország területén folyó szervezkedésére. A kommunizmusra ősellenségként tekintő spanyol kormány természetesen nagyon súlyosnak ítélte meg ezt a hírt, mely, ha igaznak bizonyul, valószínűleg az olasz-spanyol diplomáciai kapcsolatok felfüggesztését is kiválthatta volna. Paulucci a hír kapcsán azonnal közölte Jordanával személyes felháborodását, mihamarabbi

²¹ MOL, K63, 221. cs. 23/1. S. Giovanni di Bellagio, 1943. október 30., Abele Ghyczynek (8/pol.-1943.)

találkozót kérve a spanyol külügyminisztertől.²² Az olasz miniszterelnök válaszában azonban biztosította nagykövetét, és általa a spanyol politika irányítóit is, hogy az április 1-jei levélben említett Franco-ellenes szovjet csoportokról terjedő hírek teljesen alaptalanok.²³ Gyakran ehhez hasonló álhírek – melyekért legtöbbször a náci propaganda befolyása alatt álló Falange volt a felelős – nehezítették a hivatalos olasz-spanyol diplomáciai kapcsolatok normális mederben tartását.

Hogy a szövetségesek mit vártak Francótól, az egyértelmű volt. Nemcsak a legitim olasz kormány és képviselőinek az elismerését akarták elérni – ezt egyébként a spanyol kormány az 1943. szeptember 22-i közleményével megtette – hanem legfőképpen azt sürgették, hogy Mussolini képviselője ne kapjon teret Spanyolországban.

Velük szemben a németek Mussolini elismerését akarták „kicsikarni” a spanyol kormánytól. A hivatalos elismerés ugyan nem született meg, azonban a félhivatalos képviselő zavartalanul és kölcsönösen funkcionált egészen 1945-ig.

A spanyol kormány ambivalens magatartása azonban nem nyerte el egyik hadviselő oldal tetszését sem. Míg az angolszászok és velük együtt az olasz monarchia hivatalos képviselője az *RSI* tevékenységének engedélyezése ellen tiltakoztak szinte folyamatosan a spanyol külügyminisztériumban, addig a német nagykövet és a fasiszta köztársaság vezetői csalódottságukat fejezték ki a Caudillo „hálátlansága” láttán. A feltámasztott olasz fasiszta kormány vezetői azonban ellenérzéseiknek óvatosságból nem adtak hangot nyilvánosan, tekintve, hogy Spanyolország lehetséges menekülési útvonalként a legtöbb fasiszta vezető gondolataiban megjelent.

8.1. A hivatalos olasz képviselő Madridban: Paulucci di Calboli

Az olaszországi változások természetesen nemcsak a spanyol kormányt hozták nehéz helyzetbe, de igen nagy dilemma elé állították a spanyolországi olasz diplomáciai és konzuli testület tagjait is. A hivatalukban lévő olasz megbízottak 1943 júliusáig a Mussolini kormányt képviselték, a fasiszmus bukása után azonban tanácstalanul, hazájuktól várták a jövőre és a sorsukra vonatkozó utasításokat.

A spanyolországi olasz kolónia helyzete több szempontból is nehéz volt. Egyfelől tudták, hogy bármit is döntenek a spanyol közvélemény reakciója nem marad el. De mivel a spanyol nép olaszokról alkotott véleménye egyébként sem volt egységes, így az olaszok bármit is határoztak, valakinek a nemtetszését biztosan kivívták. Ha a törvényes Badoglio mellett foglalnak állást, akkor a

²² *DDI*, X. sorozat, I. kötet, Róma, 1992. 186. dok. Madrid, 1944. április 1., Paulucci Badogliónak.

²³ Uo. 188. dok. Madrid, 1944. április 5., Badoglio Pauluccinak.

fasizmus és Mussolini iránt tiszteletet érző falangisták ellenszenvét vívták volna ki. Mivel azonban Badoglio sem örvendett túl nagy népszerűségnek a spanyolok körében, így az új miniszterelnök mellett való állásfoglalás sem jelentett volna védelmet a várható atrocitásokkal szemben, nem is beszélve a Spanyolországban mindenhol jelen lévő német ügynökök várható kellemetlenkedéseiről.

A spanyol kormány tengelytől távolodó politikája miatt azonban azok az olaszok sem érezhették biztonságban magukat, akik végül Mussolini mellett tartottak ki. A kérdés összetettségéhez az is hozzátartozik, hogy a spanyolországi olaszok többsége a spanyol polgárháború alatt érkezett az ibériai országba, a fasizmus és a Duce iránti rajongásukat hozva otthonról. Ezek miatt álltak volna Badoglio tábornagy új kormánya mellé? Ráadásul a spanyolországi német propaganda mindent meg is tett, hogy Badogliónak ne legyen jó renoméja Spanyolországban. Ezáltal az olasz kolónia valójában nem is alkothatott objektív képet a hazájában lezajlott eseményekről, még kevésbé a legitim olasz kormány kényszerhelyzetben folytatott tevékenységéről.

Az említett külső tényezőkön túl azonban nem feledkezhetünk meg egy belső, pszichés tényezőről sem. Az olaszoknak nemcsak a spanyolok, illetve a németek reakciójától kellett tartaniuk, de saját lelkiismeretükkel is el kellett számolniuk. Egyértelmű tehát, hogy ilyen összetett helyzetben az olaszoknak igen nehéz volt *jó* döntést hozni. Az olaszok általános helyzetének bemutatásához eddig csak a *kolónia* kifejezést használtuk, összemosva ezzel több csoport magatartását. Az olasz-spanyol diplomáciai kapcsolatok alakulásához azonban elengedhetetlen először az olasz diplomáciai és konzuli testület által felvállalt magatartást tanulmányozni.

Az olasz politikában bekövetkezett szakadás tehát nemcsak Olaszországban, de a spanyolországi olaszok között is érezhető volt. A spanyol magatartás szemszögéből is központi kérdés volt, hogy a Spanyolországba akkreditált olasz diplomaták melyik oldalra állnak. Hűek maradnak-e Mussolinihoz, vagy a törvényes Badoglio kormány mellett foglalnak állást?

Néhány kivétellel, összességében elmondható, hogy az olasz diplomaták nagy része a király mellett fejezte ki hűségét, vagyis a legális kormány képviselőjét vállalta fel. Közülük is ki kell emelni Paulucci di Calboli magatartását, akit, mint említettük, Mussolini személyesen nevezett ki 1943 márciusában a fontos madridi posztra. A fasizmussal erősen kompromittált olasz diplomata július 25-én tehát válaszút előtt állt. Paulucci döntése azért volt különösen nagy jelentőségű, mert tőle függtek a spanyolországi olasz érdekeltségbe tartozó szervezetek, illetve intézmények, és várhatóan az olasz kolónia többsége is az ő állásfoglalását tekintette metékadónak. A nagykövet végül döntött: a Badoglio kormány képviselőjét vállalta fel a spanyol fővárosban. A diplomata kormány és király előtti lojalitására számítva Badoglio optimistán tájékoztatta Pauluccit arról, hogy az északon formálódó fasiszta kormányt a szövetséges előrenyomulás hamarosan fel fogja számolni. A szövetségesekkel aláírt fegyverszünet értelmében felszólította a madridi

diplomátát is, hogy minden olasznak engedelmeskednie kell a király parancsának, és támogatnia kell az angolszászok hadmozdulatait.²⁴

A nagykövet válaszában abszolút lojalitásáról biztosítja az olasz miniszterelnököt: *„Mindenekelőtt szeretném megerősíteni, hogy a királyi nagykövetség tisztviselőinek felséges uralkodónk és kormánya iránt érzett hűsége, valamint kötelességérzete egyáltalán nem gyengült. Ugyanez igaz minden kir. hivatalra és kir. konzulátusra, néhány ingadozást leszámítva. Szoros kapcsolatban vagyok és maradok munkatársaimmal, és tudom, hogy számíthatok teljes és fegyelmezett belátásukra”* – hangzott Paulucci egyértelmű állásfoglalása.²⁵ Pedig döntésében még megingathatta volna az a pozíció, amit a kiszabadított Mussolini személyesen egy telefonbeszélgetés során ajánlott fel neki. Volt „főnöke” az újfasiszta kormány külügyminiszteri posztjára akarta kinevezni, azonban Paulucci elutasította az ajánlatot. Amikor a madridi német követségi tanácsos, Bibra megismételte előtte Mussolini javaslatát, Paulucci továbbra is ellenállt. Dieckhoff német követ – aki pénzt is felajánlott az olasz diplomatának, valamint megígérte, hogy megszervezi a követ és családjának az utazását az észak-olasz köztársaság székhelyére – próbálkozása is hasonlóan kudarcot vallott. Tehát Pauluccit nem sikerült rábírní, hogy Mussolini mellett foglaljon állást.²⁶

Annak ellenére, hogy Paulucci magatartását lojalisnak tekinthetjük, a diplomatának – ahogy a magyar követ jelentéseiből is kiderül – nem sikerült elnyernie kortársai és diplomata kollégái megbecsülését. Ambró egyenesen visszatetszőnek tartotta Paulucci magatartását, aki nyolc évig volt a Duce kabinetfőnöke és bizalmasa. Az olasz nagykövet karrierje szempontjából kétségtelenül sokat köszönhetett a fasiszmusnak, így pálfordulása senkiben sem keltett túlzott bizalmat a madridi diplomáciai körökben. Ambró megemlíti azt az esetet is, amikor olasz kollégája a német-olasz barátságról „prédikálva” olyan célzásokat tett, melyek szerint Magyarország nem eléggé segítette a tengelyt. A szicíliai szövetséges partraszálláskor pedig még azt is megkérdezte követünktől, hogy Magyarország miért nem küld repülőgépeket az olaszok megsegítésére. Szeptemberben azonban Paulucci már a szövetségeseket tekintette Európa megmentőinek, és be akarta bizonyítani Ambrónak, hogy a fegyverszünettel *„nem az olaszok árulták el Németországot, hanem a németek tették azt Olaszországgal nem is egyszer, hanem ötször.”* Ambró úgy látta, hogy Paulucci márki minden igyekezete ellenére az angolszász nagykövetek megvetéssel viszonyultak az olasz diplomatához.²⁷ A magyar követ véleményének némileg ellentmondanak Hayes

²⁴ *DDI*, X. sorozat, I. kötet, 11. (14. dok.) Brindisi, 1943. szeptember 23., Badoglio Paulucci di Calbolinak.

²⁵ *ASMAE, Serie Affari Politici 1931-45*, Spagna, b. 64. Madrid, 1943. szeptember 25., Paulucci di Calboli Badogliónak (8548/3056 sz.)

²⁶ Javier Tusell, Genoveva García Queipo de Llano: i. m. 228.

²⁷ *MOL*, K63, 280. cs. 29/1. Madrid, 1943. október 16., Ambró Ghyczynek (50/pol.-1943.)

emlékiratának azok a sorai, melyek Paulucci szövetségeseknek tett hatékony és lojális magatartását mutatják be.²⁸

A Madridban működő hivatalos Olasz Nagykövetség helyzete nemcsak a spanyolországi körülmények miatt volt nehéz, hanem azért is, mert szinte alig sikerült felvennie a kapcsolatot a legális olasz kormánnyal, mely a fegyverszünet nyilvánosságra hozatala után Brindisibe menekült. Paulucci erre vonatkozólag már 1943 szeptemberében javaslatot tett Badogliónak a királyi olasz kormány és a madridi Olasz Nagykövetség közötti rendszeres összeköttetés problémájának a megoldására, egy légitársasági szolgálat megszervezésével.²⁹ A kommunikációs nehézségeken túl a kapituláció feltételei is olyan helyzetet teremtettek, melyben a madridi olasz képviselő gyakorlatilag az angolszászok irányítása alá került. Az olasz királyságnak a „szócsöveivé” váltak a brit és az amerikai diplomaták, akik igyekeztek az Olasz Nagykövetség anyagi nehézségeit is enyhíteni. Ennek keretében Hayes nagykövet 500.000 dollárt adott a képviselő sürgős költségeire, majd nem sokkal később, Washington, London, Badoglio és az algériai szövetséges hatóságok között lefolyt rövid tárgyalások után, Nagy-Britannia és az Egyesült Államok kölcsön formájában felvállalták az Olasz Nagykövetség finansziális kiegészítését. A Spanyolországba akkreditált diplomáciai-, és konzuli testület költségein túl az angolszász képviselők magukra vállalták a szeptember 8. után spanyol kikötőkbe menekült olasz kereskedelmi-, és hadihajók költségeinek fedezését is. Ezek havi összköltségei elérték az 1,6 millió pezétát, melyet az anyagi összeomlás szélén álló Olasz Királyi Nagykövetség nem tudott volna folyósítani.³⁰ Ilyen mértékű anyagi támogatás mellett egyértelmű volt, hogy az olasz képviselő teljesen alárendelt helyzetben működhetett csak.

Az olasz nagykövet határozott döntése mellett azonban érdemes figyelmet szentelni annak a Paulucci Badogliónak írt jelentésében „néhány ingadozásként” említett incidensnek is, melyek megosztották a spanyolországi olaszok hazájukkal szembeni magatartását. Mussolini mellett kötelezte el magát például a barcelonai, a malagai és a tetuáni olasz konzul, valamint az ott élő olasz kolónia többsége is. Tangerben viszont, a fasiszták és a németek tüntetése ellenére is, az olasz konzul Badoglio képviselője mellett döntött. San Sebastiánban az a kényes helyzet állt elő, hogy az ottani konzul a király mellett fejezte ki hűségét, azonban a konzulhelyettes Mussolini emberének vallotta magát továbbra is. Itt a helyi rendőrséget is igénybe kellett venni, hogy megakadályozzák két disszidens tisztviselőnek a konzulátus épülete ellen tervezett elfoglaló akcióját. Pauluccinak a spanyol hatóságok segítségével végül sikerült normalizálnia a San Sebastián-i helyzetet.

²⁸ Carlton J. H. Hayes: i. m. 200-201.

²⁹ ASMAE, *Serie Affari Politici 1931-45*, Spagna, b. 64. Madrid, 1943. szeptember 25., Paulucci Badogliónak (8548/3056. sz.)

³⁰ Carlton J. H. Hayes: i. m. 202.; Aldo Albònico: *La Spagna tra Badoglio e Mussolini (1943-45)*, In: *Nuova Rivista Storica*, 1985. 3-4. szám, 239-240.

A Mussolini mellett kiálló olasz konzulok ellenpéldájaként meg kell említeni Sevilla esetét, ahol az olasz konzul, Franco Farinacci, a legradikálisabb olasz fasiszta, Roberto Farinacci fia volt. Várható lett volna tehát, hogy az ifjabb Farinacci apja ideológiájához hűen a Duce mellett foglal állást, azonban meglepő módon nem így történt. A sevillai olasz konzul vált a legantifasisztább és leginkább a szövetségeseket támogató olasz tisztviselővé Spanyolországban.³¹ Ez a néhány példa is mutatja, hogy a spanyolországi olaszok között egyáltalán nem jött létre konszenzus, és a közöttük kialakult ellentétek gyakran jelentettek politikai és diplomáciai problémát a spanyol kormánynak is. Emellett, mivel az olasz kolónia tagjai nem egyszer nyílt összetűzésbe keveredtek egymással, valamint a spanyol hatóságokkal, veszélyesek voltak a közrend fenntartása szempontjából is.³²

A spanyolországi olasz képviselet több szempontból is nehéz helyzetéről, valamint a spanyol politika Olaszországgal és a háborúval szemben kialakított magatartásáról adott jelentést Paulucci Badogliónak írt egyik beszámolójában, 1944 elején. Visszatekintésképpen emlékeztet a spanyol kormány 1943. szeptember-októberben tett kijelentéseire, melyekkel mind Pauluccit, mind az angolszász diplomátákat biztosította Jordana „*afelől, hogy Spanyolország változatlanul Őfelsége, az olasz király spanyolországi képviselőjét ismeri el.*” Mussolini kormányának létrejöttével azonban hamarosan erős „*magatartásbeli bizonytalanságot*” tapasztalhatott az olasz diplomata a spanyol kormány viselkedésében. A kabinetben belül ingadozó vélemények alakultak ki az újfasiszta kormány elismerésének kérdése kapcsán, a legszélsőségesebb véleményt talán a párt főtitkára, Arrese képviselte, aki a minisztertanácson azt a javaslatot tette, hogy Madrid ismerje el hivatalosan is az Olasz Szociális Köztársaságot. Falangista körökben számítottak egyébként arra is, hogy a korábban Mussolinihoz fűződő barátságáról ismert Paulucci is átáll a *disszidensekhez*, s ezt kihasználva a Falange nagyobb nyomattal tudott volna fellépni a kormányon belül az elismerés kérdésében. A Német Nagykövetség igyekezett az *átállók* segítségére lenni, sürgetve az észak-olasz kormányt, hogy mihamarabb nevezzen ki képviselőt Spanyolországba. A választás végül Eugenio Morrealéra esett, aki észak-olaszországi látogatása során megkapta a munkájához szükséges utasításokat.

Pauluccit mélyen érintette az a hír, mely szerint a *Radio Roma* közölte, „*hogy Spanyolország elismerte a szociális-köztársasági kormány nagykövetét Őfelsége nagykövete helyett, s ez utóbbi véglegesen elhagyta Madridot*”. Jordana azonnal cáfolta a hírt, kijelentve, „*hogy a spanyol kormány nemcsak hogy nem ismerte el a szociális-köztársasági kormányt, de egyáltalán nem is áll szándékában elismerni azt*”. Paulucci azonban érezte, hogy a németek milyen erős nyomást gyakoroltak a spanyol kormányra Mussolini elismerésének érdekében. Az olasz

³¹ Galeazzo Ciano: *Ciano gróf naplója*, 435. (1942. szeptember 25.); Carlton J. H. Hayes: i. m. 199-201.; Aldo Albònico: i. m. 235.

³² Aldo Albònico: i. m. 234-235.

diplomata véleménye szerint Hitler Francónak írt személyes üzenete valószínűleg nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a spanyol kormány, a külügyminiszter minden igyekezete ellenére, félhivatalos képviselőként elismerte Morrealét.³³ Paulucci azonban egy mentséget is felhoz a spanyol kormány állásfoglalása mellett: „*nem feledhetjük el azt a tényt sem, hogy Spanyolország legfontosabb olaszországi érdekeltségei az északi zónában vannak, és kétségtelen, hogy a németek, miután a római Spanyol Nagykövetség visszavonult, a köztársasági képviselő [spanyolországi] elismerését elengedhetetlen feltételként használták fel ahhoz, hogy a spanyol konzulok Észak-Olaszországban tovább folytathassák tevékenységüket.*” Egyébként Jordana ugyanezt – vagyis hogy a spanyol kormány nem hagyhatja magára az észak-olasz területen tartózkodó spanyol állampolgárokat – hozta fel érvként a tiltakozásának hangot adó Hayes előtt is.

Ennek ellenére Paulucci szilárd meggyőződése volt, hogy a madridi kormánynak nem szabadna megtérnie az *átálló* olasz elemek illegális működését, és ígéretet tett Badogliónak, hogy minden erőfeszítésével azon lesz, hogy a Morreale által kiépített hálózat tevékenységét megakadályozza. Ígéretét azonban nem volt könnyű teljesíteni. Ennek okát, valamint a spanyolok Mussolini kormányával szembeni magatartását az említett jelentés zárszava is jól kifejezi: „*a nagy vér-, és anyagi áldozatot, mellyel Olaszország járult a spanyol üggyhöz, itt mindig is Mussolini személyes utasításának ismerték el, aki felé ezért élénk [...] hálát éreznek a spanyolok. Egyébként a spanyolországi hivatalos légkör ideológiailag velünk ellentétes, ezért nagykövetségünk tevékenysége mindenhol előítéletektől terhes ellenállásba ütközik.*”³⁴

Paulucci jelentésével egy napon született Marchiori feljegyzése, mely azon túl, hogy képet ad a spanyol kormány politikájáról és az általános spanyolországi helyzetről, pontosan ismerteti a legális olasz képviselő viszontagságos helyzetét is. Anyagi eszközök hiányában Marchiori nagyon szerénynek ítélte meg a Paulucci vezette képviselő lehetőségeit. A hivatalos olasz diplomácia erősen akadályoztatva volt abban, hogy hallassa hangját a spanyol közvélemény kedvező ítéletének elnyerése érdekében. Spanyolországban szinte lehetetlen volt fogni a *Radio Bari* adásait, így objektív hírek szinte el sem juthattak a spanyolokhoz. Marchiori azt is elpanaszolja az említett jelentésében, hogy míg „*Észak-Olaszországgal a postai-, és távirati szolgálat szinte rendszeresen működik*”, addig Dél-Olaszországgal szinte semmi kapcsolata sem volt az ibériai országnak. A kommunikációs gondokat csak tovább súlyosbította az a tény, hogy a spanyol sajtó teljesen a falangista és a német propaganda befolyása alatt állt. Mivel Marchiori igen hiteles képet fest Prunas külügyi főtitkár előtt a spanyol közélet különböző szektorainak Olaszországgal szemben kialakított magatartásáról, érdemes ebből kiemelni egy hosszabb részletet: „*Érthető tehát ilyen helyzetben, hogy a spanyol közvélemény nagy része*

³³ Marino Viganò: i. m. 532.

³⁴ ASMAE, *Serie Affari Politici 1931-45*, Spagna, b. 66. Madrid, 1944. január 15., Paulucci Badogliónak (326/163. sz.)

ellenségesen, vagy közömbösen viselkedik velünk szemben, és hogy a leginkább primitív és leegyszerűsítésre hajló spanyol mentalitás 'árulásnak' bélyegezte szomorú eseményeinket.

A Falange természetesen ellenünk van: antifasisztákat lát bennünk, olyan embereknek tart minket, akik átálltak az angolokhoz és talán az oroszokhoz. Ez természetesen a falangista inspiráltságú sajtókampány eredménye is, mely a fegyverszünet után azonnal jellemző volt. Ezzel talán a Falange nem minket akart sértegetni, hanem inkább saját belső propaganda céljaira akarta kihasználni a mi szerencsétlenségünket, valamint arra, hogy megmutassa a spanyoloknak, hogy milyen sors vár egy olyan nemzetre, melynek falangista típusú rezsimjét megdöntik.

Ezzel a nézőponttal ellentétes a monarchisták szemszöge, akik az olasz történelemből leginkább a monarchia megőrzését hangsúlyozzák, valamint azt a képességet, hogy még a legtragikusabb helyzetben is megmaradjon az állam egyénisége, és hogy a legnagyobb veszélyben is képes legyen rámutatni a követendő, új útra. Ezért van az, hogy ma Spanyolországban a monarchisták körében talál Olaszország nagyobb megértésre és a legjobb barátokra. Ezek a monarchisták általában angolbarátok. Az, hogy az olasz monarchia annyi viszontagság közepette is fennmaradt, eggyel több okot jelent számukra, hogy Spanyolországban is, mely a miénkhez hasonló, és a fasiszmussal sokban közös rezsimmel rendelkező ország, támogassák a monarchia restaurálásának az ügyét. [...] Ők természetesen támogatják az olasz monarchia ügyét is, mivel meg vannak róla győződve, hogy a monarchia bukása Olaszországban a spanyol restauráció ügyét is lejáratná, és anarchiát váltana ki Olaszországban, mely kaotikus állapot a Földközi-tenger térségében elterjedve Spanyolországba is eljutna. [...]

A fasiszmus bukásával megszűnt a Falange előtti példa és a támogatás is. A fasiszta Olaszország eltűnésével a Falange számára csak a nemzetiszocialista Németország maradt példaként. Azonban [...] Spanyolország számára ez a példa egyre kevésbé meggyőző, tekintve a náci antiklerikalizmust, illetve a német hadsereg egyre szaporodó vereségeit.”³⁵ Az idézet a spanyol belpolitika olyan bipoláris jellegét ragadja meg, mely egyben determinálta a spanyol külpolitika és az olasz-spanyol diplomácia kettősségét is.

Az olasz királyi nagykövet spanyolországi küldetéséről összefoglaló képet alkothatunk Paulucci búcsújelentéséből, melyben a diplomata maga összegzi a tizennyolc hónap alatt teljesített feladatait. Ebben a jelentésben az első szembetűnő dolog egy végig nagybetűvel kiemelt és aláhúzott mondat, mely a következőt tartalmazza: „A spanyol kormány magatartása=hasadás”. Paulucci a spanyol kormány Olaszországgal szemben tanúsított ambivalens viselkedését öt fő oknak tulajdonította, visszatekintve az 1943. szeptember óta tartó kettős diplomáciai viszonyra. Egyik oldalról a németek irányából érkező erős

³⁵ ASMAE, *Serie Affari Politici 1931-45*, Spagna, b. 66. Brindisi, 1944. január 15., Marchiori feljegyzése Prunasnak.

nyomással, a másik oldalról pedig a Mussolini július 25-i bukása óta igen nyugtalan Falange befolyásával indokolja az olasz követ a kétarcú helyzetet. Ez utóbbi mozgalom első csalódottságát a feltámadt újfasiszta mozgalom irányába mutatott lelkesedésével igyekezett leplezni. A falangisták, a német propaganda támogatását élvezve, igyekeztek a spanyol népet is az újjászülető fasiszta mozgalom irányába hangolni.

Paulucci a spanyol kormány határozatlanságának harmadik indokaként Viktor Emánuel király és Badoglio tábornagy haláláról keringő ellentmondásos és alaptalan híreket említi. A kommunikációs nehézségeknek és a torz információknak köszönhetően a spanyol közvélemény sokáig nem is tudott arról, hogy a felszabadított olasz területeken valóban létezik a királyi kormány. Emellett érvként a Franco-kormány felhozhatta azt az indokot is, hogy a szövetséges kormányok részéről sem történt meg annak a deklarációja, hogy az olasz nép egyedüli legitim képviselőjeként a királyt és az általa kinevezett legitim kormányt ismernék el. Az ötödik ok, amit Paulucci említ az, hogy „*a spanyol kormány nyilvánvaló, még ha nem is kinyilvánított vágya, hogy presztízsünket gyengítse azzal a céllal, hogy átvegye politikai és gazdasági helyünket*”³⁶ – írja a diplomata.

A felsorolt okok következtében kialakult kettős diplomáciai helyzetben Paulucci idejét leginkább az töltötte ki, hogy a *disszidens* fasiszta kormány képviselőjének munkáját – mely főleg a propaganda területén volt viszonylag eredményes – minden eszközzel megakadályozza. Ebben hasznos támogatást kapott a madridi amerikai és brit nagyköveteiktől.

8.2. Mussolini félhivatalos spanyolországi képviselője: Eugenio Morreale

Az olasz diplomáciáról alkotott kép az előbb említett okok miatt nem lenne teljes a *disszidens* olasz képviselő bemutatása nélkül. Mint ahogy az várható volt, a spanyol kormány minden cáfoló nyilatkozata ellenére, az Olasz Szociális Köztársaság „diplomáciai testülete” is megkezdte működését Spanyolországban. Az említett fasiszta *gócok* közül Málaga olasz konzulja, Eugenio Morreale emelkedett ki. A tisztviselő, amint értesült Mussolini új kormányának a felállításáról, elsőként deklarálna a Duce iránti hűségét. Morreale vállalta fel azoknak a spanyolországi olaszoknak a képviselőjét, akik továbbra is Mussolini mellett fejezték ki szimpátiájukat, illetve akiket családi kötelékek, vagy egyéb érdekeltségeik Észak-Olaszországhoz fűztek. Mussolini azt tanácsolta „követének”, hogy a hozzá hű fasiszták csak óvatosan és fokozatosan kezdjék meg a spanyolországi akciójukat, figyelembe véve a spanyol kormány

³⁶ ASMAE, *Serie Affari Politici 1931-45*, Spagna, b. 64. Madrid, 1944. szeptember 18., Paulucci tevékenységét összefoglaló beszámoló az olasz külügyminisztériumnak (5673/1834. sz.); ASMAE, *Serie Affari Politici 1931-45*, Spagna, b. 66., 1944. január 23.

határozatlanságát. A Badoglio-kormányt elismerő hivatalos spanyol közlemény ellenére Mussolini úgy vélte, hogy ha a *de jure* elismerést nem is kapja meg Francótól, egy bizonyos kettős helyzetet feltehetőleg eltérne a spanyol vezetés, mely nem tagadhatta le azt az ideológiai sorsközösséget, mely a fasiszmust és a falangizmust a kommunizmus elleni harcban egységbe vonta.

Az ekkorra már önmaga árnyékává és a németek bábjává vált Duce ebben az ítéletében úgy tűnt, nem tévedett. A spanyol kormánytól az *RSI* ugyan nem kapta meg a hivatalos elismerést, azonban a Morreale által kiépített fasiszta képviselet működését nem akadályozta meg. Az említett fasiszta ügynök és munkatársai a szövetséges országok nagyköveteinek folyamatos tiltakozása ellenére szabadon folytathatták tevékenységüket egészen Mussolini haláláig.

Morreale először a „Mussolini kormányának képviselője az olasz érdekeltségek spanyolországi védelmében” (*„l'agente del governo di Mussolini per la tutela degli interessi in Spagna”*) nevet vette fel, melyet később az „Olasz Szociális Köztársaság spanyolországi képviselője” (*„l'agente della RSI in Spagna”*) titulussal cserélt fel.³⁷ A képviselet madridi, a Marqués de Valdeiglesias utca 8. szám alatt működő irodájában Morrealén kívül két akkreditált titkár (Antonio Bosserman, Armando Carducci), egy kereskedelmi ügyvivő (Adolfo Marino), egy sajtóattasé (Giorgio Spotti) és a három fegyvernem képviseletében egy-egy katonatiszt (Antonio Muffone, Michele Scoppa, Marino Belloni) is dolgozott.³⁸ A személyzet – az angolszász diplomaták tiltakozása ellenére – 1944-ben még további tagokkal bővült. Morreale „merészsége” odáig jutott, hogy 1944 márciusában közvetlenül Jordanától kért két fasiszta ügynök számára állandó belépési engedélyt olyan internáló táborokba, ahol olasz katonák is voltak. A két olaszt, Gianni Zuccót és Paolo Demit az *RSI* Vöröskeresztjének dolgozóiként mutatta be Morreale, elérve, hogy az említett személyek – az Olasz Királyi Nagykövetség tiltakozása ellenére³⁹ – valóban engedélyt kaptak a spanyol hatóságoktól a Miranda del Ebro-i és a Caldas de Malavella-i táborok látogatására.⁴⁰

A *disszidens* olasz kormány képviselete nemcsak a spanyol fővárosban rendelkezett irodával, hanem – köszönhetően a náci ügynököknek és a Német Nagykövetségnek – igen széles hálózatot sikerült kiépítenie más spanyol városokban is.⁴¹ A spanyol kormány toleranciáját és engedékenységet látva az olasz fasiszták azt is megkockáztatták, hogy engedélyt kérjenek képviseletük személyautói részére diplomata rendszámok használatára. Jóllehet ebbe a

³⁷ ASMAE, *Serie Affari Politici 1931-45*, Spagna, b. 66. Róma, 1944. december 23., Marchiori feljegyzése a minisztérium politikai főigazgatóságának Paulucci tevékenységéről.

³⁸ AMAE, R.2193. Exp. 25. Róma, 1944. március 23., García Comín Jordanának (118. sz.)

³⁹ Uo. Madrid, 1944. április 8., Az Olasz Kir. Nagykövetség szóbeli jegyzéke Jordanának.

⁴⁰ Uo. Madrid, 1944. március 26., Morreale feljegyzése Jordanának (1610. sz.)

⁴¹ ASMAE, *Serie Affari Politici 1931-45*, Spagna, b. 86. Madrid, 1944. június 26., Hoare Jordanának; AMAE, R.2193, Exp. 25.

spanyol kormány már nem egyezett bele, azonban benzinjegyekhez minden különösebb nehézség nélkül hozzájuthattak Mussolini képviselői, valamint különböző áruk importjára is kaptak engedélyt a spanyol hatóságoktól.⁴² Ezen kívül a spanyol kormány ahhoz is hozzájárult, hogy az *RSI* képviselete érvényesíthesse azon olasz állampolgárok lejárt személyigazolványát, akik valamilyen oknál fogva nem akartak a királyi konzulátusokhoz fordulni.⁴³

Az olasz fasiszta köztársaság ügynökeinek tevékenysége természetesen nemcsak a spanyolországi olaszok érdekeinek képviselésére terjedt ki. Morreale és munkatársai aktív propagandatevékenységet is végeztek annak érdekében, hogy a királyi olasz képviselet munkáját megnehezítsék. A kampány többféle formában is megnyilvánult, de a spanyol hatóságok se Hoare, se Hayes, se pedig Paulucci ismételt tiltakozásaira sem tettek semmit annak érdekében, hogy ezeket az illegálisnak minősített tevékenységeket betiltsák. Ennek keretében 1943 novemberében napvilágot láthattak olyan kiadványok, röplapok és pamfletek, melyek durván támadták a hivatalos olasz diplomáciai és konzuli testület tagjait. Különös tekintettel a madridi olasz főkonzul, Edgardo Nostini és a sajtóattasé, Ferruccio Cabalzar személyét sértették, de nem kíméltek más olyan olasz állampolgárokat sem, akik a király és Badoglio mellett fejezték ki hűségüket. A közlemények természetesen spanyol nyomdákban, a spanyolok tudtával láttak napvilágot, sőt sok esetben még a kiadványok szerzőinek és szerkesztőinek a kilétét is ismerték. A röplapokon folyó kampányt fenyegető telefonok és levelek is kísérték, melyeknek célszemélyei az említett tisztviselők voltak.⁴⁴

1944 tavaszán a spanyol kormány szintén eltúrte, ahogy az *RSI* ügynökei az olasz királyt és a Badoglio-kormányt gyalázó kiadványokat, valamint egy „*Sötét erők működésben*” („*Poderes ocultos en acción*”) c. könyvecskét terjesszenek az olasz kolónia tagjai között. Ez utóbbi címlapján Badoglio arcképét hordozta, és a tábornagyot, valamint a monarchiát pocskondiázó szólásokat harsogott. Ilyen, és ehhez hasonló, a spanyol semlegességgel nem összeegyeztethető tevékenységek engedélyezése egy keményebb hangú angolszász fellépést vont maga után, mely főleg Spanyolország gazdasági helyzetére nézve volt negatív hatással.

Mussolini képviselete miatti első figyelmeztetésre csak 1944 májusában, tehát csak néhány héttel Róma eleste előtt került sor, igaz, hogy ekkor is csak szóban történt a külügyminisztérium fellépése. Jordana behívatta Morrealét a minisztériumba, ahol kifejezte a spanyol kormány „*mély nemtetszését*” az ügynök olasz királyt és a kormányt gyalázó propagandatevékenysége miatt.

⁴² AMAE, R.2193. Exp. 25. Madrid, 1944. június 27., A spanyol külügyminisztérium Morrealénak.

⁴³ Aldo Albónico: i. m. 248.

⁴⁴ AMAE, R.1912. Exp. 5. Madrid, 1943. november 25. Az Olasz Kir. Nagykövetség szóbeli jegyzéke a spanyol külügyminisztériumnak (1935. sz.)

Jóllehet Morreale bizonygatta, hogy semmi köze az említett kiadványokhoz, a gyalázkodó közlönyök hangneme némileg változott a beszélgetés után.

A szövetséges nyomás hatására a spanyol kormány végül úgy döntött, hogy határozott lépést tesz a szociális köztársaság ügynökei ellen: elrendelte a tangeri *Dante Alighieri Olasz Kultúrintézet* bezárását. Jordana nehéz helyzetét jól mutatja, hogy az előbb említett lépéssel ugyan engedtek az angolszász követeléseknek, azonban ez az intézkedés a kétarcú diplomácia másik oldaláról is heves reakciót váltott ki. A szociális köztársaság válaszképpen elrendelte a bolognai spanyol *Colegio de San Clemente* intézet bezárását, mely – a római ideiglenesen megbízott ügyvivő körülményeit tekintve – igen nehéz diplomáciai helyzetbe hozta a spanyol külügyet.⁴⁵

A hivatalos olasz képviselő és az angolszász diplomaták többszöri felszólítására Jordana tett bizonyos lépéseket Morreale és köre tevékenységének a beszüntetésére, azonban mint láthattuk, ezek az intézkedések lassúak és gyengék voltak, s általában nem lépték túl a szóbeli figyelmeztetés határait.

8.3. Tiltakozás az RSI ügynökeinek illegális spanyolországi tevékenysége ellen Jordana külügyminisztersége alatt

A Morreale vezetése alatt álló Olasz Szociális Köztársaság képviselőtének illegális tevékenységei az angolszász diplomaták és Paulucci di Calboli többszöri heves tiltakozását váltották ki 1943-1945 között. Ugyan Gómez-Jordana többször is ígéretet tett az olasz fasiszta ügynökök tevékenységének korlátozására, azonban a semlegességért kardoskodó spanyol külügyminiszter egyedül kevés erővel bírt, hogy akaratát érvényesíteni tudta volna.⁴⁶ A Falange, valamint a kormányon belüli tengelyszimpatizáns miniszterek még mindig elegendő befolyással rendelkeztek ahhoz, hogy a fasiszta képviselő szinte zavartalan működését biztosítsák. Sem Paulucci, sem az angolszász nagykövetek tiltakozásai, sem a Morreale által képviselt fasiszta képviselő radikalizmusa nem győzte meg a spanyol vezetés ingadozását. Valójában az Olasz Szociális Köztársaság fennállásáig, tehát 1945 áprilisáig nem történtek határozott lépések a kettős olasz képviselőből adódó problémák felszámolására. A spanyol politika állásfoglalását addig igyekezett késleltetni, amíg csak lehetett.

A spanyol kormány ambivalens magatartásáról hűen árulkodnak, azok az iratok, melyek Paulucci di Calboli, Hayes és Hoare tiltakozását dokumentálják. Korábban ezekre már részben utaltunk, azonban a probléma mélyebb megismeréséhez nélkülözhetetlen ezek rendszerezett bemutatása.

⁴⁵ Javier Tusell, Genoveva García Queipo de Llano: i. m. 254.

⁴⁶ Francisco Gómez-Jordana Souza: i. m. 227-233.

Az olasz monarchia legális képviselőjét ellátó Paulucci helyzetét nemcsak a szövetségesektől való anyagi és politikai függés nehezítette, hanem a Morreale által kiépített hálózattal is meg kellett küzdeni. A spanyol kormány ez utóbbi szervezettel szemben tanúsított toleráns magatartása miatt az olasz király hivatalos képviselői nem ritkán sokkal elszigeteltebbnek, és cselekvésükben korlátozottabbnak érezhették magukat, mint a Mussolini képviselőjét felvállaló volt malagai konzul és munkatársai.

Paulucci az *RSI* képviselőjével szembeni határozott elutasító magatartást szeretett volna elérni a spanyol kormánytól, vállalkozása azonban, mint látni fogjuk, nem volt túl sikeres. Már 1943 szeptemberében egy Badogliótól kapott levélben azt az utasítást kapta, hogy igyekezzen ellenőrzése alá vonni azokat a *disszidens* góccokat, melyek az akkor éppen formálódó Mussolini-képviselő bázisaivá alakultak át.⁴⁷ A diplomata ugyan beszámolt az egyes városokban kialakuló Mussolini-szimpatizáns megnyilvánulásokról, azonban összességében a helyzetet ekkor még nem tekintette aggasztónak, különösen azért nem, mert Jordánától is azt a megnyugtató választ kapta, hogy a spanyol kormány továbbra is az olasz király hivatalos képviselőjét fogja csak elismerni. A spanyol kormány jóindulatát azonban Paulucci nem tapasztalhatta a spanyol közvélemény egyes szektoraiban. Nyilvánvaló okok miatt falangista körök határozottan a kormány döntése ellen foglaltak állást, s a hivatalos olasz kormány igen negatív megítélést kapott a spanyol sajtóban is. A Falange ellenőrzése alatt álló újságok, jóllehet a kommentároktól általában tartózkodtak, mégis leginkább a német forrásokból származó híreket és fényképeket emelték ki, melyekből a spanyol közvélemény csak torz képét kaphatta a valóságnak. Paulucci ennek kapcsán többször is felszólította Jordánát, hogy hozza meg a szükséges intézkedéseket annak érdekében, hogy a sajtóorgánumok elfogulatlan és Olaszország irányába tisztelettudóbb hangot képviseljenek. Jordana ígéretet tett erre vonatkozólag, valamint Pauluccinak azt is sikerült elérnie, hogy „*Mussolini rádióban sugárzott és az újságokban közölt beszédéből töröljék azokat a mondatokat, melyek sérthetik őfelsége személyét, a Savoya dinasztiát, vagy a királyi kormányt*”.⁴⁸

A *disszidens* fasiszta képviselő tevékenységének bemutatásakor már utaltunk olyan röplapok és kiadványok spanyolországi terjedésére, melyek az olasz monarchiát és a törvényes kormányt támadták. Paulucci többször felszólította a spanyol külügyminisztériumot, hogy akadályozza meg az említett propagandatermékek kiadását és terjesztését, azonban úgy tűnt, hogy – Jordana ígéretei ellenére – nem történtek komolyabb lépések ebben az ügyben sem. Az olasz diplomáciai képviselő személyzetét ért atrocitások nyomán Paulucci hangvétele még kategorikusabb lett a spanyol külügyminisztériumnak írt

⁴⁷ *DDI*, X. sorozat, I. kötet, 11. (14. dok.) Brindisi, 1943. szeptember 23., Badoglio Paulucci di Calbolinak.

⁴⁸ *ASMAE, Serie Affari Politici 1931-45*, Spagna, b. 64. Madrid, 1943. szeptember 25., Paulucci di Calboli Badogliónak (8548/3056. sz.)

jegyzékében, kijelentve, hogy ha a spanyol hatóságok nem hoznak azonnal megfelelő rendelkezéseket a hivatalos olasz képviselő tagjainak védelme érdekében, akkor az olasz kormány minden incidensért a spanyol kormányt lesz kénytelen felelősnek tartani, tekintve, hogy a diplomácia szabályai szerint az említett személyeknek a spanyol kormány különleges védelmét kell élvezniük.⁴⁹

A fasiszta propaganda 1944 tavaszán sem vesztett erejéből Spanyolországban. Az említett Badoglio-, és monarchia-ellenes pamfletek nemcsak hogy megjelenhettek, de ráadásul az *Arriba* nyomdájában láttak napvilágot. Paulucci jól tudta, hogy a „*Sötét erők működésben*” című kötet és más kiadványok nem jelenhettek volna meg a spanyol belügyminisztérium előzetes engedélye nélkül, s ez tovább növelte az olasz diplomata haragját. Miután az említett kötet már napvilágot látott, Paulucci arra kérte a külügyi államtitkárt, hogy legalább korlátozzák annak terjesztését. Ennek ellenére a borítóján Badoglio arcképét viselő könyvecskét minden könyvesboltban, sőt még utcai árusoknál is meg lehetett venni.⁵⁰

A spanyol külpolitika határozatlan magatartása miatt Paulucci 1944 nyarán ismételt szóbeli jegyzékben adott hangot Jordana előtt elégedetlenségének. Az olasz diplomata felszólította a külügyminisztert, hogy haladéktalanul rendelje el a spanyol területeken tevékenykedő fasiszta ügynökök kiutasítását.⁵¹ Az 1944-45 során folytatódó tiltakozások azonban kifejezték, hogy Jordana alatt nem oldódott meg a probléma.

Paulucci gyakori levelei, táviratai és szóbeli jegyzékei azt mutatták, hogy erőfeszítéseinek – talán Jordanát leszámítva – nem sokan szenteltek figyelmet a spanyol külügyminisztériumban. 1944 augusztusáig Jordana igyekezett a hivatalos olasz képviselő érdekében állást foglalni, azonban egyedül nem tudta akaratát érvényesíteni az *RSI* ügynökeivel szemben, akiknek tevékenységét minden spanyol hatóság nemcsak hogy eltűrte, de sokszor segítette is.

A spanyol kormány hivatalosan tehát a Badoglio-képviselőt fogadta el, azonban nem titkolta Mussolini képviselőével szembeni jóindulatát és toleranciáját sem. Hayes nagykövet erre az ambivalens helyzetre, egy bizonyos türelmi idő után, már konkrét választ követelt a spanyol külügyminisztertől. Jordana ekkor elismerte, hogy Eugenio Morreale az Olasz Szociális Köztársaság ügynökeként tevékenykedik Madridban, hozzátéve, hogy kormánya se *de facto*, se *de jure* nem ismerte el Mussolini kormányát. Morreale tevékenységének

⁴⁹ AMAE, R.1912. Exp. 5. Madrid, 1943. november 25., az Olasz Kir. Nagykövetség szóbeli jegyzéke a spanyol külügyminisztériumnak (1935. sz.)

⁵⁰ AMAE, R.2193. Exp. 25. Madrid, 1944. május 1., Paulucci di Calboli José Pan de Soralucénak.

⁵¹ Uo. 1944. június 30., az Olasz Kir. Nagykövetség szóbeli jegyzéke Jordanának (458. sz.)

„megtűrését” pedig azzal indokolta, hogy Spanyolország kapcsolatai nem szakadhatnak meg azokkal az Észak-Olaszországban élő spanyol állampolgárokkal, akik közigazgatásilag az RSI területén tartózkodtak. Ezen szempontot mérlegelve tolerálja a spanyol kormány a nevezett fasiszta tisztviselő spanyolországi tevékenységét – hangzott Jordana diplomatikus indoka.⁵²

A szövetséges hatalmak diplomatáiból talán a leghevesebb tiltakozást a német külügyminisztérium 1944 elején kiadott közleménye váltotta ki. A berlini spanyol követ, Ginés Vidal január 6-i jelentésében arról tájékoztatta kormányát, hogy december 29-én két hírt kapott Mussolini kormányának állítólagos spanyol elismeréséről. Az első hír szerint *„a római sajtó közölte, hogy Madrid elismerte a fasiszta köztársasági kormányt és, hogy a 'Messaggero' kommentárja szerint tévedtek, akik azt feltételezték, hogy Franco hátat fordítana Mussolininak és Hitlernek, és a szövetségesekhez kezdene közeledni.”* A másik hír az elsővel némileg ellentmondásban volt. E tájékoztatás szerint az amerikai államtitkár, Cordell Hull egy sajtótájékoztatón azt közölte, hogy Washingtonnak nincs tudomása arról, hogy Madrid valóban elismerte volna az észak-olasz bábkormányt. Ehhez a két hírhez csatlakozott még a német külügyminisztériumban december 29-én rendezett sajtókonferencián elhangzott információ, melyet a külügyi szóvivő egy újságíró kérdésére adott. Schmidt szóvivő válaszával, mely szerint a spanyol kormány részéről megtörtént Mussolini hivatalos elismerése, a Rómából érkező híreket erősítette meg. Ginés Vidal csodálkozását fejezte ki az ügy kapcsán, mivel a *„Wilhelmstrasse általában nem szokta megelőzni Berlin szövetségeseinek és barátainak diplomáciai kommunikációját”* – írta a diplomata. Vidal jelentésében felidézi a Fülöp-szigeteki Laurel-kormány elismerése kapcsán kialakult kényes diplomáciai helyzetet, amikor *„annak ellenére, hogy Tokió nyilvánosságra hozta az említett táviratot, úgy értelmezve, hogy az egyet jelentett a Fülöp-szigeteki kormány elismerésével, a német sajtó ezt nem közölte, mivel Madrid nem erősítette meg a Tokióból eredő híreket.”* A spanyol diplomata tapasztalata tehát az volt, hogy a német külügyminisztérium általában körültekintően viselkedett kockázatos diplomáciai kérdésekben. Mussolini esetében azonban Vidal véleménye szerint *„a Wilhelmstrasse olyan meggondolatlanul járt el, mely általában nem szokása”*, és ezzel a németek olyan módszert vetettek be Spanyolországgal szemben, melyre korábban nem volt példa.⁵³

A januári német kommunikáció a spanyol-amerikai és a spanyol-brit kapcsolatokra kétségtelenül negatívan hatott. Hayest már nem nyugtatta meg Jordana garanciája arról, hogy kormánya csak az olasz monarchista képviselőt ismeri el, mivel a tények mást mutattak, mint a szavak. Az amerikai diplomata január 21-én kelt jegyzékében Morrealét illegális terrorakciókkal, és a legitim

⁵² Carlton J. H. Hayes: i. m. 246, 206-207, 297.; MOL, K63, 280. cs. 29. Madrid, 1943. november 1., Ambró Ghyczynek (53/pol.-1943.) MOL, K63, 280. cs. 29/1. Madrid, 1943. október 20., Ambró Ghyczynek (52/pol.-1943.)

⁵³ AMAE, R.2193. Exp. 25. Berlin, 1944. január 6., Ginés Vidal Jordanának (3. sz.)

olasz kormány, valamint a szövetségesek érdekeinek a megkárosításával vádolta meg. Ennek értelmében Washington egyértelműen elvárta, hogy a spanyol kormány utasítsa ki Morrealét az országból.⁵⁴ Azonban Jordana minden igyekezete kevés volt ahhoz, hogy ezt megvalósítsa. Hayes az augusztusban kinevezett Lequericát is tovább ostromolta tiltakozó jegyzékeivel.

A brit kormány madridi képviselője, olasz és amerikai kollégáival egyeztetve, ugyancsak többször hangot adott nemtetszésének és tiltakozásának a spanyolok Olaszországgal szemben kialakított kettős diplomáciája kapcsán. Hoare több levele és szóbeli jegyzéke közül érdemes kiemelni azt az 1944 nyarán, Róma szövetségesek kezére kerülése utáni hetekben kelt iratot, mely jól összefoglalja az angol diplomácia 1943 októbere óta, az észak-olasz fasiszta képviselő által folytatott tevékenységek megakadályozására tett erőfeszítéseit. E „vádirat” szerint Spanyolországban 16 fasiszta konzuli képviselő tevékenykedett, illetve csak Madridban négy attasé-hivatal, egy sajtóiroda, valamint egy olasz szabadidőközpont, de az olasz fasiszta párt irányítása alatti egyéb szervezetek is fennmaradtak. Mintegy ultimátumként a brit követ ehhez a leveléhez egy olyan listát is csatolt, mely több mint negyven fasiszta személy nevét tartalmazta, kérve Jordánát, hogy tegyen meg mindent annak érdekében, hogy a listán szereplő olasz egyéneket mihamarabb kiutasítsák Spanyolországból. Hoare a listán külön megjelölte azokat a személyeket, akiket az angol diplomácia különösen veszélyesnek ítélt, tekintettel arra, hogy ezek már az olasz kapituláció előtt is végeztek kémtevékenységet spanyol területen, és ezt az aktivitásukat 1943 szeptembere után is folytathatták, minden különösebb nehézség nélkül. A spanyol hatóságok még arra is engedélyt adtak, hogy e csoport tagjai Spanyolország és Észak-Olaszország között szabadon utazhassanak.⁵⁵

8.4. A spanyol képviselő a monarchista Olaszországban

Miután Fernández Cuesta 1943 augusztusában távozott Rómából, a *Quirinale* melletti nagykövetség ügyeinek az intézését a már említett García Comín vette át. Comín először azt az utasítást kapta Madridtól, hogy térjen haza, azonban az ügyvivő mégis a maradás mellett döntött. Ennek egyik oka az volt, hogy a németek akadályozták a Svájc felé való távozást, másrészt pedig García Comín azt sem akarta, hogy az olaszországi Spanyol Nagykövetség teljesen képviselő nélkül maradjon. Emellett szólt az az érv is, hogy egyik semleges ország sem szüntette meg – egyelőre – olaszországi képviselőtét. Jordana végül beleegyezett az ügyvivő maradásába, azonban oly módon, hogy Comínt a Bolognában működő spanyol *Colegio de San Clemente* rektorának nevezte ki.

⁵⁴ Uo. Madrid, 1944. január 21. (1902. sz.), július 28. (2827. sz.) Hayes jegyzéke Jordanának.

⁵⁵ AMAE, R.2193. Exp. 25. Madrid, 1944. június 26., Hoare Jordanának.

Ezzel a tisztséggel párhuzamosan Comín megtarthatta a diplomáciai előjogait, ügyvivőként is tovább működhetett.⁵⁶ Az olasz fegyverszünet megkötése, valamint a Badoglio-kormány fővárosból való elmenekülése után a spanyol ügyvivő táviratban tájékoztatta Madridot a kaotikus római helyzetről. Jóllehet az ügyvivő és a Spanyol Nagykövetség személyzete Rómában maradt, a hivatalos olasz kormány távoztával „eltűnt” az a testület, mely előtt a külföldi képviseletek diplomatái akkreditálva voltak.

A római zűrzavart kihasználva Jordana egyik első utasítása a spanyol ügyvivő számára az volt, hogy Comín kísérelje meg visszaszerezni az olasz külügyminisztériumtól azokat az 1936-tól keltezett iratokat, különös tekintettel az 1939-1941 közötti esztendőkre, melyre a megszálló németek rátalálhatnak az olasz fővárosban, és melyek valamilyen módon kompromittálhatták volna Spanyolországot. Comín a spanyol külügyminiszter utasítására a vatikáni spanyol követen, Domingo de las Bárcenason keresztül arról informálódott, hogy *„az irattárak 'kitakarítása' után a külügyminisztérium vezető tisztségviselői szerint a németek már nem találhatnak ott semmi érdekeset, mivel [az iratokat] még időben elégették, vagy külföldre (Svájcba, Portugáliába, Spanyolországba) szállították, illetve Rómán kívül rejtették el.”*⁵⁷

A Rómában uralkodó káosz megakadályozta a követség személyzetét, hogy feladataikat eredményesen ellássák. Comín Madridot az olasz kapituláció bejelentése után egy héttel arról tájékoztatta, hogy sem a sajtóattasé, sem a tudósítóként kihelyezett spanyol újságírók nem tudják végezni munkájukat részben pénzügyi okok, részben az olasz politikai helyzet nyomán kialakult nehézségek miatt.⁵⁸ A német megszállással és az észak-olasz bábkormány felállásával a római követség még több nehézséggel találta magát szembe, ennek ellenére Comín nem hagyta el a fővárost.

A már említett szentszéki spanyol diplomata, Bárcenas, Madrid utasítására igyekezett mindenben az olasz kormány melletti hivatalos spanyol képviseletet ellátó García Comín segítségére lenni. A vatikáni követ szeptemberi táviratában attól való félelmének adott hangot, hogy a németek esetleg a pápai székhely megszállására készülnek. A római rádió hírei leginkább a Vatikán védelme alatt álló diplomatákban keltettek riadalmat, de a Szentszék falain kívül is nagy volt a nyugtalanság.⁵⁹ Bárcenas szerette volna, ha a bizonytalan helyzet előtt több spanyol állampolgár – akik közül többen diplomáciai feladatokat is elláttak – Spanyolországba tudott volna visszatérni. Az ő esetükben a diplomata általában családi, vagy egészségi okokra hivatkozva szerette volna megszervezni hazatelepítésüket. Több tisztviselő azonban maradási szándékát nyilvánította ki Bárcenas előtt. Közöttük találhatjuk a követség kereskedelmi megbízottját, Llerát,

⁵⁶ Javier Tusell, Genoveva García Queipo de Llano: i. m. 250-251.

⁵⁷ *DIHGF*, IV. kötet, 405-406. Madrid, 1943. szeptember 15., Jordana García Comínnek.

⁵⁸ Uo. 406. 1943. szeptember 15., García Comín Jordanának.

⁵⁹ Uo. 406-407. 1943. szeptember 17., Bárcenas Jordanának.

valamint egy bizonyos Forns névvel említett tisztviselőt, akinek beosztását Bárcenas nem fedte fel, azonban ez utóbbit is úgy említi, hogy Llerával együtt tevékenységük még hasznos lehet mind a követség, mind a konzulátus számára.

A diplomatatestület tagjai közül Bárcenas García Comínt tartotta a legmegfelelőbb személynek a követség ügyeinek intézésére, azt tanácsolva Jordanának, hogy „engedélyezze számára a Rómában maradáást, addig, amíg anyagilag ez megoldható.” Abban az esetben azonban, ha távoznia kellett volna az olasz fővárosból, Bárcenas azt tanácsolta, hogy Bernbe helyezték át az ügyvivőt, ahonnan minél hamarabb vissza tudna térni, ha a körülmények ismét megfelelőek lesznek.⁶⁰

Erre azonban nem került sor, a spanyol ügyvivő a delegáció több tagjával együtt, egyelőre a helyén maradhatott az olasz fővárosban. A követség rendőrségi megbízottja szeptemberben egy részletes jelentésben foglalta össze a fasizmus júniusi bukása óta eltelt történéseket, különös tekintettel a szeptember 8-i kapituláció nyilvánosságra hozatala és Mussolini kiszabadítása óta kialakult helyzetre. Róma státusát talán a legszemléletesebben a megbízott alábbi mondata illusztrálta: „*Nem volt hadsereg, nem volt kormány és nem volt nép*” – írta a fegyverszünetet követő 48 óráról. A morális és a polgári erények teljes hiánya teremtette káoszt a beszámoló szerzője a „*madridi július 18-hoz*” hasonlítja, azzal a különbséggel, hogy az olaszokból hiányzott az a forradalmi határozottság, ami a spanyol felkelést jellemezte. A német megszállás után szeptember 11-től látszólag normalizálódott Rómában az élet, azonban minden postai küldeményt, minden táviratot és telefonbeszélgetést a náci ellenőriztek. A német propaganda széles körben terjesztette Mussolini kiszabadításának a hírért, ennek ellenére a római közvélemény közömbösen fogadta az információt. Sokan úgy gondolták, hogy a Duce szabadulásának a híre csak a náci propaganda része, és valójában nem igaz, mivel a bukott diktátor – szerintük – már napok óta halott volt. Mussolini rádióbeszéde ugyan eloszlatta a kételkedő gyanúját, azonban sem a Duce, sem az újjászülető fasizmus nem tudott kiváltani lelkesedést az olaszokból.⁶¹

A képviseltek bizonytalan helyzete ellenére ki kell emelni, hogy a vatikáni spanyol követséget érte talán a legkevesebb inzultus, és ez a képviselő volt az egyetlen, mely tudta tartani a kapcsolatot nemzeti kormányával mind táviratokon, mind futárpostán keresztül. Ez Németország a spanyol delegáció irányába tanúsított különös figyelmének volt köszönhető, melynek okát Bárcenas abban látta, hogy a németek el akarták kerülni Franco esetleges átállását a szövetségesek oldalára.⁶²

⁶⁰ Uo. 408. 1943. szeptember 17., Bárcenas Jordanának.

⁶¹ *DIHGF*, IV. kötet, 433-439. Róma, 1943. szeptember 21., a római Spanyol Nagykövetség rendőrségi megbízottjának jelentése.

⁶² Uo. 467-68. 1943. október 5., Bárcenas Jordanának.

Mind a római, mind a vatikáni spanyol követség kivételes helyzetéből adódóan García Comínnak és Bárcenasnak is többször szembe kellett néznie menedéket és diplomáciai védelmet kérők problematikus kérdésével. Erre vonatkozólag, a megszálló hatalommal való súrlódást elkerülendő, Jordana egyértelműen azt az utasítást adta, hogy a *Quirinale* melletti spanyol ügyvivő teljes mértékben tartsa magát távol ilyen ügyektől, míg Bárcenasnak és munkatársainak, bízva a követ nagy tapasztalatában és diplomáciai érzékében, nagy óvatosságot és körültekintést ajánlott a menedékkérelmek mérlegelésében.⁶³

García Comín az Olasz Szociális Köztársaság megalakulásakor egy szóbeli jegyzéken keresztül értesült a köztársasági külügyminisztérium felállításáról is, mely felszólította a nagykövetséget, hogy a leveleket az új székhelyre postázzák, valamint utasította Comínt, hogy tájékoztassa a spanyol képviselőt Észak-Olaszországban ellátó személyt is az új állam külügyminisztériumának a működésbe lépéséről.⁶⁴

García Comín egy bizonyos Manuel Lista⁶⁵ rendőrtisztól kapott helyzetjelentés alapján 1944 elején összefoglaló tájékoztatást adott Madridnak az általános olaszországi állapotokról. A politikai helyzetképből kiderül, hogy míg a Köztársasági Fasiszta Pártnak nem sikerült megszilárdítania a hatalmát, mivel nem sokan bíztak már hatékonyságában, addig a kommunista mozgalom egyre több hívet szerzett magának szerte Olaszországban. A kommunista párt „*csápjait a társadalom minden részére kivetette*”, és „*ereje egyre veszélyesebb*” – figyelmeztette Madridot a rendőrségi összefoglaló. Lista szerint az utóbbi hónapok merényleteiért és a nagyvárosokon végigsöprő sztrájkhullám miatt is a kommunista párt a felelős. A németek ellen indított szabotázsakciók azonban csak a nácik durván elnyomó reakcióját váltották ki. A hatékony erővel már nem rendelkező olasz hatóságok semmit sem tudtak tenni az ilyen atrocitások megakadályozására.⁶⁶

Amellett, hogy Comín Rómában látta el a spanyol ügyvitelt, folyamatosan tájékoztatva volt az észak-olasz helyzetről is. A fasiszta kormányról szintén Manuel Listától származtak az ügyvivő azon információi, melyek Madridba is eljutottak. A rendőrtiszt úgy ítélte meg, hogy Észak-Olaszországban viszonylag normalizálódott a helyzet. Ugyan összetűzésekre már többször is sor került a megszálló németek és az olasz partizánok között a bábáram fennhatósága alá tartozó zónában is, azonban a nácik egyelőre az ellenőrzésük alatt tartottak mindent. Az észak-olasz közvéleménynek ugyan csak minimális hányada bízott a szociális köztársaság sikerében, mégis sokan meg voltak győződve arról, hogy a szövetségesek nem fognak eljutni Észak-Olaszországba. Lista ez utóbbi

⁶³ Uo. 469. 1943. október 7., Jordana Bárcenasnak.

⁶⁴ AMAE, R.1180. Exp. 5. Róma, 1943. november 18., García Comín Jordanának (501. sz.)

⁶⁵ Morten Heiberg: i. m. 209.

⁶⁶ AMAE, R.1180. Exp. 6. Róma, 1944. január 25., García Comín Jordanának (45. sz.)

meggyőződéssel magyarázta azt, hogy Mussolini államában viszonylag nyugodtabb állapotok uralkodtak, mint Rómában. A rendőrtiszt beszámolt még az északi régióban működő kiterjedt szövetséges kémhálózatról is.⁶⁷

Mivel Rómában García Comín személyében csak ügyvivő látta el a spanyol képviseletet, az olasz kormány 1944 elején már szót emelt annak érdekében, hogy a két ország közötti diplomáciai kapcsolatok minél hamarabb rendeződhessenek.⁶⁸ Annak ellenére, hogy Paulucci jól látta a diplomáciai viszony rendezésének akadályait, ő maga is szorgalmazta, hogy a spanyol kormány küldjön követet az olasz királyi kormány mellé. Doussinague azonban az olasz királyi kormány kérését még korainak tartotta. Fernández Cuesta maradt tehát a hivatalosan akkreditált spanyol diplomata, ténylegesen azonban a nagyköveti poszt egészen 1945 májusáig betöltetlen maradt.

8.5. Spanyol képviselet a „*disszidens*” Olaszországban: Fernando Chantal

A spanyol kormány diplomáciai manővereinek köszönhetően az *RSI* területén élő spanyolok nem maradtak képviselet nélkül. Érdekeik védelmét a milánói konzul, Fernando Chantal vállalta magára, aki utasításait egyrészt Madridtól, másrészt a szentszéki spanyol diplomatától kapta. Bárcenas tehát nemcsak García Comín segítségére volt, de igyekezett tartani a kapcsolatot a *disszidens* kormány területén élő spanyol konzulátusi testülettel is. Bárcenas október 24-én arról tájékoztatta a Mussolini-kormány hatáskörébe tartozó területen maradt spanyol tisztviselőt, hogy – tekintettel arra, hogy a madridi kormány hivatalosan nem foglalt állást a fasiszta köztársaság elismerése mellett – Chantal csak mint milánói spanyol konzul szerepkörben, és kizárólag élőszóban léphet kapcsolatba az Olasz Szociális Köztársaság külügyminisztériumával, de semmilyen esetben sem vállalhat fel olyan funkciókat, melyek egy hivatalos diplomata hatáskörébe tartoznának. Arra is utasította Chantalt, hogy – néhány elengedhetetlen, kisebb helyváltoztatást leszámítva – ne hagyja el a lombard fővárost.⁶⁹

A konzulnak kezdetben két feladatkört kellett betöltenie: egyik tevékenysége az északi régióban élő spanyolok védelme és érdekeinek a képviselete volt, a másik feladata pedig abban állt, hogy folyamatosan tájékoztatnia kellett Madridot az Olasz Szociális Köztársaságban kialakult helyzetről. Chantalnak tehát igen bizonytalan helyzetben kellett munkához látania egy olyan, németek által megszállt régióban, melynek olasz lakossága határozottan antifasiszta és náciellenes meggyőződésű volt. A lakosság az angol rádióállomások olasz nyelvű adásait hallgatta titokban, arra várva, hogy a szövetségesek kiűzzék a németeket

⁶⁷ Uo. Róma, 1944. május 5., García Comín Jordanának (162. sz.)

⁶⁸ *DDI*, X. sorozat, I. kötet, 144-145. (121. dok.) Brindisi, 1944. január 14., Marchiori Prunasnak.

⁶⁹ AMAE, R.2193. Exp. 25. Róma, 1943. október 24., Bárcenas Chantalnak (154. sz.)

hazájukból. Chantal arról is beszámolt, hogy sokan inkább vállalták a kockázatot, és megkíséreltek Svájcba menekülni. A németellenes hangulat dacára Chantal *igen korrektnek* ítélte meg a megszálló németek viselkedését. Ez alól kivétel volt a náci zsidókkal szemben tanúsított magatartása, akiket folyamatosan üldöztek. Egy spanyol zsidót is – Chantal *Covo* vezetéknevvel említi – a németek tartóztattak le, azonban a konzul közbenjárására a náci bocsánatot kértek, ígéretet téve az említett spanyol zsidó szabadon engedésére. Ilyen egyedi eseteket leszámítva, általában a spanyol állampolgárokat nem érték atrocitások a fasiszta uralom alatt lévő tartományokban, mégis többen közülük a hazatelepülést választották volna. Chantal a genovai spanyol konzulátus segítségét kérve, igyekezett mihamarabb megoldást találni a hazatelepítésre várakozó spanyolok ügyére.⁷⁰

Chantal, tartva magát Bárcenas utasításaihoz, egészen 1944 nyaráig tartózkodott attól, hogy formális kapcsolatba lépjen a salòi fasiszta kormánnyal. Igyekezett tartani a kapcsolatot a hatáskörébe tartozó tartományi prefektusokkal, és bizonyos ügyekben tárgyalnia kellett a német hatóságokkal is. A spanyol konzul azonban júliusban már nem tudta elkerülni a közvetlen kapcsolatot a fasiszta kormány külügyminisztériumával. A miniszteri funkciókkal is felruházott külügyi államtitkár, Mazzolini gróf üzenetére Chantalnak a Milánótól 120 km-re található Salòba kellett utaznia. A spanyol konzul tartott attól, hogy Mazzolini azért hívatta, hogy kormánya spanyol részről történő hivatalos elismerésének kényes kérdését vesse fel előtte, azonban az államtitkárnak nem ez volt az indoka. Nagy volt Chantal meglepődése, amikor megtudta, hogy látogatásának igazi oka az volt, hogy Mussolini akart vele találkozni. A spanyol konzult még aznap délután fogadta a Duce. Első találkozásukkor Chantal egy „*lecsúszott Nagy Embert*” ismerhetett meg, akiről az alábbi jellemzést küldte Jordanának: „*A diktátor elveszítette korábbi külsejét: lefogyott és megöregedett; hangja inkább tompa, tekintete nyugodt volt. A beszélgetés során csak akkor tért vissza szemébe a ragyogás, mint valami elektromos szikra, amikor unokáiról és Edda lányáról beszélt, majd tekintete újból lenyugodott. Állkapcsa előretolásának jellegzetes gesztusa, melyet annyiszor láttunk a fényképeken is, eltűnt.*”⁷¹

Az ötven perces beszélgetés elején kölcsönös udvariassági formulák hangzottak el: Mussolini kifejezte rokonszenvét a spanyol nép és a Caudillo iránt, Chantal pedig a polgárháború alatti olasz segítségért mondott hálát az olasz vezérnek. Néhány családi tartalmú kitérő – a Svájcba menekült Edda és a Ciano-unokák sorsa iránti aggodalma kifejezése – után tért rá Mussolini a meghívás igazi okára. A bukott diktátor néhány napja egy Spanyolországba induló bizottság ügyében akart információkat kérni a spanyol konzultól. Egy bizonyos Bianchi úr vezetése alatt álló, filmművészettel kapcsolatos kérdések megtárgyalása miatt útnak indult csoportról Mussolininak nem volt semmilyen híre, s attól tartott, hogy útközben baleset érte őket.

⁷⁰ AMAE, R.2193. Exp. 25. Milánó, 1943. október 27., Chantal Bárcenasnak.

⁷¹ AMAE, R.2193. Exp. 25. Milánó, 1944. július 8., Chantal Jordanának.

Chantal valóban emlékezett a csoportra, hiszen a bizottság tagjainak személyesen adta ki az egy hónapra érvényes vízumot, miután a kulturális minisztérium vezetője, Manzoni gróf olyan nagy kitartással kérvényezte az engedélyt. Jóllehet a miniszter kérdésben tanúsított állhatatossága már némi bizalmatlanságot ébresztett a spanyol konzulban, azonban Chantal mégsem feltételezte, hogy maga a Duce lenne érdekelt az említett bizottság ügyében. Chantalnak végül tudomására jutott, hogy Mussolini fokozott érdeklődését az okozta, hogy a bizottság két hölgy tagja, „*akik mint Bianchi úr és Mancini úr feleségeiként szerepeltek, nem mások, mint a híres Petacci nővérek, akiket Mussolini el akart innen távolítani*”, s kiknek a Ducéhez fűződő botrányos kapcsolatáról igen sokat lehetett már hallani.

Chantal ígéretet tett Mussolininak, hogy igyekszik híreket szerezni a bizottság tagjairól, s ennek kapcsán – tekintve, hogy a német hatóságokon keresztül történő információáramlás lassú és kevésbé volt biztos – kérte Jordánát, hogy tájékoztassa őt az utasok belépésének dátumáról, hogy „*megnyugtathassa[m] a Duce lelkét.*”

E személyes indíttatású kérésen kívül más, politikával, vagy háborúval kapcsolatos téma nem vetődött fel a látogatás során, s a spanyol konzul – mivel felettesétől erre vonatkozólag nem kapott utasítást – nem is hozott szóba ilyen kérdéseket. Azonban Chantal hangot adott Jordana előtt nem alaptalan aggodalmának is: „*Attól tartok, hogy akármikor Spanyolországba szülő vízumot kérhetnek tőlem akár a Duce családjának is, mint ahogy ezt már említettem nagyméltóságodnak. [...] Egyre inkább elgondolkoztat, hogy talán Mussolini kedvessége is azért van, hogy előkészítse ehhez a talajt*”⁷² – írja.

A beszámoló záró részében Chantal említést tesz még az ország folyamatos bombázásáról, mely nagyon demoralizálta az olaszokat. A passzívan ellenálló polgári lakosság ekkor már csak az angolok érkezésére várt. Az olasz-német hatóságok közötti kapcsolatokat is igen rossznak minősíti Chantal, s véleménye szerint a két szövetséges mentalitása annyira különböző volt, hogy az a legcsekélyebb megértést is nehezítette.

A Petacci család ügye Chantal előbb idézett jelentésével azonban nem zárult le. A spanyol konzulnak szeptemberben ismét intézkednie kellett egy kényes kérdésben, melyről jelentését Jordana halála miatt már Lequericának tette meg. Az augusztusban kinevezett új spanyol külügyminisztert is, mint látni fogjuk, folyamatosan tájékoztatta Chantal az észak-olasz helyzetről.

Összegezve tehát, Franco számára a fasizmus bukása hasonló horderejű esemény volt, mint 1940 nyarán Olaszország hadba lépése. Akkor még úgy látszott, hogy Mussolini iránya követni való példa lehet a spanyol vezetők szemében, 1943 után azonban már kerülendő modellként tekintettek a fasiszta Olaszország külpolitikájára. A spanyol államfő *lavírozása* továbbra is a felszínen tudta tartani kormányát, s a hintapolitika, úgy tűnt, ismét jó választás volt. Franco García Comín személyében rendelkezett Rómában egy hivatalos ügyvivővel, aki

⁷² Uo.

egy „hiányzó” kormány mellett látta el feladatát, de szintén megtartotta a hivatalos konzuli címmel rendelkező, Milánóban székelő Chantalt is, akin keresztül a *disszidens* Mussolini- állammal is kiépítette Spanyolország a kapcsolatát. Mint láthattuk, olasz részről Madridban működésben maradt a Badoglio-kormányt képviselő hivatalos követség Paulucci di Calboli vezetésével, ezzel párhuzamosan azonban Morreale jelenlétének és tevékenységének „megtűrésével” Mussolini képviselete is működhetett Spanyolországban. E kettősség mellett Franco azonban – köszönhetően Jordana külügyminiszter politikájának, valamint az angolszász diplomaták felől érkező fokozott nyomásnak – egyre inkább országa semlegességére helyezte a hangsúlyt megnyilatkozásaiban.

9. A KETTŐS DIPLOMÁCIA MANŐVEREI ÉS AZ OLASZ SZOCIÁLIS KÖZTÁRSASÁG AGÓNIAJA

Az 1943 szeptemberében létrejött Olasz Szociális Köztársaság már megalakulásakor sem volt önálló. Ahogy De Launay megállapítja, az olasz fasiszta állam csak azon a személyes barátságon nyugodott, mely Mussolinit Hitlerhez fűzte.¹ De valóban barátság volt ez? Köztudott, hogy Mussolini kiszabadítása után már csak arra vágyott, hogy visszavonuljon a politikai szerepléstől, s vágyának többször is hangot adott.² A szeptember 14-16. közötti, Rastenburgban rendezett Hitler-Mussolini találkozón azonban a Führer kijelentette, hogy a „*fasizmus Ducéja*” még nem vonulhat vissza. A német diktátornak erre két indoka is volt: egyik a háború, melyet meg akart nyerni, a másik a bosszú, mely a fasizmus árulói ellen irányult. Mussolini hiába mondta, hogy ő soha nem lesz *egy* Quisling, Hitlernek már konkrét forgatókönyve volt az események koordinálására.³

Az önállósággal nem rendelkező új olasz állam, vagyis pontosabban a német vezetés egyik célja az olasz fasizmus árulói ellen indított bosszúhadjárat volt. Hitler már Mussolini kiszabadítása után két nappal a Duce elé tárta a Fasiszta Nagytanács lázadó tagjainak példás megbüntetésére vonatkozó terveit. A Führer szemében a legfőbb bűnös Ciano, a *négyszeres áruló* volt. Hitler szerint ugyanis Mussolini veje elárulta a hazáját, megtagadta a fasizmust, a Németországgal kötött szövetséget, valamint feladta saját családját is.⁴

A Führerrel szemben a megfáradt olasz vezér azonban egyáltalán nem tartotta szívügyének ezt a megtorlást. Goebbels ennek kapcsán meg is jegyezte *Naplójában*, hogy Mussolini árulóival szemben tanúsított passzív magatartása jól kifejezte a Duce korlátait, aki „*nem forradalmár abban az értelemben, mint a Führer, vagy Sztálin*”.⁵ Mussolini a fasizmus bukását kiváltó események értelmi szerzőinek a királyt, valamint a hadsereg vezetőit tartotta, és a Nagytanács *disszidens* tagjairól az volt a véleménye, hogy azok nem voltak tisztában indítványuk várható következményeivel. Cianóra, Bottaira, Federzonira és Grandira úgy tekintett, mint a királyi udvarból kiinduló manipuláció naiv eszközeire. Cianón pedig különösen nem akart elégtételt venni, hisz Edda lánya férje, és unokáinak az apja volt.⁶

A kezdeményezés azonban már régen nem Mussolini kezében volt. Nemcsak a németek, de a Köztársasági Fasiszta Párt tagjai is követelték egy különleges törvényszék felállítását, mely majd dönt Ciano és bűntársai sorsa felett. A németek

¹ Jacques De Launay: i. m. 125.

² Ormos Mária, Harsányi Iván: i. m. 152.

³ Santi Corvaja: i. m. 358.

⁴ Uo. 359.

⁵ Idézi Ormos Mária, Harsányi Iván: i. m. 153.

⁶ Santi Corvaja: i. m. 359.

októberben a veronai börtönbe szállították Cianót, aki bilincsbe verve várta, hogy a bíróság ítéletet mondjon felette.⁷ A Nagytanács 19 vádlottjából a németeknek csak hatot sikerült letartóztatni: Ciano mellett ítéletre várt még Giovanni Marinelli, Emilio de Bono, Tullio Cianetti, Luciano Gottardi és Carlo Pareschi.

A veronai perre, melynek legitimitását illetően erősen megoszlottak a vélemények, 1944. január 8-10. között került sor. Mussolini személyi titkárának, Giovanni Dolfinnak mondott kijelentéséből is kiderül, hogy a Duce mennyire nem értett egyet az elvakult bosszúval: „*Őn a tanúm rá, hogy mindenki között én vagyok a legkevésbé meggyőződve e per hasznosságáról, mely nem fog megoldani semmit*” – mondta titkárának. Valóban, a veronai perrel a németek, s leginkább Hitler bosszúszomját elégítették ki.⁸

A kirakatperben gyakorlatilag már a vádirat tartalmazta az ítéletet, s a vádlottak sorsa már a per elkezdésekor el volt döntve. A Fasiszta Nagytanács jelen lévő hat tagja közül ötöt halálra ítélték, Cianetti büntetéseként pedig 30 év börtönt szabtak ki. Ez utóbbi *áruló* számára a bíróság enyhítő körülménynek tekintette, hogy Cianetti egy nappal a Nagytanács gyűlése után Mussolininak írt levelében megbánta és visszavonta Grandi napirendi javaslatához való csatlakozását. Cianót, Marinellit, De Bonót, Gottardit és Pareschit január 11-én reggel a veronai Porta Catena mögötti lőtéren agyonlőtték, de a távol lévő 13 vádolt fasiszta fölött is kimondták a halálos ítéletet.

A veronai események hátterével és döntéshozásával széles irodalom foglalkozik, éppen ezért ennek összefoglalására nem vállalkozunk. Ami a per visszhangjából számunkra fontos lehet, az a spanyolországi fogadtatás bemutatása. Madrid García Comín beszámolójából kapott információkat a veronai történekekről.⁹ Mint ismeretes, a per teljes mértékben a németek kezdeményezésére indult, s az ő ellenőrzésük alatt zajlott le, és születtek meg az említett ítéletek. Ennek ellenére Comínnak információi voltak arról, hogy a német rendőrség kijelentette, hogy a vádlott fasiszta vezetők ügyébe a németek nem avatkoztak be, valamint, hogy a veronai per kizárólag az olaszok hatáskörébe tartozott. Ezt a kijelentést azonban cáfolta az a hír, mely szerint Hitler közölte parancsát Mussolinival: a vádlottakat el kell ítélni, és a lehető leggyorsabban ki kell végezni.

A római spanyol ügyvivő „*egy szavahihető emberre*” hivatkozva utal egy bizonyos levélre, melyet a per előtt a vádlott De Bono küldött egy ugyancsak meg nem nevezett római jogásznak. Ebben De Bono leírta, hogy Mussolini állítólag garanciát adott nekik, hogy szabadon lesznek bocsátva, s hogy a per pusztán formalitás. A Duce biztosította őket arról is, hogy a perrel csak Grandit – aki egyébként ekkor Portugáliában tartózkodott – akarják halálra ítélni, mivel őt

⁷ *DIHGF*, IV. kötet, 499. Róma, 1943. október (nap nélkül), Bárcenas Jordanának. Mivel egyes források szerint Ciano október 19. óta tartózkodott a Scalzi börtönben, Bárcenas levele ez után íródhatott. (Jacques De Launay: i. m. 156.; Santi Corvaja: i. m. 374.)

⁸ Idézi: Ormos Mária, Harsányi Iván: i. m. 159-161.

⁹ *AMAE*, R.1180. Exp. 6. Róma, 1944. január 25., García Comín Jordanának (45. sz.)

tartják egyedül felelősnek a július 24-25-i események miatt. Mint láttuk azonban a Duce garanciája – ha egyáltalán valóban létezett – nem teljesült.

García Comín már az említett januári jelentésében hírt adott a fasiszta köztársaság agóniájának kezdetéről. A Manuel Lista rendőrmegbízott által írt beszámolóval Madrid betekintést kaphatott a kaotikus észak-olasz helyzetbe, ahol a Köztársasági Fasiszta Pártnak minden igyekezete ellenére sem sikerült megszilárdítania a hatalmát. Az újjáéledő fasizmusra bizalmatlanul tekintő civil lakosság körében egyre több hívet szerzett a kommunista párt, melynek erejét Lista már veszélyesnek minősítette. A kommunisták sztrájkra agitáló szavának meg is lett az eredménye: több nagyüzemben – például a Pirelli, vagy az Alfa Romeo gyárában is – a munkások beszüntették a munkát, s a kommunista párt arra szólította fel a sztrájkolókat, hogy addig ne álljanak vissza a munkába, amíg követeléseiket nem teljesítik. Lista az alábbi feltételeket említi García Comínnak küldött beszámolójában: „1. az élelmiszer fejadagok növelése; 2. a fizetések százszázalékos emelése; 3. ruha-, és üzemanyag szétosztása; 4. a fasiszta párthoz nem kötődő munkások azonnali munkába helyezése; 5. a károsultak lakáshoz juttatása, valamint olcsó közlekedési eszközök biztosítása; 6. az osztályérdekeiket védő, letartóztatott munkások szabadon engedése; 7. visszatérés a normális viszonyokhoz a civil életben, az ún. 'takarodó' beszüntetése, valamint a német tisztviselők kivonása a gyárak hivatalaiból.” A manifesztum arra is figyelmeztette a munkásokat, hogy csak a munkaadóikkal tárgyaljanak, és semmi esetben se a német, vagy az olasz hatóságokkal.

Amikor azonban a németek tudomást szereztek a gyárakban kialakult góckról, megígérték a munkásoknak, hogy nagyrészt teljesítik követeléseiket, azonban ennek feltételeként a német rendőrség egyetlen órási sztrájkot sem fog engedélyezni a gyárakban. Fenyegetésképpen bejelentették, hogy aki nem veszi fel a munkát, azt a német katonai hatóságok elé fogják állítani. A munkásokat azonban nem félemlítették ezzel meg: szabotázsakciók és a német erőket célzó merényletek sora kezdődött meg a nagyobb észak-olasz városokban. Az erőszak azonban a németek megtorló intézkedéseit váltotta csak ki, melynek során több letartóztatásra és kivégzésre is sor került. A munkát beszüntető gyárakat német páncélosok foglalták el, s végül az üzemekben újra megkezdődött a munka. Lista kiemeli, hogy a német retorzióikkal szemben az olasz hatóságok nem léptek fel, tekintve, hogy a gyakorlatban semmi hatalommal nem rendelkeztek.¹⁰

A láncreakció beindult: a fasiszta rémtettek szították az ellenállást, míg az ellenállás fokozott megtorlást vont maga után. 1944 tavaszán kezdődő általános sztrájk eredményeként Észak-Olaszország szinte minden gyárában egyidejűleg állt le a munka. A harc két központja Torino és Milánó lett, de hamarosan Piemont, Lombardia, Liguria, Emilia, Veneto és Toscana tartományokban is sztrájkba léptek a munkások. A sztrájk március 8-i mérlege szerint mintegy 1.200.000

¹⁰ Uo.

munkás szüntette be a munkát, kifejezve tiltakozását a szociális köztársaság demagógiájával, valamint a megszálló német hatalommal szemben.¹¹

A megszállt Európa legnagyobb méretű munkabeszüntetése volt ez a megmozdulás, érdekes azonban kiemelni, hogy a korábban említett Lista erről teljesen másképpen számolt be a római spanyol ügyvivőnek. A rendőrmegbízott véleménye az volt, hogy a kommunisták által szított sztrájkmozgalom kudarcot vallott, s a gyárak többsége a német hadiipar számára termel továbbra is. Az ugyan igaz volt, hogy az olasz ipari kapacitás 90%-át a nácik hasznosították, azonban az nem, hogy a sztrájkhullám teljesen eredménytelen lett volna. A májusi jelentésében Manuel Lista azt hangsúlyozza, hogy az észak-olasz helyzet viszonylag normalizálódott. Ez főleg annak volt betudható – Lista szerint –, hogy az észak-olasz lakosok meg voltak arról győződve, hogy a szövetségesek nem fognak eljutni Észak-Olaszországig. A tények ilyen valóságtól eltérő interpretációját talán Lista kommunizmus-ellenességével magyarázhatjuk, azonban azt már ő sem tagadja, hogy a szociális köztársaságban nem sokan bíztak, és már senki sem hitte, hogy a rezsim képes volna megvalósítani politikai és szociális célkitűzéseit.¹²

Az olasz hatóságok cselekvésképtelennek bizonyultak, és 1944 tavaszára egyértelművé vált, hogy az Olasz Szociális Köztársaság Hitler olyan kiméréja volt, melyet az olasz társadalom a legminimálisabb formában sem támogatott. Az élet-, és cselekvésképtelen fasiszta állam csupán a szövetségesek tétlensége miatt maradhatott fenn másfél éven keresztül, nem pedig a német, vagy a nem is létező köztársasági hadsereg erejének köszönhetően.¹³

9.1. Jordana halála és Lequerica kinevezése

A spanyol semlegesség első határozott lépéseit tevő Gómez-Jordana 1944 augusztusában egy lovasbalesetben szerzett sérülés következményeként kialakult embóliában váratlanul elhunyt.

Az amerikai nagykövet éppen New Yorkban tartózkodott, amikor augusztus 3-án értesült Jordana halálhíréről. Hayes naplójában nagy tisztelettel és személyes barátsággal írt az elhunyt miniszterről, akit madridi tartózkodása alatt mindig is becsületes és kedves embernek tartott. Elismerő szavai közül az alábbi mondat jól mutatja a szövetségesekben kialakult Jordana-imázst: *„Mindenek előtt és mindenek felett spanyol volt, de kétségtelen, hogy mind politikájában, mind magánéletében a szövetséges hatalmak, és különösen az amerikaiak iránt tanúsított barátságos*

¹¹ Roberto Battaglia, Giuseppe Garritano: *Az olasz ellenállás története*, Budapest, 1965. 60-64.

¹² AMAE, R.1180. Exp. 6. Róma, 1944. május 5., García Comín Jordanának (162. sz.)

¹³ Ormos Mária: *Mussolini*, II., 588.

magatartást.”¹⁴ Jordanának valóban sokat köszönhettek a szövetségesek, s ezt a másik angolszász diplomata is hangsúlyozza emlékirataiban: „*Ha a szövetségesek észak-afrikai partraszállásakor Jordana helyett Serrano Suñer lett volna a külügyminiszter, vállalkozásunk veszélyes akadályokkal találta volna magát szembe*” – írja Hoare.¹⁵

Ez utóbbi nagykövet sem szűkölködik dicsérő szavakban Jordana jellemzésében. Hoare bevallja, hogy első találkozásukkor nem sok bizalmat érzett irányában, bizonytalanak, jellemtelenek és egyenesen jelentéktelenek tartotta. Hivatalba lépése után azonban mindenkiben tiszteletet ébresztett munkabírása, kitarása, kiegyensúlyozottsága és előrelátása. Hoare, annak ellenére, hogy többször volt konfliktusuk, különösen az előtt hajtott fejet, ahogy Jordana igyekezett akarátát, mely alapvetően Spanyolország semlegességének az erősítése volt, *széllal szemben* is érvényesíteni. Jordanának valóban nem volt könnyű dolga. A Serrano Suñertől kapott *örökség* igen nehéz és nyomasztó volt. Franco sógora idején az egész spanyol vezetés, a rendőrség és a sajtó a németek befolyása alatt volt, és amellet, hogy a külügyminisztérium legtöbb tisztviselője a tengely oldalán állt, sokukat még a nácik is pénzelték. Jordanának egyik részről tehát a szövetségesek nyomásának kellett megfelelni, másrészről azonban, a kormányon belül a falangisták tengelyszimpátiájával kellett szembenéznie, mely sehogy nem állt összhangban azzal, a szövetségesek iránti jóindulatú semlegességet mutató iránnyal, melyet a külügyminiszter képviselt. Hoare szerint, jóllehet a háború alakulása, valamint a körülmények kényszerítő ereje játszott főszerepet Spanyolország magatartásának megváltozásában, mégis elismeri Jordana számos érdemét, melyek visszavezették Spanyolországot a semlegességhez. Átalakította a sajtót, csökkentette a rendőrség németszimpátiáját, ragaszkodott a *Kék Hadosztály* visszarendeléséhez, bezáratta a tangeri német konzulátust, csökkentette a németországi wolframszállítások volumenét,...stb. Ezek az intézkedések mind szerepeltek a szövetségesek listáin, melyek teljesítését néha mérsékelt hangnemben, de sokkal gyakrabban fenyegetőzve követelték Hoare-on és Hayeson keresztül a spanyol kormánytól. Hoare kiemeli még, hogy Jordana mindig is a szövetségesek győzelmében hitt, és egyenesen örültségnek tartotta Spanyolország sorsát a tengelyhatalmakhoz kötni.¹⁶ Összességében tehát Jordana 1942-ben egy olyan tengelyszimpatizáns országot vett át, melyet minden pillanatban fenyegetett a háborúba lépés veszélye, 1944-ben azonban egy olyan külpolitikát hagyott maga után, mely nemcsak hogy a semlegességet választotta, hanem a szövetségesek irányába fejezte ki jóindulatát.

Jordana az angolszászok szempontjából eredményesnek tekinthető két évig tartó külügyminisztersége után érthető tehát, hogy a nemzetközi diplomácia feszülten várta Franco döntését: ki kerül Jordana hirtelen megüresedett helyére? Hoare úgy vélte, hogy a szövetséges hatalmak háborús sikerei láttán már nem

¹⁴ Carlton J. H. Hayes: i. m. 291.

¹⁵ Samuel Hoare: i. m. 310.

¹⁶ Uo. 307-310.

lehetett a spanyolokban sem kétség a háború kimenetele felől, s így Francónak 1944 augusztusában a legjobb alkalom kínálkozott, hogy az új külügyminiszter kinevezésével manifesztálja a szövetségesek iránti jóindulatú semlegességét. Miután a német hadsereg sem fenyegetett már a pireneusi határnál a beavatkozás veszélyével, várható volt, hogy a Caudillo választása egy olyan politikusra fog esni, aki elődje politikáját lett volna hivatott folytatni. Franco azonban az elvárásokkal ellentétben nem így tett: Jordana utódjaként José Félix de Lequericát nevezte ki, aki korábbi vichyi nagykövetként igen csak kompromittált személy volt a szövetségesek szemében. A Tusell által *fasizálódott politikusnak*¹⁷ minősített Lequerica valóban nem tartozott az angolszász szimpatizáns diplomaták közé. A brit követ szerint Lequerica korábban meggyőződéssel szorgalmazta Spanyolország tengely oldalán történő hadba lépését, s éppen ezért Hoare Franco legnagyobb baklövésének tartotta e döntést egy olyan pillanatban, amikor a szövetségesek győzelme már egyértelműnek tűnt.¹⁸

Ilyen múlttal vajon miért esett Franco választása Lequericára? Valóban nehezen követhető a spanyol diktátor logikája. Erre a választ talán abban a Franco által „*méltóság politikájának*” nevezett vezérelvben találjuk meg, melyet a Caudillo követni akart, és amelybe jól illeszkedett Lequerica személye és várható szakmai stílusa.¹⁹ Másik okként talán azt említhetjük, hogy Franco Lequerica nagyköveti posztról való elmozdításával meg tudta oldani a vichyi spanyol képviselőt kényes helyzetét. Párizs felszabadításának a küszöbén egy spanyol követ jelenléte a kollaboráns francia kormány előtt egyre kellemetlenebb bélyeg lehetett a spanyol semlegességen. De ki is volt igazából a vichyi múltjáról elhíresült új nagykövet?

A jogász végzettségű baszk politikus 1916-ban parlamenti képviselőként kezdte meg szakmai karrierjét. Maura kormányában, 1921-ben az elnöki hivatal államtitkári posztját vállalta el, majd a Berenguer vezette kabinetben (1930) is hasonló tisztséget töltött be a gazdasági minisztériumban. A második köztársaság alatt Alfonz-párti monarchista lévén aktívan ellenezte a baszk nacionalizmust. Az 1939. július 18-i felkelés után belépett ugyan a Falangéba, azonban nem vált igazi falangistává.²⁰ A polgárháború alatt szülővárosa, Bilbao polgármesterévé is kinevezték (1938). Diplomata karrierje 1939-ben kezdődött, amikor Franco nagykövetnek küldte a megszállt Franciaországba, ahol 1944-ig töltötte be ezt a fontos pozíciót.

Lequerica személyében Franco kiváló informátorral rendelkezett Franciaországban. A spanyol követ igen jó kapcsolatokat épített ki a kollaboráns

¹⁷ Javier Tusell: *Franco, España...*, 51.

¹⁸ Samuel Hoare: i. m. 312.

¹⁹ Ormos Mária, Harsányi Iván: i. m. 288.; Harsányi Iván: *A Franco-diktatúra első...*, 79; Agustín del Río Cisneros: i. m. 149.

²⁰ Javier Tusell: *Los cuatro ministros...*, 345.

kormány vezetőivel, valamint a megszálló német hatóságokkal is.²¹ Szakmai rátermettségét példázza Tusell párhuzama is, amikor Lequerica teljesítményét a londoni követ, Alba herceg képességeihez hasonlítja.²² A fegyverszünet idején vállalt szerepe miatt Lequerica nem véletlenül kapta meg a legmagasabb francia kitüntetést sem.

Lequerica soha sem titkolta a tengelyhatalmak irányába érzett rokonszenvét. Ennek egyik megnyilvánulása volt az, az amerikaiak felháborodását kiváltó fogadás is, amit a spanyol követségen rendezett a diplomata Japán 1941-ben Pearl Harbor ellen irányuló támadásának a megünneplésére.²³ A baszk diplomata 1944 nyaráig meg volt győződve arról, hogy a szövetségesek nem fogják legyőzni a kollaboráns francia kormányt, s ez a nézete sokban befolyásolta Francót is abban, hogy egyelőre még nem tartotta *lejátszottnak* a háborút. Lequerica véleménye azonban a szövetségesek normandiai partraszállása után megváltozott.²⁴

Lequerica augusztus 11-én távozott vichyi megbízatásából, hogy a madridi Santa Cruz palotában elfoglalja a megüresedett külügyminiszteri hivatalt. Kinevezése a madridi diplomáciai körökben először érthető módon megdöbbenést váltott ki. Franco döntésének bejelentése előtt politikai berkekben keringő hírek Sangróniz, Aunós, Yanguas, Alba, Ventosa, vagy esetleg Nicolás Franco nevét vetették fel Jordana helyére szóbjáöhető jelölteként. Az utóbbit leszámítva mindannyian mérsékelt monarchista politikusokként voltak ismertek, azonban az említett nevek között voltak olyanok is, akiket Franco múltbeli *félrelépéseik* miatt nem akart külügyminiszterré kinevezni. 1943-ban a monarchia restaurálására felszólító petíciót Alba és Ventosa is aláírta, így az ő nevük biztosan nem szerepelt a spanyol államfő listáján. Az említett jelöltekhez hasonlóan Lequerica szintén monarchista, azonban emellett mindenekelőtt meggyőződéses *francóista* volt.²⁵ Kinevezésének hivatalossá válása után a madridi angolszász diplomaták, jóllehet Vichyben vállalt szerepe miatt német kollaboránsként tekintettek rá, mégis bíztak abban, hogy alkalmazkodni fog a körülményekhez, és folytatni fogja a Jordana által képviselt irányt.

A szövetségesek reménye beigazolódott. Hayesszal folytatott első találkozásán Lequerica kifejtette, hogy elődje politikáját kívánja követni ő is, és szoros együttműködést akar kialakítani az angolszász diplomáciával. Az amerikai nagykövet remélte, hogy számos függőben lévő kérdés rendezésére hamarosan sor kerül, s már az első beszélgetésük során felvetett néhányat: a sajtócenzúra enyhítése és az amerikai tudósítók munkájának akadálymentesítése, a spanyol-francia kapcsolatok rendezése és a Pétain melletti spanyol képviselőlet végleges

²¹ Javier Tusell: *Franco, España...*, 543-544.

²² Uo. 533.

²³ Florentino Rodao: *Japón y la política española hacia la postguerra mundial*; <http://hispanianova.rediris.es/general/articulo/002/art002.htm>

²⁴ Javier Tusell: *Franco, España ...*, 533-534.

²⁵ Javier Tusell: *Los cuatro ministros...*, 344.; Uő: *Franco, España...*, 542.

feloszlátása, valamint, hogy François Piétri követ visszavonulásával Jacques Truelle vegye át a hivatalos madridi francia képviselőt vezetését. A következő találkozók alakalmával, valamint a Francóval szeptember 11-én folytatott tárgyalás során az amerikai diplomata követelései már szélesebb spektrumon mozogtak: Spanyolország határozottabban fejezze ki jóindulatú semlegességét a szövetségesek irányában; a Spanyolország és Németország között működő légi forgalom felfüggesztése; De Gaulle Franciaországának végleges elismerése; náci háborús bűnösök előli menedékjog megtagadása szerepelt Hayes listáján.²⁶ Cserében megígérte, hogy az amerikai csapatok megvédik a dél-franciaországi spanyol konzulátusokat, valamint azt a benyomást igyekezett kelteni, hogy Spanyolország jelen lehet majd a háborút lezáró béketárgyalásokon.²⁷ Lequerica készen mutatkozott az együttműködésre, melynek eredményeként december 2-án aláírásra került egy spanyol-amerikai egyezmény is. Ennek köszönhetően három légi útvonal lett járható Spanyolország és az Egyesült Államok között.²⁸

José Félix de Lequerica mindössze tizenegy hónapot töltött miniszterként a Santa Cruz palotában. A második világháború kezdete óta Lequerica volt Spanyolország negyedik külügyminisztere, ezért egy rövid kitérő erejéig érdemes elidőzni az eddig bemutatott spanyol külügyminiszterek összehasonlításánál. E fontos tárcát betöltő négy politikus összehasonlítása személyiségeik különbözősége, valamint a világháború szabta háttér változó körülményei miatt nehéz, de nem lehetetlen. Négyük közül ketten, akik sorsdöntő pillanatban vették át a külügyek irányítását, vitathatatlanul fontos szerepet töltek be Spanyolország háború alatti sorsának alakulásában. Mint tudjuk, Serrano Suñer nem sokkal Olaszország hadba lépése után került a miniszteri posztra, s tengelyszimpátiájával az intervenció szélére sodorta hazáját. Vele szemben Gómez-Jordana 1942 szeptemberében, az észak-afrikai szövetséges partraszállás előtt nem sokkal lett külügyminiszter. Az ő külpolitikájának köszönhetően a hadba lépés felé sodródó Spanyolország úgy tűnt – kisebb megingások ellenére –, visszatért a semlegességhez. Kettőjük alakja tehát meghatározó volt, hozzá kell azonban tenni, anélkül, hogy vitatnánk szakmai rátermettségüket, a körülmények kényszerítő ereje is sokban determinálta politikájukat. Velük szemben, a világháború kronológiáját tekintve, a sorban első miniszter, Juan Beigbeder nem játszott olyan szerepet, mely valóban *sorsdöntő* volt Spanyolország szempontjából. Beigbeder bemutatásakor utaltunk az afrikai múlttal rendelkező katona-politikus törekvéseire, mely rányomta bélyegét a külpolitikai aspirációkra, mégis 1939 szeptemberében, egy hároméves polgárháború emlékével Spanyolország nem gondolhatott a világháborúban való részvételre. Így Beigbeder sem válhatott irányadó külpolitikussá, rá az a feladat jutott, hogy a polgárháborúból kilábaló spanyol külpolitikát *szalonképessé* tegye. A

²⁶ Carlton J. H. Hayes: i. m. 304-307.

²⁷ Javier Tusell: *Franco, España...*, 550.

²⁸ Carlton J. H. Hayes: i. m. 318-319. Javier Tusell: *Franco, España...*, 551.

sorban negyedik, és a világháború szempontjából a Franco-rezsim utolsó külügyminisztere Lequerica. A Vichyben eltöltött múltjából tudjuk, hogy kiváló diplomata volt, képességeit még azok az angolszász kollégái is elismerték, akikkel egyébként a spanyol követ tengelyszimpátiája miatt nem alakított ki szívélyes kapcsolatot. Ennek ellenére külügyminiszterként ő nem lehetett olyan meghatározó jelentőségű, mint Jordana, vagy mint Franco sógora volt. Neki az elődje által kijelölt külpolitikai irányt kellett követnie, s munkájában sokkal kisebb mozgásteret élvezhetett, mint Gómez-Jordana. Beigbederhez hasonlóan – a körülmények, nem pedig személyisége miatt – Lequerica sem válhatott „sikerminiszterré”, neki osztályrészül (Tusell szavaival) a „szüzesség visszaszerzése” jutott.²⁹

Visszatérve Lequerica szerepéhez, témánk szempontjából a Jordana-örökség fontos kérdése volt Spanyolország Olaszországhoz fűződő viszonyának a rendezése. Ennek gócpontja továbbra is a hivatalos olasz kormánnyal való kapcsolattartás mellett Mussolini bábkormányának az elismerése körüli huzavona maradt. Mint korábban láttuk, Jordanának is sok gondot okozott már a kérdés. Hiába igyekezett érvényesíteni akarátát a kormányon belül, hogy történjen meg spanyol részről határozott állásfoglalás Mussolini kormányával szemben, a faszizmussal szimpatizáló falangistákkal nem tudott egyedül szembeszállni. A Falange befolyását és a falangisták fasizmus iránti *nosztalgiáját* kihasználva, Mussolini ügynökei gyakorlatilag szabadon tevékenykedhettek Spanyolországban. Az Olasz Szociális Köztársaságot képviselő Morreale és munkatársainak illegális munkája ellen hiába protestált szinte folyamatosan Hayes, Hoare, valamint Paulucci di Calboli, Jordana ígéreteken kívül nem tudott kézzelfogható eredményeket felmutatni. Lequericának szintén szembe kellett néznie ezzel a diplomáciai problémával.

A szövetségesek és a német megszállás alatt kettéhasadt Olaszországgal fennálló bonyolult diplomáciai helyzet Lequerica külügyministersége alatt is folytatódott. A Jordanát felváltó politikus újabb reményt adott Mussolini képviseletének pozíciójuk spanyolországi megerősítésére. Az új miniszter hivatalba lépésekor nem tett azonnal – de az igazat megvallva később sem – határozott lépéseket az olasz diplomácia kényes kérdéseinek a rendezésére, és a miniszterváltásból adódó lehetőségeket Morreale igyekezett is kihasználni. Azon túl, hogy megnövelte bizalmi embereinek a számát³⁰, újabb lépéseket tervezett az olasz fasiszta képviselet spanyolországi jelenlétének a fokozása végett. Ennek keretében új tevékenységi körrel is színesedett az Olasz Szociális Köztársaság képviseletének a repertoárja. Barcelonai irodájuk felhívást tett közzé a spanyol

²⁹ Javier Tusell: *Los cuatro ministros...*, 342.

³⁰ AMAE, R.2193. Exp. 25. Madrid, 1944. szeptember 9., Morreale szóbeli jegyzéke Lequericának (6589. sz.).

sajtóban, melyben egy olasz iskola megnyitásának a tervéről tájékoztatták a Mussolini mellett hű maradt olasz kolónia tagjait. Az iskola céljaként az olasz fiatalok megfelelő szellemben, „politikától mentesen” történő nevelését tűzték ki. A tervek szerint az iskola – mely magába foglalt volna egy olasz óvodát, egy általános iskolai tagozatot, valamint a gimnázium első három osztályát – 1944 októberének első felében nyitotta volna meg a kapuit. A hirdetésben felhívják a figyelmet az éjszakai-, és felnőttoktatásra is, kiemelve, hogy német nyelv tanulására is biztosítanak lehetőséget. Az érdeklődők számára a barcelonai *La Prensa* napilapban jelent meg a beiratkozásra vonatkozó felhívás, melynek dátumát október 2-ra tűzte ki az iroda.³¹ Jóllehet bizonyítékok nincsenek, azonban a német nyelvtanításra való utalás valószínűvé teszi, hogy a fasiszta képviselő által elképzelt olasz iskola tervét anyagilag a német propaganda támogathatta.

A beiratkozásra buzdító felhívás természetesen Paulucci figyelmét sem kerülte el, melyre egy újabb szóbeli jegyzék küldésével protestált a külügyminiszter előtt.³² A kérdés akkor lett még kényesebb, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy a barcelonai polgári kormányzó támogatását is élvezzi az *RSI* helyi szervezete. A város vezetője egyébként találkozott is Morrealéval, és személyesen engedélyezte a fasiszta olasz iskola felállítását. Paulucci azonban némi meglepődéssel nyugtázta, hogy a barcelonai olasz kolónia 2800 tagja közül mindössze 34-en vettek részt az avató ünnepségen.³³

Lequericát azonban nemcsak Morreale, de Paulucci is „ostromolta”. A hivatalos olasz kormány nagykövete 1944 augusztusában a spanyol kormány közbenjárását kérte a Németországba internált, mintegy 650.000 olasz ügyében. Az olasz diplomata spanyol közvetítéssel azt szerette volna kieszközölni, hogy a fogságban tartott honfitársai kapják meg a hadifogoly státuszt, és részesüljenek emberibb bánásmódban.³⁴ A spanyolok ebben a kérésben, úgy tűnt, engedtek a nyomásnak, azonban a berlini spanyol nagykövetnek csak nagy óvatossággal és diszkrécióval adtak utasításokat, melyek gyakorlatilag semmilyen kézzelfogható eredményhez nem vezettek az ügyben.³⁵

Paulucci tiltakozásai Mussolini ügynökei ellen nem lankadtak augusztus során sem. Ekkor két fasiszta ügynök tevékenységének a megtűrése váltotta ki az olasz diplomata haragját. Antonio Terracciano és Osvaldo Francioli a Baleáriszigeteken végezték illegális akcióikat azzal az ürüggyel, hogy a Palmán és Mahónban tartózkodó olasz tengerészeknek kézbesítik az Észak-Olaszországból érkező postát. A valóságban a két ügynök zsarolással, bujtogató röplapok

³¹ Uo. 1944. szeptember 8., az Olasz Szociális Köztársaság barcelonai irodájának megbízottja által közzétett felhívás. A hirdetés a *La Prensa* szeptember 30-i számában jelent meg.

³² Uo. Madrid, 1944. október 11., Paulucci di Calboli Lequericának (696. sz.)

³³ Uo. Madrid, 1944. november 27., Paulucci di Calboli Lequericának.

³⁴ Uo. Madrid, 1944. augusztus 7., Paulucci di Calboli a spanyol külügyi államtitkárnak.

³⁵ Aldo Albònico: i. m. 255.

terjesztésével és szabotázsakciók szervezésével igyekezett propagandájukat kiterjeszteni az olasz kolónia tagjaira.³⁶

Paulucci Lequericával folytatott első találkozója alkalmával személyesen is hangot adott a Falange magatartása miatti nemtetszésének. Paulucci meglátása szerint a falangisták a fasiszmus bukása óta ellenséges érzülettel fordultak Olaszország felé. Felszólította a spanyol minisztert, érje el, hogy Spanyolország Olaszország, valamint a szövetségesek felé irányuló politikájában történjen végre határozott irányváltás. Az olasz diplomata első benyomása az volt Lequericáról, hogy az igyekezett *barátságos politikát* folytatni az angolszászokkal és Olaszországgal szemben, azonban ez kormány szinten több nehézségbe – leginkább a Falange ellenállásába – ütközött.³⁷

Paulucci augusztusi tiltakozását egy brit protestálás is támogatta szeptemberben, mely megismételte a palmai olasz királyi konzul, Trinchieri április óta felsorolt panaszait.³⁸ Még mielőtt a spanyol külügyminiszter magyarázatot kérhetett volna Morrealétól, a Brit Nagykövetség újabb tiltakozásának adott hangot, felszólítva Lequericát a Palma de Mallorcán tevékenykedő két olasz fasiszta Spanyolországból történő kiutasítására.³⁹ Lequerica közbenjárására végül is történtek lépések a kérdés rendezésének ügyében, azonban Morreale azt állította, hogy tudomása szerint Terracciano és Francioli kizárólag humanitárius tevékenységet folytatnak, és valóban a posta eljuttatását intézik a szigeteken.⁴⁰

Az olasz ügynökökre vonatkozó rendőrségi jelentésekből kiderül, hogy Terracciano novemberben már elhagyta a szigeteket, így a probléma „magától” megoldódott. Francioli – aki egyébként harcolt a spanyol polgárháborúban és a Falange igazolványával is rendelkezett – esete egyelőre még függőben volt: mivel nem rendelkezett megfelelő iratokkal, egy rendőri ellenőrzés során úgy döntött, hogy felhagy a politikával. Együttműködő magatartása és jó magaviselete miatt a helyi hatóságok végül engedélyezték számára a maradást, ismételten semmibe véve Paulucci tiltakozását.⁴¹ Paulucci munkáját a legjobban az nehezítette, hogy az *RSI* képviselői a spanyol vezetés magasabb köreiben is támogatást élveztek.

A spanyol kormány fasisztákkal való „cinkosságát” további esetek is bizonyították. Paulucci újabb tiltakozó jegyzéket nyújtott be a spanyol

³⁶ AMAE, R.2193. Exp. 25. Madrid, 1944. augusztus 24., Paulucci di Calboli Lequericának (581. sz.)

³⁷ *DDI*, X. sorozat, I. kötet, 474-475. (390. dok.) Madrid, 1944. szeptember 6., Paulucci di Calboli Bonominak (1770/779. sz.)

³⁸ AMAE, R.2193. Exp. 25. Madrid, 1944. szeptember 12., brit jegyzék a spanyol külügyminisztériumnak (1157. sz.)

³⁹ Uo. Madrid, 1944. október 17., 26., november 6., brit jegyzékek a spanyol külügyminisztériumnak.

⁴⁰ Uo. Madrid, 1944. november 2., Morreale Doussinaguénak.

⁴¹ Uo. 1944. november 8., Terraccianóra és Franciolira vonatkozó rendőrségi jelentés.

külgyminiszteriumba, amikor híret kapta egy sevillai incidensnek, mely során két falangista, valamint öt olasz fasiszta férfi Mussolini mellszobrát akarta megszerezni, azonban kísérletük kudarcba fulladt.⁴² Egy másik egyéni akcióra Malagában is sor került, amikor egy bizonyos Vittorio Della Rosa, akinek kiutasítását a királyi olasz nagykövet már többször kérte, a malagai olasz kultúrház bútorait bocsátotta illetéktelenül áruba. Természetesen Paulucci figyelmét ez az eset sem kerülte el, s egy újabb szóbeli jegyzékben protestált a spanyol külügy előtt.⁴³ Ezekre, és más hasonló esetekre⁴⁴ egyre gyakrabban került sor, azonban a helyi spanyol hatóságok egyszer sem tanúsítottak túl nagy buzgóságot az ügyek kivizsgálása érdekében.

Paulucci a *disszidens* olasz fasiszták elleni elkeseredett küzdelmében továbbra is hatékony támogatást kapott az amerikai és a brit nagykövetektől. 1944 nyarán Hayes, Jordana eltávozása után, már Lequericához fordult egy újabb szóbeli jegyzékkel. Az amerikai nagykövet felháborodásának adott hangot, amikor megtudta, „*hogy a spanyol kormány valójában távol áll attól, hogy kiutasítsa Morreale urat, akinek nemrég újra megengedték, hogy visszatérjen Spanyolországba, miután látogatást tett Németországban, valamint a németek által megszállt Olaszországban. Az említett úr, kihasználva a spanyol kormánytól kapott vendégszeretetet, újra elkezdte gyalázatos tevékenységét*” – írta megbotránkozva Hayes. Ismételten felszólította a spanyol kormányt Morreale és munkatársainak a végleges kiutasítására.⁴⁵ Elődjéhez hasonlóan azonban Lequerica sem tudta lezárni a kettős diplomácia vitás kérdését, mely árnyékot vetett Spanyolország szövetséges hatalmakkal való viszonyára is. A párhuzamos képviselő gyakorlatilag – jóllehet 1945-ben már egyre kisebb hévvel – Mussolini haláláig működésben maradt a spanyol területen.

Chantal munkáját 1944 szeptemberéig követtük, amikor a már említett Petacci család ügyében kellett intézkedéseket tennie. A spanyol konzulátust egy bizonyos Dr. Mario Contarini néven bemutatkozó, és a Ducéhoz személyesen kötődő illető kereste ekkor fel. Contarini Mussolini kézzel írt levelét adta át Chantalnak, melyben a Duce, „*a spanyol lovagiasságra hivatkozva*” kérte, hogy a spanyol konzul teljesítse Contarini óhaját, mely nem kevesebb volt, mint öt spanyol útlevél kérvényezése saját maga és családja számára. Mivel Chantal önállóan nem dönthetett a kérdésben, egyelőre csak azt válaszolta, hogy felettesétől kér utasítást az ügyben. Lequericától valóban kért iránymutatást és

⁴² Uo. Madrid, 1944. november 9., Paulucci di Calboli szóbeli jegyzéke Lequericának (767. sz.); Aldo Abònico: i. m. 256.

⁴³ Uo. Madrid, 1944. december 11., Paulucci di Calboli Lequericának (975. sz.)

⁴⁴ Uo. Madrid, 1944. július 21., Paulucci Jordanának, (490. sz.); Madrid, 1945. március 19., Paulucci di Calboli Lequericának (193. sz.)

⁴⁵ Uo. Madrid, 1944. augusztus 21. Hayes Lequericának (2955. sz.)

nemcsak erre az esetre, hanem a későbbiekben esetleg jelentkező hasonló diplomáciai problémákra nézve is. Mivel a fasiszták helyzete egyre nehezebb lett, Chantal jól érezte, hogy „a tapogatózások arra vonatkozólag, hogy a spanyol kormány hajlandó-e fogadni a fasiszta vezetőket, egyre nyilvánvalóbbak” lettek.⁴⁶

Az említett Contarini úr ügye és a Petacci családhoz való viszonya Chantal nem sokkal későbbi jelentéséből válik nyilvánvalóvá. Mint kiderült, az olasz külügyminisztérium által szignált ajánlason szereplő név csak álnév volt, mivel Contarini igazi neve Dr. Marcello Petacci, Mussolini szeretőinek, a Petacci nővéreknek a fivére. Marcello Petacci a fasiszta rezsim erősen kompromittált embereként attól tartott, hogy a várhatóan rövid időn belül megérkező angolszász csapatokkal komoly kellemetlenségek várnak rá, így e megfontolásból akart szüleiével, feleségével és két kiskorú gyermekével Spanyolországba menekülni.⁴⁷

Az egyre kaotikusabbá váló észak-olasz helyzetről világos képet alkothatott Madrid Chantal 1944. szeptember-decemberi jelentéseiből. Beszámol az antifasiszta pártokból megalakult nemzeti felszabadító bizottság tevékenységéről, mely a milánói érseken, Schuster bíboroson keresztül kezdeményezett tárgyalásokat a németekkel. Az említett bizottság legerősebb csoportja a kommunista párt volt, míg a monarchisták erejét jóval kisebbnek látta Chantal, és véleménye szerint a Savoya ház népszerűsége is sokat esett.

A partizánbrigádok akcióiról beszélve a konzul kiemeli egy *Dr. Igor* nevű egyént, aki a kommunista partizánok élén állt. Nemzetiségére vonatkozólag Chantal nem tudott bizonyosat, mivel az illető magát svájcinak adta ki, azonban valószínűbb volt, hogy inkább orosz, vagy horvát lehetett. *Dr. Igor* neve spanyol vonatkozásban is felmerült, ugyanis a polgárháborúban állítólag részt vett a vörösök oldalán. A partizánvezér Chantal információi szerint azonban rendelkezett a Falange igazolványával is.⁴⁸ Alig egy héttel későbbi jelentésében a spanyol konzul már *Dr. Igor* haláláról tájékoztatta Madridot. Értesülései szerint a partizánok vezérét saját bajtársai végezték ki, mert azzal vádolták, hogy túl sokat érintkezett a németekkel és a fasisztákkal.⁴⁹ A kaotikus helyzet ellenére Chantal úgy látta, hogy Mussolini nem gondol a menekülésre. A Duce, jóllehet a szövetségesek erőfölénye már régóta vitathatatlan volt, még mindig bízott az állítólagos német csodafegyverek sorsfordító erejében.⁵⁰

Az olasz kormány ekkor Tommaso Gallarati Scotti személyében már kijelölte az új madridi nagykövetet, akivel Chantalnak személyesen is sikerült Svájcban találkoznia. Gallarati Scottinak Madridba indulása előtt még instrukciókat kellett

⁴⁶ AMAE, R.1180. Exp. 6. Milánó, 1944. szeptember 1., Chantal Lequericának (93. sz.)

⁴⁷ AMAE, R.2302. Exp. 16. Milánó, 1944. szeptember 29., Chantal Lequericának (104. sz.)

⁴⁸ Uo. Milánó, 1944. szeptember 29., Chantal Lequericának.

⁴⁹ Uo. Milánó, 1944. október 9., Chantal Lequericának.

⁵⁰ Uo.

kapnia kormányától, mivel azonban a pillanatnyi helyzetben nem volt könnyű elhagyni Svájcot, a kinevezett diplomata egyelőre Luganóban maradt.⁵¹

Chantalnak a német hatóságokkal is érintkeznie kellett bizonyos spanyol gazdasági érdekek érvényesítése végett. A megszállt észak-olasz régióból a spanyol konzul beszámolója szerint a németek minden mozdíthatót igyekeztek elvinni, s emiatt néhány Spanyolországba szánt áru sorsa is veszélybe került. Amikor a németek a madridi tömegközlekedés felújítására szánt, jó állapotban lévő villamosokra is rá akarták tenni a kezüket, Chantal Lequericához fordult, hogy a külügyminiszter járjon közre a madridi Német Nagykövetségnél, vagy a berlini spanyol képviselőnél annak érdekében, hogy a németek tartsák tiszteletben a spanyol tulajdont.⁵²

Egyik decemberi levelében a spanyol konzul egy hazáját érintő olasz újságcikkre hívja fel a figyelmet. A *Corriere della Sera*-ban „*Francóista semlegesség*” cím alatt megjelent cikk szerzője a korábban nagyköveti tisztséget is betöltő, 86 éves Rolandi Ricci volt. Az idős diplomata éles bírálattal illette a spanyol semlegességet, és nyíltan hálátlansággal vádolta meg a spanyolokat Olaszországgal szemben. Véleményének alátámasztására két örökérvényűnek vélt idézettel igyekszik minősíteni Spanyolország magatartását. Francesco Guiccardinire hivatkozva mondja Ricci: „*természeténél fogva nincs még egy olyan rövid életű dolog, mint a jócselekedet emlékezete: minél nagyobb a szívesség, annál nagyobb hálátlanság a fizetség.*” De önmagáért beszél az a maxima is, melyet a 17. századi francia írótól, La Rochefoucauldtól vesz át a cikk szerzője: „*A hála egyenesen arányos a várt, de fordítottan a kapott előnyökkel.*” Ricci azonban nem elégszik meg a pusztán minősítéssel, próféciájával igyekszik figyelmeztetni Francót, hogy hiába a köpönyegforgatás, sok jóra ne számíton a spanyol Caudillo az angolszászoktól.⁵³ Annak ellenére, hogy Riccihez hasonlóan a Köztársasági Fasiszta Párt több tagja is hálátlansággal vádolta Spanyolországot a *de jure* elismerés késlekedése miatt, Chantal véleménye az volt, hogy az észak-olasz külügyminisztérium pozitívan és rokonszenvvel viseltetett a spanyol képviselő iránt.⁵⁴ Ennek háttérében valószínűleg az az ok állt, hogy több fasiszta vezető, a közelgő bukástól tartva, abban bízott, hogy Spanyolország még lehetséges menekülési alternatíva lehet számukra. Chantal későbbi jelentései is ezt a feltételezést támasztják alá.

Annak ellenére, hogy az észak-olasz szociális köztársaság napjai 1945-ben már meg voltak számlálva, a kettős olasz-spanyol diplomácia továbbra is tartotta magát. A spanyolországi fasiszta ügynökök munkája az olasz királyi követség

⁵¹ Uo. Milánó, 1944. szeptember 29., Chantal Lequericának.

⁵² Uo.

⁵³ AMAE, R.1180. Exp. 6. Milánó, 1944. december 7., Chantal Lequericának (121. sz.).

⁵⁴ AMAE, R.1180. Exp. 6. Milánó, 1944. december 7., Chantal Lequericának (122. sz.).

újabb felháborodását váltotta ki az év elején, melynek eredménye volt a január 27-i szóbeli jegyzék. A legális olasz képviselő tiltakozását ekkor egy Barcelonában történt incidens idézte elő, melynek során egy ott élő olasz állampolgárnak, egy bizonyos Emilio Carandininek a spanyol hatóságok úgynevezett *zöld személyigazolványt* állítottak ki. Ez a dokumentum hivatalosan csak azokat a külföldi konzulokat illette meg, akikkel Spanyolország diplomáciai kapcsolatokat tartott fenn. Az igazolvány kiállításával a spanyol hatóságok Carandinit az Olasz Szociális Köztársaság főkonzuljának ismerték el. Ezt az előnyös pozíciót kihasználva Carandini saját gépkocsijára a konzuli testület megkülönböztető jelzését (*CC=Corpo Consolare*) helyezte el, azt a látszatot keltve, hogy valóban a konzuli testület tagja. Ennek láttán az olasz kolónia tagjait könnyű volt félrevezetni, mivel úgy gondolhatták, hogy a spanyol kormány hivatalosan is elismerte az említett visszaélést. A kialakult rendellenes helyzet megszüntetéséhez szükséges intézkedésekre szólította fel az Olasz Nagykövetség jegyzéke a spanyol külügyminisztert. Ha az ilyen és az ehhez hasonló esetekben a spanyolok továbbra sem tesznek lépéseket, akkor az igen negatív hatással lesz a két ország közötti kapcsolatokra – fenyeget a jegyzék.⁵⁵

Míg a fasiszta ügynök igyekezett spanyolországi küldetését teljesíteni, Salóban olyan vádak terjedtek Morrealéről, melyeknek a valóságban semmi alapjuk sem volt. A szociális köztársaság külügyi államtitkárának kabinetfőnöke 1945. február 22-én datált jegyzékében arról tett említést, hogy Mussolini tájékoztatta őt arról, hogy Morrealéről és Muffonéről kompromittáló képeket, valamint a levelezéseikből olyan másolatokat kapott, melyek a monarchista nagykövetséggel hozták az említett fasisztákat kapcsolatba. Mellini Ponce de Leon azonban védelmébe vette a vádlottakat, azzal magyarázva, hogy az említett hírek csak személyes indítatású rágalmaknak tudhatók be. A Duce elfogadta a kabinetfőnök érvelését, a következőket mondván: „*A szokásos kannibalizmus csak. Egyelőre békén hagyjuk Morrealét.*”⁵⁶

Madridban Eugenio Morreale az általa képviselt *disszidens* kormány haláltusájának idején fokozta harcát és igyekezett helytállni a végsőkig. Egy márciusban kelt körlevél is bizonyítja, hogy a Morreale ellen Salóban terjedő rágalmak mennyire alaptalanok voltak. A fasiszta megbízott ezzel a levéllel az Olasz Szociális Köztársaság spanyolországi bizalmi embereihez fordult.⁵⁷ Mivel

⁵⁵ AMAE, R.2193. Exp. 25. Madrid, 1945. január 27., az Olasz Királyi Követség szóbeli jegyzéke a spanyol külügyminiszternek (60. sz.). ; AMAE, R.2193. Exp. 25. Madrid, 1945. február 14., (100. sz.)

⁵⁶ Alberto Mellini Ponce de Leon: *Guerra diplomatica a Salò: ottobre 1943 - aprile 1945*, Bologna, 1950. 90.

⁵⁷ AMAE, R.2193. Exp. 25. Madrid, 1945. március 1., Morreale levele az Olasz Szociális Köztársasági kormány madridi hivatalának bizalmi embereihez.; ASMAE, *Serie Affari Politici 1931-45, Spagna*, b. 86. Madrid, 1945. április 24., Gallarati Scotti az olasz külügyminiszternek (2458/898. sz.)

ez a dokumentum igen hűen tükrözi azt az elkeseredett küzdelmet, melyet a fasiszta ügynök folytatott kormánya elismertetése érdekében, úgy gondolom érdemes hosszabban idézni e levélből. Morreale levele bevezető része, mintegy vádirat a Mussolinit megtagadó olaszokkal szemben: „Köztudomású, hogy a Spanyolországban lévő [olasz] diplomáciai és konzuli tisztviselők, akik, miután a fasiszmusban, a fasiszusból és olykor a fasiszmusért éltek, 1943. július 26-án elégették fekete ingjeiket [...], és szeptember 9-én elárulták és eladták a hazát, megadván magukat az angolszászok előtt. A pillanat lehetősége folytán, valamint tisztségeik formális súlya miatt a helyükön maradtak, azonban nem tudtak olyan magaslatokra emelkedni, melyet a hon érdeke megkövetelt [...].

Annak reményében, hogy múltjukat feledtetni tudják, a feje tetejére fordították azokat a kifejezéseket, amiket az előző napon még használtak: úgy kezdtek a demokráciáról beszélni, mint ahogy korábban a fasiszmusról beszéltek. És mivel rossz tolmácsolói voltak ennek is, így széthúzásukkal az új és rögtönzött eszmét még annál is rosszabbul adták elő.

Elfeledkezve arról, hogy az angolszászok továbbra is ellenségnek tartják őket – mivel a fegyverszünetet a békétől még nagy távolság választja el –, nem fukarkodtak szolgálalkúságuk bizonyításával [...], elárulták saját vérüket is. De amíg ők ajtót nyitottak angol és amerikai kollégáiknak, és udvariassági látogatásért folyamodtak, addig rokonaik, és családjaik olaszországi otthonára az angolok, és az amerikaiak bombái hullottak. [...]” – írja a volt malagai konzul.

Saját áruló honfitársainak bírálata és elítélése után Morreale fenyegető mondatai következnek: „Nem akarok próféta lenni – írja –, nem is akarok és nem is kell a spanyol belpolitikával foglalkoznom, de két dolog világos előttem, és úgy hiszem mindenki előtt: 1.) A bolsevik káosz ellen viselt, szent kereszties háborúból született jelenlegi spanyol rezsim egy hasonló káosszal szemben minden áron megvédelmezné a fennálló rendszert [...]. Azoknak a külföldieknek, akik nem viseltettek hűséggel a jelenlegi kormány iránt, nem lesz helyük Spanyolországban, hacsak nem egy koncentrációs táborban. Azoknak azonban, akik kifejezték hűségüket azon olasz kormány előtt, mely részt vett a bolsevizmust a Földközi-tengertől távol tartó szent kereszties háborúban, előnyös helyzetük lesz. 2.) Ha az előbbi feltételezés mégse lenne igaz, és a bolsevizmus előre megjósolhatatlan következmények összessége miatt Spanyolországban is utat törne magának, akkor a jelenleg Spanyolországban lévő olaszok közül – azon kevesek kivételével, akik már fogolytáborban vannak, mert a 'felkelésben' a 'vörösök' oldalán vettek rész – [...] senki sem fog megmenekülni a bolsevik tisztogató törvényszékek elől. Ugyanis a vörösök szemében minden spanyolországi olasz vagy a 'nacionalisták' cinkosa, vagy a nacionalisták 'kollaboránsa'. [...]”⁵⁸

Morreale Mussolinival és a tengellyel szembeni elvakult bizalmát példázza az 1945 márciusában már minden racionalitást mellőző alábbi kijelentés: „Én, és

⁵⁸ Uo.

*velem együtt azok, akik csatlakoztak az Olasz Szociális Köztársasághoz, meg vagyunk győződve arról, hogy minden ellenkező látszat ellenére a győzelem – mely Európa győzelmét jelenti az Anti-Európa felett – a tengelyé lesz”*⁵⁹ – írta Morreale.

A volt malagai konzul kitartása ellenére néhány olasz fasiszta már megkezdte a menekülést. Közülük néhányan (Vincenzo Raffa, Bruno Bazzani) egyébként szerepeltek az angol diplomata korábbi kiutasítást kérő listáján, így távozásukról Morreale tájékoztatta a spanyol külügyminisztert is.⁶⁰ Más források arról is beszámolnak, hogy a pálmai „veszélyes ügynök”, Terracciano, akinek tevékenysége ellen Hoare már korábban tiltakozott a spanyol külügyminiszter előtt, egy német repülőgéppel visszatért Észak-Olaszországba.⁶¹

A félhivatalos képviselő hitének azonban már semmi alapja nem volt. Mint tudjuk, ekkor már se Hitler, se Mussolini nem gondolta, hogy a háborút meg lehet nyerni. A milánói spanyol konzul jelentéseiből pedig kiderül, hogy a Duce gondolatait ekkor már csak saját menekülése és családjának kimenekítése foglalkoztatta.

Az észak-olasz bábkormány megszűnésével a Mussolinit képviselő Morreale spanyolországi működése is a végéhez ért. Jóllehet tevékenységének utolsó hónapjaiban a volt malagai konzul igyekezett mindent megtenni a képviselőlet fenntartásáért, szinte tudomást sem véve arról, hogy az általa képviselt kormány a valóságban már semmilyen funkcióval, vagy hatalommal sem rendelkezett. Mussolini halála után a madridi fasiszta ügynök is kénytelen volt visszavonulni.

A salói köztársaság megszűnésével Morreale április 30-án találkozott a spanyol külügyi főigazgatóval, mely beszélgetés alkalmával született feljegyzést a spanyol külügyi levéltár őrzi.⁶² Ekkor Morreale bejelentette, hogy utasítást adott a hatáskörébe tartozó konzuli irodáknak – a barcelonai, a sevillai, valamint a San Sebastián-i konzulátusok kivételével –, hogy zárjanak be. A felszólításnak a malagai, a vigói, a logroñoi, a bilbaói és a valladolidi irodák azonnal eleget is tettek. Második felszólításával Morreale még a fennmaradó irodáknak is utasítást adott, hogy fejezzék be a tevékenységüket, és zárják be hivatalaikat. A konzulátusi táblák, valamint az irodák értékeinek és bútorainak az eltávolítására tíz napos határidőt kért a spanyol kormánytól a Mussolinit mindvégig szolgáló olasz képviselő. Ez a haladék ahhoz kellett Morrealénak, hogy tárgyalásokat tudjon kezdeni Rómával.

A bukott *disszidens* kormány megbízottja utolsó kötelességének tartotta, hogy a Spanyolországban lévő és a korábban hatáskörébe tartozó olasz kolónia

⁵⁹ Uo.

⁶⁰ AMAE, R.2193. Exp. 25. Madrid, 1945. március 15., Morreale Lequericának.

⁶¹ AMAE, R.2162. Exp. 38. Madrid, 1944. december 18., a Brit Nagykövetség tájékoztatása Lequericának (1643. sz.)

⁶² AMAE, R.2302. Exp. 16. Madrid, 1945. április 30., Morreale és a külügyi főigazgató megbeszélésének feljegyzése.

tagjainak sorsáról gondoskodjon. Azokról a honfitársairól volt szó, akiket származásuk, családjuk, vagy más érdekeik Észak-Olaszországhoz fűztek, s mindazokat a dokumentumokat, melyekre szükségük lehetett, a bukott fasiszta köztársaság fennhatósága alá tartozó zónából kellett kérniük. Morreale a külügyi főigazgató előtt hangsúlyozta, hogy az érintett olaszok tehát praktikus, nem pedig politikai okok miatt tartották fenn a kapcsolatot Mussolini spanyolországi megbízottjával. Következésképp fontosnak tartotta azt is, hogy ezt a tényt az Olasz Nagykövetség is megtudja, hogy az érdekeikben az észak-olasz régióhoz szorosan kötődő olaszokra a későbbiekben ne tekintsenek haraggal és előítéllettel. Az április 30-i beszélgetésen Morreale megígérte, hogy egy hivatalos levélben is be fogja jelenteni képviselőletének megszűnését.

Ez két nappal később valóban megtörtént, egy május 1-jei datálású, Lequericának intézett levélben.⁶³ Ebben Morreale összefoglalja a közel másfél éves munkájának a célját, mely szerint *„nem lehetett magára hagyni azokat a spanyolországi olaszokat, akik vagy adminisztratív, vagy egyéb okok miatt az Olasz Szociális Köztársaság kormánya mellett álltak, valamint, hogy nem szakadhattak meg az Olasz Szociális Köztársaság közigazgatása alá tartozó terület és Spanyolország között fennálló gazdasági-kereskedelmi kapcsolatok.”*

Morreale arról is ír, hogy Spanyolország részéről a *de facto* elismerés tette lehetővé, hogy az Olasz Szociális Köztársaság képviselőlete Madridban megkezdje működését a spanyolországi olaszok érdekeinek védelmében. A madridi iroda munkájának köszönhetően sikerült Morrealénak megszervezni egy olyan, a spanyol nagyvárosokra kiterjedő hálózatot, melynek bizalmi emberei gyakorlatilag konzuli hatáskörrel rendelkezettek a helyi spanyol hatóságok jóindulata folytán. Azonban a háború áprilisi fordulata és az észak-olasz köztársaság megszűnése után Morreale úgy vélte, *„hogy a rábízott küldetés lejárt, és ezért, megerősítve a külügyminiszterrel tegnap szóban közöltek, tisztelettel közli, hogy gondoskodni fog a neki alárendelt hivatalok és képviselőletek feloszlásáról.”*

A képviselőlet hivatalos megszüntetésének a bejelentése után Morreale nem mulasztotta el kifejezni háláját a spanyol kormány irányába, mely lehetővé tette, hogy Mussolini képviselőlete szinte korlátozás nélkül végezhesse munkáját Spanyolországban. Morreale remélte, hogy tevékenységével hozzájárult a két ország közti baráti viszony fennmaradásához. A fasiszta ügynök leköszönő levelében hangsúlyozta azt is, hogy azok a honfitársai, akik kitartottak Mussolini mellett, hűségükkel a spanyol rezsim iránti hűségüket is kinyilvánították. Ennek fényében Morreale bízott abban, hogy az érintett olaszok ügyében hozott intézkedésekkel a spanyol kormány meg fogja akadályozni, hogy a fasiszmus híveit atrocitások ériék Spanyolország területén.

Morreale nemcsak ez utóbbi, hanem korábbi jelentéseiből is egy kötelességtudó hivatalnok – mert diplomatának talán helytelen lenne nevezni – portréja rajzolódik ki. Igaz ugyan, hogy a szövetségesek véleménye szerint nem a

⁶³ AMAE, R.2192. Exp. 25. Madrid, 1945. május 1., Morreale Lequericának.

„jó ügyet” szolgálta, ám pártállásában következetes volt, mindvégig kitartva amellet az eszme és ember mellett, melyet több mint húsz éven át elismert és tisztelt. Tevékenysége utolsó hónapjaiban azonban csak egy illúziót kergetett, s egy olyan eszmét, mely a valóságban 1943 júliusa óta már nem létezett.

9.2. A milánói spanyol konzul szerepe Mussolini utolsó napjaiban

A kettős diplomáciai helyzet nemcsak Spanyolországban maradt fenn, de eközben Fernando Chantal is fontos tevékenységet végzett Észak-Olaszországban. A milánói spanyol konzul a szociális köztársaság végóráiban különös figyelmet kapott a fasiszták, és főleg Mussolini részéről, azonban az események felgyorsulása miatt már nem tudott főszerepet vállalni a Duce által kért ügyben.

Az *RSI* történetével foglalkozó szakirodalomban még ma is tartja magát az a felfogás, mely szerint Mussolininak 1945 februárjában konkrét tervei voltak a jövőt illetően, mely elképzelésekben Olaszország szerepelt és nem a menekülés, vagy a megadás. Az irreális tervek központja Valtellina lett volna, ahol a Duce 3000 feketeingesével – mely Schuster bíboros szerint inkább 300 volt⁶⁴ – egy végső védelmi vonalat akart felállítani. Ezzel az elkeseredett ötlettel azonban ellentétben állnak azok a dokumentumok, melyekre az Olasz Szociális Köztársaság történetével foglalkozó történész, Marino Viganò hívja fel a figyelmet. Az olasz kutató a berni levéltár iratai között bukkant olyan levelekre, melyek azt bizonyítják, hogy Mussolini már 1944 szeptemberében, tehát nyolc hónappal letartóztatása és kivégzése előtt, a szövetségesek előtt történő megadás mellett döntött, bízva az angolszász *gentleman*ekben. Erről a döntéséről Mussolini elsőként a svájci kormányt tájékoztatta, mely szigorúan titkos úton közölte is a Duce javaslatát a szövetségesekkel. Az újonnan napvilágot látott dokumentumok megcáfolják tehát azt a hipotézist, mely szerint Mussolini a Valtellina-erődbe, vagy Svájcba szándékozott volna menekülni, miután 1945 áprilisának végén elhagyta Milánót. Ezekből az iratokból világosan kiderül, hogy a Duce Comóba akart menni, ahol megadva magát a szövetségeseknek, abban bízott, hogy megmentheti életét.

Amikor Mussolini az említett elhatározásra jutott Carlo Hoepli milánói kiadó segítségét akarta igénybe venni, akit egyébként 1944. augusztus 29-én azért rendelt Gargnanóba, hogy előkészítsék a Duce *„Storia di un anno: Il tempo del bastone e della carota”* című művének a kiadását. A svájci származású Hoepli közbenjárását kérte ekkor Mussolini, hogy segítsen saját maga és családja Svájcba történő kimenekítésében, miután közölte a kiadóval megadási szándékát is.

Hoepli a Ducével folytatott beszélgetésről másnap tájékoztatta a milánói svájci konzult, aki szigorúan bizalmas formában közölte információit kormányával. *„Mussolini – írja Brenni a berni kormánynak Hoeplitól származó értesülései alapján*

⁶⁴ Jacques De Launay: i. m. 201.

– kijelentette, hogy minden esetben kész követni a sorsát, és szó szerint hozzáfűzte, hogy esetleg át fogja magát adni a gentleman angoloknak és amerikaiaknak. A Duce hozzátette még, hogy nem tart a szövetségesek intézkedéseitől. Félelme, a nők és a gyerekek kapcsán, egyedül a partizánoktól volt.”

Az ügy kapcsán fennmaradt jelentéssorozatból sok érdekes részlet vált ismertté arról a színpalak mögött zajló tárgyalásokról, melyek Mussolini bizalmasai és a svájci hatóságok között zajlottak 1944 ősze és 1945 márciusa között. E titkos megbeszélések egyik célja az volt, hogy a Mussolini családnak politikai menedékjogot szerezzenek Svájcban. „A Duce biztosított afelől, hogy kizárólag a család nőtagjairól és gyermekeiről lesz szó: összességében hat nő és tíz kiskorú gyermek.” A listán szerepelt Mussolini felesége, Rachele mellett Bruno és Vittorio Mussolini feleségeinek, valamint más családtagok és azok gyerekeinek a neve. Mussolini vágya az volt, hogy a felsorolt rokonai egy katolikus kanton – a Duce tervei szerint Freiburg – biztonságát élvezhessék.⁶⁵

A legutóbbi kutatások által felszínre hozott tényeket csak részben támasztja alá a madridi levéltár dokumentációja, ugyanis a spanyol konzul, jóllehet ismert volt előtte a svájci „tapogatózás”, mégis más megvilágításban látta az eseményeket, tekintettel arra, hogy nem tudhatott az 1944 szeptembere óta szigorú titokban folyó tárgyalásokról. Ennek ellenére az ő beszámolója is fontos dokumentumok, mivel személyesen lehetett tanúja a fasiszta köztársaság szétesésének és bukásának.

Mussolini április 18-án kormánya székhelyét áthelyezte Milánóba. A lombard fővárosban azonban már csak egy hete maradt a bukott diktátornak valamilyen cselekvési terv kitalálására. Schuster bíboros közvetítésével április 25-én sikerült találkoznia a Nemzeti Felszabadító Bizottság tagjaival, azonban egyezkedésük eredménytelen maradt, tekintve, hogy Cadorna tábornok a feltétel nélküli magadáson kívül nem akart semmiről sem tárgyalni. Még ugyanezen a napon jelenik meg Chantal, akit a Duce talán végső elkeseredésében hivatott magához. Tekintsünk vissza azonban néhány nappal korábbra.

Chantal májusi jelentésében, tehát már Mussolini halála után számolt be Madridnak a Duce és a salói köztársaság utolsó napjairól. A spanyol konzul megítélése szerint a fasiszta hatóságok megdöbbenően nyugodtak és bizakodóak voltak, olyannyira, hogy a bolognai német front áttöréséig még reménykedtek is a helyzet javulásában, „legyen az a híres titkos német fegyvereknek, vagy az angolszászok és az oroszok közti szakadásnak köszönhető” – írja Chantal, aki úgy látta, hogy maga Mussolini sem volt tisztában a helyzet súlyosságával.

Chantal és Mussolini második személyes találkozására április 21-én este került sor. A konzul vacsorameghívást kapott a prefektúra székházába, ahol egyébként Milánóba érkezése óta maga Mussolini is tartózkodott. A vacsorán jelen volt a prefektus, Bassi, a belügyminiszter Zerbino, a Duce magántitkárságának főnöke,

⁶⁵ *Mussolini: 1944, trattativa segreta per arrendersi agli Alleati.*
(<http://www.storiainrete.com/mussolini1944.php>)

Gatti, valamint néhány más személy, akinek említését nem tartotta fontosnak Chantal. A konzult nagyon meglepte az a nyugodtság, ahogy az említett fasiszták viselkedtek, hiszen akkor a bukás ténye már fenyegető közelségbe került. Amikor Mussolini tudomást szerzett arról, hogy a vacsorán Chantal is jelen lesz, kérte Gattit, hogy este tíz órakor keresse fel a konzul.

Beszélgetésük alkalmával Chantal Mussolinit megdöbbenően nyugodtnak látta, és jobb fizikai állapotban találta, mint korábbi találkozásuk alkalmával. A Ducét leginkább az érdekelte, hogy a Milánótól mintegy 35 km-re lévő Merate tartományban – ahol Chantal általában tartózkodott – vannak-e partizánok. Ezen kívül többnyire közömbös témákat érintett, s a találkozó igen szívélyes légkörben zajlott le.⁶⁶

Az április 24-i minisztertanács után nyilvánvalóvá vált a fasiszta vezetők előtt, hogy a kivonulást már megkezdő német csapatok védelme nélkül a fasiszta kormány semmilyen eszközzel sem rendelkezett, hogy fenntartsa magát. A következő napon, április 25-én került sor Chantal és Mussolini harmadik, s egyben utolsó találkozására. A konzul jelentésében így emlékszik vissza arra a délutánra: *„25-én délután hivatott a Duce: arra kért, hogy egy nagyon bizalmas és kényes ügyben járjak közben Svájcban, melyet azonban az események felgyorsulása miatt már nem tudtam megvalósítani. Arra kért, hogy beszéljek a berni angol nagykövettel, s ebbe bele is egyeztem, tekintve, hogy Norton urat személyesen ismerem.”* A beszámoló eddig a pontig tehát nem áll ellentmondásban a Viganò által bemutatott berni levéltári iratokkal. Mussolini Chantal előtt is felvetette a svájci terv lehetőségét. Azonban az indoklás már eltér a Hoeppli és Brenni levélváltásában szereplő adatoktól. *„A megadásról szóló tárgyalást akarta megkezdni, de azt kívánta, hogy ne semmisítsék meg teljesen a fasizmust, mivel az egy olyan erő, melyet a bolsevizmus elleni harcban is ki lehet később használni. Valamint azt akarta, hogy ne üldözzék az újjászülető fasizmust a szövetségesek által elfoglalt olasz területeken se.”* Chantal előtt tehát a Duce nem egyszerű magánemberként állt: tőle nem családja kimenekítését kérte, hanem azt, hogy járjon közre a szövetségesek előtt a feltételekkel történő kapituláció elfogadásában.⁶⁷ Chantal a realitást és a szövetségesek mentalitását ismerve hiú ábrándnak minősítette a Duce kérését, mégis ígéretet tett Mussolininak, hogy Bernbe utazva azonnal intézkedni próbál az ügyben.

A kettőjük között lezajló utolsó beszélgetésen már nyoma sem volt Mussolini négy nappal korábbi nyugodtságának. *„Szemei kidülledtek, és jól látszott elkeseredettsége”* – jellemzi Chantal beszélgetőtársa lelkiállapotát. Miután az ellenállási mozgalom vezetőivel nem sikerült Mussolininak megtalálni a közös hangot, a Duce elmenekült Milánóból, talán abban bízva, hogy Chantal svájci közbenjárása még kiutat jelenthet számára.

⁶⁶ AMAE, R.1705. Exp. 2. Milánó, 1945. május 6., Chantal Lequericának (24. sz.)

⁶⁷ Martin Ros: *A harmadik birodalom sakáljai. Kollaboránsok tündöklése és bukása 1944-1945*, Budapest, 2002. 184.

Mussolini Como felé vette az irányt. A körülbelül harminc személyautóból és egy teherautóból álló konvojban a salói kormány tagjai és Mussolinihoz közel álló több személy is megkísérelte a menekülést. A kocsisorban egy spanyol konzulátusi autó is feltűnt, melyet Marcello Petacci vezetett. Az a Petacci, aki 1944 szeptemberében Mario Contarini álnéven mutatkozott be a spanyol konzulnak, útlevelet kérvényezve magának és családjának. Marcello Petacci azonban Olaszországban maradt, és a kocsisort lezáró spanyol rendszámú sárga Alfa Róméót vezette. Ugyanaz a sors várt rá is, mint a többi menekülő fasisztára.⁶⁸

Chantal május eleji beszámolójában már mellőzi a Duce és a többi salói vezető kivégzésének a részleteit, mivel arról Madrid már bizonyára korábban hírt kapott, de leírja azt a kaotikus állapotot, mely Milánóban a partizán *bandák*, a német csapatok, valamint az elszigetelt fasiszta csoportok összecsapása nyomán kialakult. A város több napig szinte ostrom alatt volt, azonban, miután április 29-én néhány amerikai csapat megjelent, visszaállt a nyugalom Milánóban. Korai lett volna még azonban a helyzet normalizálódásáról beszélni. A fasiszták üldözése tovább folyt, s szinte már embervadászattá vált, melynek keretében elkezdődött a személyes bosszúállás is – írta a spanyol konzul.

Maga Chantal sem érezhette magát teljes biztonságban, hisz a partizánok a spanyolokra minden megkülönböztetés nélkül úgy tekintettek, mint Mussolini és a fasiszták barátaira. A spanyolelles kampányt Chantal a kommunista és szocialista beállítódású újságok kommentárjaiban is tapasztalhatta. E lapokban megjelent néhány cikk azt állította, hogy több elfogott fasiszta vezető is hamis spanyol útlevéllel rendelkezett. A spanyol konzul azonnal cáfolta ezeket a hírszteléseket a Nemzeti Felszabadító Bizottság hírszerzési főnöke előtt, azzal érvelve, hogy az útlevelek eredetiek voltak, mivel a spanyol konzulátus egyetlen egyet sem adott ki hivatalos engedély nélkül.

Chantalnak azonban nemcsak a *fasiszta* megbélyegzést kellett eltűrnie, hanem fontos intézkedéseket is kellett tennie annak a több száz spanyol állampolgárnak a hazatelepítése érdekében, akik minden vagyon nélkül Németországból érkeztek Észak-Olaszországba. A spanyol menekültek ügye egyébként nem volt új probléma, hisz már január óta foglalkoztatta a milánói – és hozzá hasonlóan a genovai – konzulátust, amikor Horvátországból és Németországból kezdtek érkezni a menekültek. Chantal a berni spanyol követ közvetítését kérte, azonban a diplomata nem továbbította az anyagi támogatásra vonatkozó kérést a külügyminiszter felé. Miután Chantal semmilyen utasítást sem kapott a spanyol menekültek ügyére vonatkozólag Madridtól, április 4-én a salói német követség közvetítését is igénybe vette az alábbi táviratot küldve Lequericának: *„Németországból folyamatosan érkeznek egykori spanyol katonák és munkások, akik vissza akarnak térni Spanyolországba. Nincs se ruhájuk, se pénzüik. Január 24-én tájékoztattam a berni követet, aki úgy tűnik, nem továbbította*

⁶⁸ <http://www.larchivio.org/xoom/petacci.htm>

*Nagyméltóságodnak kérésemet. Honfitársaink kétségbeejtő anyagi helyzetét látva kérek Nagyméltóságodtól anyagi támogatást a megsegítésükre.*⁶⁹

Madridból azonban továbbra sem jött válasz, így Chantal feltételezte, hogy üzenete ez alkalommal sem érkezett meg. A hasonló problémákkal küzdő genovai konzul, Bermejillo márki is kérte milánói kollégáját, hogy Svájcban keresztül próbáljon instrukciókat kérni a spanyol külügyminisztériumtól. Utasítás hiányában azonban a menekültek tarthatatlan helyzete miatt Chantalnak cselekednie kellett: *„Pillanatnyilag úgy oldottam meg a helyzetet, hogy néhányukat a partizánokkal vettem közös névjegyzékbe. A Keresztény Demokrata Párthoz tartozó Lorenzini Brigádban tevékenykednek, és úgy az idősebbek, mint a fiatalok is meg vannak elégedve”* – számolt be döntéséről Lequericának a konzul.⁷⁰ Mivel azonban ez is csak ideiglenes megoldás volt, májusi jelentésében ismételt utasítást kért felettesétől a hazatelepítés jogi és anyagi megvalósításához. A menekültek ügye egyre kényesebb kérdéssé vált Chantal számára, mivel voltak közöttük olyan *„nem kívánatos elemek”* is, akik segélyt és szállást kérvényezve folyamatosan zaklatták a konzulátust.

Chantal előbb idézett beszámolója volt az egyik utolsó az észak-olasz köztársaság egykori területéről Madridba érkező dokumentumok közül, ugyanis 1945 májusában José Antonio de Sangróniz y Castro kinevezésével a spanyol külügy úgy döntött, hogy ismét nagykövetet küld Rómába, az 1943 augusztusa óta üresen álló poszt betöltésére.

⁶⁹ AMAE, R.1705. Exp. 2. Milánó, 1945. május 6., Chantal Lequericának (24. sz.)

⁷⁰ Aldo Albònico: i. m. 264.

10. A BÉKE KEZDETE: A DIPLOMÁCIAI KAPCSOLATOK KRITIKUS HÓNAPJAI

Az salói köztársaság megszűnésével nemcsak Mussolini képvisellete oszlott fel Spanyolországban, de a hivatalos Olasz Nagykövetség diplomáciai testületében is fontos változások következtek be. Ezek a változások már hónapokkal korábban megindultak, azonban a gyakorlatban csak 1945 tavaszától kezdtek éreztetni hatásukat. Az 1943 óta előbb Mussolini, majd a július 24-25-i események után a Badoglio-kormány képviselétét ellátó Paulucci di Calboli helyére már 1944 szeptemberében Tommaso Gallarati Scottit nevezte ki az olasz kormány, azonban az új diplomata egyelőre – mint ahogy Chantal 1944 szeptemberében jelentést is tett róla Lequericiának¹ – még Svájcban kényszerült tartózkodni, kormánya további instrukcióira várva. Az olasz követ tehát még nem foglalta el madridi posztját, azonban személye és antifasizmusa garancia volt a szövetségeseknek arra, hogy Olaszország diplomáciai kapcsolataiban is szakítani fog fasiszta múltjával.

A spanyol vezetés számára talán egy konzervatív monarchia államformája lett volna a legelőnyösebb Olaszországban, melyben a baloldali politikai erők viszonylag minimális szerepet kaptak volna. Ennek az elképzelésnek azonban nem sok alapja volt. Már García Comín 1944-es jelentései is az olasz baloldal, és azon belül leginkább a kommunisták erősödéséről és „*csápjainak a kiterjesztéséről*” számoltak be², és miután Róma a szövetségesek kezére került, a baloldal jelenléte még nyugtalanítóbbá vált a spanyol ügyvivő számára. García Comín aggódva tájékoztatta Madridot arról, hogy a Rómába érkező vörös zászlós teherautókat és tankokat a nép lelkes tapssal fogadta. Ennek következményeként Franco diplomáciai képviselétének sok támadással kellett megküzdenie. Mint ahogy az várható volt, az új olasz állam antifasiszta országgént definiálta magát, s ebbe a politikába természetesen nem fért bele a Franco-rezsimmel fenntartott barátság.³ A valóságban már ekkor, tehát 1944 júniusa után kezdetét vette az a politikai elszigetelődés, mely a világháború után majd rányomja bélyegét a spanyol külkapcsolatokra. E politikai elszigetelődés egyik jele volt az is, hogy 1945 januárjában az öt legfontosabb madridi követségen már csak ügyvivők tevékenykedtek.⁴

Az előző fejezetekben főleg a milánói spanyol konzul tevékenységének a bemutatására vállalkoztunk, tekintve, hogy a Rómában lévő García Comín a gyakorlatban nem sok diplomáciai feladatot végezhetett. Azonban ahhoz, hogy a két ország közötti diplomáciai kapcsolatok normalizálódásáig eljussunk, időben

¹ AMAE, R.2302. Exp. 16. Milánó, 1944. szeptember 29., Chantal Lequericiának.

² AMAE, R.1180. Exp. 6. Róma, 1944. január 25., García Comín Jordanának (45. sz.); Róma, 1944. május 5., García Comín Jordanának (162. sz.)

³ Javier Tusell: *Franco, España ...*, 617.

⁴ Javier Tusell, Genoveva García Queipo de Llano: i. m. 260.

vissza kell térnünk 1944-re, tehát arra az időszakra, amikor Mussolini és fasiszta kormánya még életben volt. A római spanyol képviselőt Fernández Cuesta távozásával a valóságban már 1943 augusztusa óta egy átmeneti időszakot élt át, s a diplomáciai viszony normális mederbe terelésének egyik előfeltétele volt, hogy a fasiszta rezsimmel túlzott azonosságot mutató tisztviselők helyébe új megbízottakat nevezzen ki a spanyol kormány. Az ilyen jellegű első kérésekre már a szövetségesek Rómába érkezése, június után sor került. Az olasz kormány ekkor indítványozta, hogy a spanyol kormány cseréljen le néhány olyan diplomatát a római diplomáciai testületben, akik politikai múltjuk miatt nem voltak *megfelelők* az olasz kormány számára. Minden különösebb ellenkezés nélkül sor került erre a *tisztogatásra*, és a kért személyeket (köztük volt például a katonai attasé, aki korábban szolgált a *Kék Hadosztályban*) elmozdították a helyükről, még mielőtt az olasz kormány esetleg *persona non grata*nak minősíthette volna őket.⁵

Az olasz főváros júniusi felszabadítása után a város a szó szoros értelmében nem szabadult fel, hisz a németek helyét egy újabb megszálló hatalom, a szövetségesek foglalták el. A még mindig nagykövet nélkül lévő spanyol képviselőt helyzete igen nehéz volt, mivel a szövetséges katonai hírszerzés lehallgatta a Spanyol Nagykövetség rádióadóit, sőt még Lequerica több táviratát is cenzúrázták. A spanyol ügyvivő pedig csak a vatikáni spanyol képviselőt rádióján keresztül üzenhetett Madridba.

A szövetséges ellenőrzés alá került *szabad* olasz sajtó sem kímélte a korábban baráti, sőt testvéri jelzőkkel is illetett spanyol rezsimet. A spanyol polgárháború, valamint a Franco-rezsim Mussolini 1943-as bukása utáni magatartása vált a – főleg baloldali – sajtó céltáblájává. A szocialista Nenni egyik cikkében, mely pártja lapjában, az *Avantiban* jelent meg 1944. augusztus 1-jén a spanyol polgárháború kirobbantását *puccsnak* minősítette.⁶ Jóllehet García Comín kérte az olasz külügyminisztert, hogy akadályozza meg az ilyen és ehhez hasonló kijelentések megjelenését és terjesztését, azonban protestálása eredménytelen maradt. Olyannyira, hogy az angol és az amerikai újságok még durvább jelzőkkel jelentek meg: egyenesen a „*fasiszmus vazallusának*” nevezték Francót és rendszerét. Amikor azonban a spanyol ügyvivő többször is tiltakozott, az olasz hatóságok válasza igen egyszerű volt: Olaszországban sajtószabadság van, nem úgy, mint Spanyolországban – hangzott az indoklás. Az olaszok nem felejtették el a spanyol képviselőt előtt felidézni azt a hadjáratot sem, melyet a falangista sajtó kezdett meg 1943 júliusa után Spanyolországban, valamint, hogy a spanyol rezsim nemcsak Olaszországot, a királyt és a kormányt durván sértő újságcikkek publikálására adott engedélyt, hanem könyvek kiadását sem akadályozta meg.⁷

⁵ Uo. 263.

⁶ Idézi: Javier Tusell, Genoveva García Queipo de Llano: i. m. 264.; ASMAE, *Serie Affari Politici 1931-45*, Spagna, b. 83.

⁷ Javier Tusell, Genoveva García Queipo de Llano: i. m. 257.

A sajtóban tehát igen erős spanyolelleses kampány indult meg már 1944 második felében, mely később, 1945-ben még fokozottabb formában volt jelen Olaszországban. Az ellenséges hangulatot fokozta még a spanyol polgárháborúban harcolt olasz tábornok, Mario Roatta januári pere is, aki mentő tanúként több spanyol tábornok, köztük Franco nevét is megemlítette. Miután Roatta megszökött a börtönből, az olasz sajtó olyan híreket terjesztett, mely szerint a spanyol követség adott menedéket a fasiszta tábornoknak. Ennek hatására az olaszok heves tiltakozó tüntetést szerveztek a nagykövetség épülete előtt, melynek két halálos áldozata és több sebesültje is volt.⁸

Szintén az olasz közvélemény spanyolellesességét növelte márciusban a francia határon átszivárgó gerillacsapatokkal szemben végrehajtott spanyol megtorlás híre, mely – ahogy az várható volt – a baloldali olasz sajtó éles tiltakozását váltotta ki, a „szabadság dicsőséges harcosaiként” állítva be a sikertelen akcióban résztvevő gerillákat.

A spanyol rezsim külföld felé mutatott, enyhülést színlelő imázsát az olasz sajtó „*egyre groteszkebb akrobata mutatványnak*” nevezte.⁹ A Spanyolország irányában kialakult hangulat – mind hivatalos szinten, mind az utca emberében – olyan ellenséges volt tehát, hogy ez már a diplomáciai kapcsolat fennmaradását is veszélybe sodorta.

10.1. Tommaso Gallarati Scotti tevékenysége Madridban

Az olasz-spanyol diplomáciai kapcsolatok zaklatott hónapjai után Gallarati Scotti¹⁰ feladata volt, hogy a madridi Olasz Nagykövetség ügyeit rendezze, normális viszonyt alakítson ki a spanyol kormánnyal. Küldetése nemcsak azért volt nehéz, mert a fasizmussal szembe forduló Olaszországot kellett képviselnie egy olyan országban, mely ugyan leplezni akarta, de elfeledtetni nem tudta hasonlóságait a fasizmussal, hanem azért is, mert saját hazájában is igen ellenséges légkör vette körül diplomáciai szerepvállalása miatt.

Nehézségeit jól kifejezte az a cikk is, mely 1945. február 9-én, tehát még Scotti hivatalos munkába állása előtt született.¹¹ A cikk szerzője a korábban már említett szocialista vezető, Pietro Nenni. Az *Avantiban* megjelent „*Miért kell nagykövet Franco fővárosába?*” című cikkével Nenni Gallarati Scotti spanyolországi

⁸ Uo. 264.

⁹ Uo.

¹⁰ Gallarati Scotti származásáról lásd: G. Trivulzio Manzoni: *Memorie intorno alle famiglie Gallarati e Scotti*, Milánó, 1897.; valamint Gallarati Scotti Madridba érkezésekor megjelent spanyol újságcikkeket, pl: *Ya*, 1945. február 7; *Pueblo*, 1945. február 8.; *Arriba*, 1945. február 9.; *El Español*, 1945. március 10.; *ABC*, 1945. március 25.

¹¹ *DDI*, X. sorozat, II. kötet, Róma, 1992., 67. dok. Madrid, 1945. február 24., Gallarati Scotti De Gasperinek (1265/218. sz.)

jelenlétének az indokára kérdez rá.¹² Mivel az írás igen hűen visszaadja a kormányon belül Olaszország Spanyolországhoz fűződő jövőbeli viszonyának kérdésében kialakult konszenzushiányt, nem felesleges néhány gondolatát fordításban idéznünk.

A cikk nemcsak a címében, de első mondataiban is egy kérdést intéz – sokkal inkább az olasz kormányhoz, mint – a lap olvasóihoz: *„Nem lenne talán jobb, ha előbb visszahívná Olaszország régi fasiszta képviselőjét és megvárná az új időket?”* Köztudott volt ugyanis, hogy Morreale és munkatársai ekkor még valóban Spanyolországban *„garázdálkodtak”*, és a Franco-kormány nem tett határozott lépéseket a kettős diplomácia anomális helyzetének a felszámolására. Nenni határozott véleménye az volt, hogy a születőben lévő, új, demokratikus Olaszországnak semmi keresnivalója nincs Spanyolországban, és a két ország között nincsenek olyan érdekeltségek, melyeket érdemes volna ápolni. A Franco-rendszerről alkotott véleményét sem titkolja a szocialista politikus: *„Egy olyan rezsim, mely idegen szuronyok hegyén emelkedett, és melynek nincs se legitimitása, se népi felszenteltsége...”*. Az *idegen szuronyok* metafora természetesen nem más, mint Mussolini és Hitler Francónak juttatott segítsége, mely teljes mértékben kiszélesítette a spanyol polgárháború indítékait, célját és panorámáját. Nenni kimondja: a spanyol háború csak arra szolgált, hogy *„leplezze Mussolini és Hitler valódi háborúját, melyet a vörösökön túl Anglia és Franciaország ellen folytattak.”* A spanyol konfliktus volt tehát a második világháború nyitánya. De vádjaival nem kíméli a nyugati demokráciákat sem, melyek Európa szerencsétlenségére nem fogták fel a spanyol események súlyát és következményeit. Anglia és Franciaország bűnének tartja Nenni, hogy az *„antikommunizmus zászlajával álcázták az európai konzervatív közvélemény előtt a náci-fasiszta beavatkozás igazi jellegét.”* A magukat demokratikusnak nevező államok által képviselt be nem avatkozási politika vezetett el a demokratiai érdekeinek az elárulásához – vonja le a konklúziót a szerző.

A második világháború alatti spanyol magatartást is erős kritikával illeti a baloldali politikus: *„Hogy ebbe a háborúba Franco nem lépett be Mussolini és Hitler oldalán, az azért volt, mert nem tudott. Azonban, ha hadseregben nem is, erőforrások tekintetében mindent megadott a náci-fasiszta játszmának.”* Éppen ezért nevetségesnek és hamisnak tartja azt a *„kozmetikázást”* is, mellyel Franco 1943 után arra törekedett, hogy országának katolikusságát domborítsa ki. Nenni végezetül kimondja kemény ítéletét is a Caudillo felett: *„Bármit is mondjon, bármilyen cinkosságot is akarjon elérni a katolikusok között, a sorsa már meg van írva: Hitlerrel és Mussolinival együtt el fog tűnni.”*

Nenni ragaszkodik kiinduló álláspontjához: *„Tommaso Gallarati Scotti hercegnek semmi keresnivalója nincs Madridban...”* Ilyen búcsúztatóval indult

¹² ASMAE, *Serie Affari Politici 1931-45*, Spagna, b. 83. (Pietro Nenni 1945. február 9-én az *Avantiban* megjelent cikke.)

tehát útnak az új olasz diplomata a spanyol fővárosba, ahol még a Paulucci-örökség részét alkotó kettős diplomácia problémája sem rendeződött.

Nenni cikkével ellentétben azonban a hivatalos olasz álláspont más volt. A „*Miért kell nagykövet Franco fővárosába?*” kérdésre az olasz kormány Prunas külügyi főtitkár De Gasperi külügyminiszternek írt feljegyzéséből kaphatjuk meg a választ.¹³ A lista több érvet is felsorol, melyek indokolják az olasz-spanyol diplomáciai kapcsolatok zavartalan fenntartását.

Elsőként Prunas az aktuális helyzetre hivatkozva azt hangsúlyozza, hogy éppen, amikor Spanyolország a legelszigeteltebb helyzetben van, az olasz politika számára kedvező az alkalom, hogy egy mérsékelt politikán – mely Gallarati Scotti munkájával már meg is kezdődött – keresztül *előnyös megoldások* szülessenek a két országot érintő vitás kérdésekben. Nemzetközi okokra hivatkozva sem tartaná az államtitkár jó döntésnek, ha Olaszország képviselő nélkül maradna az ibériai országban. Az indokok negyedik passzusaként a politikus nem hagyja figyelmen kívül Olaszország gazdasági érdekeinek mérlegelését sem. Spanyolország földközi-tengeri pozícióját tekintve Olaszország érdeke volt, hogy minél hamarabb rendeződjön a két ország közötti kereskedelmi-, és árucserre-forgalom.

A madridi Olasz Nagykövetség fenntartása azonban nem azt akarta manifesztni, hogy az olasz kormány támogatná, vagy rokonszenvezne a fennálló spanyol rezsimmel, vagy hogy ellenezné a vele szemben álló – ekkor még csak az emigrációban tevékenykedő – demokratikus irányzatokat. Mivel a spanyol kormány mellé akkreditált olasz diplomata meggyőződéses antifasiszta volt, ennek kapcsán kétely sem merülhetett fel az olaszokban. Ha az olasz vezetés mégis a diplomáciai kapcsolat korlátozása mellett döntött volna, akkor, Prunas véleménye szerint, megismétlődött volna az „*a más ország belügyeibe beavatkozó és nyomást gyakorló politika, melynek oly gyászos következményei voltak a fasiszta rezsim alatt.*”

A hivatalos álláspont szerint tehát Olaszország érdeke ezért semmiképp sem a diplomáciai kapcsolat megszakítása, hanem éppen ellenkezőleg, a spanyol politikai életben való, de ideológiától mentes aktív jelenlét volt, mely egyaránt szolgálta az olasz és a spanyol nép érdekeit is. A jelentés záró pontja halványan felveti annak lehetőségét is, hogy egy esetleges jövőbeni spanyolországi változás esetén miért kap kiemelt jelentőséget a madridi olasz jelenlét: „*Csak egy aktív és energikus nagykövet poszton maradásával lehet egy demokratikus Spanyolországnak – ha ez bekövetkezne –, hatékony támaszt és segítséget adni.*”

¹³ *DDI*, X. sorozat, II. kötet, 113-114. (86. dok.) Róma, 1945. március 12., Prunas feljegyzése De Gasperinek.

A 66 éves, diplomata múlttal nem is rendelkező Gallarati Scottira valóban összetett feladat várt Madridban. A kettős diplomácia végleges lezárása mellett¹⁴ az olasz kolónia biztonságával, az olasz javak és a spanyolországi olasz vállalatok vagyonának – melyeket egy spanyol kormányrendelet¹⁵ zárolt – liberalizálásával, valamint a Mussolini által Francónak juttatott kölcsönök visszaszerzésével is foglalkoznia kellett. Munkájának köszönhetően Scotti elérte, hogy a világháborút megelőző kölcsönt Spanyolország gabonában és más élelmiszer-szállítmányok formájában részben visszafizette az éhező olaszoknak, valamint az olasz javak zárolására vonatkozó rendeletet is feloldotta a spanyol kormány. Az olasz nagykövet Prunas márciusi feljegyzésében idézett negyedik pontnak is igyekezett eleget tenni: a két ország közötti kereskedelmi egyezmény is tető alá került.

Az új nagykövet 1945. február 15-i érkezése után az ideiglenesen megbízott Mascia ügyvivőtől átvette a nagykövetség feladatait.¹⁶ Már spanyolországi tartózkodásának első napján találkozott a párizsi megbízatásából hazatért, és akkor már Rómába kijelölt, de a helyét csak májusban elfoglaló nagykövettel, José Antonio de Sangrónizzal, majd két nappal később Lequerica is fogadta hivatalos látogatáson az olasz nagykövetet. Megbízólevelének az átadására február 24-én került sor, mely után Franco a protokoll szabályait túllépő hosszúságú, mintegy negyven perces megbeszélést folytatott Scottival. A Caudillo előadta az olasz diplomatának, hogy ő 1940-ben figyelmeztette Mussolinit, hogy ne lépjen be a háborúba, azonban tanácsát a Duce nem fogadta meg. Azt is hangsúlyozta, hogy kormánya politikájában mindig is a semlegességet követte. A nagykövet naplójában egy zárójeles megjegyzés („*ami nem igaz*”) jól mutatja, hogy Scotti nem adott hitelt Franco szavainak, s kifejezi az olasz követ a háború alatti spanyol magatartásról kialakított véleményét. Egyébként egy későbbi, május 31-én kelt jelentésében Scotti pontokba szedve be is mutatta azokat a tényeket, melyek egyáltalán nem a spanyol semlegességet domborították ki a második világháború alatt.¹⁷

Gallarati Scotti jó kapcsolatot alakított ki az új amerikai nagykövettel, a Hayes helyére érkező Norman Armourral. Az olasz nagykövet március 27-i naplójegyzetében ír a kettőjük közti baráti viszonyról és arról a szándékáról, hogy

¹⁴ AMAE, R.2192. Exp. 25. Madrid, 1945. május 1., Morreale Lequericának; ASMAE, *Serie Affari Politici 1931-45*, Spagna, b. 86. Madrid, 1945. június 19., Gallarati Scotti az olasz külügyminiszternek (3680/1347. sz.); 1945. június 21. (1341/0233. sz.)

¹⁵ Gallarati Scotti naplójának 1945. május 7-i feljegyzése, idézi: Nicola Raponi: *Tommaso Gallarati Scotti tra politica e cultura*, Milánó, 1971. 199.; A napló május 11., 15., 18., 25. és 26-i bejegyzései; Uo. 199-200.

¹⁶ Nicola Raponi: *Francisco Franco e il regime spagnolo. Dal Diario e dalle Relazioni di Tommaso Gallarati Scotti, ambasciatore a Madrid (1945)*, In: *Contemporanea*, 1998/4., október, 736-742.

¹⁷ Uo. 738.

igyekezett összehangolni az olasz politikát az amerikaival annak érdekében, hogy Spanyolországot a demokrácia irányába segítsék fejlődni.

Madridi működésének kezdetén, érkezése után alig két hónappal Scotti egy igen részletes, átfogó beszámolót küldött De Gasperi külügyminiszternek a spanyol belpolitikai helyzetről.¹⁸ A nagykövet szerint Franco rendszerének fennmaradása elsősorban a két alappillér, a Falange és a hadsereg működésétől, valamint „*bizonyos pszichológia jellegű elemektől*” függött. Ez utóbbiak legfontosabb alkotórésze egy újabb polgárháborútól való félelem, mely nemcsak a társadalom vezető rétegeiben, de az utca emberében is tapinthatóan jelen volt, valamint az a „*morális erő, melyet [Spanyolország] a katolikus szervezeteknek és az egyháznak*” köszönhetett.

Scotti megítélése szerint az országban a legnagyobb hatalmat 1945 áprilisában a történelmi hagyományokkal rendelkező hadsereg birtokolta. Az a hadsereg, mely az 1936. július 18-i felkelésnek is a főszereplője volt, és melyből valójában Franco hatalma is eredt. A Caudillónak sikerült régi, hozzá hű katonatársai többségét megtartania, magas katonai beosztásokkal elégitve ki karrieréhségüket. A fegyveres erők Francóhoz való hűségének a diplomata három okát említi. Egyik az a személyes tekintély, melynek a Caudillo a katonai körökben örvendett, másrésről a hadsereg állandó mozgósításban tartása, a harmadik indok pedig a katonák – főleg a tisztikar – spanyol viszonylatban igen magasnak számító fizetése volt.

A rendszer másik alapkövét, a Falangét is bemutatja Scotti beszámolójában. Az 1933-ban létrejött mozgalom az olasz nagykövet szavaival „*tisztán fasiszta indíttatásra született, habár a spanyol temperamentum különböző jellegzetességeihez idomult.*” A katonai felkelés után a Falangénak sikerült a háború alatt a politikai-közigazgatási intézményeket ellenőrzése alá vonnia mindaddig, amíg Franco nem vette át az ellenőrzést a Falange felett. Ezzel az eredeti mozgalomba beolvadtak intranzigens monarchista, tradicionalista és katolikus elemek is, majd Franco igyekezett eltávolítani a leghajthatatlanabb falangistákat, megfosztva ezáltal a Falangét „*minden forradalmi ismertetőjegytől, s a diktátúra puszta kormányeszközévé redukálva le szerepét.*” A fasiszmus falangista mozgalomra gyakorolt erős kezdeti hatása 1943. július 25. után tűnt el teljesen, mely dátum után a náciizmus befolyása kezdte éreztetni hatását a Falange soraiban. A Falange fasiszmussal és náciizmussal való rokonsága miatt soha sem tudta elnyerni az angolszász politika tetszését, még az antikommunizmus jelszavának harsogásával sem. A Falange a fasiszmus bukása után mintha amnéziában szenvedett volna: „*az unalomig azt ismételték, hogy [a Falangénak] semmi köze sincs se a fasiszmushoz, se a náciizmushoz, vagy más látszólag hasonló külföldi mozgalmakhoz*” – írja a nagykövet. Ezt a vezérelvet követve 1943 júliusa után Franco igyekezett azt kidomborítani a külföld előtt, hogy Spanyolországban nem következhet be az, ami

¹⁸ Uo. 742-756.

Olaszországban történt, mivel a spanyol „mozgalom minden tekintetben elővigyázatosan ki tudta kerülni azokat a hibákat, melyeket Mussolini elkövetett.”

A spanyol rezsim harmadik támaszáról, a katolikus egyházzal alkotott képében az olasz diplomata kiemeli, hogy „míg szinte minden spanyol katolikusnak vallja magát, és haláluk pillanatában kilencven százalékuk kéri az utolsó kenetet, addig a gyakorló hívők aránya becslések szerint a teljes lakosság 30%-át teszi ki.” Gallarati Scotti a spanyol igazságügy-miniszterrel, Eduardo Aunósszal április 5-én folytatott beszélgetésekor betekintést kaphatott Franco egyházhoz fűződő viszonyába is: „Nincs még egy olyan állam, mely annyit tett volna az egyházért, mint az az állam, melyet Franco épített fel; az egyház és az egyházi hierarchia előtt, [...] amikor vallási kérdésekről van szó, a spanyol állam nagy engedelmességgel térdre ereszkedik...” – mondta Aunós az olasz nagykövetnek.

Francót hatalmon tartó erők között Scotti a változások beláthatatlan következményeitől való félelmet is megemlítette. A heterogén monarchista mozgalom is ennek a *bátortalanságnak* az áldozatává vált Gallarati Scotti szerint. Mivel a restauráció hívei között sem alakult ki konszenzus, azok nem is tudtak hatékonyan fellépni a Caudillóval szemben. Jóllehet a polgárháborúban a monarchisták még Franco oldalán álltak, abban bízva, hogy a győzelmet a restauráció fogja követni, azonban reményeik nem váltak valóra. Franco kijátszotta őket: ravaszul ellenőrzése alá vonta a monarchista mozgalmat, a trónörökös Don Juannal is fenntartotta a kapcsolatot, valamint több megnyilatkozásában is azt hangsúlyozta, hogy „ha majd a helyzet normalizálódik, Spanyolország vissza fog térni hagyományos intézményrendszeréhez.”

A monarchista mozgalomnak csak egy olyan „árnyékban tevékenykedő” irányzata maradt, mely az ország megmentéséhez szükséges azonnali restauráció elvét vallja magáénak, erejük azonban nem elegendő ahhoz, hogy céljukat meg is valósítsák. Maga Scotti sem tudta pontosan, hogy kik tartoztak ehhez az ellenzéki csoporthoz, annyit azonban megállapít, hogy e mozgalom gyökeret eresztett a hadseregen belül is.

A spanyol nép Gallarati Scotti megítélése szerint egyöntetűen mély averzióval tekintett a Franco-rezsimre, azonban arra vonatkozólag már nem volt konszenzus, hogy milyen rendszer kövesse a fennállót. Nem volt kapcsolat a Franco-ellenes emigráció különböző (dél-amerikai, franciaországi) csoportjai között sem. A szervezetlen fellépések – mint például az 1944 őszén Franciaországból érkező spanyol gerillák akciója – gyors kudarca kiábrándító és elbátortalanító hatással volt a spanyol népi kezdeményezésekre, melyek jobbnak látták, ha még ki nem forrott akcióikkal inkább nem kockáztatnak feleslegesen. Az olasz nagykövet megemlíti egy brit képviselő, Vernon Bartlett spanyolországi benyomásait, melyet a politikus hazatérte után a *News Chronicle* hasábjain adott közre. Ami Bartlettet Spanyolországban leginkább megdöbbenetett, az az utca emberében tapasztalható újabb polgárháborútól való félelem volt. Az átlag spanyol jól tudta, hogy minden belső változásért ő maga fizetne vérével elsőként.

A rezsim kommunizmus-ellenességét is vizsgálat alá veszi Scotti. Megállapítja, hogy a spanyol antikommunizmust a baloldal differenciálatlan elítélése jellemzi. Hivatalosan mindenkit „vörösnek” neveznek, akik szembeszegülnek a fennálló rendszerrel. A megtorlások és a bosszú még 1945-ben is erősen élt a győztesekben.

A hétköznapi élet nehézségei közül a magas árak és az alacsony fizetések dichotómiáját emeli ki elsőként az olasz diplomata. Habár a társadalombiztosítás terén születtek intézkedések, azonban ezek tényleges hatása jóval alatta maradt a falangista sajtópropaganda hírveréséhez viszonyítva.

Jóllehet Franco biztos rendszere fennmaradásában, mégis az utóbbi időkben – írja Scotti – tett néhány olyan lépést, melyek azt mutatták, hogy megpróbálja politikáját a megváltozott körülményekhez alakítani. Ennek jegyében Spanyolország megszakította diplomáciai kapcsolatait Japánnal, beszüntették a politikai felelősség megállapítására felállított különleges bíróságokat, valamint felgyorsult az új alkotmánytervezet (*Fuero de los Españoles*) előkészítése is. Scotti olyan híreket is kapott, melyek szerint önkormányzati választások kiírását is tervezi a kormány, azonban az kérdéses, hogy valóban jogszerű választások lesznek, vagy csak pusztán színjáték fog lezajlani, melyre volt már példa 1944-ben a szakszervezeti választások alakalmából. Az olasz nagykövet úgy ítélte meg, hogy a fent említett néhány változtatás pusztán „külső használatra” való, vagyis egy olyan álca, mellyel Franco a demokrácia látszatát akarja kelteni a nemzetközi megfigyelők előtt.

Gallarati Scotti már jó ideje Madridban tartózkodott, de hazájában még mindig nem csillapodtak az olyan jellegű kritikák, melyekkel Pietro Nenni már idézett cikkében is találkozunk. 1945 májusában például a *Radio Roma* közreadta a külügyi államtitkár, Eugenio Reale alábbi kijelentését: „*Mi olyan külpolitikát követelünk országunknak, mely azonnal visszahívja Madridból azt a nagykövetet, akinek el sem kellett volna indulnia.*”¹⁹ Azonban minden ellenségeskedés ellenére Gallarati Scotti tovább folytatta diplomáciai munkáját Madridban.

Gallarati Scotti már áprilisi jelentésében is tett említést a Franco-ellenes erők Spanyolországon belüli jelenlétéről, azonban egyik szeptemberi beszámolóját kizárólag a spanyolországi ellenzék bemutatásának szentelte.²⁰ A rezsim által megkülönböztetés nélkül használt *vörösök* csoportba minden olyan rendszerellenes erő beletartozott, akik ellen a polgárháborúban a nacionalista tábor küzdött. E heterogén csoportba tartozók létszámáról maga Scotti sem tudott pontos adatokat közölni Rómával, mivel tevékenységüket *az árnyékban* végezték, és szervezeti felépítésüket is a legnagyobb titok övezte. Ennek ellenére a baloldali köztársasági erők néhány fontos vonását sikerült kiemelnie az olasz nagykövetnek.

¹⁹ Aldo Albónico: i. m. 265.; AMAE, R.1705. Exp. 2. Róma, 1945. május 6., García Comín Lequericának (82. sz.)

²⁰ Nicola Raponi: *Francisco Franco...*, 756-759.

Az első ismertetőjegyük és szándékuk volt, hogy „*egy általános felkelés minden formáját elkerüljék*”. Ennek oka abban keresendő, hogy a spanyol nép már sokat szenvedett a polgárháború alatt, s a rendszerellenes erők nem akarták, hogy újabb vérontásra kerüljön sor. Az illegális politikai csoportok – Scotti szerint a kommunisták kivételével – általában egyetértettek abban is, hogy az erőszak használata nem a megfelelő eszköz céljaik megvalósítására, tekintve, hogy Franco kezében volt a hadsereg és a rendőrség is, így azok bevetésével a rezsim képes volt elfojtani minden lázadási kísérletet. Egy bukott kísérletet követő megtorlás pedig az ellenzéki erők megsemmisülésének veszélyével fenyegetett.

Az előző jellemzők következménye volt, hogy az illegális mozgalom leginkább a propagandán keresztül tudta hatását kifejteni. Az ellenzék hangjának másik megnyilvánulási formája az emigráns spanyolok külföldről érkező, honfitársaikat a rezsim ellen agitáló felszólításai voltak, melyek többségükben azonban kudarcba fulladtak. Sikertelenségüket Gallarati Scotti abban látta, hogy az országukat elhagyó spanyolok nem voltak tisztában a spanyolországi helyzettel, s ennek következtében terveik sokszor nélkülözték a realitást. Az emigráció felszólításai másrésztől azért is maradtak hatástalanok, mert a köztársaság volt miniszterei nem túl nagy népszerűségnek örvendtek a spanyolok körében, legalábbis Scotti meglátása szerint. Ennek egyik okát a korábban elkövetett politikai hibáikban látta Scotti, a másik indíték pedig az volt, hogy olyan hírek keringtek a külföldre távozott köztársasági politikusokról, melyek szerint azok nagy összegekkel menekültek el az országból, kiszolgáltatva népüket a francóista megtorlásnak.

Az ellenzéki oldalból Gallarati Scotti kiemeli az Országos Munkakonföderációt (*CNT*), valamint az Ibériai Anarchista Szövetséget (*FAI*) aktív tevékenységét és szoros kapcsolatát. Az előbbi szervezet, felhagyva korábbi, hagyományosan apolitikus munkásszervezet jellegével, úgy határozott, hogy aktívan részt akar vállalni az ország jövőbeli politikai életében. Ennek Scotti igen nagy jelentőséget tulajdonít jelentésében, tekintettel arra, hogy a *CNT* mindig is nagy tömegeket vonzott.

Az olasz diplomata beszámol a spanyol kormány ellenzékkel szemben tanúsított magatartásáról is. „*A kormánypropaganda a spanyolok veleszületett idegengyűlöletére apellálva, igyekszik azt terjeszteni, hogy minden baloldali ellenzéki erőt a Kommunista Internacionálé és a nemzetközi szabadkőművesség irányít...*” – írja Scotti. Ez viszont azt a benyomást alakította ki a nagykövetségben – jóllehet az illegalitás jellegzetessége miatt nem tudta megbecsülni a kommunisták valódi erejét és hatékonyságát – , hogy a kommunista párt az ország legerősebb és legnagyobb ellenzéki szervezete lehet. Az olasz diplomata által meg nem nevezett volt miniszter Scottinak elejtett mondata²¹ jól kifejezte, hogy a kommunistáktól való félelem már a kormányon belül is jelen volt.

²¹ Uo. 759.

Az ellenzéki erők fegyveres felszereltségéről megállapítja Scotti, hogy jóllehet a pireneusi határon keresztül folyamatosan érkeznek titokban fegyverküldemények, azonban ezek ellenére is, a Francóhoz hű spanyol hadsereg felszereltsége sokkal jobb és szervezettebb.

A Franco ellenes erőket bemutató jelentés végkövetkeztetése azonban az volt, hogy az olasz nagykövet nem tartotta valószínűnek, hogy a baloldali erők megakarnák, vagy meg tudnák erőszezzel dönteni Franco hatalmát. Stratégiájuk inkább a titkos felkészülés volt, kivárva a számukra legkedvezőbb alkalmat.

1946. június 6-án De Gasperi egy igen fontos megbízás teljesítésére hívta vissza Gallarati Scottit Olaszországba: a száműzetésbe vonuló olasz király II. Umberto elkísérésének a feladatát akarta rábízni a kormány. A diplomata elvállalta a küldetést, azonban amikor az exkirály és a kormány közötti ellentét egyre élesebbé vált, maga Scotti is elbizonytalanodott. Umberto végül indulása előtt jobbnak látta, ha Gallarati Scotti mégsem kíséri el.

Ez az epizód komoly morális problémát és hasadást idézett elő a monarchiához, de kormányához is hű Scottiban. Csak a köztársaság kikiáltása után tudta magában megválaszolni az őt nyugtalanító kérdéseket. Ameddig a monarchia képviselte az olasz nemzet és az olasz nép morális egységét, addig a monarchiát volt kötelessége szolgálni. Miután azonban a monarchia e morális egység akadályává vált – mint ahogy az az államforma kérdését eldöntő népszavazáson is kifejezésre jutott –, feladata elsősorban az volt, hogy országának és nemzetének érdekeit tartsa szem előtt, és azok képviselőjét folytassa továbbra is. A madridi kormány azért is értékelte igen pozitívan az olasz diplomata visszatérését, mivel abban az olasz politika – az államformaváltás ellenére – kontinuitását látta és remélte.²²

10.2. A spanyol diplomácia Rómában: Sangróniz tevékenysége

Az olasz fasiszmus 1943. júliusi bukása után nem sokkal, Fernández Cuesta nagykövet visszarendelésével Spanyolország hivatalos képviselő nélkül maradt Olaszországban. A korábban bemutatott római ügyvivőre (García Comín), a vatikáni nagykövetre (Domingo de las Bárcenas) valamint a milánói konzulra (Fernando Chantal) róttá Madrid azt a feladatot, hogy képviseljék hazájuk érdekeit, olaszországi honfitársaik védelmét, valamint, hogy a helyzet normalizálásáig tartsák felszínen a kapcsolatokat. A diplomáciai úr megszüntetésére az első lépést, mint láthattuk, az olasz fél tette meg Tommaso Gallarati Scotti kinevezésével, azonban nem sokkal ezután a spanyol kormány is döntést hozott. 1945. január 3-án José Antonio de Sangróniz y Castrót nevezte ki Madrid a római nagyköveti posztra. A diplomata munkába állásáig azonban még négy hónap telt el, hisz csak májusban, a Mussolini-köztársaság megszűnése

²² Nicola Raponi: *Tommaso Gallarati Scotti...*, 188.

után foglalta el római helyét. Indulása előtt azonban alkalma volt megismerni a demokrácia útján elinduló Olaszország madridi nagykövetét²³, akitől 1945. május 7-én vett búcsút.²⁴

Az új spanyol diplomatát Rómában igen vegyes érzelmek fogadták. Egyfelől, a kormány hivatalos álláspontja szerint, mely fenn kívánta tartani a jó kapcsolatokat Spanyolországgal, viszonylag szívélyes fogadtatásban részesült, másrésztől azonban, az olasz baloldal heves tiltakozásaival is szembe kellett néznie. Ez utóbbi nemcsak az olasz nagykövet madridi jelenlétének szükségességét, de érthető módon, a spanyol diplomata római tevékenységének a fenntartását is megkérdőjelezte. Sangróniz tehát ilyen helyzetben kezdte meg a római nagykövetség *restaurálását*.

A spanyol nagykövet egyik első jelentésében részletes tájékoztatást adott Madridnak az olaszországi politikai helyzetről.²⁵ Ebben bemutatja a különböző politikai pártokat, azok erejét, jelentőségét, céljait. Megfigyelései ekkor még csak Dél-, és Közép-Olaszország politikai helyzetére vonatkoztak, azonban utalt arra, hogy az észak-olasz változásokkal hamarosan több új politikai formációval és személyiséggel fog bővülni az egyébként is sokszínű olasz politikai paletta.

Az egypártrendszerű Spanyolországból érkezett diplomata egyáltalán nem tartotta meglepőnek azt a lelkesedést, mely Olaszországban a pártpolitikában kialakult. A politikai pluralizmus több mint húsz éves tilalma után „*logikus reakciónak*” nevezi azt a jelenséget, hogy Olaszországban milyen nagyszámú párt éledt fel, alakult újjá, illetve született meg. Sangróniz politikai *neveltetése* azonban jól kivehető abban a párhuzamban, melyben a pártok szaporodását „*gyorsan terjedő járványhoz*” hasonlítja.

A pártalakítás lázában a legtöbb párt ekkor még nem rendelkezett jól körülhatárolt célokkal, de abban közösek voltak, hogy mindegyik az antifasizmus platformjára helyezkedett, valamint a szabadság és a demokrácia hagyományos eszményeit magasztalta fel. A programjaikban még igen képlékeny pártok elsődleges célja az volt, hogy minél több hívet szerezzenek maguknak. A nagykövet kiemeli, hogy a sok, azonos célt hirdető párt esetében várhatóan a jövőben politikai csoportosulások, illetve koalíciók fognak alakulni.

A bemutatás sorát a Nemzeti Felszabadító Bizottságot alkotó hat antifasizista párt (*Kereszténydemokrata Párt, Akciópárt, Demokratikus Munkapárt, Liberális Párt, Szocialista Párt, Kommunista Párt*) jellemzésével kezdi a nagykövet, majd a kisebb, de talán a jövőben még nagyobb befolyásra szert tehető pártok (*Olasz Demokrata Párt, Liberális Demokrata Nemzeti Koncentráció, Republikánus Párt, Keresztényszocialista Párt, Keresztény Baloldal, Olasz Kommunista Mozgalom, Forradalmi Szocialista Párt, Anarcho-Kommunista Föderáció*)

²³ Gallarati Scotti: *Memorie riservate*, 1945. február 15-i bejegyzés; Nicola Raponi: *Francisco Franco ...*, 737.

²⁴ Gallarati Scotti 1945. május 7-i naplójegyzete; Nicola Raponi: *Francisco Franco...*, 740.

²⁵ AMAE, R.1705. Exp. 2. Róma, 1945. június 1., Sangróniz Lequericának (105. sz.)

bemutatásáról sem feledkeznek meg a diplomata. A történelmi távlat megengedi számunkra, hogy a spanyol diplomata részletes beszámolójából csak azt a három pártot (*Kommunista Párt, Szocialista Párt, Kereszténydemokrata Párt*) emeljük ki, melyek az 1946. április-májusban, a faszizmus bukása után megtartott első demokratikus választásokon kimagasló sikert arattak.²⁶

A Togliatti vezette Olasz Kommunista Párt Sangróniz szerint Moszkva irányítása alatt állt, és teljes mértékben követte a szovjet utasításokat és módszereket. A római Szovjet Nagykövetség anyagi támogatását élvező kommunisták „*minden eszközt kihasználnak, hogy nagy tömeget toborozzanak*” – írja Sangróniz. Tagjaik számos előnyt élveznek, mivel mindig az ellenállásban és a partizánharcban vállalt szerepükre hivatkoznak. A politikai és közigazgatási szervezetekben betöltött pozícióik révén a kommunisták igyekeztek „*minden irányba kiterjeszteni csápjaikat*”. 1945 nyarán a spanyol nagykövet azonban már úgy ítélte meg, hogy az angolok és az amerikaiak elhibázottnak tartották a kommunistákkal szemben tanúsított korábbi engedékenységet, és igyekeztek ellenőrzésük alá vonni, valamint korlátozni az olasz kommunisták tevékenységét.

Az Avanti főszerkesztője, Nenni által vezetett Olasz Szocialista Párt erősen köztársasági beállítódását emeli ki első helyen Franco nagykövete. A szocialisták nem titkolt szándéka a hatalom megszerzése, valamint programjuk demokratikus úton történő megvalósítása volt, azonban Sangróniz véleménye szerint nem riadtak volna vissza – ha szükséges – a forradalmi erőszak alkalmazásától sem. A szocialista irányzaton belüli konszenzus hiányát jól mutatta a párton belül kialakult két irányzat. A Nenni vezette frakció a baloldal egységének és a népfrempolitikának a szükségességét hirdette, míg a másik irányzat, az elsővel éppen ellenkezőleg, a párt autonómiáját kívánta megtartani. Ez utóbbi, Sangróniz által mérsékeltnek nevezett irányzat attól tartott, hogy egy esetleges baloldali fúzió a kommunisták felülkerekedésének veszélyét jelentené a szocialista mozgalom szemszögéből. Míg a kommunisták Moszkva irányítása alá tartoztak, a szocialisták esetében a spanyol nagykövet a brit munkáspárt befolyását emeli ki.

Taglétszám szempontjából azonban az elsőbbség vitathatatlanul a Vatikán támogatását is élvező Kereszténydemokrata Párté volt. Vezetőjük De Gasperi, az egyik legolvasottabb napilap, az *Il Popolo* főszerkesztője volt. A szocialistákhoz hasonlóan a kereszténydemokraták között is két irány határolódott el egymástól. A De Gasperi vezette konzervatív kereszténydemokrácia mellett a párt fiatalabb tagjai egy radikálisabb és „balosabb” irányt képviseltek a párton belül. A két csoport között az államforma kérdésében sem volt egyetértés. Míg a konzervatív frakció a monarchiát védelmezte, addig a radikálisok a köztársaság ügye mellett álltak ki.

Az antifaszizmus jelszavát zászlójukra tűző pártok az olasz közvéleményben igen erős spanyolelles hangulatot váltottak ki. Sangróniz legtöbbször elejét tudta venni a honfitársai ellen irányuló atrocitásoknak, azonban nem egyszer

²⁶ Kis Aladár: *Olaszország története...*, 278.

történt olyan durvább támadás is, melyek megoldására Madridtól kellett utasítást kérnie.²⁷ Ilyen incidensre került sor 1945 augusztusában, amikor a *Kék Hadosztály*ból leszerelt, Rómában és más olasz városokban tartózkodó spanyol állampolgárokat veszély fenyegette. A sajtó igen heves spanyolelles kampányáról tájékoztatta kormányát a diplomata. Ezek a hangok az olasz ifjúságot arra buzdították, hogy a „gyilkos fasisztáknak” bélyegzett spanyolok ellen szervezzenek bosszúhadjáratot. Sangróniz ugyan még meg tudta fékezni ezt a kampányt, azonban sejtette, hogy az ellenségeskedésnek nincs vége, s újabb atrocitásokra még sor fog kerülni. Sangróniznak intézkednie kellett a Genovából Rómába érkező 60 spanyol menekült ügyében is. Ennek érdekében a nagykövét felvette a kapcsolatot a szövetséges, valamint az olasz hatóságokkal, és minden spanyol számára sikerült kiutazási engedélyt kapnia. A hozzájárulás ellenére azonban gondot jelentett a menekültek szállításához szükséges eszközök hiánya. Ehhez spanyol hajóra lett volna Sangróniznak szüksége, ha azonban ez nem lehetséges, a nagykövét meghatalmazást kért kormányától, hogy a nagykövetség megelőlegezve kifizessen egy amerikai hajót, mely hazaszállítaná a spanyol menekülteket.

A spanyolelles sajtókampány 1945 őszén ismételten felerősödött. Ennek elindítója az a cikksorozat volt, mely Hitler és Mussolini világháború alatti levelezését vette górcső alá.²⁸ Ezekben a levelekben több helyen fordult elő utalás Spanyolországra is, s természetesen az olasz sajtó nem hagyta ezeket sem kommentár nélkül. A *Libera Stampa* és a *Risorgimento Liberale* című újságok szeptember 11-i számaikban Hitlernek olyan leveleiből idéztek, melyekben a Führer Spanyolországra vonatkozó terveiről tájékoztatta az olasz diktátort. Ezekből világosan kitűnt, hogy Hitler – a Duce közreműködésével – az azonnali hadba lépésre akarta rávenni Spanyolországot. Ennek oka, a korábban bemutatott, a Gibraltári-szoros lezárására vonatkozó akció volt, mely végzetes kimenetelű lehetett volna a szövetségesek terveire nézve.

Az *Il Momento* lap szeptember 30-i számában jelent meg egy újabb cikk, mely a Führer 1943. február 16-án a Ducénak írott leveléből idéz. A levél Spanyolországra vonatkozó részében ez állt: „Valószínűnek tartom, hogy az angolszászok Portugáliában szállnának partra. Úgy hiszem, hogy ebben az esetben, Spanyolország garanciákat kapna, és azzal a céllal, hogy a semlegesség mellett maradjon meg, talán területi haszon lehetősége is megnyílna előtte francia Afrikában. Nyilvánvaló, hogy végül Spanyolország, ugyanúgy, mint Portugália el fogja veszíteni területeit. Az is egyértelmű, hogy Anglia igyekezni fog Spanyolországot kizárni Marokkóból és még inkább Tangerből. Tudom azonban, hogy milyen nehéz határozott és koherens döntést hozni ilyen súlyos pillanatokban még egy olyan országban is, ahol mindenről egy ember dönt. A

²⁷ AMAE, R.2225. Exp. 62. Róma, 1945. augusztus 18., Sangróniz Martín Artajónak (469. sz.)

²⁸ AMAE, R.2302. Exp. 16. Róma, 1945. október 12., Sangróniz Martín Artajónak (253. sz.)

*döntéshozás még problematikusabb egy olyan országban, ahol a belső helyzet nem túl stabil, és mely ország már egyszer, 1941-ben bizonyította, hogy nem rendelkezik szükséges erővel és képességgel egy történelmi döntés meghozásához. Ugyanis, ha 1941-ben a spanyol kormány késznek mutatkozott volna véglegesen megoldani Gibraltár kérdését – és akkoriban korlátlan haderő és hadianyag állt volna rendelkezésére e cél megvalósításához –, akkor a Földközi-tenger medencéjében zajló háború egészen másképp alakulhatott volna. Észak-Afrikában az amerikaiak és az angolok helyett csak olaszok és spanyolok lennének.”*²⁹

A hosszúra nyúlt levélrészletet azért érdemes felidézni, mert tartalmát tekintve kettős interpretációra adott lehetőséget az olasz aktuálpolitika számára. Egyik oldalról – főleg az olasz radikális baloldal számára – annak bizonyítéka volt, hogy Franco bűntársa volt a fasiszta és a náci diktátoroknak. Másrészt azonban, Hitler Franco 1941-ben tanúsított döntésképtelensége miatti elmarasztalása, a spanyol vezetést – indirekt módon ugyan – a szövetségesek *segítőjeként* mutatja be. Ebben a leírásban benne van tehát az a hintapolitika, melyet Franco az egész háború során képviselt.

A Franco-rezsimet támadó kemény hangnemű cikksorozat látott napvilágot októberben az *Il Lavoro* hasábjain is.³⁰ A cikk szerzője nem olasz volt, hanem a Reuter hírügynökség tudósítója, John Kimche, aki korábbi spanyolországi látogatásakor gyűjtött élményeit adta közre, s mely beszámolót az olasz baloldali újság is átvett, „*Spanyolország Franco bukásának előestéjén*” címmel. Az első részben („*A Caudillo kegyencei jobban szervezettek, mint Al Capone bandája*” cím alatt került közlésre) az újságíró azt állítja, hogy a fennálló spanyol rezsim alapja a terror, s Francót igazi *Führernek* nevezi, aki még kormánya tagjaitól is elszigetelődik. A nyolc miniszterrel és több mint százezer funkcionáriussal rendelkező Falange Kimche szerint az egész államszervezetet uralma alatt tartja. A Falange rohamosztageit pedig egyenesen Al Capone bandáinak gengsztereihez hasonlítja az újságíró.

A második cikk, „*A rezsim tartópillérei: rendőrség és fegyveres erők*” címmel a spanyol rendőrség nagy befolyásáról és az ország folyamatos riadókészültségéről számol be. Kimche úgy véli, hogy a hadsereg a nemzeti jövedelem 50%-át emészti fel. Annak ellenére, hogy a katonák között nem mindenben van konszenzus, a szerző mégis egységesnek és Francóhoz hűnek tartja a spanyol fegyveres erőket.

A sorozat harmadik része a katasztrofális spanyol élelmiszerhelyzetet illeti kemény kritikával, „*Krízis és élelmiszerhiány Franco Spanyolországában*”

²⁹ Lásd: AMAE, R.2302. Exp. 16. Róma, 1945. október 12., Sangróniz Martín Artajónak (253. sz.)

³⁰ Az *Il Lavoróban* 1945. október 10., 11., 12., 13-i számában megjelent cikksorozatról lásd: AMAE, R.2302. Exp. 16. Róma, 1945. október 15., Sangróniz Martín Artajónak (256. sz.)

címmel. A spanyol gazdasági válság egyik okát a tengelyhatalmak háborús kudarcában, és ennek következtében Spanyolország legfontosabb külföldi partnereinek az elvesztésében jelöli meg, a másik okot pedig a két éve tartó aszálynak tulajdonítja Kimche. A gazdasági helyzetet összegezve a Reuter tudósítója kijelenti, hogy „a munkásosztály sokkal rosszabb életkörülmények között van, mint 1936 előtt volt [...], és csak a kormány elnyomó intézkedései akadályozzák meg, hogy népi felkelés törjön ki.”

Az utolsó cikk „*A Franco-rezsim sorsdöntő órája*” főcímet kapta, de az alcímek talán még kifejezőbbek: „*Az ellenzék erőre kap*”; „*2300 politikai fogoly van még a Modelo börtönben*”; „*Az ország megérett egy demokratikus megoldásra*”. Kimche azt tapasztalta, hogy a rendőrség kitartó munkája ellenére a kormányellenes titkos szervezetek folyamatosan fejlődnek egész Spanyolországban. Azonban ahhoz, hogy a különböző ellenzéki csoportok közösen tudjanak fellépni és létrehozni egy stabil kormányzatot, a szerző szerint Spanyolorzágnak külföldi segítségre volna szüksége. A baloldal hajlandónak mutatkozik együttműködni a monarchistákkal, és a katolikusokkal is, hogy megdöntsék a kormányt azzal a feltétellel, ha biztosítékot kapnak az alapvető demokratikus szabadságjogok betartására. Kimche konklúziója, hogy csak egyetlen személy, mégpedig a brit külügyminiszter tudná elősegíteni a harmadik spanyol köztársaság megszületését.

Annak ellenére, hogy Olaszország továbbra is fenntartotta hivatalos diplomáciai kapcsolatait Spanyolországgal, felmerült az emigráns köztársasági kormány elismerésének a kérdése is. Scotti kapcsán már említettük, hogy az olasz diplomata nem tartotta valószínűnek, hogy az angolszászok a Giral-kormány elismerése mellett állnának, mégis, Sangróniznak is szembe kellett néznie ezzel a problémával. Miután a washingtoni olasz nagykövet 1945 szeptemberében tolmácsolta kormányának az emigráns spanyol kormány elismerésre vonatkozó kérését³¹, a római spanyol nagykövet – jőllehet olasz részről nem történt meg a hivatalos elismerés – beszámolt a mexikói kormány római képviselőjének működéséről.³² A Via Gaetán, a Szovjet Nagykövetség mellett székelő emigráns irodában három megbízott (José Rodríguez, Manuel Blas, José Pérez Toledo) tevékenységéről volt tudomása Sangróniznak, akik a szomszédos szovjet követség anyagi támogatását élvezték, és látszólag minden utasítást franciaországi kapcsolatokon keresztül kaptak. Mivel azonban – és ez volt Madrid számára a fontos – az olasz kormány nem ismerte el az említett személyek jelenlétét, így azok munkája csak propaganda tevékenységekre korlátozódott, illetve „*kapcsolatokat tartottak fenn hasonló beállítottságú olasz elemekkel*”.³³

³¹ *DDI*, X. sorozat, II. kötet, 786-788. (587. dok.) Washington, 1945. szeptember 29., Tarchiani De Gasperinek (11247/1346. sz.)

³² AMAE, R.2302. Exp. 16. Róma, 1945. október 25., Sangróniz Martín Artajónak (272. sz.)

³³ Uo.

Sangróniz beszámolói többségében az olasz baloldal erősödéséről és befolyásának növekedéséről számolt be. Egyik októberi jelentésében³⁴ azonban egy olyan incidensről tudósított, mely bizonyára sokkal nagyobb tetszésére volt a spanyol Falangénak, mint a korábbi, emigráns spanyol kormány tevékenységéről szóló beszámoló. Jóllehet az észak-olasz szociális köztársaság Mussolini április végi halálával megszűnt, a Köztársasági Fasiszta Párt titkos tevékenysége még 1945 utolsó hónapjaiban is fennmaradt. Illegális és erőszakos fellépéseik általában az észak-olasz kommunisták, valamint pártszékházaik ellen irányultak. Amellett, hogy Sangróniz jelentést adott ezekről a támadásokról, az irat azért is érdemel kiemelt figyelmet, mert az olasz követ egy érdekes dokumentumot is csatolt beszámolójához. Az irat egy levél, melyet az illegálisan működő fasiszta párt rendkívüli megbízottja küldött az olasz diplomatának október 28-i dátummal. Ehhez a fasiszta vezető mellékelte azt a körlevelet is, melyet a Sangróniznak címzett levéllel egy napon küldött szét a fasizmus híveinek.

Mind a megbízott levele, mind a mellékelt körlevél figyelmet érdemlő dokumentum. Mivel a fasiszta vezető üzenetében közli, hogy „a fasisztáknak és a velük rokonszenvező” illetőknek szánta körlevelét, egyértelmű a megbízott véleménye a római spanyol képviselőtről. A levél írója hangot ad meggyőződésének, mely szerint „a fasizmus nem halt meg [...], és hamarosan visszatér az olasz politikai élet rivaldafényébe”, valamint kifejezi a falangista mozgalom előtt az olasz fasizmus változatlan szimpátiáját és barátságát.

A Sangróniznak küldött üzenethez mellékelt körlevél a fasiszta megbízott utolsó, 1945. április 25-én Mussolinival folytatott megbeszélése után született, mely – mint egy politikai testamentum – tartalmazza a Duce híveihez intézett utolsó direktíváit. Mussolini ekkor már kimondta, hogy „*a háború visszavonhatatlanul elveszett*”. Olaszország csak akkor kerülhetett volna ki győztesen a konfliktusból, ha Anglia és Amerika megértette volna, hogy „*a bolsevik veszély sokkal fenyegetőbb, mint a fasizmus elveszélye*”. Miután Mussolini gondoskodott politikai örökségének folytatásáról, három pontban összegezte híveinek nézeteit.

Elsőként Olaszország államformájára vonatkozó kérdésben foglalt állást. „*Olaszországban lehetetlen létrehozni egy olyan köztársaságot, mely jólétet tudna adni a népnek. Az olasz népnek olyan nevelésre volna szüksége, melyet egy századnyi fasizmus adhat csak meg.*” A monarchia államformája mellett teszi le a voksát Mussolini, amikor kijelenti, hogy „*a Savoya ház jelenti Olaszország történetét, s egy bukott háború után a dinasztia erőszakkal történő eltávolítása egyet jelentene egy dicsőséges és győztes időszak megtagadásával.*” A köztársasági formát csak abban az esetben tartotta volna a Duce elképzelhetőnek, ha Olaszország megnyerte volna a háborút. Mivel azonban az ellenkező eset állt fenn, híveinek azt javasolta Mussolini, hogy tartsák fenn a Savoya dinasztia uralmát.

³⁴ AMAE, R.1705. Exp. 1. Róma, 1945. október 31., Sangróniz Martín Artajónak (287. sz.)

Második direktívájában a szövetségesekkel való együttműködést javasolja híveinek, abban az esetben, ha a szövetségesek és a Szovjetunió között – Hitler jóslataként –konfliktus robbanna ki. Nagy-Britannia pedig rá fog jönni – hangsúlyozta az olasz diktátor –, hogy Olaszország csak egy fasiszta rezsimmel szolgálhatja megfelelően Európa érdekeit.

Utolsó utasításában felszólítja követőit, hogy az újjáéledő pártok szégyenletesen nagy száma ne bátorítsa el a fasisztákat. Javasolja, hogy a fasiszta párt próbáljon együttműködni a pártok többségével. Ez alól a tanács alól természetesen kivételt képez a „*demagóg Nenni vezette szocialista párt.*”

A Duce utolsó szavainak felidézése után a fasiszta megbízott körlevelével párthíveihez fordulva, realitást nélkülöző optimizmussal szól: „*A fasiszták és az igaz hitű olaszok ma olyan többséget alkotnak, melytől az ellenségnek félnie kell.*”

A Sangróniznak írt levél a falangizmus és a fasizmus közti barátságra való utalásával igen kompromittáló lehetett a spanyol diplomatának. Ha az adott nemzetközi és olasz hangulat spanyol rezsimet támadó hangjait figyelembe vesszük, Franco nagykövete valóban veszélyes helyzetbe került. Az illegális fasiszta párttal fenntartott kapcsolat ugyanis rányomta bélyegét a római spanyol képviselő tevékenységére és annak megítélésére.

A spanyol és az olasz diplomaták munkáját akadályozó és ellenző vélemények dacára Sangróniz és Gallarati Scotti közös munkásságának vitathatatlan eredménye volt a két ország között megszületett kereskedelmi egyezmény aláírása. A tárgyalások 1945. december közepén záródtak le, és már az egyezmény hivatalos aláírása előtt igen pozitív visszhangot kapott az olasz sajtóban.³⁵ Ezen maga a spanyol diplomata is meglepődött, hiszen az olasz újságírók 1945-ben már igen ritkán illették jó véleménnyel az ibériai országot. A hónapok óta tartó spanyolelles kampány dacára az elfogadott kereskedelmi egyezményt viszonylag elfogulatlan és objektív hangnemben kommentálták az olasz újságok. Sangróniz szerint ez azért történhetett így, mert maguk az olaszok is ráébredtek, hogy egy ilyen megállapodás milyen előnyökkel jár országuk számára.

A közvélemény csak igen kis rétegének volt negatív véleménye az egyezmény kapcsán, kimondva, hogy Olaszországnak minden kapcsolatot meg kellene szakítania Spanyolországgal. Sangróniz szerint ez a társadalmi szektor a külföldön élő spanyol *vörösök*, különös tekintettel a mexikói köztársasági kormány igen erős befolyása alatt állt, s elutasító magatartásukban természetesen ez a hatás érződött.

Összességében azonban a kereskedelmi megállapodás fogadtatása jó volt. Ezt elősegítette a *La Capitale* című újság egyik cikke, mely némileg blokkolta a

³⁵ AMAE, R.2302. Exp. 16. Róma, 1945. december 16., Sangróniz Martín Artajónak (376. sz.)

radikális olasz baloldali hangok Spanyolországot minden szempontból – így a kereskedelmi kapcsolatok fenntartása terén is – elutasító magatartását. „A köztársasági spanyolok nem akarnak fizetni nekünk” cím alatt megjelent írás a mexikói spanyol köztársasági kormány egyik államtitkárának, José de Benitónak a spanyol adósság visszafizetése kapcsán tett megnyilatkozását kommentálta. A köztársasági politikus kritikával illette az olasz kormány magatartását amiatt, hogy ez utóbbi visszakövetelte Spanyolországtól azt a kölcsönt, melyet Mussolini juttatott Francónak a polgárháború alatt a nacionalista tábor támogatására. A nevezett államtitkár mind jogilag, mind morálisan érthetetlennek tartotta, hogy az önmagát demokratikusnak proklamáló olasz kormány visszakéri a fasiszta rezsim Francónak juttatott háborús kölcsönét. Nem kevésbé tartotta meglepőnek az emigráns politikus azt sem, hogy az antifasiszta nagyhatalmak beleegyezésüket adták egy ilyen egyezmény megszületéséhez.

Mint ismeretes, az olasz kormány végül is nem ismerte el a mexikói köztársasági kormányt, s ebben érthető módon szerepe volt a spanyol emigránsok fentebb bemutatott, valamint más, hasonló jellegű kijelentéseinek is. Olaszország ugyan a fasizmussal szembe fordult, azonban gazdasági érdekei terén nem engedhette meg, hogy az ideológia döntsön. Minthogy az olasz állam gazdasági szempontból 1945-ben erősen rászorult a külső segítségre, nem mondhatott le nagyvonalúan Spanyolország tartozásáról. Nem is beszélve arról, hogy egy ilyen megoldás csak Francónak és a spanyol gazdaságnak kedvezett volna.

Ilyen előhírek után az olasz-spanyol kereskedelmi egyezmény aláírására 1946. január 10-én került sor.³⁶ A megállapodás a két ország közötti gazdasági kapcsolatokat egyelőre 1946. december 31-ig szabályozta, előirányozva azonban, hogy újabb megállapodás születhet 1947-ben mindkét fél gazdasági lehetőségeivel összhangban. Az egyezmény értelmében a szerződő felek megállapodtak abban, hogy Olaszország a spanyol féltől 200 millió, Spanyolország az olasz féltől pedig 50 millió pezeta értékű árucikket fog kapni. A 150 millió pezeta különbséget az okozta, hogy a spanyol fél vállalta, hogy ebben az összegben előrehozottan törleszteni fogja az Olaszországtól kapott kölcsönből eredő tartozását.

Néhány szocialista és kommunista olasz újság véleményétől eltekintve Sangróniz összességében az olasz sajtó pozitív hangvételét tapasztalhatta az aláírás után is. A De Gasperi vezette kereszténydemokrácia lapja, az *Il Popolo* különösen azt tartotta fontosnak kiemelni az olaszok előtt, hogy Spanyolország a megkötött szerződéssel vállalta, hogy tartozásának több éves törlesztő részletét fogja előre kifizetni.³⁷

A Sangróniz és De Gasperi kézjegyével ellátott kereskedelmi egyezmény azonban nehézkesen indult be. A spanyol ügyvivő, García Comín még áprilisban is – a január 10-én datált megállapodásnak február 15-én kellett hatályba lépnie – arról számolt be a madridi kormánynak, hogy az egyezmény gyakorlati

³⁶ AMAE, R.2074. Exp. 6. Róma, 1946. január 12., Sangróniz Martín Artajónak (13. sz.)

³⁷ Uo.

megvalósítása milyen akadályokba ütközött. Ezek egy része technikai, másik része politikai jellegű nehézség volt.

Az *Il Globo* olasz gazdasági lap a kereskedelmi egyezmény működését gátló tényezők közül kiemeli, hogy a spanyol kormány a Spanyol Külkereskedelmi Bankot ruházta fel minden joggal, mely az Olaszországgal folytatott kereskedelmet illeti. Ezzel olyan helyzet állt elő, hogy a spanyol exportőröknek az olaszoknak szánt termékeiket előbb az említett pénzügyintézetnek kellett eladniuk. A spanyol bank azonban, mivel Olaszországot viszonteladóként kezelte, megemelte a műveleti kvótát az exporttermékek árában, s ezáltal lényeges növekedést idézett elő az eladási árban is. Érthető módon ezek, az olasz érdekeket károsító intézkedések heves tiltakozást váltottak ki az olasz kormányból. Diplomáciai úton azonban sikerült elsimítani az érdekellentéteket azáltal, hogy megszüntették a Spanyol Kereskedelmi Bank kizárólagosságát. Az egyezmény „A” listáján felsorolt spanyol árucikkek közül csak néhány termékre – például az olajos halkonzervekre, a vitaminozott olajokra, valamint más élelmiszerekre – vonatkozott a spanyol bank ellenőrzési joga, de ezek esetében is csökkentették a bank által kiszabott illetékeket, melynek következtében jelentős mértékben csökkentek az exportcikkek árai is.

A bürokratikus problémák mellett azonban volt jó pár olyan akadály is, melynek leküzdése nehezebbnek bizonyult. García Comín által idézett cikk szerint ilyen akadályt képeztek a „*bizalmatlanság korlátai*”, melyek gátolták az egyezmény megvalósítását. Az olasz minisztertanácson elhangzott javaslat, mely a Spanyolországgal fenntartott diplomáciai kapcsolat megszakítását vetette fel, valamint a spanyolelleses sajtókampány is a kormány halogató taktikáját erősítette fel. Az olasz kabinet arra várt, hogy a spanyol rezsimmal szembeni nemzetközi helyzet tisztázódjon. Azonban ennek a várakozó álláspontnak az volt a következménye, hogy a spanyol fél is óvatos volt: egyelőre – tartva az olaszokkal folytatott diplomáciai kapcsolat megszakadásától – nem küldte Olaszországnak az egyezmény első listájában előírt termékek közül a legfontosabbakat.

A politikai kérdések felülkerekedésével a kereskedelmi szerződés gyakorlati megvalósítása nem maradhatott pusztán gazdasági jellegű probléma. Olaszország nehéz gazdasági helyzetében azonban a spanyol kereskedelmi kapcsolat túl fontos tényező volt ahhoz, hogy az olasz kormány veszni hagyja e szerződést. Éppen ezért az *Il Globo* említett cikkének záró szentenciája – „*minden politikai jellegű döntés súlyos gazdasági következményekkel járhat*” – figyelmeztető értékű volt mindkét fél számára.³⁸

³⁸ AMAE, R.2074. Exp. 8. Róma, 1946. április 23., García Comín Martín Artajónak (218. sz.)

10.3. „Miért kell nagykövet Franco fővárosába?”

Gallarati Scotti Madridban folytatott tevékenysége ellenére a Pietro Nenni által felvetett kérdés továbbra is megválaszolatlan maradt, leginkább az olasz baloldal számára. Mégis, az olasz kommunista és szocialista kormánytagok Scotti spanyolországi küldetése ellen tiltakozó hangjai³⁹ mellett elvértve olyan vélemények is akadtak az olasz sajtóban, melyek – Prunas idézett márciusi feljegyzéseiben felsorolt érvekhez csatlakozva – az olasz diplomácia spanyolországi jelenléte érdekében kardoskodtak. Ezek közül említésre érdemes a De Gasperi irányítása alá tartozó kereszténydemokrata lapban, az *Il Popolo*ban, „*Olaszországnak jó kapcsolatokat kell fenntartania Spanyolországgal*” címmel megjelent cikk. Az elsőként kiemelt gazdasági okok mellett a szerző szerint a nemzetközi kapcsolatok alakulását is mérlegelnie kell az olasz külpolitikának az olasz-spanyol viszony kialakításában, szem előtt tartva, hogy „*úgy az Egyesült Államok, mint Nagy Britannia, a Franco-rezsimmel szembeni kritikájuk ellenére, továbbra is fenntartják nagykövetségeiket Spanyolországban.*”⁴⁰

Ez a helyzet azonban már nem sokáig állt fenn. A Franco-rezsim diplomáciai elszigetelődése a mexikói pánamerikai kongresszuson (1945. március) megkezdődött, ahol jöllehet, még elutasították a Spanyolországgal folytatott diplomáciai kapcsolatok megszakítására vonatkozó javaslatot, mégis az indítvány pusztja felvetése sokat elárult a spanyol rezsim nemzetközi megítéléséről.⁴¹

Olaszország részéről határozottabb állásfoglalásra a potsdami konferencia után került sor. Ezen a találkozón az ENSZ-be való tagfelvétel kérdésében a három nagyhatalom már támogatta Olaszország felvételi kérelmét, azonban Spanyolországra vonatkozólag az alábbi döntés született: „*A három kormány ugyanakkor kötelességének tartja leszögezni, hogy a maga részéről nem fogja támogatni a jelenlegi spanyol kormány tagfelvételi kérelmét, mivel az a tengelyhatalmak támogatásával alakult, és keletkezése, jellege, tevékenysége és az agresszor államokkal való szoros kapcsolata folytán nem rendelkezik a tagsághoz szükséges tulajdonságokkal.*”⁴²

³⁹ ASMAE, *Serie Affari Politici 1931-45*, Spagna, b. 94. A cikk 1945. június 3-án jelent meg a *Risorgimento Liberale* c. újságban.

⁴⁰ ASMAE, *Serie Affari Politici 1931-45*, Spagna, b. 89. A cikk 1945. augusztus 14-én jelent meg az *Il Popolo* újságban.

⁴¹ Churchill válaszlevelét lásd: Samuel Hoare: i. m. 345-347. Magyarul idézi: Harsányi Iván: *A Franco-diktatúra első...*, 83. Franco 1944. október 18-i Alba hercegnek írt levelét lásd: Samuel Hoare: i. m. 341-345. Magyarul: Harsányi Iván: *A Franco-diktatúra első...*, 80-82.

⁴² http://www.bibl.u-szeged.hu/bibl/mil/ww2/doksi/potsdami_kozlemeny.html; *Teherán, Jalta, Potsdam: dokumentumgyűjtemény*; ford.: Zalai Edvin, Budapest, 1972. 398.; Enrique Moradiellos: *La conferencia de Potsdam de 1945 y el problema español*, In: Javier

Olaszország, mintegy hálája jeléül, hogy a nagyhatalmak elfogadták felvételi kérelmét az ENSZ-tagállamok közé, nem mert kockáztatni. De Gasperi úgy döntött, hogy „*az olasz kormány a potsdami közlemény Spanyolországra vonatkozó paragrafusát szem előtt tartva, teljes mértékben osztja a három hatalom nézőpontját, és kész csatlakozni a London és Washington által mutatott magatartáshoz ebben a témában is, a széleskörű spanyolországi olasz érdekeltségek ellenére.*”⁴³ Az olasz külügyminiszter ezért kérte mind az amerikai, mind a brit nagyköveteket, hogy előzetesen tájékoztassák őt, ha valami változás történne az angolszász kormányok Spanyolországgal szemben tanúsított magatartását illetően. Addig is De Gasperi azt határozta, hogy egyelőre Olaszország folytatja a spanyol tartozások ügyét rendezni hivatott madridi tárgyalásokat, mivel azok lezárása fontos nemzeti érdek volt az olaszok számára.

A Parri vezette olasz kabinet újabb dilemma előtt találta magát, amikor az 1945 augusztusában Mexikóban újjáalakult José Giral elnökölte spanyol köztársasági kormány Olaszországtól is hivatalos elismerést várt.⁴⁴ Az olasz kormány ez alkalommal is az Egyesült Államok politikájának követése mellett határozott. Gallarati Scotti benyomása egyértelműen az volt, hogy a madridi angolszász diplomaták valószínűtlennek tartották, hogy az emigrációban alakult köztársasági kormány szilárd bázissal rendelkezne Spanyolországban. Többek között emiatt sem vélte feltételezhetőnek, hogy Washington, vagy London elismerné hivatalosan a spanyol köztársasági kormányt, mivel tartottak attól, hogy az adott bizonytalan helyzetben egy kormányváltás újabb polgárháborúba sodorhatná Spanyolországot.⁴⁵ Az 1945 júliusában hivatalába lépő új spanyol külügyminiszter, Martín Artajo⁴⁶ is úgy látta, hogy „*az olasz kormány annál intelligensebb, semhogy kompromittálná magát a spanyol köztársasági kormány elismerésével.*”⁴⁷

Gallarati Scotti 1946-ban született szinte mindegyik jelenésében nyomon követhető az a feszült figyelem, ahogy az olasz diplomata várta Róma utasításait a nemzetközi helyzet alakulásával összhangban. Az olasz kormány 1946 decemberében vette ismételten komoly vizsgálat alá a kérdést, hogy visszahívja-e spanyolországi nagykövétét, és megszakítsa-e ezáltal diplomáciai kapcsolatait

Tusell (szerk.): *La política exterior de España en el siglo XX.*, Madrid, 1997. 307-326.; Halmosy Dénes: i. m. 669.

⁴³ *DDI*, X. sorozat, II. kötet, 525. (393. dok.) Róma, 1945. augusztus 7., De Gasperi Gallarati Scottinak (5019. sz.)

⁴⁴ *DDI*, X. sorozat, II. kötet, 786-788. (587. dok.) Washington, 1945. szeptember 29., Tarchiani De Gasperinek (11247/1346. sz.)

⁴⁵ Uo. 981-982. (692. dok.) Madrid, 1945. november 17., Gallarati Scotti De Gasperinek (12315/1198-1199. sz.)

⁴⁶ Esteban Luis de Llera: *Relaciones culturales italo-hispánicas. La embajada de T. Gallarati Scotti en Madrid (1945-1946)*, Milánó, 1985. 19-20.

⁴⁷ *DDI*, X. sorozat, IV. kötet, Róma, 1994. 117. dok. Madrid, 1946. augusztus 6., Gallarati Scotti De Gasperinek (13730/435. sz.)

Franco kormányával. A probléma felvetéséről De Gasperi nemcsak a madridi követet, de más fontos fővárosokban lévő olasz diplomatákat is tájékoztatott.⁴⁸ Gallarati Scotti egy héttel az olasz miniszterelnök távirata után beszámolt arról a negatív visszhangról, melyet a kormánya által felvetett javaslat váltott ki a spanyol politikai szférában. Az olasz képviselő megszüntetésének a lehetősége azonban nemcsak kormánykörökben, de az ipari és a pénzügyi szférában is – ahol Olaszországnak továbbra is komoly érdekeltségei voltak – érezte hatását.⁴⁹

Annak ellenére, hogy a potsdami döntés után kialakult légkör már jelezte Spanyolország nemzetközi elszigetelődését, Franco helyzete alapvetően nem változott. Sőt, Gallarati Scotti úgy látta, hogy a spanyol Caudillónak „*saját politikai ügyességének, valamint mások politikai ostobaságának köszönhetően sikerült felülkerekedni végzetesnek tűnő nehézségeken.*”⁵⁰ A spanyol államfő meggyőzte a spanyolok nagy részét arról, hogy az adott pillanatban a monarchia milyen veszélyeket hordoz magában, s a restaurálásra nem kerülhet sor „*Franco nélkül, vagy Franco ellenében*”. Az olasz diplomata véleménye szerint Franco 1946 nyarán teljes mértékben a kezében tartotta a monarchistákat. Scotti azt is megjegyzi, hogy Anglia monarchiát támogató törekvése éppen a várt hatás ellenkezőjét váltotta ki, és alapjában a monarchia ügyét gyengítette csak meg, miközben Franco pozíciójának erősödését idézte elő. Hasonló következménye volt Scotti szerint a köztársasági kormány újjászületésének is. A spanyol nép és a külföld támogatásának hiányában a Giral-kormány nemhogy gyengítette volna a fennálló rezsimit, hanem éppen ellenkezőleg, Franco javára vált. Még maga Sztálin is azon a véleményen volt, hogy Franco leváltása Girallal végzetes hiba volna, hisz egy hatalommal és népszerűséggel nem rendelkező köztársaság sokkal ártalmasabb lenne a kommunizmus ügyének, mint a Franco-rezsim fennmaradása.

Scotti véleménye szerint tehát Franco főleg saját ellenségeinek köszönhetően érezhette magát biztonságban. A Caudillo bízott abban, hogy az idő neki dolgozik, s tudta, hogy a győztes hatalmak között hamarosan kibontakoznak azok az ellentétek, melyeket ő korábban megjósolt. Franco optimizmusa mellett azonban a spanyol kormányon belül voltak realistább hangok is, melyek alapvetően két ok miatt tekintettek aggodva a jövőbe. A nemzetközi helyzetbe mélyebb betekintést kapó külügyminisztériumban jól látták egyrészt, hogy „*amíg Franco hatalmon marad, semmi lehetősége nem lesz Spanyolországnak, hogy bebocsátást kapjon a nemzetközi élet szolidaritásába.*”⁵¹ A brit kormány a

⁴⁸ DDI, X. sorozat, III. kötet, Róma, 1993. 307. dok. Róma, 1946. március 30., De Gasperi Gallarati Scottinak (valamint a moszkvai, a washingtoni, a londoni és a párizsi Olasz Nagykövetségeknek, 5325. sz.)

⁴⁹ Uo. 337. dok. Madrid, 1946. április 9., Gallarati Scotti De Gasperinek (5811/248. sz.)

⁵⁰ DDI, X. sorozat, IV. kötet, 116-121. (109. dok.) Madrid, 1946. augusztus 3., Gallarati Scotti De Gasperinek (3047/1157. sz.)

⁵¹ DDI, X. sorozat, IV. kötet, 116-121. (109. dok.) Madrid, 1946. augusztus 3., Gallarati Scotti De Gasperinek (3047/1157. sz.)

monarchiában jelölte meg azt az államformát, mellyel Spanyolország szalonképessé válhatott volna nemzetközi szinten, de végső esetben elképzelhetőnek tartotta volna egy átmeneti időszakban a fennálló rendszer folytatását is, az államfő személyének leváltásával. Azonban „*Franco hatalmon maradásával semmi esetben sem születet egyezmény az Egyesült Nemzetek és Spanyolország között*” – foglalja össze Scotti nemcsak a brit politika, de a spanyol külügy vezetőinek is a véleményét. Ez utóbbiak tudták, hogy ha Franco minden áron hatalmon akar maradni, az súlyos szakadást idézhet elő a nemzet érdekei és az államfő személyes ambíciói között. Spanyolorzágnak pedig – ha szó szerint nem is így mondták ki – nem Francóra volt elsősorban szüksége, hanem sokkal inkább a nemzetközi élet vérkeringésébe való visszakerülésre.⁵²

A másik ok, ami miatt a külügyminisztérium „*legintelligensebb munkatársai*” aggódva szemlélték a nemzetközi helyzet alakulását, az Spanyolország gazdasági helyzete és élelmiszer-ellátása volt. Félelmük jogosságának alátámasztására az olasz diplomata felidézi Cicognani pápai követ szavait: „*Ma Spanyolországban a nép a szó szoros értelmében éheznek. A szegények nem esznek, és amikor egy országban nem esznek, akkor nem lehet garantálni, hogy holnapután mi fog történni...*”. Az éhség – melyhez Scotti szerint a spanyolok már egészen hozzászoktak – még önmagában nem biztos, hogy az elégedetlenség katalizátoraként működne, azonban annak tudatában, hogy sok spanyol politikus keze benne van a létszükségleti élelmiszerekkel folyó visszaélésekben, a nép joggal érezte úgy, hogy vezetők az ő vérüket szívják. És ez a fajta éhség „*már magában hordozza a szikrát, melyből kialakulhat a tűzvész.*”⁵³

Gallarati Scotti tevékenysége 1946 decemberében azonban a végéhez közeledett. Miután 12-én az ENSZ elfogadta azt a javaslatot, mely a Spanyolországgal való diplomáciai kapcsolatok megszakítását⁵⁴ terjesztette elő, az olasz nagykövet Rómától várta az utasítást.⁵⁵ Az instrukció, mely közölte Gallarati Scottival diplomáciai küldetésének a végét, december 14-én érkezett meg Madridba.⁵⁶

Az olasz nagykövet Martín Artajónál tett búcsúlátogatásakor a spanyol külügyminiszter kifejezte az olasz döntés miatti elégedetlenségét, különösen azért, mert a diplomáciai kapcsolatok megszakítására tett ENSZ javaslat nem volt kötelező érvényű Olaszországra nézve. A spanyol polgárháborús kölcsön visszafizetésének kérdésében a miniszter és a diplomata egyetértettek abban, hogy

⁵² Uo.

⁵³ Uo.

⁵⁴ Ormos Mária, Harsányi Iván: i. m. 294.

⁵⁵ *DDI*, X. sorozat, IV. kötet, 708. (599. dok.) Madrid, 1946. december 13., Gallarati Scotti Nenninek (20956/569. sz.)

⁵⁶ Nicola Raponi: *Tommaso Gallarati Scotti...*, 207.

„a háborús adósság népek, s nem pedig rezsimek közötti adósság”.⁵⁷ A búcsúlátogatáson megegyezés született abban is, hogy a két ország közötti kereskedelmi tárgyalások nem fejeződnek be. Martín Artajo a jövőről beszélve utalt arra, hogy már előkészületben van az államfői utódlás problémáját megoldó alkotmánytervezet, valamint, hogy külső nyomásra Spanyolország nem fog módosítani az előre megszabott tervein.

Gallarati Scotti távozása előtti jelentésében összefoglaló képet adott Spanyolország nemzetközi és belpolitika körülményeiről.⁵⁸ A leköszönő olasz diplomata szerint az ENSZ határozata alapvetően nem változtatta meg a spanyol belső helyzetet. Jóllehet a spanyol társadalom néhány szektorában erősödött a Franco-ellenes magatartás, jóval többen voltak azok, akik – a rosszbától való félelmükben –, ha nem is Francóhoz, de a fennálló rezsimhez közeledtek. Ebbe a csoportba tartozott több tradicionalista és monarchista, azonban az olasz diplomata felhívja a figyelmet néhány volt köztársasági magatartásában történt változásra is. Ez utóbbiak ellenállása mérséklődni látszott. A köztársasági ellenzéken belüli konszenzus hiányát az is jelezte, hogy a volt szocialista elnök, Indalecio Prieto javasolta párthíveinek, hogy vonuljanak vissza a Giral-kormányból. A köztársasági emigráns kormány gyengeségét mi sem mutatta jobban, mint hogy maga Giral is elismerte, hogy „*a köztársaság vér nélküli visszaállítása [...] csupán egy szép utópia.*”

Scotti elismeri ugyan, hogy szélsőbaloldali demokratikus erők nemcsak az emigrációban, hanem az országon belül is aktívan készülnek egy rezsim elleni támadás megindítására, azonban ezek az erők, ha akcióba lépnek, elkerülhetetlenül a durva elnyomás áldozatai lesznek. Konklúzióként az olasz nagykövet kimondja: „*Spanyolország az európai élet egyik olyan neuralgikus és érzékeny pontja, melyet soha nem lehetett elszigetelni.*” A múltra utalva, de a jövőbe tekintve fejezi ki Scotti aggodalmát amiatt, hogy egy belső spanyol gerillaharc könnyen polgárháborúvá, majd világkonfliktussá szélesedhet.

A fentebb idézet jelentés volt az olasz diplomata utolsó összefoglaló beszámolója a spanyol helyzetről. Gallarati Scotti 1947 januárjában kormánya utasítására elhagyta Madridot. Hozzá kell azonban tenni, hogy Olaszország döntésének a háttérében az ENSZ határozat mellett szerepe volt a második De Gasperi kormányban külügyminiszteri posztot betöltő Pietro Nenninek is, akinek korábbi tiltakozásai már előrevetítették Olaszország Spanyolországgal szembeni magatartását.

⁵⁷ DDI, X. sorozat, IV. kötet, 726-727. (624. dok.) Madrid, 1946. december 26., Gallarati Scotti Nenninek (21579/061. sz.)

⁵⁸ Uo. 732-734. (626. dok.) Madrid, 1946. december 26., Gallarati Scotti Nenninek (5341/2154. sz.)

Olaszország a köztársaság 1946. június 18-i kikiáltásával megindult a demokrácia útján. A fasizmus ellen küzdő erők egysége azonban a köztársaság létrejötte után megbomlott, s ezt a változást már az 1947-ben átalakult új De Gasperi kabinet is mutatta, melyben a kereszténydemokrata és liberális politikusok mellett a kommunisták és a szocialisták képviselői már nem kaptak helyet. Ezzel kezdődött meg a kereszténydemokrácia 1953-ig tartó kormányzása, valamint a baloldali mozgalom visszaszorítása Olaszországban.⁵⁹ A hidegháború éveiben az Egyesült Államok által diktált politikát igyekezett követni az olasz kereszténydemokrata kormányzat, melynek eredménye volt a spanyol rezsimről alkotott kép ártértékelése is.

A világháborúban a semlegességét megtartó Spanyolországban nem következtek be olyan gyökeres változások, mint Olaszországban. Annak ellenére, hogy Franco igyekezett azt a látszatot kelteni, hogy a háború végeredménye nem tesz indokolttá lényeges átalakításokat rendszerében, mégis már 1945-ben is több olyan változás volt tapasztalható, melyek azt mutatták, hogy a spanyol államfőt nem hagyták hidegen a nemzetközi politika történései. Ezek a változások többrétűek voltak, kezdve a felemelt karral való fasiszta köszönés megszüntetésétől, a községtanácsok választási elvének módosításán és a közkegyelmi dekrétum kiadásán át a már említett *Fuero de los Españoles* alkotmánytörvényig. De ebbe a sorba tartozott az 1945. júliusi kormányátalakítás is, mely után az ötödik Franco-kabinetben csak két falangista miniszter maradt.

Ezek a változások azonban inkább csak – Gallarati Scotti szavaival élve – „külső használatra” történtek, s a demokrácia szempontjából valójában nem sok minden változott. Arról volt pusztán szó, hogy Franco *szalonképessé* akarta tenni rendszerét a világháború után megváltozott nemzetközi erőterben. Ez a vállalkozása azonban az ENSZ 1946. decemberi ülésén elbukott, s a külföldi nagykövetek hazájukba való visszahívásával megkezdődött a rezsim diplomáciai elszigetelődése.

Francó „reformfolyamata” ennek ellenére nem állt meg. A világháború után született meg az „Államfői utódlásról”⁶⁰ kibocsátott alkotmánytörvény, melynek jóváhagyására a rendszer történetében először került sor népszavazás⁶¹ megrendezésére. Az utódlási törvény első cikkelye kimondta, hogy Spanyolország monarchiának vallja magát. Azonban a törvény ehhez azt is hozzáfűzte, hogy az államfői tisztség Francót illeti meg, s ő az, akinek az utódlás kérdésében is döntenie kell. Létrejött ugyanakkor a 13 tagból álló Királyi Tanács (*Consejo del Reino*) mely a Caudillo tanácsadó szerveként funkcionált a monarchiát érintő kérdésekben. Franco azonban gondoskodott arról is, hogy váratlan távozása esetén se bízsa a véletlenre az utódlás kérdését. A törvény ugyanis előírta, hogy az

⁵⁹ Kis Aladár: *Olaszország története...*, 281-288.

⁶⁰ <http://www.fuenterrebollo.com/Franco/ley-sucesion.html>.

⁶¹ Ormos Mária, Harsányi Iván: i. m. 295.

államfő halála esetén a három főt számláló Régenstanácsnak (*Consejo de Regencia*) kellett döntenie az utódlás kérdéséről.

Az utódlási törvény első cikkelye a spanyol monarchisták felé tett gesztus volt, azonban a többi határozat már sokkal inkább Franco hatalmon maradását biztosította. Mivel a monarchiát úgy hozta vissza, hogy nem azon belül helyezte el rendszerét, hanem rendszerének alárendelve rendelkezett a monarchia ügyéről, sikerült elkerülnie Francónak azt a veszélyt, hogy a király eltávolítsa, hisz saját maga foglalta el a király helyét is.⁶² A gyakorlatban tehát egy király nélküli monarchia jött létre, melyben az utódlás kérdésében az államfő, Franco mondta ki a döntő szót.

A Francóval szembe forduló államok sorába illeszkedett tehát Olaszország is, amikor Tommaso Gallarati Scotti visszarendelésével négy évre megszakította diplomáciai kapcsolatait mediterrán szomszédjával. Az ENSZ határozat után pár hónappal azonban már a korábban Francót támadó nagyhatalmak között sem volt egyetértés. A hidegháború kibontakozása pedig a spanyol rezsimmek kedvezett, s Franco, úgy tűnt, biztonságban érezhette magát. A nyugati demokráciákban erősödő kommunistaellenes hangulat első hatásai már 1947-ben érződtek. A Marshall-terv kidolgozásakor például felmerült, hogy Spanyolországnak is részesülnie kellene a segélyben, azonban ennek lehetőségét az Egyesült Államok, tartva a kedvezőtlen nemzetközi fogadtatástól, végül is elvetette. Ugyancsak a külföld *szigorának* enyhülését fejezte ki a francia-spanyol határ 1948 elején történő megnyitása, majd három hónappal később a Franciaországgal aláírt kereskedelmi és pénzügyi egyezmény megszületése is. A nyugat számára Franco rendszerének antikommunizmusa értékelődött fel, és a demokráciák kezdtek megfélemlkezni az 1946-ig a spanyol rezsimmel szemben hangoztatott ideológiai ellenvetéseikről.

A megváltozott nemzetközi erőterben a De Gasperi vezette olasz kormány csak 1951 februárjában nevezett ki ismét nagykövetet a madridi posztra, Francesco Maria Taliani De Marchio személyében. Spanyol részről azonban – mint ahogy az várható reakció lett volna – 1946-ban nem történt meg a római nagykövet, Sangróniz visszarendelése. Így a spanyol diplomata 1956-ig töltötte be a *Quirinale* melletti tisztségét, s majd csak 1956-ban Emilio de Navasqués y Ruiz de Velasco kinevezésével történt változás a római követi poszton. Ez a korszak azonban már a diplomáciai kapcsolatok egy új fejezetét nyitotta meg.

⁶² Uo. 296.; Harsányi Iván: *Egy eszmerendszer-két diktatúra a 20. századi Spanyolországban*, In: Ormos M., Székely G., Krausz T., Harsányi I., Pankovits J., Erényi T.: *Diktátorok, diktatúrák*, Budapest, 1997. 88-89., 100, 108.

BEFEJEZÉS

A világháború befejezése után, 1945-től Olaszország és Spanyolország eltérő fejlődési utat követett. Míg az előbbi országban a több mint húsz éves fasiszta múlt után megkezdődhetett a demokratikus fejlődés, addig a spanyol rezsimektől diktatórikus berendezkedése a „kozmetikázás” ellenére érdemben nem változott. Ugyan hiba lenne azt állítani, hogy a Franco-rezsimektől a Caudillo haláláig nem módosult semmit, azonban olyan jellegű reformok és átalakulások nem születtek, melyek a nyugat-európai demokráciákhoz tették volna hasonlatossá a spanyol államot. A két eltérő utat választó mediterrán ország között rövidebb szünet után újra megindultak a diplomáciai kapcsolatok, azonban ezek jellege már nem összehasonlítható az 1936-45 közötti időszak kapcsolatrendszerével.

Konklúzió és egyes gondolatok ismétlése helyett inkább két kérdést szeretnénk felvetni. Mindkét probléma megválaszolására azonban tágabb perspektívára van szükségünk, mint csupán az olasz-spanyol diplomáciai kapcsolatok vizsgálata.

Az első kérdés, hogy mi volt az igazi háttere és alapja az olasz-spanyol kapcsolatoknak? Leegyszerűsítve talán úgy is fogalmazhatnánk, hogy mit várt Mussolini Spanyolországtól, illetve fordítva, Francónak mire kellett Olaszország?

Spanyol oldalról könnyebb megválaszolni a kérdést, ha visszagondolunk a spanyol polgárháború kirobbanására. Ha akkor Franco nem kap támogatást Mussolinitól (és Hitlertől) nem biztos, hogy a köztársasági oldal marad alul a küzdelemben. Franco tehát emiatt hálával tartozott a Ducénak. Hogy ez a „hála” milyen formában nyilvánult meg, azt több helyen említettük.

Olasz aspektusból szemlélve a kérdést, valamivel már összetettebb a probléma. A polgárháborúban nyújtott olasz támogatás azt a látszatot kelthette, hogy Olaszország kész volt támogatni a spanyol „testvért”, azonban a kapcsolatok további alakulásából jól látható, hogy ez a segítség mennyire volt önzetlen a Duce részéről. Mussolini számára a spanyol probléma két alternatívát hordozott magában: vagy a köztársasági oldal, vagy a lázadó tábornokok győzelmét. Az előbbi lehetőséget a spanyol baloldal francia baloldallal történő szövetségre lépése, és ezzel természetesen a földközi-tengeri egyensúly kibillenése miatt tartotta a Duce végzetesnek Olaszországra nézve. Így gyakorlatilag más választása nem maradt, mint Francót támogatni, ha az előbbi eshetőséget mindenképpen el kívánta kerülni. A köztársasági oldal győzelménél esetén Mussolini annak veszélyét is láthatta, hogy Spanyolország egy elkövetkező háborúban nem a semlegességet fogja választani, hanem a szövetségesek oldalán éppen Olaszország ellenségévé válhat¹, mely Mussolini földközi-tengeri pozícióját ugyancsak gyengítette volna. Az olasz intervenció azonban olyan nagy anyagi-, és katonai erőárfordítással járt, hogy a spanyol *kaland* valóban *futóhomok* lett az olasz külpolitika számára, melybe minél jobban belelépett, annál mélyebbre süllyedt benne. Az olasz diktátor

¹ MOL, K63, 278. cs. 29/1. San Sebastián, 1938. szeptember 12., 50/pol.- 1938.

azonban azt remélte, hogy Francót ezzel lekötölte magának, és abban bízott, hogy a Caudillo *adósságából* majd Olaszország húzhat hasznot.

A két mediterrán ország 1936-ban kötött „szövetsége” azonban már kezdetektől fogva magában hordozta a rivalizálás lehetőségét. Mussolini imperialista tervei már a '20-as évektől folyamatosan jelen voltak, s e politika keretében helyezhetjük el az Abesszínia és Albánia elleni olasz agressziót, s ugyanígy a spanyol polgárháborúban való részvétel is a Duce földközi-tengeri politikájának – igaz kevésbé átgondolt – részét alkotta. Mussolini *mare nostrum*-ja pedig egyáltalán nem állt összhangban a spanyol aspirációkkal. Mint ismeretes, a spanyol külpolitikai erőfeszítések előterében mindig is prioritást kapott a spanyol-marokkói, a tengeri kérdés, valamint olyan észak-afrikai területek, melyekre Mussolini is igényt tartott. Ez a rivalizálás pedig kezdettől fogva érezhető volt a két ország viszonyrendszerében is.

A második világháború első négy évében Mussolini ütőkártyaként tekintett Spanyolországra, remélve, hogy a megfelelő pillanatban kijátszva azt, Olaszország előnyére fog válni. 1942-ig valóban úgy tűnt, hogy a két ország sorsa párhuzamos pályát fog befutni a világháborúban, azonban az 1942 novembere utáni változások hatására a spanyol vezetés fékezni kezdett, és megindult a távolodás az olasz példától. A Duce számára a *megfelelő pillanat* pedig nem érkezett el, és amikor az olasz vezér 1943-44 folyamán ismételen kísérletet akart tenni a spanyolok hadba léptetésére, már egyértelmű volt, hogy ábrándokat kerget.

Jóllehet Mussolini hálát várt a spanyoloktól, azonban az 1943-45 között fennálló észak-olasz fasiszta kormány idején megtapasztalhatta, hogy Franco mennyire érzi magát lekötölvé vele szemben. A Caudillo nem volt teljesen elutasító Mussolinival, azonban a *de jure* elismerésig a spanyol politika nem jutott el. A második világháború eseményeit látva, és az erőviszonyokat mérlegelve a spanyol vezér már nem követte el azt a hibát, hogy Mussolini életképtelen köztársasága mellett foglaljon hivatalosan állást.

A másik kérdés, amire választ keresünk az, hogy valóban semleges volt-e Spanyolország?

Mint láttuk, Spanyolország a háború során kétféle pozícióra helyezkedett. A kezdeti spanyol *semlegességet* Olaszország hadba lépésével egy időben felváltotta a *nem hadviselő* státusz, melyet az észak-afrikai szövetséges partraszállás után, a Jordana-fordulattal Franco ismét a *semlegességre* cserélt. E két álláspont mellett azonban nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy 1941 nyarán, a Szovjetunió megtámadásakor Spanyolország – Franco szavaival – *morális hadviselővé* vált.

Érdemes azonban kiemelni, hogy a nemzetközi jogtudomány megszületésekor maga a *semleges* kifejezés szinte ismeretlen volt, helyette a *nem ellenség*, *nem hadviselő* és más hasonló kifejezéseket használták. Ugyan a 17. században Neumayr von Ramsla egyik munkájában, sőt annak címében is

használta a semleges kifejezést („*Tractat von der Neutralitet und Assistentz oder Unparteyligkeit und Parteyligkeit in Kriegszeiten*”, 1622),² illetve a *neutrales* szó, mint a *belligerentes* ellentéte megjelent az 1648. évi osnabrücker szerződés – a weszfáliai béke része – XV. cikkelyének első szakaszában is.³ Mégis a *semlegesség* általános politikai használata csak később terjedt el, és modern formájában a XVIII. század második felétől kezdődően, a XIX. század végéig alakult ki. Ebben a periódusban ugyanis számos olyan deklaráció, szerződés és egyezmény született, melyek jogilag is körülhatárolták e *terminus technicus* jelentését. Ez a folyamat vezetett el az 1907-es második hágai konferenciáig, ahol a hadviselés általános szabályai mellett kodifikálták a háborús semlegesség kritériumait is.

A *nem hadviselő* státusz tehát egy korábban használatos fogalom volt, mely a semlegesség bevezetésével szinte eltűnt a használatból. Látnunk kell azonban, hogy amikor a második világháborúban Olaszország a *nem hadviselő* pozíciót választotta, akkor a szó használata már eltért a terminus korábbi jelentésétől. Grotius óta a *nem hadviselést* a semlegesség *helyett* használták, míg a XX. században már a semlegesség *mellett* foglalt helyet.⁴ Mussolini Olaszország nem hadviselő státuszával azt akarta kifejezésre juttatni, hogy a háborútól való távolmaradása nem jelenti egyben semlegességét is.

Tehát a szó tartalmilag nem is lehet azonos a semlegességgel, hisz a magukat nem hadviselőnek nyilvánító államok elsősorban a semlegességi köteleességek értelmezése, és annak alkalmazása tekintetében tértek el a *szigorúan semleges* államok magatartásától. A *nem hadviselést* választó országok közvetlen, vagy közvetlenül a hadviselők valamelyikét részesítették támogatásban. A privilegizált hadviselő szempontjából egy ilyen ország *jóindulatú semlegességgel* viszonyult felé, míg a másik hadviselő szemszögéből az adott országot – talán kevésbé használt kifejezéssel – a *rosszakaratú semlegesség* jelzővel definiálhatjuk. Valójában ez a két pozíció csak a *nem hadviselés* két oldala.

E rövid történeti háttér ismeretében talán könnyebb elhelyezni Spanyolország második világháborús helyzetét. Jóllehet Franco kétszer is használta a semleges kifejezést, azonban a szigorú semlegesség kritériumait országa soha sem tartotta be. A kezdeti semlegesség is már a tengelyhatalmak irányában mutatott jóindulatú semlegesség volt, majd a nem hadviselő státuszt 1942-ben újra felváltó semlegesség pedig még ingatagabb lábakon állt. Ekkor a spanyol magatartás már a szövetségesek felé is többször tanújelét adta *jóindulatának*, ennek ellenére azonban a tengely felé sem lett *rosszakaratú*, hisz a németeknek történő wolframszállítmányokkal, a német tengeralattjárók üzemanyaggal történő ellátásával, vagy a náci ügynökök spanyolországi kémtevékenységének

² *Semlegesség, vagy nem hadviselés?*, In: *Külügyi Szemle*, 1940. szeptember, 424.

³ J. H. W. Verzijl: *International Law in Historical Perspective. The Law of Neutrality*. X. kötet, Aalphen aan den Rijn, 1979. 13-14.

⁴ *Semlegesség, vagy...*, 424.

engedélyezésével – hogy csak néhány tényt emeljünk ki – Spanyolország továbbra is kifejezte *jóindulatát* a tengely felé. Franco pozíciója tehát a *semlegesség* egy torzult változata volt, mely 1941-ben a *Kék Hadosztály* felállításával és a keleti hadműveletekben való részvételével egyre kevésbé tűnt semlegesnek, hiába igyekezett Franco elhíttetni a világgal a *morális hadviselés* jogosságát.

A kérdésre tehát, hogy semleges volt-e Spanyolország a második világháborúban, a válaszunk: nem. Korábban több történeti munka, melyek leginkább a Franco-hagiográfiát gazdagították, igyekezett azt a képet kialakítani, hogy a Caudillo elővigyázatos és óvatos politikája mentette meg Spanyolországot a második világháborútól. Ez a mítosz azonban ma már megdőlt. A semlegesség határait átlépő, korábban említett *gestusok* mellett Franco Gibraltárra és más, észak-afrikai területekre vonatkozó terveiből, vagy Spanyolország 1940. júniusi hadba lépésre való „felajánkozásából” egyértelműen kiolvasható a spanyol vezér szándéka. Franco egyáltalán nem volt pacifista.⁵ Ez egyébként kortársai előtt is egyértelművé válhatott egyik 1941-es beszédéből, melyben kijelentette, hogy a béke nem más, mint a háborúra való felkészülés időszaka. A Caudillo a háborút az emberiség teljesen normális állapotának tekintette.⁶ Franco azonban igyekezett mindaddig megőrizni taktikai nyitottságát, amíg el nem dőlt, hogy melyik oldal lesz a győztes. Ő ugyanis elsősorban a rossz oldalon való elköteleződéstől óvakodott.⁷

A spanyol Caudillo Mussolinihoz hasonlóan szintén dédelgetett imperialista ambíciókat. Franco – V. Károlyhoz és II. Fülöphöz méltóan – ha nem is világbirodalommá, de legalább gyarmatokkal rendelkező, földközi-tengeri hatalommá akarta emelni az 1898-ban gyarmatait végleg elveszítő Spanyolországot. Azonban az a belső vajúadás, melyet Spanyolország átélt – és itt nemcsak a polgárháborúra, de a két világháború közti évtizedekre is gondolunk – annyira kimerítette az országot, hogy nagyvonalú külpolitika folytatására Francónak gyakorlatilag nem nyílt lehetősége.

Az előbbiekhöz talán hozzátehetjük még a spanyol politikának azt a jellegzetességét is, amit elsőként Cánovas del Castillo fogalmazott meg a spanyol *dekadencia* szerteágazó gyökerét kutatva. A 19. századi konzervatív politikus a spanyol hanyatlás okait történeti mélységeiben kereste, azonban Cánovas del Castillo korának alapélménye lényegében ugyanaz volt, mint a 17. században. A *dekadencia* belső okainak (gazdasági, katonai, dinasztikus) felfedésével akart megoldást találni a jelen problémáira, és ez a fajta kiútkeresés a '98-as nemzedékre volt nagy hatással.

Cánovas és Menéndez Pelayo véleménye szerint a hanyatlás egyik előidézőjét kétségtelen, hogy a nagy európai háborúkban elszenvedett katonai vereségek terén kell keresnünk. E kudarcok nemcsak az ország hatalmi pozícióit, nemzetközi

⁵ Luis Suárez Fernández: i. m. 169.

⁶ Paul Preston: *Francisco Franco...*, 429.

⁷ Sheelagh Ellwood: *Franco*, Budapest, 1997. 157.

presztízsét ássák alá, de súlyos gazdasági következményei, valamint pszichés hatása miatt a dekadencia több faktorát is magában hordozzák.⁸ Spanyolország második világháborúban tanúsított semlegessége – még ha ennek valódi tartalma vitatható is – ebből a szempontból egy tudatos politikának tűnhet, hisz Franco elkerült egy olyan *kalandot* melyből az országa nem kerülhetett volna ki győztesen. Hangsúlyozzuk azonban, hogy ez nem Franco taktikai bölcsességének volt köszönhető, hanem sokkal inkább a körülmények összjátékának.

Politikai aforizmagyűjteményekben is előszeretettel idéznek egy szintén Cánovas del Castellónak tulajdonított maximát, mely magyarul így hangzik: „A politika olyan művészet, mely minden korszakban az ideális azon részét alkalmazza, amit a körülmények lehetővé tesznek.”⁹ Úgy véljük Franco mind bel-, mind külpolitikájában ezt a gondolatot maximálisan érvényre juttatta.

Eddig ugyan igyekeztük elkerülni a két diktátor alakjának párhuzamba állítását, azonban egy gondolat erejéig érdemes a *Duce* és a *Caudillo* politikai pozíciójának az összevetése. Véleményünk szerint Mussolinival szemben Franco 1939-ben még nem volt diktátor. A kortársak ítélete szerint még csak politikus sem volt. Franco egy afrikanista tábornokból, tehát katonából lett Spanyolország első embere. A *Caudillo* kifejezés ilyen szempontból ugyan megtévesztő is lehet, ha párhuzamosan használjuk akár a *Duce*, akár a *Führer* szavakkal. Ugyan a hétköznapi nyelv hajlamos a *diktátor* jelentéssel azonosítani mindhárom fogalmat, azonban látnunk kell, hogy a *Caudillo* nem jelenti azt a totalitárius hatalmat, amit a *Duce*, vagy a *Führer* jelentése magában hordoz.¹⁰ Ilyen értelemben Franco – és ezt azokban a fejezetekben is igyekeztük érzékelteni, melyek nagyobb figyelmet szenteltek a spanyol belpolitikának – nem volt teljhatalmú diktátor. A *Caudillónak* a Falange, a katonák és a monarchisták között kellett úgy manővereznie, hogy az *ideális* – és itt a szó cánovasi tartalmára gondolunk – arány eredményeként mindig ő maradjon *helyzetben*.

Francó 1939-ben még csak éppen hogy belekóstolhatott a hatalomba, szinte statisztából vált főszereplővé egy diktátor „jelmezében”. Érthető tehát, hogy – ha titkolva is, de – modellre volt szüksége, és erre Olaszország éppen megfelelő alanyt tűnt. A *Caudillo* azonban nem vált az olasz példa szolgai másolójává, hanem, talán éppen a *Duce* hibáiból okulva, igyekezett kikerülni az elé állított csapdákat. Franco taktikai ügyessége mellett azonban nem feledhetjük azt a többször is hangsúlyozott különbséget, hogy míg Spanyolország nem lett

⁸ José Andrés-Gallego (szerk.): *Historia de la historiografía española*, Madrid, 1999. 302-303.; Harsányi Iván: *Modernizáció és modernitás. Az 1875 utáni spanyol Restauráció és a korszerűsítés*, In: *A modernizáció határai. Tradíció és integráció Kelet-Európában (házánk) és a Mediterráneum történetében. 19-20. század*. Tudományos konferencia. (Szerk.: J. Nagy László), Szeged, 2002. 25.

⁹ „La política es el arte de aplicar en cada época aquella parte del ideal que las circunstancias hacen posible.” (http://www.proverbias.net/citas_tematica.asp?tematica=58&page=4)

¹⁰ Ormos Mária, Harsányi Iván: i. m. 186. 243.

hadviselő, addig Mussolini 1940-ben háborúba vitte Olaszországot E bűnbeesés szükségszerű következménye volt a Duce bukása. Képletesen talán úgy is fogalmazhatnánk, hogy Franco és rendszere kijárta az iskolát, míg „osztálytársa” megbukott. Franco jó stratégia és taktikus is volt a világháború sorsdöntő éveiben, és hogy a tengelyhatalmak bukása után rezsimje – változásokkal ugyan, de – egészen 1975-ig fenn tudott maradni, azt mutatja, hogy manőverezése eredményes volt.

FORRÁS-, ÉS IRODALOMJEGYZÉK

Források

1. Archivo General del Ministerio de Asuntos Exteriores, Madrid (AMAE)

[Az *Archivo Renovado* fondjainak (*legajo*) levéltári jelét („R”), valamint az iratcsomók (expediente, rövid.: *Exp.*) számát tüntetjük fel.]

R.894. Exp. 10.; R.1021. Exp. 21.; R.1083. Exp. 10. ; R.1180. Exp. 5-6.; R.1188. Exp. 15.; R.1375. Exp. 12.; R.1462. Exp. 25., 32.; R.1705, Exp. 1-2. ; R.1716. Exp. 1. ; R.1717. Exp. 3.; R.1912., Exp. 4., 5.; R.2074.; Exp. 4., 6., 7., 8.; R.2087. Exp. 17.; R.2154. Exp. 13., 15., 16.; R.2156. Exp. 25.; R.2157. Exp. 7.; R.2158. Exp. 19., 129.; R.2162. Exp. 38.; R.2170. Exp. 1.; R.2192. Exp. 25. ; R.2193. Exp. 5., 25.; R.2221.; Exp. 1.,10., 31., 43.; R.2225. Exp. 62.; R.2300. Exp. 7.; R.2302. Exp. 16. ; R.2844. Exp. 5. ; R.3219.; Exp. 1-10.; R.3719. Exp. 7.; R.4006. Exp. 2.; R.4011. Exp. 1-23.; R.4013. Exp. 25.; R.4909. Exp. 41., 42.; R.5171. Exp. 136., 137.

2. Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri, Róma (ASMAE)

A *Serie Affari Politici 1931-45, Spagna* fond iratcsomóiból (*busta*): 52., 58., 60., 61., 62., 63., 64., 66., 67., 68., 78., 79., 80., 81., 82., 83., 86., 89., 94.

3. Magyar Országos Levéltár, Budapest (MOL)

A Külügyminisztérium Politikai Osztályának általános iratai (K63): 14. cs. 2/32.; 2/27.; 15. cs. 2/27.; 2/32.; 16. cs. 2/27.; 2/32.; 84. cs. 10/27.; 10/32.; 85. cs. 10/27.;10/32.; 86. cs. 10/27.; 10/32.; 97. cs. 11/27.; 98. cs. 11/27.; 11/30.; 11/32.; 99. cs. 11/27.; 11/32.; 100. cs. 11/27.; 11/32.; 194. cs. 21/27.; 21/32.; 197. cs. 21/27.; 198. cs., 21/32.; 200. cs. 21/27.; 21/32.; 201. cs. 21/32.; 206. cs. 21.; 21/1b. ; 217. cs. 23.; 23/1.; 218. cs., 23.; 23/1. ; 220. cs. 23.; 221. cs. 23.; 23/1.; 225. cs. 26.; 26/32.; 226. cs. 26/1.; 26/32.; 227. cs. 26/1.; 275. cs. 29/1.; 279. cs. 29.; 29/1.; 280. cs. 29.; 284. cs. 30/ 1b. ; 452. cs. 54/27.; 54/32.; 453. cs. 54/32.

A Külügyminisztérium Politikai Osztályának rezervált iratai (K64): 81. cs. 23.; 85. cs. 23. ; 90. cs. 23.; 94. cs. 23. ; 99. cs. 29.

Publikált források

Bases documentales de la España contemporánea, XI. kötet: *La España de Franco 1939-1973*. (Szerk.: García-Nieto, María Carmen – Donézar, Javier M.), Madrid, 1975.

Díaz-Plaja, Fernando: *La España franquista en sus documentos*, Esplugas de Llobregat (Barcelona), 1976.

Documenti Diplomatici Italiani, VIII. sorozat (1935-1939), IV. kötet (1936. május 10. – 1936. augusztus 1.), Róma, 1993.; XII. kötet (1939. május 23. – 1939. augusztus 11.), Róma, 1952.; XIII. kötet (1939. augusztus 12.- 1939. szeptember 3.), Róma, 1953.; IX. sorozat (1939-1943), I. kötet (1939. szeptember 4. – 1939. október 24.), Róma, 1954.; II. kötet (1939. október 25. – 1939. december 31.), Róma, 1957.; III. kötet (1940. január 1. – 1940. április 8.), Róma, 1959.; IV. kötet (1940. április 9. -1940. június 10.), Róma, 1960.; V. kötet (1940. június 11. -1940. október 28.), Róma, 1965.; VI. kötet (1940. október 29. – 1941. április 23.), Róma, 1986.; VII. kötet (1941. április 24. – 1941. december 11.), Róma, 1987.; VIII. kötet (1941. december 12. – 1942. július 20.), Róma, 1988.; IX. kötet (1942. július 21. – 1943. február 6.), Róma, 1989.; X. kötet (1943. február 7. – 1943. szeptember 8.), Róma, 1990.; X. sorozat (1943-1948), I. kötet (1943. szeptember 9. – 1944. december 11.), Róma, 1992.; II. kötet (1944. december 12. – 1945. december 9.), Róma, 1992.; III. kötet (1945. december 10. – 1946. július 12.), Róma, 1993.; IV. kötet (1946. július 12. – 1947. február 1.), Róma, 1994.

Documentos Inéditos para la Historia del Generalísimo Franco, I-IV. kötet, Madrid, 1992-1994.

Halmosy, Dénes: *Nemzetközi szerződések 1918-1945*, Budapest, 1983.

Kis, Aladár: *Dokumentumok Olaszország legújabbkori történetéhez (1918-1945)*, Budapest, 1970.

Lőrincz, Zsuzsa, B. (szerk.): *A vatikáni magyar követ jelenti... Dokumentumok a Vatikán és az európai fasiszta államok kapcsolatáról*, Budapest, 1969.

Teherán, Jalta, Potsdam: dokumentumgyűjtemény, Ford.: Zalai, Edvin, Budapest, 1972.

Visszaemlékezések, emlékiratok

Andorka, Rudolf: *A madridi követségtől Mauthausenig. Andorka Rudolf naplója*, Budapest, 1978.

Areilza, José María de – Castiella, Fernando María: *Reivindicaciones de España*, Madrid, 1941.

Areilza, José María de: *Embajadores sobre España*, Madrid, 1947.

Bottai, Giuseppe: *Vent'anni e un giorno*, Milánó, 1949.

- Cantalupo, Roberto: *Fu la Spagna. Ambasciata presso Franco, febbraio-aprile 1937.*, Milánó, 1948.
- Ciano, Galeazzo: *L'Europa hacia la catástrofe*, Barcelona, 1949. (olaszul: *L'Europa verso la catastrofe: 184 colloqui con Mussolini, Hitler, Franco...* , Milánó, 1948.)
- Ciano, Galeazzo: *Ciano gróf naplója*, Budapest, 1999.
- Comín Colomer, Eduardo: *Aspectos inéditos de la neutralidad española.* (Válogatott újságcikkek a korabeli sajtóból), San Sebastián, 1945.
- Csatári, József: *Brüsszeltől Budapestig. Emlékek két háborúról*, Budapest, 1967.
- Doussinague, José María: *España tenía razón*, Madrid, 1949.
- Gergely, Imre: *Magyarok a spanyol néppel 1936-1939*, Budapest, 1977.
- Gómez-Jordana Souza, Francisco: *Milicia y diplomacia. Los diarios del conde de Jordana 1936-1944*, Burgos, 2002.
- Grandi, Dino: *Il mio paese. Ricordi autobiografici*, (Szerk.: De Felice, Renzo), Bologna, 1985.)
- Guariglia, Raffaele: *Ricordi 1922-1946*, Nápoly, 1950.
- Guariglia, Raffaele: *Ambasciata in Spagna e primi passi in diplomazia*, Nápoly, 1972.
- Guariglia, Raffaele: *Primi passi in diplomazia e rapporti dall'Ambasciata di Madrid, 1932-34*, Nápoly, 1972.
- Györkei, Jenő: *Spanyol földön a szabadságért*, Budapest, 1963.
- Hayes, Carlton Joseph Huntley: *Misión de guerra en España*, Buenos Aires, 1946.
- Hoare, Samuel: *Embajador ante Franco en misión especial*, Madrid, 1977.
- Jász, Dezső: *Hispániában*, Budapest, 1972.
- Jász, Dezső: *A sok közül egy*, Budapest, 1977.
- Mussolini, Benito: *Storia di un anno: il tempo del bastone e della carota*, Milánó, 1944.
- Serrano Suñer, Ramón: *Entre Hendaya y Gibraltar*, Barcelona, 1973.
- Serrano Suñer, Ramón: *Memorias. Entre el silencio y la propaganda. La historia como fue*, Barcelona, 1978.
- Serrano Suñer, Ramón: *Política de España 1936-1975*, Madrid, 1995.

Könyvek, monográfiák

- Anderle, Ádám: *Megosztott Hispánia*, Budapest, 1985.
- Anderle, Ádám (szerk.): *A Marosy-iratok. Magyar királyi követség Madridban 1948-1957*, Szeged, 2002.
- Anderle, Ádám (szerk.): *Zsidóság a hispán világban*, Szeged, 2004.
- Andrés-Gallego, José (szerk.): *Historia de la historiografía española*, Madrid, 1999.
- Armero, José Mario: *La política exterior de Franco*, Barcelona, 1978.
- Battaglia, Roberto – Garritano, Giuseppe: *Az olasz ellenállás története*, Budapest, 1965.
- Beevor, Antony: *A spanyol polgárháború*, Budapest, 2002.
- Borras, Tomás: *Política internacional 1939-1957*, Madrid, 1957.
- Carcedo, Diego: *Un español frente al holocausto. Así salvó Ángel Sanz Briz 5.000 judíos*, Madrid, 2000.
- Casanova, Marina: *La diplomacia española durante la guerra civil*, Madrid, 1996.
- Chabod, Federico: *Olaszország története 1918-1948*, Budapest, 1967.
- Cierva, Ricardo de la: *Historia del franquismo. Orígenes y configuración (1939-1945)*, Barcelona, 1976.
- Cierva, Ricardo de la: *Hendaya. Punto final*, Barcelona, 1981.
- Cierva, Ricardo de la: *Franco. La historia*, Madrid, 2000.
- Corvaja, Santi: *Hitler és Mussolini. A titkos találkozók*, Pécs, 2001.
- Coverdale, John F.: *I fascisti italiani alla guerra di Spagna*, Bari, 1977.
- De Felice, Renzo: *Mussolini, il duce, I. Gli anni del consenso 1929-1936*, Torino, 1974.
- De Felice, Renzo: *Mussolini il duce. II. Lo stato totalitario 1936-1940*, Torino, 1981.
- Ellwood, Sheelagh: *Franco*, Budapest, 1997.
- Espadas Burgos, Manuel: *Franquismo y política exterior*, Madrid, 1988.
- Espinar Gallego, Ramón (szerk.): *El impacto de la II guerra mundial en Europa y en España*, Madrid, 1986.
- Falaschi, Candiano: *Az olasz fasizmus végnapjai*, Budapest, 1975.

- Gallarati Scotti, Ludovico: *L'internamento di navi di guerra italiane nella Spagna*, Milánó, 1948.
- Gallo, Max: *Storia della Spagna franchista*, Bari, 1972.
- García, José: *Spanyolország a XX. században*, Budapest, 1973.
- Gárdos, Miklós: *A panoptikum raktára*, Budapest, 1980.
- Garriga Alemany, Ramón: *Franco-Serrano Suñer. Un drama político*, Barcelona, 1986.
- Gaule, Jacques de: *España y la Segunda Guerra Mundial*, Madrid, 1973.
- González Duro, Enrique: *Franco. Una biografía psicológica*, Madrid, 2000.
- González, Sancho: *Índice de la neutralidad española*, Madrid, 1959.
- Gömöri, Endre: *Franco bomló öröksége*, Budapest, 1975.
- Gömöri, Endre: *Francótól Felipéig. A „nagy átkelés”*, Budapest, 1986.
- Gömöri, Endre: *A „vezércsel”. Franco és Hitler: a hintapolitika iskolája*, Budapest, 1989.
- Guderzo, Massimiliano: *Madrid e l'arte della diplomazia. L'incognita spagnola nella seconda guerra mondiale*, Firenze, 1995.
- Harsányi, Iván: *A Franco-diktatúra születése*, Budapest, 1988.
- Harsányi, Iván (szerk.): *A spanyol polgárháború és magyar önkéntesei*, Budapest, 1996.
- Heiberg, Morten: *Emperadores del Mediterráneo. Franco, Mussolini y la guerra civil española*, Barcelona, 2003.
- Kis, Aladár: *Olaszország története 1748-1968*, Budapest, 1975.
- Kis, Aladár: *A duce*, Budapest, 1989.
- Launay, Jacques de: *A fasizmus végnapjai Európában*, Budapest, 1975.
- Llera Esteban, Luis de: *Relaciones culturales italo-hispánicas. La embajada de T. Gallarati Scotti en Madrid (1945-1946)*, Milánó, 1985.
- Llera Esteban, Luis de - Andrés-Gallego, José: *La España de posguerra: un testimonio*, Madrid, 1992.
- López Rodó, Laureano: *La larga marcha hacia la monarquía*, Barcelona, 1979.
- Martínez, Jesús A.: *Historia de España. Siglo XX*, Madrid, 1999.
- Mellini Ponce de Leon, Alberto: *Guerra diplomatica a Salò: ottobre 1943 - aprile 1945*, Bologna, 1950.

- Menéndez Pidal, Ramón: *Historia de España. La época de Franco*. XLI. kötet, Madrid, 1996.
- Morales Lezcano, Víctor: *Historia de la no-beligerancia española durante la segunda guerra mundial*, Las Palmas, 1980.
- Ormos, Mária: *Mussolini: politikai életrajz*, Budapest, 1987.
- Ormos, Mária, Székely G., Krausz T., Harsányi I., Pankovits J., Erényi T.: *Diktátorok, diktatúrák*, Budapest, 1997.
- Ormos, Mária: *Mussolini*, I- II. kötet, Budapest, 2000.
- Ormos, Mária – Harsányi, Iván: *Mussolini-Franco*, Budapest, 2001.
- Payne, Stanley G.: *Falange. Historia del fascismo español*, Madrid, 1985.
- Payne, Stanley G.: *Il fascismo 1914/1945: origini, storia e declino delle dittature che si sono imposte tra le due guerre*, Róma, 1999.
- Peña Sánchez, Victoriano: *Intelectuales y fascismo. La cultura italiana del ventennio fascista y su repercusión en España*, Granada, 1995.
- Pinto Janeiro, Helena: *Salazar és Pétain*, Budapest, 2004.
- Preston, Paul: *Francisco Franco. La lunga vita del Caudillo*, Milánó, 1997.
- Raponi, Nicola: *Tommaso Gallarati Scotti tra politica e cultura*, Milánó, 1971.
- Río Cisneros, Agustín del: *Política internacional de España. El caso español en la ONU y en el mundo*, Madrid, 1946.
- Río Cisneros, Agustín del: *Viraje político español durante la II Guerra Mundial: 1942-1945. Réplica al cerco internacional: 1945-1946*, Madrid, 1977.
- Ros Agudo, Manuel: *La guerra secreta de Franco (1939-1945)*, Barcelona, 2002.
- Ros, Martin: *A harmadik birodalom sakáljai. Kollaboránsok tündöklése és bukása 1944-1945*, Budapest, 2002.
- Salas Larrazábal, Jesús María: *Intervención extranjera en la guerra de España*, Madrid, 1974.
- Salinas, David: *España, los Sefarditas y el Tercer Reich (1939-1945). La labor de diplomáticos españoles contra el genocidio nazi*, Valladolid, 1997.
- Santarelli, Enzo: *Storia del movimento e del regime fascista*, Róma, 1973.
- Sarfatti, Michele: *Gli ebrei nell'Italia fascista. Vicende, identità persecuzione*, Torino 2000.
- Saz Campos, Ismael: *Mussolini contra la II República: hostilidad, conspiraciones, intervención 1931-1936*, Valencia, 1986.

- Simon, János: *A demokratikus átmenet Spanyolországban*, Budapest, 1996.
- Suárez Fernández, Luis: *Franco: Crónica de un tiempo. España, Franco y la Segunda Guerra Mundial. Desde 1939 hasta 1945*, Madrid, 1997.
- Szilágyi, István: *Demokratikus átmenet és konszolidáció Spanyolországban*, Budapest, 1996.
- Thomas, Hugh: *The Spanish Civil War*, London, 1965.
- Todero, Frigyes: *Spanyolország 1939-1975*, Budapest, 1976.
- Toscano, Mario: *L'Asse Roma-Berlino – il patto antikomintern – la guerra civile in Spagna*, In: *La política estera italiana dal 1914 al 1943*, (Szerk.: Torre, Augusto), Torino, 1963.
- Trivulzio Manzoni, Giuseppe: *Memorie intorno alle famiglie Gallarati e Scotti*, Milánó, 1897.
- Tuñón de Lara, Manuel - Biescas, José Antonio, (szerk.): *Historia de España*, X. kötet, Barcelona, 1987.
- Tuñón de Lara, Manuel (szerk.): *España durante la segunda guerra mundial*, V Coloquio sobre Historia Contemporánea de España, Madrid, 1989.
- Tusell, Javier – Saz Campos, Ismael: *Fascistas en España: la intervención italiana en la guerra civil a través de los telegramas de la „Missione Militare Italiana in Spagna”*, Róma, 1981.
- Tusell, Javier - García Queipo de Llano, Genoveva: *Franco y Mussolini. La política española durante la segunda guerra mundial*, Barcelona, 1985.
- Tusell, Javier: *Manuel de historia de España. Siglo XX*, 6. kötet, Madrid, 1990.
- Tusell, Javier: *Franco, España y la II Guerra Mundial. Entre el Eje y la neutralidad*, Madrid, 1995.
- Tusell, Javier: *La dictadura de Franco*, Madrid, 1996.
- Tusell, Javier (szerk.): *La política exterior de España en el siglo XX*, Madrid, 1997.
- Tusell, Javier: *La España de Franco*, Madrid, 1999.
- Tusell, Javier - Avilés Farré, Juan - Pardo Sanz, Rosa María: *La política exterior de España en el siglo XX*, Madrid, 2000.
- Verzijl, J. H. W.: *International Law in Historical Perspective. The Law of Neutrality*. X. kötet, Aalphen aan den Rijn, 1979.
- Viganò, Marino: *Il Ministero degli Affari Esteri e le relazioni internazionali della Repubblica Sociale Italiana 1943-1945*, Milánó, 1991.
- Villari, Luigi: *Affari esteri 1943-1945*, Róma, 1948.

Yanguas Messía, José de: *La cuestión de los buques de guerra italianos internados en puertos españoles (1943-1945)*, Madrid, 1950.

Ysart, Federico: *España y los judíos en la segunda guerra mundial*, Barcelona, 1973.

Cikkék, tanulmányok

Albònico, Aldo: *La Spagna tra Badoglio e Mussolini (1943-45)*, In: *Nuova Rivista Storica*, 1985/3-4. 217-276.

André, Gianluca: *L'intervento in Spagna e la politica estera fascista*, In: *Italia y la guerra civil española. Simposio celebrado en la Escuela Española de Historia y Arqueología de Roma*, Madrid, 1986. 9-32.

Andrés-Gallego, José – Llera Esteban, Luis de: *Instituciones culturales fascistas en España (1939-1944)*, In: *Spagna Contemporanea*, 2000/18. 211-217.

Carotenuto, Gennaro: *La carta spagnola. Mussolini e la Spagna durante la seconda guerra mondiale (1939-1943)*, In: *Spagna Contemporanea*, 1999/15. 69-92.

Castiella, Fernando María: *Política exterior de España (1898-1960)*, In: *Cuadernos Hispanoamericanos*, 1960/124. 5-18.

Coverdale, John F.: *I primi volontari italiani nell'esercito di Franco*, In: *Storia Contemporanea*, 1971. szept., 545-554.

Egido León, Ángeles: *Franco y las potencias del Eje. La tentación intervencionista de España en la segunda guerra mundial*, In: *Espacio, Tiempo y Forma, V. Historia Contemporánea*, 1989/2. 191-208.

García Queipo de Llano, Genoveva: *Franco-Mussolini revisitados. La política exterior hispanoitaliana durante la guerra mundial*, In: *Espacio, Tiempo y Forma, V. Historia Contemporánea*, 1994/7. 7-33.; valamint In: *España y la segunda guerra mundial*, Cursos de Verano de El Escorial (Szerk.: Payne, Stanley G.), Madrid, 1996. 89-102.

Giannini, Amadeo: *I rapporti italo-spagnoli (1860-1955)*, In: *Rivista di Studi Politici Internazionali*, 1957. január-március, 8-63.

Gomez de las Heras, María Soledad – Sacristán, Esther: *España y Portugal durante la Segunda Guerra Mundial*, In: *Espacio, Tiempo y Forma, V. Historia Contemporánea*, 1989/2. 209-225.

Guderzo, Massimiliano: *Adelante con juicio: la Spagna e gli aspetti internazionali della questione di Gibilterra (1939-1941)*, in: *Storia delle Relazioni Internazionali*, 1993/1. 37-69.

- Harsányi, Iván: *A Franco-diktatúra jellegéről*, In: *A faszizmus ideológiájáról*, Budapest, 1983. 93-111.
- Harsányi, Iván: *Faszizmus Spanyolországban*, In: *Társadalmi Szemle*, 1988/3. 69-79.
- Harsányi, Iván: *A spanyol diplomácia zsidómentő akciói Budapesten*, In: *Holocaust-füzetek*, 1993/2. 46-53.
- Harsányi, Iván: *A budapesti spanyol követség által az 1944. évi üldözések idején védelemben részesített magyar zsidók névsora*, In: *Holocaust füzetek*, 1993/3. 46-104.
- Harsányi, Iván: *Franco. Rejtélyek és ellentmondások*, In: *Rubicon*, 1994/3. 10-16.
- Harsányi, Iván: *A Franco-diktatúra első, 1943-1944-es válsága a korabeli dokumentumok tükrében*, In: *Világtörténet*, 1994. ősztéli szám, 63-85.
- Harsányi, Iván: *Spanyolország az 1944-46-os történelmi fordulón*, In: *Barta Gábor emlékkötet. Tanulmányok Barta Gábor emlékére*, Pécs, 1996. 447-458.
- Harsányi, Iván: *La España de 1943-1944 en la documentación diplomática húngara. Una visión de conjunto de realciones*, In: Tusell, Javier (szerk.): *La política exterior de España en el siglo XX*, Madrid, 1997. 271-286.
- Harsányi, Iván: *Egy eszmerendszer-két diktatúra a 20. századi Spanyolországban*, In: Ormos M., Székely G., Krausz T., Harsányi I., Pankovits J., Erényi T.: *Diktátorok, diktatúrák*, Budapest, 1997. 87-111.
- Harsányi Iván: *Modernizáció és modernitás. Az 1875 utáni spanyol Restauráció és a korszerűsítés*, In: *A modernizáció határai. Tradíció és integráció Kelet-Európában (házánk) és a Mediterráneum történetében. 19-20. század. Tudományos konferencia.* (Szerk.: J. Nagy László), Szeged, 2002. 21-34.
- Harsányi, Iván: *Az Ibériai-félsziget 20. századi diktatúrái. Spanyolország*, In: *Limes*, 2003/2. 60-74.
- Harsányi, Iván: *Meggyőződés vagy kötelességteljesítés. Ángel Sanz Briz szerepe az üldözött magyar zsidók védelmében (1944)*, In: *Zsidóság a hispán világban* (Szerk: Anderle, Ádám), Szeged, 2004. 94-107.
- Jemnitz, János: *A spanyol faszizmus jellegéről*, In: *Történelmi Szemle*, 1962/3-4. 536-544.
- Marquina Barrio, Antonio: *Franco quiso participar en la segunda guerra mundial*, In: *El País*, 1978. november 19. (8-9); november 21. (6.); november 22. (7.).
- Marquina Barrio, Antonio: *Más datos sobre las difíciles relaciones entre Franco y Hitler en 1940*, In: *El País*, 1978. december 15. (7.)

- Marquina Barrio, Antonio: *El atentado de Begoña*, In: *Historia 16*, 1982/76. aug., 11-19.
- Marquina Barrio, Antonio: *Operación Torch: España al borde de la guerra*, In: *Historia 16*, 1982/79. 11-22.
- Marquina Barrio, Antonio: *La Península Ibérica y la planificación militar aliada*, In: *Revista de Occidente*, 1984/41. okt., 88-101.
- Marquina Barrio, Antonio: *España y las alianzas durante el período ministerial de don Ramón Serrano Suñer*, In: Espinar Gallego, Ramón (szerk.): *El impacto de la II guerra mundial en Europa y en España*, Madrid, 1986. 35-51.
- Marquina Barrio, Antonio: *La etapa de Ramón Serrano Suñer en el Ministerio de Asuntos Exteriores*, In: *Espacio, Tiempo y Forma, V. Historia Contemporánea*, 1989/2. 145-167.
- Marquina Barrio, Antonio: *La neutralidad o la pérdida de la neutralidad en la Segunda Guerra Mundial. Cuestiones pendientes de un debate todavía inconcluso*, In: *Espacio, Tiempo y Forma, V. Historia Contemporánea*, 1994/7. 313-322.
- Mazzetti, Massimo: *I contatti del governo italiano con i cospiratori militari spagnoli prima del luglio 1936*, In: *Storia Contemporanea*, 1979/6. dec., 1181-1194.
- Mesa, Roberto: *La política exterior del Régimen*, In: *Cuadernos para el diálogo*, 1975/147. dec., 609-615.
- Moradiellos, Enrique: *La conferencia de Potsdam de 1945 y el problema español*, In: Tusell, Javier (szerk.): *La política exterior de España en el siglo XX*, Madrid, 1997. 307-326.
- Morales Lezcano, Víctor: *La operación Torch y el cambio de curso en la guerra*, In: Espinar Gallego, Ramón (szerk.): *El impacto de la II guerra mundial en Europa y en España*, Madrid, 1986. 77-85.
- Neller, Mátyás: *A spanyol semleges külpolitika három évtizede*, In: *Külügyi Szemle*, 1943. január, 19-24.
- Preston, Paul: *Franco y Hitler: El mito de Hendaya*, In: *Historia 16*, 1991/184. aug., 12-25.
- Raponi, Nicola: *Francisco Franco e il regime spagnolo. Dal Diario e dalle Relazioni de Tommaso Gallarati Scotti, ambasciatore a Madrid (1945)*, In: *Contemporanea*, 1998/4. okt., 731-759.
- Ros Agudo, Manuel: *Preparativos secretos de Franco para atacar Gibraltar (1939-1941)*, In: *Cuadernos de Historia Contemporánea*, 2001/23. 299-313.

Salas, Ramón: *La División Azul*, In: *Espacio, Tiempo y Forma, V. Historia Contemporánea*, 1989/2. 241-269.

Semlegesség vagy nem hadviselés?, In: *Külügyi Szemle*, Budapest, 1940. szept., 424-426.

Sepúlveda Muñoz, Isidro: *Instrumentalización nacionalista del irredentismo español: Gibraltar y el nacionalismo español*, In: *Spagna Contemporanea*, 1996. 9. szám, 79-100.

Sesma Landrin, Nicolás: *Importando el nuevo orden. Presencia e influencia del fascismo en las elites político-culturales. El caso del Instituto de Estudios Políticos (1939-43)*. A tanulmány az *V Encuentro de Investigadores del franquismo* (CD-Rom, Albacete, 2003. november 13-15.) konferencián hangzott el.

Sevillano Calero, Francisco: *Opinión y política internacional. Los españoles ante la segunda guerra mundial y el bloqueo exterior (1939-1946)*, In: Tusell, Javier (szerk.): *El régimen de Franco*. Congreso Internacional, Madrid, 1993. 359-369.

Tassani, Giovanni: *Madrid 1943: tre colloqui col Caudillo*, In: *Nuova Storia Contemporanea*, 2002/1. 93-130.

Torres García, Francisco: *El largo camino hacia la neutralidad: las difíciles negociaciones para la retirada de la División Azul (1942-1943)*, In: Tusell, Javier (szerk.): *El régimen de Franco 1936-75*, Congreso Internacional, Madrid, 1993. II. kötet, 329-342.

Tranfaglia, Nicola: *Italia e Spagna: due regimi autoritari a confronto*, In: *Laberinto italiano. Il fascismo, l'antifascismo, gli storici*, Firenze, 1989. 21-39.

Tusell, Javier – García Queipo de Llano, Genoveva: *España y la caída de Mussolini*, In: *El País*, 1983. augusztus 14., 27-31.

Tusell, Javier – García Queipo de Llano, Genoveva: *Franco y Mussolini: las relaciones hispanoitalianas en la segunda guerra mundial*, In: *Revista de Occidente*, 1984/41. okt., 101-117. A cikk olasz változatát lásd: Natoli, Claudio (szerk.): *A cinquant'anni dalla guerra di Spagna*, Milánó, 1987. 152-166.

Tusell, Javier: *España y las alianzas durante el período ministerial del Conde de Jordana*, In: Espinar Gallego, Ramón (szerk.): *El impacto de la II guerra mundial en Europa y en España*, Madrid, 1986. 55-61.

Tusell, Javier: *Franco no fue neutral*, In: *Historia* 16, 1988./141. 12-24.

Tusell, Javier: *La etapa Jordana (1942-44)*, In: *Espacio, Tiempo y Forma, V. Historia Contemporánea*, 1989/2. 169-189.

Tusell, Javier: *Un giro fundamental en la política española durante la segunda guerra mundial: la llegada de Jordana al Ministerio de Asuntos Exteriores*, In: García Delgado, José Luis (szerk.): *El primer franquismo: la España durante la II Guerra Mundial*, Madrid, 1989. 281-293.

Tusell, Javier: *Roosevelt y Franco*, In: *Espacio, Tiempo y Forma, V. Historia Contemporánea*, 1991/4. 13-29.

Tusell, Javier: *Los cuatro ministros de asuntos exteriores de Franco durante la segunda guerra mundial*, In: *Espacio, Tiempo y Forma, V. Historia Contemporánea*, 1994/7. 323-348.

Ucelay Da Cal, Enric: *Problemas en la comparación de las dictaduras española e italiana en los años treinta y cuarenta*, In: D'Auria, Elio, (szerk.): *El estado moderno en Italia y en España. Ponencias del Simposio Internacional "Organización del estado moderno y contemporáneo en Italia y en España"*, Barcelona, 1992. 155-175.

Viñas, Ángel: *La política exterior española en el franquismo*, In: *Cuenta y Razón*, 1982/6. 61-76.

Viñas, Ángel: *Factores económicos externos en la neutralidad española*, In: *Revista de Occidente*, 1984/41. okt., 73-88.

Viñas, Ángel: *Las consecuencias de la guerra en la política exterior de España*, In: Espinar Gallego, Ramón (szerk.): *El impacto de la II guerra mundial en Europa y en España*, Madrid, 1986. 145-167.

Zambarbieri, Annibale: *La Repubblica di Salò e Mussolini visti da un osservatore spagnolo*, In: *Humanitas*, 1982/2. április, 274-294.

Internet

Források digitalizált formában

Az 1492-es királyi dekrétum a zsidók Spanyolországból történő kiűzéséről:
<http://sefarad.rediris.es/textos/0decreto.htm>

A VII. hágai egyezmény cikkelyei (1907. október 18.):
<http://www.icrc.org/dih.nsf/WebART?OpenView&Start=1&Count=150&Expanded=22#22>

A XIII. hágai egyezmény 19. cikkelye (1907. október 18.):
<http://www.icrc.org/dih.nsf/acf299f22a82aece4125673c00458708/4fe7d5cb49f3184bc12563bd002bb2f7?OpenDocument>

Olasz faji törvények (1936-1943):

<http://www.pixem.it/pixshoah/leggirazziali/leggirazziali.htm>

The Communication between Franco and Mussolini (1936-1943). Heiberg, Morten – Sahle Patrick digitalizált (jelszóval védett) forrásgyűjteménye:

<http://www.staff.hum.ku.dk/mheiberg/>

Az antikomintern paktum szövege (1936. november 25.):

<http://www.bibl.u-szeged.hu/bibl/mil/ww2/doksi/antikomintern.html>

A Franco-rezsim alatt született törvények szövege (1938-1967):

<http://www.fuenterrebollo.com/Franco/menu.html>

Külföldi zsidók ellen hozott olasz törvényrendelet (1938. szeptember 7.):

<http://www.pixem.it/pixshoah/leggirazziali/ita7sett38.htm>

Olaszország hadba lépésének deklarációja (1940. június 10.):

<http://www.romacivica.net/anpiroma/fascismo/fascismo10a.htm>

Dino Grandi napirendi javaslata (1943. július 25.):

<http://www.larchivio.org/xoom/ordinidelgiorno.htm>

Mussolini lemondásának hangfelvétele (1943. július 25.):

http://www.weblab900.it/db900/audio900/files/muss_dimi.html

Az olasz katonai fegyverszünet szövege magyarul (1943. szeptember 3.):

<http://www.bibl.u-szeged.hu/bibl/mil/ww2/doksi/k30903.html>

Az olasz katonai fegyverszünet szövege olaszul (1943. szeptember 3.):

<http://www.larchivio.org/xoom/armistiziocorto.htm>

Az *RSI* megalakulásának bejelentése (Mussolini rádióbeszéde, 1943. szeptember 18.):

<http://www.larchivio.org/xoom/radiofonico.htm>

A veronai kiáltvány szövege (1943. november 17.):

<http://www.larchivio.org/xoom/cartadiverona.htm>

Az *RSI* zsidókra vonatkozó letartóztatási rendelete (1943. november 30.):

<http://www.pixem.it/pixshoah/leggirazziali/ita30nov43.htm>

Az *RSI* törvényrendelete a vállalatok államosításáról (1944. január 13.):

<http://www.romacivica.net/anpiroma/RSI/rsicartaverona1.htm>

Don Juan lausanne-i manifesztuma (1945. március 19.):

<http://info.uned.es/geo-5-hce/Asignatura/Documentos.htm>

Közlemény a három hatalom berlini konferenciájáról (1945. július 17-25.):

http://www.bibl.u-szeged.hu/bibl/mil/ww2/doksi/potsdami_kozlemeny.html

A spanyol utódlási törvény szövege (1947. július 26.):
<http://www.fuenterrebollo.com/Franco/ley-sucesion.html>

Részletek Marcello Petacci holttestének újraexhumálási jegyzőkönyvéből (1951. április 13.):
<http://www.larchivio.org/xoom/petacci.htm>

Egyéb felhasznált internetes anyagok

A *Kék Hadosztály* toborzási felhívása:
<http://usuarios.lycos.es/jnroldan/Bando.html>

A *Kék Hadosztály* egyenruhái és jelvényei:
<http://usuarios.lycos.es/jnroldan/Uniformes.html>

A *Kék Hadosztály* szervezeti felépítése:
<http://usuarios.lycos.es/jnroldan/Organizacion.html>

A szovjet fronton résztvevő spanyol repülőrajok:
<http://usuarios.lycos.es/jnroldan/Escuadrillas.html>

Az itáliai szefárd diaszpóra története:
<http://sefarad.rediris.es/textos/0diaspora.htm>

Az olaszországi zsidóság számadatai (1936. január, 1938. augusztus):
<http://www.pixem.it/pixshoah/argomenti/italiaebrei.htm>

Storia in rete: „*Mussolini: 1944, trattativa segreta per arrendersi agli Alleati*”:
<http://www.storiainrete.com/mussolini1944.php>

Politikai aforizmagyűjtemény:
http://www.proverbia.net/citas_tematica.asp?tematica=58&page=4

Tanulmányok digitalizált formátumban

Brambilla, Michele: *E Franco disse: salvate gli ebrei*.
http://www.kattoliko.it/leggendanera/eta_contemporanea/brambilla_franco.htm

Czettler, Antal: *Mussolini bukása és Kállay Miklós külpolitikájának veszélyes fordulópontja*; in: *Magyar Szemle*, VIII, 11-12. szám, 1999. december:
http://www.magyar szemle.hu/archivum/8_11-12/5.html

Pinto Janeiro, Helena: *Salazar és a „három Franciaország”*.
<http://beszelo.c3.hu/99/12/07pinto.htm>

Rodao García, Florentino: *Relaciones hispano-japonesas, 1937-1945*, Madrid, 1993.
A doktori értekezés digitalizált változata:

<http://descargas.cervantesvirtual.com/servlet/SirveObras/01604174659925966321146/004240.pdf>

Rodao García, Florentino: *España y Pearl Harbor. "Incidente Laurel" y la difícil posición española en la II Guerra Mundial.*

<http://www.aeep.es/socios/rodao/94a1.htm>

Rodao García, Florentino: *Japón y la política española hacia la postguerra mundial:*

<http://hispanianova.rediris.es/general/articulo/002/art002.htm>

Tassani, Giovanni: *Franco a Hitler: libera gli ebrei.*

http://www.kattoliko.it/leggendanera/eta_contemporanea/tassani.htm